

HISTORYA POWSZECHNA

SKROCONA

PRZEZ

*J. W. Jmci Xiędza KAROLA WYRWICZA
Opata Komendatariusza Hebdowskiego Kawalera
Orderu S. STANISŁAWA &c.*

NAPISANA T O M I.

W którym się zamyka

HISTORYA LUDU BOZEGO

Od stworzenia świata, do zburzenia od Rzymian
Kościoła Ierozolimskiego.

Indoſti diſcant, doctos meminiffe juvabit

Pope. trad. Latin.

W WARSZAWIE

W Drukarni Nadwornej J. K. M Ci i Prze: Kom-
miſſyi Eduk: Narodo: 1787.

K-333/75

57-51

Do
JASNIE WIELMOZNEGO IMCI XIĘDZA
ANTONIEGO
z Okęcia
OKECKIEGO
BISKUPA POZNANSKIEGO I WARSZAWSKIEGO,
KAWALERA ORDEROW ORLA BIAŁEGO
i S. STANISŁAWA &c.

JASNIE WIELMOZNY PANIE!

*P*oważnego laty, zasługami w Oyczy-
źnie, wiadomością starożytnych i tera-
źniejszyich dziejow znakomitego Litera-
ta; zaszczyt wieku swego i narodu; w

a 2

pow sze

pow szechnym u wszystkich szacunku,
w szczegulnych u Ciebie względach po-
łożonego męża, składam Ci, Panie, dzie-
ła pierwiaſtki.

Jest to ofiara, doſtoynoſci powołania
należna: dań, zacnoſci Imienia i ſto-
pnia powinna: upominek, do chęci i uło-
żenia Twego ſtoſowny.

Pasterz znamienitey w królestwie o-
wczarni, Arcykapłan w rzędzie naro-
dowego Duchowieńſtwa, maſz prawo do
pierwocin, a ile tych, które rządowi
Twemu grunt poddany wydaie.

Potomek ſtarożytney Krwi i Imie-
nia, już to rycerſkiemi, już obywatel-
ſkiemi czynami w oyczyźnie ſwietnego;
maſz wybor dzieł, owych to nayspier-
wſzych Oycow, Prawodawcow, Królów,
Wodzow, Sędziow, Kapłanow, i innych
iakiich-

iakiichkolwiek udzielney władzy ſpra-
wcow; którzy, rodowitoſcią, cnotą, ma-
droſcią, bohatyrſtwem, i wſzelkiemi
wielkim ludziom właſciwemi zaletami,
wſpółczesnych uſzczęśliwili i uſwietni-
li, a u potomnych nieſmiertelną cześć
i pamięć ſobie zjednali.

Na oſłatek, nieſkażoney wiary, cnoty,
i obyczaynoſci Mąż; gorliwy o Reli-
gią, czyſtość nauki, karność obyczajow,
Biſkup; troſkliwy o polor i oſwiecenie
ſwych wſpółziomków. Obywatel i Sena-
tor; znaydziesz w tym dziele wzory,
do chwalebnych poſtepków Twoich ſto-
ſowne; a wiadomoſci, o Bogu, Religii,
Dawie, nayspierwſzych ſwiata obro-
tach, i naysprzednieyſzych zdarzeniach,
czerpane z tych źrzodeł; które, rzadka
w historyi biegłość wyſledzić; rzadka
prze-

przenikłość rzeczy, rozrożnić i przy-
stosować; rzadka pracowitość i do pu-
blicznych usług rącość, powszechnemu
użytkowi podać, sama jedna najszcze-
śliwiej potrafi.

*Wydawca dzieła tego, który dozór
i koszt druku na siebie przyjął, za nay-
większą swych zawodów korzyść poczy-
tuje, gdy ma honor poszczycić się, iż
jest*

JASNIE WIELMOZNEGO PANA.

Nayniższym Sługą

Stanisław Szymański

P R Z E M O W A.

Wydawcy dzieła.

Od dawnego czasu trwa spór między uczo-
nemi, iakiego gatunku edukacya, użyte-
czniejszą młodzi byłaby: czy prywatna, w
domowych zagrodach, pod dozorem domo-
wym, i dla małej iednego domu dzieci gro-
madki, utrzymywana? czy też publiczna,
w poczcie wszelkiego stanu młodzi, w miey-
scu publicznym, odprawująca się?

Tak pierwszy, iako drugi, rozmaite
niedogody i korzyści, nie wymierzyły do-
tąd zupełney na którąkolwiek stronę prze-
wagi; to tym czasem jest pewna, iż naypo-
lorowniejsze starożytności narody, przeno-
siły edukacyą publiczną nad prywatną, i mę-
dzy pr ednieyszymi obiektami rządu swego,
chciały ją mieć umieszczoną.

Bliz

Bliskie pamięci naszej czasy, wzięły środek w tym sporze, gdy w prywatnych niejako domach, pod rządem prywatnym, i dla pewnego stanu młodzi, ustanowiły szkołę na wzór publiczney, w obrebie, co do ćwiczeń, nayobszernieyszym, i w sposobie, co do wyboru mistrzów, naydoskonalszym.

Konwikty rozumiem: które, iż innych krajow nie dotknę, u nas w *Polszcze*, za panowania *Augusta III.*, naypierwsi wprowadzili *JJ. XX. Teatyni, Piarowie*, a nakoniec *Jezuici*; lubo, iak średnim tak poślednim, nie zchodziło bynaymniey, ani na powodach, ani na środkach, do pierwszeństwa w tym przedsięwzięciu.

Jak się takowy nadał układ? i iakie na kraj cały wypłynęły z niego korzyści? nie jest miejscem wyszczegulniać. Kto wyższych od tej epoki lat zasięgnie, a w nich, stan dawniejszy nauk i polor z teraźniejszym porówna; ten nieochybnie, sprawiedliwą tak użytecznemu przedsięwzięciu da po-

chwale

chwale. Woyskowe i obywatelskie urzędy, Senatorskie krzesła, Tron sam nawet, arcychlubne takowemu gatunkowi wychowu dać świadectwo.

Nie podpadnie pomowce o podchlebstwo ten, kto rzecze, iż to były właśnie trzy ofady, w których, i Muzy, nayulubieńsze miały swoje siedlisko, i kraj cały w najwyższy kształcił się polor.

Nie jestem świadomy układu dwóch pierwszych Konwiktów, iak dalekie, co do prześady, zakreśliły sobie granice, lubo nie wątpię, iż musiały być naydalej; co o poślednim, to jest *Jezuickim*, zapewnić mogę, że wyfoko nader i obszernie zakrawały jego zamiary.

J. W. J. X. Karol *Wyrwicz*, teraźniejszy Opat *Hebdowski*, i Orderu *S. Stanisława* Kawaler, zostawszy pod ów czas Rządzą wyż wspomnionego Konwiktu; według tych prawideł, które mu gorliwy patryotyzm, nie spracowana usilność, głęboka nauka, cudzych

dzych krajow uważne przegladanie, i ob-
szerne wiadomości podały, pod hasłem i
wsparciem Mądrego Króla, przedsięwzięt
Szkolę dla ćwiczenia młodzi szlachtetney ta-
ką wystawić, któraby, i co do wygody, i co
do korzyści, nie tylko w kraju, ale względem
obcych narodow, między innemi celowała.

Już mieysce przyzwoicie rozporządzone
zostało, i planta domu, od iednego z naydo-
skonalszych Architekta (a) podana, a od
Króla poprawiona: już częśćka murow stanę-
ła: już dobrano osoby, we wszelkich umie-
jętnościach naybiegleyse: już Księgi Ele-
mentarne układać się, i z pod pras drukar-
skich wychodzić zaczęły: już na sam odgłos
uczynionego rozporządzenia, na sam widok
układu, młódz szlachtetna, nie tylko z oy-
czystych domów kupić się, ale nawet z za-
granicznych wpraszać się zaczęła: gdy w sa-
mym niemal zapędzie, los niezczęsny, wiel-
kim przedsięwzięciom zawsze zawisły, zmie-
szał osnowę, i wszystko w niwecz obrócił.

Z ułom-

(a) *Schröger.*

Z ułomkow, od ruiny pozostałych, można
łatwo gmach cały miarkować.

Z tych ułomków, przednieysze są: Ge-
ografia w dwóch edycyach, i Historya Po-
wzeczna w *Francuzkim* języku krótko ze-
brana: Prawo Natury, na *Polski* język przez
Jmci P. Tadeusza *Młockiego* Starostę *Zakro-
czymskiego*, z którego iako uczeń czynił po-
pis publiczny w tym Konwiktie przed Kró-
lem Jmcią w *Francuzkim* języku, za rozka-
zem Jego Królewskiej Mości wyłożone; a
Prawo Przyrodzone, Publiczne, Narodow,
Rzymskie, według układu Pana *Domat*, z *Fran-
cuskiego* wytłumaczone, i do Prawa Oyczy-
stego przytłosowane, &c. &c. w rękopi-
smach zostały.

Tey to samey Historyi powzeczney wy-
kład na oyczysty język, gdy przedsięwzię-
łem, i Autorowi do przejrzenia podałem;
niespracowany Mąż ten, pomimo podeszłe-
go wieku, pomimo zwatłonych pracą i sta-
bością sił, nie tylko dał sobie czas do prze-
y

rzenia

zienia wykładu, nie tylko ciekawemi i ważnemi przypiskami powiększył, ale zgoła ją prawie przeistoczył i na nowo napisał, tak dalece, iż sama *Historia Ludu Bożego*, która w *Francuzkiej* edycyi ledwo kilka arkuszy zajmowała, w teraźniejszej *Polskiej* edycyi do trzydziestu dochodzi.

Ciąg dalszy teyże *Historii*, obaymą następujące Tomiki, do których, wywod starożytnych i teraźniejszych państw i monarchii, będzie należeć.

Korzystaj, Czytelniku, z tak szacowney pracy Autora; a Autorowi, w niewygasłej pamięci, nieś wdzięczne uwielbienie.

Prenumerata na to dzieło, dla różnych przyczyn, odwołuje się; a wszakże ci, którzy prenumerowali, całe dzieło, acz częściami, iak każda z druku wynidzie, zupełnie odbiorą.

KSIEGA

KSIEGA PIERWSZA HISTORIA LUDU BOZEGO.

Co rozumiesz przez historią ludu Bożego?

ROzumiem, nie tylko dzieje ludu Żydowskiego, zjednoczonego w jeden naród rządny, wybranego od Boga, szczególnieyszą Boską obroną, opieką, i łaskami zašczyconego, i od samegoż Boga rządzonego; nie tylko rozmaite stany, pomyslności, i przeciwności tegoż ludu, kierowanego zawsze wszechmocną Boską prawicą; nie tylko zachowanie tegoż ludu, pośród rozwalin tylu monarchii, pomimo rewolucyi, które koniecznie powinny były go zagubić; nie tylko

A rozpro-

rozproszenie iego po wszystkich częściach świata, ażeby w czasie swoim służył do zamiarów, założonych od Boga; ale też rozumiem jeszcze historią o stworzeniu świata; historią cudów, i dzieł Boskich, i Boskiego objawienia się ludziom. Są to znamiona i upominki, mające herb nieomyślności Bóstwa, które, dobrze zgruntowane, podają same przez się, i z swoiey załady, historią naystarszą, naypewniejszyą, nayważniejszyą, i naypotrzebniejszyą, zwłazcza chrześcianinowi, chcącemu poznać doskonale swoją religią, zawsze jednostayną, to jest zawsze też same od początku świata.

Na wiele przednieyszych epok dzielisz historią świata?

Na cztery, które tyleż zamykają stanów ludu Bożego. *Nayprzód*, pod patryarchami; *potwóre*, pod sędziami; *potrzecie*, pod królami; *poczwarte*, pod kapłanami; z których pośledni, to jest od *Szymona*, złączyli z kapłaństwem władzę naywyższą.

Jak długo trwał każdy stan?

Naypierwszy patryarchów; trwał 2513. lat, od stworzenia świata, aż do

do wyjścia z Egiptu, i zebrania się Żydów w jeden naród, pod przewodnictwem *Mojżesza*, roku przed Chrystusem 1491. i to jest czas prawa natury.

Drugi pod sędziami; od zebrania się Żydów w jeden naród, aż do założenia ich monarchii. Stan ten, rościaga się od roku przed Chrystusem 1491. do roku 1095., zamyka lat 396.

Trzeci pod królami; od namaszczenia pierwszego króla *Saula*, aż do wzięcia *Jeruzolimy*, i upadku królestwa Judskiego, na 588. lat przed Chrystusem, zamyka lat 507.

Czwarty pod kapłanami; ciągnie się od zburzenia *Jeruzolimy* przez *Nabuchodonozora*, króla Babilońskiego, aż do zburzenia tegoż miasta od *Tytusa*, roku ery chrześciańskiej 70. Ten przeciąg czasu, zawiera aż do ery chrześciańskiej lat 588., a od ery chrześciańskiej lat 70., ogulnie 658. Te trzy poślednie epoki, razem wzięte, składają czas prawa piśanego, który trwał około 1500. lat.

Lata przed
Chryśt:

R O Z D Z I A Ł I.

*Pierwszy stan ludu Żydowskiego, pod
patryarchami, od stworzenia świata, aż
do wyjścia z Egiptu, roku przed Chry-
stusem 1491.*

*Co się ma rozumieć przez stan ludu Bo-
żego pod patryarchami?*

Rozumieć należy cały ten czas,
który upłynął od stworzenia
świata, aż do *Mojżesza*, pierwszego
wodza ludu Żydowskiego, kiedy lu-
dzie, nie mając innego prawa, iak
prawo natury, żyli pod przodkami
familii, których zowiemy patryar-
chami. Liczą ich 22. (a) od stwo-
rzenia świata, aż do *Mojżesza*.

Co to jest stworzenie świata?

Jest akt wszechmocności Boga,
który chcąc stworzyć jestestwa ró-
żne

(a) 1. Adam. 2. Seth. 3. Enos. 4. Kainan.
5. Malaleel. 6. Jared. 7. Henoch. 8. Mathuza-
lem. 9. Lamech. 10. Noé. 11. Sem. 12. Arfa-
xad. 13. Sale. 14. Heber. 15. Faleg. 16. Rehu.
17. Sarug. 18. Nachor. 19. Thare. 20. Abra-
ham. 21. Jzaak. 22. Jakub.

Lata przed
Chryśt:

żne od siebie, stworzył niebo i zie-
mię słowem swoim, i człowieka u-
działał na obraz i podobieństwo
swoie.

*Wiele zabrało czasu stworzenie świa-
ta (b)?*

Sześć dni. W pierwszym dniu, 4004.
stworzył Bóg górne niebosłońca, i anio-
łów. Potym wywiodł z przepaści
glob ziemi. Tegoż samego dnia,
stworzył światło, inne od słoneczne-
go, księżycą, i gwiazd; oddzielił one
od ciemności, to jest, iż wymierzył
fzyk i kolej między ciemnościami, i
światłem, którym wydzielił czasy, i
one rozporządził. Z ranku i wie-
czora, zrobił się pierwszy dzień.

Drugie-

(b) W której roku porze, a mianowicie,
na wiosnę, czy w jesieni, świat jest stworzony?
uczeni ludzie nie zgadzają się. *Scaliger*, i X.
Petau, za jesienią walczą; ale wszyscy niemal
oycowie śś. i znakomitsi pisarze, za wiosną
stoją. Oboiey strony wywody, zebrał uczony
Jezuita, *Jakub Salian*, in *apparatu ad annales
Ecclesiasticos* cap. III. fol. 4. *Quo tempore mun-
di conditor mundum produxerit?* W którym miey-
scu znajdziesz przyczyny, dla których Żydzi
i inne narody wschodnie, rok cywilny poczy-
nały od jesieni.

Lata przed
Chryst:

Drugiego dnia, stworzył firmament, i oddzielił wody niebieskie od ziemskich. Nadał firmamentowi nazwisko nieba, to jest powietrza, które zostało w tedy oczyszczone z częstek ziemnych, których w nim pełno było, i przysposobione do utrzymywania obłoków i waporów wodnistych, które uformowały wody górne, czyli niebieskie; tak iak wapory, będące na ziemi, w morzach, rzekach, źródłach, uformowały wody dolne, czyli ziemskie.

Trzeciego dnia, wyprowadził ziemię z pośród wód, oddzielił wody od niey, gromadząc ie w jedno miejsce, i tak zgromadzone, nazwał morzami. Rzekł potym do ziemi; a ta, lubo nie płodna, uyrzała natychmiast wychodzącą z łona swego nieskończoną rozliczność roślin; które wraz odmieniły iay gołą powierzchność, w krainę, ozdobioną zielonemi łąkami, zarostami dolinami, wesołemi pagórkami, i górami okrytymi lasem i gęstwą; osypaną kwiatami, i pełną wszelkiego gatunku owoców. Powierzchność ziemi, nie była, ani zwilżona deszczem,

ani

Lata przed
Chryst:

ani ogrzana słońcem, ani uprawiona ręką ludzką, żebyśmy poznali, iż w Bogu samym jest płodność i żyźność, i że wszystko iedynie zawisło od niego.

Czwartego dnia, Bóg stworzył słońce, księżyc, planety, i wszelkie inne gwiazdy.

Piątego dnia, stworzył ryby, ptaki powietrzne, i wszystkie latające zwierzęta. Wywiodł ryby i ptaki, z teyże samey materyi, to jest wody; lubo wszelako w niczym one nie są sobie podobne.

Szóstego dnia, stworzył wszystkie zwierzęta, chodzące, lub pełzające po ziemi. Potym stworzył *Adama*, pierwszego człowieka, na obraz i podobieństwo swoje, wrazone w powiewie i tchu żywota, wyzianym nań, to jest na duszy duchowney, złączoney z ciałem jego. *Adam* tak stworzony, osadzony został w raju ziemskim, czyli miejscu roskoszy. Bóg mu pozwolił używać owocu wszystkich drzew, tego ogrodu; ale mu zakazał tykać drzewa wiadomości dobrego i złego. Bo (rzekł Pan do *Adama*) *skoro tylko go pożyjesz,*

nie

Lata przed
Chryl:

nie zawodnie umrzeſz. Gdy wſzytkie zwierzęta, przyprowadzone zoſtały przed *Adama*, ażeby im ponadawał nazwiſka, uznał *Adam*, iż nie było ani iednego z nich wſzytkich, z którymby mógł żyć w towarzyſtwie. Owoż Bóg zeſłał nań głęboki ſen, podczas którego, wyjął mu z boku jedno żebro, z którego ukształcił niewiaſtę, którą mu dał za żonę, y za towarzyſzkę do pełnienia obowiązków czci i wdzięczności, winney ſtworcy ſwemu.

Co robił Bóg, po dokończeniu ſtworzenia ſwiata?

Spoczął dnia ſiódmgogo (c) to ieſt, iż iego wſzechmocność, poprzeſtała

(c) Chociaż *Moyzeſz* dzieło Boſkie ſtworzenia ſwiata, dla poięcia ludzkiego, dzieli na ſześć dni, abo ſześć częſtek czasu, po ſobie naſtępnych; jednak tłumacze piſma ſ. i uczeni piſarze, z *Auguſtynem* ſ. rozumieją, że ſwiat cały, i wſzytkie onego częſci, w jednym okamgnieniu wſzechmocność Boſka z niczego wyprowadziła. Zdanie ich, gruntuie ſię na wyroku piſma ſ. *Qui vivit in æternum, creavit omnia ſimul.* (*Eccleſ. 18. v. 1.*) Którzy powieſć *Moyzeſza* według litery biorą, ſłowo *ſimul*, wykładają przez *pariter*, abo *æquę*. Jakoby Bóg, równie wſzytko ſtworzył, nie w jednym

Lata przed
Chryl:

ſtała wydawać ſię iawnie w tworzeniu dzieł nowych. Na pamiątkę tego ſpocznienia, poſtanoził Bóg ſzczegulnie ſiódmy dzień w tygodniu na cześć ſwoię, i chciał, żeby dzień ten, był dla człowieka dniem ſpoczynku

oka mgnieniu, ale w przeciągu dni ſześciu nie przerywanym, od *Moyzeſza* opifałym.

Siódmy dzień, którego przeſtał Bóg nowe iſtoty tworzyć, nazwał *Sabbath*, to ieſt dniem odpoczynku, który z tak wielką uroczyſością, na pamiątkę ſwiata ſtworzenia, ſwięcili Żydzi. Piſarze pogańſcy, którzy początek i uſtanie *Sabbatu*, czy podług naſzego ſpoſobu mówienia, ſzabaſu wywodzili, haniebnie ſię pomylili. Naprzykład *Tacit* Hiſt. Lib: V. udae, że Żydzi ten dzień ſwięcili na cześć *Saturna*, którego czci, ſobota była oddana. *Plutarch* przeciwnie *Sympos.* Lib: IV. rozumie, że go ſwięcili na cześć *Bacchuſa*, który zwał ſię *Sabbos*, że w dni, mu poſwięcone, krzyczano *Saboi*. *Appion* grammatyk twierdził, że ten dzień u nich był uroczyſtym, na pamiątkę choroby uleczoney w Egipcie, nazwanej *Sabboni*. *Perſeuſz* i *Petroniuſz*, z niewiadomości grubey, wyrzucają Żydom, iż w ſobotę poſzczą; gdy poſt był im w ten dzień zabroniony. Chreſćcianie za Apoſtół, zaczęli pierwſzy dzień tygodnia ſwięcić, zwany u pogan *dies ſolis*, na pamiątkę zmartwychwſtania Pańskiego; co potym, edyktem, dnia 6. Marca, roku 321. ogłoſzonym, *Konſtantyn* W. ceſarz nakazał.

Lata przed
Chryst:

czynku i modlitwy, w którymby zaprzętał się rozważaniem spraw Boskich, i oddawaniem mu dzięków za jego dobrodzieystwa.

Adam i Ewa, czy *sprawili się po-
dług Boskich rozkazów?*

Bynajmniej. Dumny anioł, potępiony za swą pychę, i ztracony na zawsze z nieba w miejsce mąk wiecznych, nie mógł bez zazdrości poglądać na to szczęście, w którym człowiek zostawał. Ten tedy zły duch, okryty postacią węża, zwiódł *Ewę*, i namówił ją do pożywania zakazanego owocu. *Ewa* podała go *Adamowi*, który zjadł także. Na tychmiał otworzyły im się oczy, i wszystko się im zmieniło. Nie mogąc dłużej znieść obecności Pańskiey, którego zgwałcili zakaz, ukryli się w gęstwie drzew. Bóg im wyrzucił na oczy ich nieposłuszeństwo, przeklął węża, wydał na *Adama* i *Ewę* wyrok, obiecał im Zbawiciela, i wygnał ich z raju ziemskiego, iako z świątyni, którą grzechem zbezcześcili.

Czy Adam był pierwszym patryarchą?

Tak jest. Był on pierwszym człowie-

Lata przed
Chryst.

wiekiem, pierwszym oycem, i pierwszym patryarchą.

Jakie miał potomstwo?

Pismo święte nie wymienia tylko trzech synów: *Kaina*, który bawił się rolnictwem; *Abla*, który był pasterzem owiec; i *Setha*, który urodził się w rok po gwałtowney śmierci *Abla*.

Kto zabił Abła?

Kain, brat iego starszy, podwieziony do tej zbrodni zawiścią, z tej przyczyny powziętą: Obydwa oddawali ofiary Bogu; ale *Kain* ofiarował sam brak zboża, a *Abel* sam wybór z trzód. Bóg przyimował miłe ofiarę *Abla*, i obdarzał płodnością trzody iego; przeciwnie, brzydził się ofiarami *Kaina*, i zsyłał nieurodzaj na iego rolę. Bezbożnik ten, zemścił się tego na swym bracie, i przekląstwo Boskie ściągnął na siebie.

Jaki był los Kaina?

Zwyczajny wszystkim zatwardziałym w zbrodniach grzesznikom, którzy odrzucają pokutę, pozwołą sobie od Boga, a nie myślą, iak tylko uniknieniu kar doczesnych, które-
mi

Lata przed
Chryst:

mi im grozi. Przeklęty od Boga *Kain*, nosił aż do śmierci straszliwe na umyśle wyobrażenie grzechu swego, które mu stało za kata; na-ostatek został zabity od *Lamecha*, który go wziął za zwierza, kryjącego się we krzu.

Czy zostawił Kain jakie potomstwo?

Zostawił synów i córki; ale ród jego był przeklęty. Założył miansto, które nazwał *Henochi*, od imienia *Henocha*, syna swego. Jego to potomkom, przypisywać należy wynalazek sztuk i nauk. Sześć pokoleń rachuią od *Kaina* aż do potopu. Jeden z jego potomków, nazwiskiem *Jabel*, syn *Lamecha*, upodobał sobie życie pasterskie. *Jubal*, brat jego, wynalazł instrumenta muzyczne. *Tubalkain*, drugi brat tegoż *Jubala*, pierwszy zaczął kuć miedź i żelazo.

Kto był drugim patryarchą?

Seth, trzeci syn *Adama*, na którego zwały się wszystkie prawa pierworodzeństwa, które *Kain* był przez swą zbrodnię utracił. Ten ukochany syn *Adama*, żył po nim 111 lat, i dochowywał nieskażenie niewinno-

ści

Lata przed
Chryst:

ści obyczajów, i świętych prawd objawienia. Potomstwo jego, dochowywało ich także, i starało się rozszerzać y utrzymywać cześć prawdziwego Boga w swych licznych familiach.

Kto był trzecim patryarchą?

Enos, syn cnotliwego *Setha*. Najpierwszy on, zebrał do kupy wier-nych czcicieli Boga, i podał kształt stateczny czci iawney i obrządków religii.

Którzy byli potym patryarchowie aż do potopu?

Czwarty patryarcha był *Kainan*, ociec *Malaleela*, piątego patryarchy; *Malaleel* był oycem *Jareda*, szóstego patryarchy; *Jared* oycem *Henocha*, siódmego patryarchy; *Henoch* oycem *Matuzala*, ósmego patryarchy; *Matuzal* oycem *Lamecha*, dziewiątego patryarchy; nakoniec *Lamech*, był oycem *Noego*, dziesiątego patryarchy, który przeżywszy 500. lat, został oycem po kolei trzech synów: *Sema*, *Chama*, i *Jafeta*.

Co jest osobliwszego o Enochu, siódmym patryarsze?

Życie jego niewinne, było tak szacowne w oczach Boskich, iż nie

Lata przed Chryśc: podawczy go w moc śmierci, zebrał go z pośrodku ludzi, wprzód, nim doszedł późnego wieku ojców swoich.

Jaki był wiek życia iego i innych patriarchów?

Adam umarł, mając lat życia 930; *Seth* 912; *Enos* 905; *Kainan* 910; *Malaleel* 895; *Jared* 962.; *Enoch* zebrany był w roku życia 365.; *Matusz* żył lat 969.; *Lamech* 777.; *Noe* miał 600. lat, po potopie powszechnym.

Jaka była przyczyna powszechnego potopu?

Od czasu *Enosa*, zaczęto nazywać dziećmi ludzkiemi, przeklęty ród *Kaina*; a dziećmi Boskiemi, pokolenie *Setha*; owoż potomkowie *Setha*, łącząc się z pokoleniem *Kaina*, wyrodzili się od swego przodka, i zplodzili olbrzymow, to jest, ludzi potworney postawy ciała i siły; ale daleko straszniejszy nierównie nieskrowitością obyczajów, niż nadmierną ogromnością ciała. Niecnoty zalały ziemię, a Bog zapalony gniewem, postanowił wygubić ludzi potopem powszechnym.

Czy

Czy ostrzegł Bóg o tym ludzi? Lata przed Chryśc: 2468.

Nie inaczej. Objawił on zapalczywość swoją, i sprawiedliwość *Noemu*; opowiedział przed nim, iż postanowił wygubić potopem wszystko, co tylko żywie na ziemi, i kazał mu budować arkę, dla zachowania jego rodziny, i wszelkiego rodzaju zwierząt i ptactwa.

Wiele Noe czekał czasu na zbudowanie arki?

Wiek cały na to odważył, i pomimo urągania innych ludzi, trwał statecznie w budowie arki. Ludzie tym czasem dopełniali miarki nieprawości swoich; wszystko to, co im opowiadał *Noe*, o wiszacey nad nimi bliskiej pomście Boskiej, brali sobie za cześć postrachy i gussa; cierpliwością Boską utwierdzali się w niecnocie; i im daley Bog odwłoczył dopełnienie swych przegrozek; tym więcej oni wmawiali w siebie, iż im nie trzeba niczego lękać się. Naostatku gdy nadszedł moment pomsty, całą ziemię oblały wody; ludzie, zwierzęta, ptactwo, wszystko zginęło, i nic nie zostało, tylko to co było w arce.

Co

2348.

Lata przed
Chryśc:

Co to była arka?

Był to okręt, zbudowany z drzewa grubego, i smołą ziemną, czyli klejem (*bitumen*) (d) obłany zewnątrz

(d) Ten materiał, którym arka była obłana zewnątrz i wewnątrz, nazywają Łacinnicy *bitumen*, a nasz *Knapki* i *Wuiek* w wykładzie pisma, *klejem*. Jest to produkt ziemny, tłusty, i siarczysty, w który ziemia Asyryjska i Chaldejska, za świadectwem autorów, obfitować miała, tak dalece, iż *Semiramis* do budowy murów Babilońskich, tego materiału zamiast wapna zażyła. Jest rzecz kleista, przezroczyła w ziemi, rozpuszczona w wodzie i krynicaach pływa po wierzchu, lipnie, i ma zapach. *Plinius* lib: 35. cap. 19. *Dioscor* lib: 1. cap: 83. tak opisują *bitumen*. *Est velut, terræ adeps, aëreæ & igneæ substantiæ, ideoque flammam promptissime concipit, ut quod sulphuri & pici vicinam naturam habet; alibi limus, alibi terra.* *Comment. Horat: Epod: 5.* *Bitumen materiæ est tenacissima, adeo ut postquam aridum fuerit, nulla re dissolvatur; admotum autem igni, flammæ ingentes emittit; fertur autem esse igneæ naturæ, cælestique igne nutriri: unde & in campo, ubi frequentissima fulmina cadunt, multum bituminis esse legitur.* Utwór tego produktu, przypisują autorowie flegmie, pozostały z materji piorunowej, iąka znayduje się i u nas po łąkach i błotach, nakształt galarety. Tak *Servius* na ów wiersz in *Pharmaceutria Virg: Et fragiles incende bitumine tauros*, tę materję, zawiązaną z grzmotów, zowie *bitumen*. Niemcy zowią *bitumen*, *erdpech*, to jest smołą ziemną, Hiszpani *betun*, Grecy *asfalta*.

wnątrz i wewnątrz. Długości miał łokci 300., szerokości 50. a wysokości 30.; co może wyrównać obrotowi czterech największych dziejszych okrętów. Nóż zostawił warce otwartość na łokieć w górze, która służyła zamiast okna w tym gmachu. Dał drzwi w jednym boku, a cały ten gmach na trzy piętra podzielił, z których każde, odrzuciwszy grubość pułapów, mogło mieć na 18. stop wysokości, i było podzielone na wiele przegrod, w których każdy rodzaj zwierząt miał swą osobną komórkę. Okręt ten, nie miał ani żagłów, ani rudla, i nie był takim kształtem robiony, żeby mógł wody przerzynać; ponieważ wszystkie te rzeczy, mogłyby mu być szkodliwe, podając go na gwałtowne miotania.

Kto uszedł potopu?

Ośm osób, tak w mężczyznach, iak w kobietach; po siedm par (e)

B pta.

(e) Siedm par zwierząt czystych, albo sztuk 14.; a dwie pary nieczystych, albo sztuk 4., zd. się *Moyzesz* naznaczać *Genes: c. VII. v. 2. ex omnibus animantibus mundis tolle septenā & septenā, masculum & foeminam: de animantibus vero immundis, duo &*

Lata przed
Chryft;

ptaństwa, także zwierząt czyſtych; a po dwie pary każdego gatunku zwierząt nieczyſtych, uniknęły powszechnego zatopu. Potop zaczął się drugiego grudnia (f), trwał przez rok. Deszcze padały przez 40. dni, i 40. nocy, z taką ulewą, iż woda wezbrała na 15. łokci w górę, nad

*duo, masculum & fœminam. i to jest zdanie Jozefa żydowioa. Ant: Lib. I. c. 3. S. Augustyna de civitate DEI L. XV. c. 27. Hieronima contra Jov Lib: II. &c: Jednakże ſ. Juſtyn męczennik, Origenes &c:, nie przypuszczają, tylko ſiedmioro zwierząt czyſtych, a dwoie nieczyſtych. To zdanie, zda się przeciw *Moyzeſzowi*, który w tymże rozdziale w wierſzu 15. ſwiadczy, że te zwierzęta parami wchodziły do arki: *ingreſſa ſunt ad Nòe ad arcam bina & bina &c:* żeby zaś 7. sztuk tylko znajdowało się zwierząt czyſtych, czwarta para nie byłaby ſpełniona.*

(f) Ci, którzy początek potopu kładą na wiosnę, mylą się widocznie, i przeciwą się *Moyzeſzowi*, który ſtanowi ten przypadek w drugim miesiącu roku zaczętego; bez żadney zaś wątpliwości, przed potopem ſwiata, zaczynał się rok po porównaniu dnia z nocą ieſiennym. Względem dnia, ieſt mała między piſarzami różnica. Poſpolite zdanie, ieſt za 2. dniem grudnia. *Usher*, dzień ſiódmy tegoż miesiąca naznacza: inni, różne dni miesiąca liſtopada. Chociaż ich zdanie, nie ieſt powszechnie przyjęte; jednak zda się być do wyrazów *Moyzeſza* ſtoſownieyſze.

Lata przed
Chryft;

nad wierzchołki gór naywyższych, i ſtała w tey mierze przez 110. dni zupełnych, bez naymnieyſzego opadnienia.

Gdzie ſię zatrzymała arka?

Po upłynieniu pięciu mieſięcy, wody zaczęły opadać drugiego maja, i tak ſpadły, iż arka oſiadła na górach *Ararat w Armenii*. Dnia 15. lipca, wierzchołki bliſkich gór ukazały ſię. We 40. dni potym *Nòe*, dla lepszego zmiarkowania wyſokości wód, wypuſcił kruka, który nie powrócił. W ſiedm dni potym, wypuſcił gołębia, który nazad wrócił ſię. W ſiedm dni znowu, wypuſcił go powtórnie, a wieczorem przynioſł mu gołąb w dziobie różczkę oliwną. W ſiedm dni potym wypuſcił *Nòe* po trzeci raz gołębia, który więcey nie powrócił.

Kiedy Nòe wyſzedł z arki?

Dnia 27. mieſiaca drugiego, to ieſt dnia drugiego grudnia, przemieſzkawszy w arce rok cały, podług teraźnieyſzego naſzego ſpoſobu liczenia.

Co czynił Nòe po wyſciui z arki?

Skoro tylko wyſzedł z arki, natychmiaſt wyſtawił ołtarz Bogu, i

Lata przed
Chryst:

ofiarował mu na ofiarę całopalenia nayprzyjemniejszy ofiary, wybrane z zwierząt czyſtych.

Czy przyjął Bóg ofiarę Noëgo?

Nie inaczej. Przyjął ją w woni ſłodkości; przyobiecał Noëmu, nie zatapiać ziemi odtąd za grzechy ludzkie, i dał mu tęczę na niebie, iako znak, zapewniający rzetelność tego przyrzeczenia; nadto, pozwolił ludziom karmić ſię mięsem zwierząt.

Czym ſię Noë i ſamilia jego zatrudniali po potopie?

Uprawą ziemi. Noë zaſadził winnicę, i upił ſię; ponieważ nie znał iſzczęſliwych ſkutków wina. Cham, ſyn jego, urągał ſię zeń; zaczęli go Noë przekląć, a dwóm innym ſynom, Semowi, i Jafetowi pobłogoſławił.

Potemkowicie Noëgo, czy długo żyli wſpólnie?

Żyli około 120. lat, po potopie. Wtedy Noë widząc, iż ſię niezmiernie mnożyli, radził im porozſtawać ſię, oſieść nowe krainy, uprawiać ziemię, i budować miasta.

Co oni zrobili przed ſwym rozſtaniem ſię?

2204.

Ułożyli między ſobą, wyſtawić iaki gmach, któregooby trwałość, nie-

Lata przed
Chryst:

zmocowana wiekiem, uwieczniła pamiętkę ich rozſtania. Nayprzód zbudowali miasto na równinie Sennaar, w którego ſrzedku założyli fundamenta wieży, wyſokością ſwoją, mającey ſięgać obłoków. Nierozumny zamiſł! który Pan pohańbił. Wrzucił bowiem między rzemieślniki taką różność języków, iż ieden drugiego zrozumieć nie mógł. Nie mogąc zatym, ani rozkazywać, ani ſłuchać, przymuſzeni byli oſtąpić ſwego przedſięwzięcia, około roku od ſtworzenia ſwiata 1800.

Jak ta wieża była nazwana?

Przypadek ten zdarzony, nadał iey imię Babel, czyli zmieſzanie; ponieważ Bóg zmieſzał języki ludzkie, i przymuſił ich do rozproſzenia ſię po ziemi.

Czy pierwiaſtkowy język, którym ludzie rozmawiali przed rozproſzeniem, zachował ſię w której ſamilii?

Wielu piſarzów ieſt tego zdania, iż język Hebrayſki, ieſt nayſtarſzy na ſwiecie, i że to tenże ſam ieſt, którym mówił Adam i Noë, i który zachował ſię w ſamilii Hebera. To mniemanie, iakożkolwiek ieſt powszechne,

3 a przed
Chryst:

chne, niema żadney zafady w piśmie, i nie iest wsparte gruntownemi dowodami: owoż wniesć należy, iż pierwiastkowy ięzyk zginął przy *Babelu*, a przynajmniej dowieść nie można, przy której utrzymał się famili.

Wiele iest ięzyków wynikłych przy Babelu?

Daremna praca byłaby, zbierać wszystkie mniemania, względem liczby ięzyków, wynikłych przy *Babelu*. Liczba 70. ięzyków, iest tak prawdziwa, iak i inna. Wielekolek było ięzyków, to pewna, iż tyle być musiało, ile trzeba było do dopełnienia zamiaru Boskiego, który był, podzielić rodzaj ludzki na różne towarzystwa, państwa, królestwa, rzecypospolite; żeby tym sposobem przywieść ludzi do stanowienia dobrych praw, postrzegania ścisley karności, wynaydowania kunstów wyzwolonych, zachęcania się jedni od drugich do pracy, do przemysłu, i praktyki cnot obywatelskich; nakoniec wytepienia występków, które są trucizną, wstlacą i gubiącą państwa. Y te to są najszcze-

szczęśliwsze i nayprzedziwniejsze skutki, które wynikły z pomieszania ięzyków.

Lata przed
Chryst:

Czy Noé podzielił ziemię, na trzech synów swoich przed rozproszeniem rodzaju ludzkiego pod Babel?

Niektórzy Oycowie, podział ziemi, i rozproszenie narodów, rozróżniali na dwie okoliczności osobne; ale mniemanie naystołowniejsze do pisma, iest, iż podział ziemi, i rozproszenie rodzaju ludzkiego, są iednym, i tymże samym aktem. Wszakże i to prawda; że familia Noého, rozmnożywszy się znacznie w okolicach gór Armenńskich, pomykała się coraz bardziej ku równinie *Sennaar*, około roku narodzenia *Falega*.

Jakie były pierwsze osady ludzi, założone na ziemi?

Wszystkie osady, które wyszły z równin *Sennaar*, czyli Babilońskich, mogą być zciagnione do 67. lub 70., które są wszystkie wyrażone w rozdziale dzieśiatym *ksiąg rodzaju*. Nie zaludniły one razem ziemi, ale osiadały na miejscach, przyległych ich pierwzemu mieszkaniu, wszakże w takiej odległości, żeby jedni drugim na

Lata przed
Chryfł:

na zawadzie nie byli. Reszta ziemi, zaludniła się potem, przez posuwania się coraz daley a daley, według tego, iak potrzeba było gruntu, lub nowego siedliska. A zatym, czy to trafem, czy z namysłu i na urząd, tak wypadło: iż *Jafet*, i czternaścioro synów jego i wnuków, osiedli na północ i zachód równin *Sennar*, i zaludnili część Azji i całą Europę. Potomkowie *Chama*, w liczbie 28. familii, osiedli kraje południowe i zachodnie tychże równin, i zaludnili Syryę, Arabią i Afrykę. *Sem* nakoniec, i jego potomkowie, osiedli na wschodzie, i z drugiey strony *Eufratu*; a ci zaludnili Azję wschodnią, i z nich wyszli Izraelici.

Jakie narody wyszły z Jafeta i jego potomków?

Jafet, miał siedmiu synów. Pierwszy syn *Gomer*, był oycem *Gomeritów*, czyli *Galatów*, którzy byli *Gaulami* Azji mniejszey. *Cymbrowie*, zdają się być tymże narodem co *Gaulowie*, lub *Celtowie*; ponieważ *Gallowie*, którzy wyszli z *Gaulów*, dają sobie jeszcze nazwisko *Cymro*, czyli *Cumeri*.

Drugi

Lata przed
Chryfł:

Drugi syn *Jafeta*, był *Magog*, od którego poszli *Scytowie*, którzy mieszkali w okolicach góry *Kaukazu*.

Trzeci syn *Jafeta*, był *Madai*, od którego wyszli *Medowie*.

Czwarty syn *Jawan*, od którego pochodzą *Jonczykowic*, i wszyscy *Grecy*.

Piąty syn *Thubal*, przodek *Sberów*.

Szósty syn *Tiras*, przodek *Traków*.

Siódmy syn *Mosoch*, czyli *Mesech*, przodek *Moskalów*, dawniej zwanych *Moschici*.

Gomer, czy miał potomstwo?

Miał 3. synów. 1. *Ashkenas*, czyli *Ascenez*, zaludnił kraję, przyległą Armenii. *Afskańczykowic* i *Tuskowie*, z niego wyszli. 2. *Riphat*, z którego pochodzą *Paflagonowic*, zwani *Risańczykami*. 3. *Togarmah*, albo *Thegorma*, przodek *Kappadoków*, zwanych *Trogmadami*.

Jawan wiele miał potomków?

Czterech. 1. *Elize*, który nadał imię *Elidzie*, i ztąd Grecy nazwani byli *Hellenami*. *Tharsis*, przodek *Cylicjanów*, których była stolica *Tharsis*. 3. *Kittim*, czy *Cettim*, od którego wyszli *Macedończycy*, których król,

Alexan-

Lata przed
Chryst:

Alexander W., nazwany jest królem *Kittim*, od autora pierwszej księgi *Machabejskiej*. 4. *Dodanim*, albo raczej *Rhodonim*, od którego pochodzą *Rhodyjczycy*.

Jakie narody wyszły z Sema, i synów jego?

Sem, miał pięciu synów; z których pierwszy *Elam*, był przodkiem *Perów*; drugi *Ashur*, czy *Assur*, osiadł w *Assyrii*, terazniejszym *Kurdyśanie*; trzeci *Arfaxad*, osiadł w *Chaldei*, miał syna, nazwiskiem *Sale*, z którego syna, nazwiskiem *Hebera*, wyszli *Hebrayczycy*, czyli *Zydzi*; czwarty *Lud*, siedział przy braciach swoich, nie był on przodkiem *Lydów*; ponieważ oni, nosiwszy pierwey imię *Meonów*, byli potym przez wani *Lydami*, od *Lyda*, syna *Atyfa*; piąty *Aram*, przodek *Syryjczyków*, i *Syrya* była zwana krainą *Aram*.

Jakie narody pochodzą od Chama?

Naypowszechniejsze rozumienie jest, że *Cham* zaszedł do *Egiptu*, i tam założył fundamenta rządnej i potężnej monarchii. Synowie jego byli = 1. *Cus*, albo *Chus*, który osiadł w części *Arabii*, nazwaney *Cus*, bli-

Lata przed
Chryst:

sko morza czerwonego; z kąd zda się, iż *Arabowie* z niego wyszli. 2. *Mezraim*, albo *Menes*, przodek *Egipcyanów*. 3. *Phus*, albo *Phut*, przodek *Libijczyków* i *Maurytańczyków*. 4. *Kanaan*, od którego poszli *Sydonczycowicze*, *Amorrheowicze*, *Fenicjanie*, i wszyscy *Chananeyczycy*.

Chus, starszy syn *Chama*, czy zostawił jakich potomków?

Miał sześciu synów; z których 1. *Nemrod* naystarszy, był, według świadectwa pisma, dzielnym myślicielem. Rozumieją, iż on naypierwszy przywłaszczył sobie moc udzielną nad innemi ludźmi. 2. *Saba*, od którego wyszli *Sabeowicze*, naród *Arabii* szczęśliwej. 3. *Hevila*, zaludnił krainy, przy *Arabii* szczęśliwej leżące. 4. *Sabtah*, czy *Sabatha*, zasiadł okolicy, braciom przyległe. 5. *Raamah*, czy *Regma*, zaludnił brzegi morza czerwonego. Nakoniec 6. *Sabtecha*, czy *Sabatacha*, o którego potomkach niemaż dostateczney wiadomości.

Czy nie było jakich państw udzielnych, założonych po rozproszczeniu narodów?

Trzy były. Naypierwsze *Babilońskie*, założone od *Nemroda*, syna starsze-

Lata przed
Chryst:

starszego *Chusa*. Drugie *Affyryjskie*, założone od *Affura*, które potym zmieszało się z monarchią Babilońską. Trzecie *Egypskie*, założone od *Mezraima*, czyli *Menesa*, syna *Chama*. Królestwo *Sycyonu* w Grecyi, założone od *Egiala*, którego można mieć za jednego z potomków *Jafeta*, nastąpiło bardzo blisko po założeniu trzech monarchii.

Czy żył jeszcze Nòe po rozproszeniu swych potomków?

Zył bardzo długo, i pomarł, licząc 930. lat wieku swego. Po rozproszeniu, życie ludzkie zaczęło się znacznie skracać (g), śmierć coraz bliżej pomykać, a to dla nauczania ludzi o skorey pomście zbrodni.

Jacy byli patryarchowie od Nòego, aż do końca, pierwszego stanu ludu Bożego?

Dwunastu liczą patryarchów, z których syn następował koleją po oycu. *Sem*, syn *Noego*, był w rządzie patry-

(g) Zaden z tych ludzi, którzy po potopie świata urodzili się, nie dociągnął do lat 500. Samego iednego *Hebera* życie, text Grecki 70. tłumaczów pomyka do lat 504., ale Hebrayski mu nie daie, tylko lat 404.

Lata przed
Chryst:

tryarchów od *Adama* jedenasty; *Arfaxad* dwunasty, *Sale* trzynasty, *Heber* czternasty, *Faleg* piętnasty, *Rehuszel* nasty, *Sarug* siedmnasty, *Nahor* ośmnasty, *Tharedziewiętnasty*, *Abraham* dwudziesty, *Jzaak* dwudziesty pierwszy, *Jakub* dwudziesty drugi, którego dwanaście synów, było przodkami dwunastu pokoleń, zjednoczonych w jeden całkowity naród.

Co jest osobliwszego o patryarchach, od Nòego aż do Abrahama?

Nic tak dalece, chyba to tylko, iż *Heber*, prawnuk *Sema*, był pierwszym, od którego *Hebrayczycy*, podług pospolitego mniemania, wzięli nazwisko. Lubo wielki jest pozor, iż to imie, znacząc, co do litery, *za-rzeką*, (to jest, iak wykladaia, *za-Eufratem*) nic innego nie brzmi, iak tylko człowieka z *za-Eufratu*, gdzie potomkowie *Sema* osiedli.

Co znaczy imie Faleg?

Powiadaia, iż *Heber*, ociec jego, nadał mu to imie, które znaczy rozdzielenie; zwiastuiąc niby duchem prorockim, iż niebawnie, podział ziemi i rozeyście się ludzi miało nastąpić; co też przypadło roku 23. życia *Falega*.

Lata przed
Chrylt:

*Jaka była religia potomków Nòego,
po ich rozeyściu się?*

Bałwochwalstwo, tak gwałtownie prawie między ludźmi szerzyło się, ile ludzi przez płodność przybywało. Pod ten czas, kiedy kunszta wydoskonalaty się, kiedy nauki zaczęły światło rozliewać, kiedy narody pororowały się przez prawa; człowiekowi, zwolna coraz więcej ubywało najpotrzebniejszey nad wszystkie wiadomości, iaka jest znajomość prawdziwego Boga. Wielcy monarchowie i wojownicy, odbierali część Boską. Aż nakoniec człowiek, ubóstwił własne swoje namiętności, i do tego przyszedł, iż zbrodnie, na które wzdryga się natura, iako nayprzedniejszy artykuły religii, popełniał. Tak wielkie zło, zaraziło nawet familią *Sema*, która wpadła w bałwochwalstwo, i zapomniała Boskich dobrodzieystw.

*Co czynił Bóg, dla przywrócenia
nazad czci swoiey?*

Zabiegając, żeby bałwochwalstwo, niewytępiło ze szczętem prawey religii, powołał Bóg slugę swego *Abrahama*, w którego familii chciał osadzić

Lata przed
Chrylt:

osadzić część swoię, i zachować stałą wiarę, tak o stworzeniu świata, iako i opatrności szczegulney, którą rzeczy ludzkie rozperządza.

Kto był Abraham, i co mu Bóg rozkazał.

Abraham, syn naymłodszy (h) 1921. *Tharego*, osiadłego w Chaldej, został wybrany od Boga, za przodka i głowę ludu tego, który miał dochowywać prawdziwey religii, odebrał w roku 75. wieku swego rozkaz od Boga, żeby wyszedł z swey oyczyny, a z żoną *Sarą*, i swoją familią wywędrował w obcą krainę. Uwierzył temu patryarcha, i został posłusznym. Bóg go zapewnił, iż będzie

(h) W piśmie ś. *Gene. c. XI. v. 26. i 27. Abraham*, położony jest naystarszym synem *Tharego*, chociaż w rzeczy samey, według tłumaczów pisma ś., był naymłodszy; a *Aran*, położony naymłodszy, był naystarszym. Przodkowanie to przed bracią, należało mu dla godności, że Bóg go wybrał za przodka narodu, którego *Moyzesz* miał pisać dzieje, i z którego krwi, miał się narodzić Mesiysz, świata zbawiciel. Dla tey samey przyczyny, niektórzy tłumacze rozumieją, że *Sem*, syn *Nòego*, będąc naymłodszy, położony jest na mieyscu *Jafeta* pierworodnego. Obacz *La geneſe traduite en françois par Sacy*, na tym mieyscu.

Lata przed
Chryst:

będzie Bogiem jego i jego pokolenia; obiecał mu ziemię Chananeyfską za ofiadę dla jego potomków, i stolicę ich religii; że z niego, i Sary, żony jego, miało wyńść plemie, wyrównyujące swą mnogością gwiazdom na niebie, i proźkom piasku w morzu; a nakoniec, do obietnicy wszelkiego błogosławieństwa swego, przydał, iż z pokolenia jego narodzi się Jezus Chrystus.

Co się przytrafiło Abrahamowi, kiedy wszedł do ziemi Chananeyfskiej?

Przebywszy rok w ziemi Chananeyfskiej Abraham, gdy dla głodu przeniósł się do Egiptu, Faraon wziął mu Sarę, którą Abraham udawał być siostrą swoją, iakoż w rzeczy samej nią była. Bóg skarał za to Faraona, i przymusił go do oddania nazad żony mężowi. Abraham powrócił potym do ziemi Chananeyfskiej, i oddzielił się od Lota, swego synowca. Osiadł sam, na dolinie Mambre, a Lot zajął brzegi Jordanu, blisko miasta Sodomy, bogatej pod ten czas, i kwitnącej, ale obyczajów mocno zepsutych.

Co się

Lata przed
Chryst:

Co się działo z Lotem, po rozstaniu się jego z Abrahamem?

Królowie Sodomy i Gomorry, gdy byli zwyciężeni od Chodorlahomora, króla Elamitów, wspartego posilkami trzech królów, swych sprzymierzeńców; Sodoma zrabowana została, i Lot wzięty w niewolę. Abraham dowiedziawszy się o tym, uzbroił 318. ziomków swoich, i garstkę przyjaciół; dognawszy nieprzyjaciela, wysiekł go w pień, uwolnił Lot, odebrał całą zdobycz, i z zwycięstwem powrócił. Melchizedech (i) król Salemu, potym Jerozolimy, czciciel i kapłan prawego Boga, zaszedł drogę Abrahamowi, winszując zwycięstwa; błogosławił Abrahama, i ofiarował mu chleb i wino: Abraham z strony swojej dał Melchizedechowi dzieśnięcinę z łupów, i uczcił JEZUSA CHRYSTUSA w osobie tego wielkiego kapłana. C Abra-

(i) Rabini niektórzy, czynią Melchizedecha Semem, synem Noego. To prawda, że Sem żył jeszcze na ten czas; ale to większa prawda, że on nie był Melchizedechem: ponieważ pismo ś. oycy Sema wyraźnie mianuje, a o oycu i matce Melchizedecha, iako ś. Paweł Hebr. VII. 3. mówi, nigdzie wzmianki nie czyni.

Lata przed
Chryśt:
1911.

Abraham czy miał jakie widzenie od
Boga na dolinie Mambre?

Miał. Bóg albowiem mu się uka-
zał, obiecał mu syna, zawarł z nim
przymierze, przepowiedział niewolę
potomków jego w *Egypcie*, i cudo-
wne ich wyzwolenie po 430. latach.
Wkrótce potym *Sara*, żona *Abraha-*
ma, zniewoliła go do pojęcia dru-
giej żony, *Agary* Egypcyanki, flu-
żebnicy swojej, która mu urodziła
1910. *Izmâela*, i po dwakroć była wypędza-
na z domu od *Abrahama*: pierwszy
raz za dumę; drugi raz, iż *Izmael*
krzywdził *Izaaka*, syna *Sary*. We
trzydzieści lat po narodzeniu *Izmâe-*
la, Bóg kazał *Abrahamowi*, żeby
obrzezał się ze wszystkiemi swemi
potomkami, na znak przymierza,
świeżo zawartego z sobą.

Bóg czy odnowił swe obietnice *Abra-*
hamowi?

Tak jest. Odnowił je przez
trzech Aniołów, w postaci trzech mę-
żów, którzy przytwierdzili Bo-
skie przyrzeczenia, i opowiedzieli
mu zgubę *Sodomy*, *Gomorry*, *Adamy*,
i *Seboim*, które były ogniem z nie-
ba spalone, na ukaranie grzechów,
swych

Lata przed
Chryśt:

swych mieżkańców. *Lot* z swoją
familiją był ocalony od Aniołów, i
schronił się do bliskiego miasta *Segor*.
Ale żona *Lota*, która obeyrzała się
wstecz, przeciwko wyraźnemu za-
kazowi, przemienioną została w bał-
wan soli.

Wiele lat miał Abraham, kiedy mu 1896.
się *Izâak* z *Sary* urodził?

Sto lat, a *Sara*, żona jego, miała
90. W kilka lat po narodzeniu *Iza-*
aka, *Agar* wypędzona była z domu
Abrahama z synem swoim *Izmâelem*,
i była pocieszona od Anioła, który
się na pustyni ukazał. *Izmâel*
wziął potym za żonę, jedną Egypcy-
ankę, która mu urodziła 12. synów,
od których poszli *Arabowie*, *Agari-*
anie, *Izmâelici*, *Saraceni*, i niektóre
inne narody.

Jak Bóg doświadczył wiary *Abra-* 1871.
hama?

Naytkliwiej, kazał mu zabijać na
osiare *Izaaka*, syna swego. Święty
patryarcha, iak nayprędzey uwinął
się w dopełnieniu tego rozkazu, za-
prowadził *Izâaka* na górę *Moria*, i
już już miał żelazem weń ugodzić,
kiedy Bóg, przeistając na jego posłu-
szeń.

Lata przed
Chryśt.

szeiſtwie, zefłał Anioła dla wſtrzymania wynieſioney ręki *Abrahama* nad ſynem, i kazał mu natomiaſt poſwięcić na ofiarę ſkopa.

Czy długo żył Abraham po tym doſwiadczeniu wiary ſwoiey?

Żył ieſzcze około 50. lat. Po ſmierci żony ſwoiey *Sary*, maiącey lat 127., poiał *Cethurę*, z którą ſpłodził ſześciu ſynów, a między niemi *Madiana*, od którego wyſzli *Madianici*. Ożenił ſyna ſwego *Izaaka*, z *Rebeką*, córką *Batuela*, ſwego ſynowca, która po 19. leciech niepłodnoſci, urodziła *Izaakowi* dwoie bliźniąt. *Abraham* umarł, maiąc lat 175. roku przed Chryſtusem 1821., i był pogrzebiony od ſynów ſwoich *Izaaka* i *Izmaëla*.

Jak ſię zwali dway bliźnięta ſynowie Izaaka?

Ezau i *Jakub*, którzy we wnętrzoſciach matki zoſtaiąc, walczyli z ſobą. *Ezau* był rudy, urodził ſię koſmaty, i bawił ſię polowaniem; a *Jakub* prowadził życie ſpokoyne i niewinne. Jednego dnia powróciwszy *Ezau* z łowów, bardzo głodny, przedał *Jakubowi* ſwoie prawo pierworo-

rodzeń-

Lata przed
Chryśt.

rodzeńſtwa za miſkę ſzocewicy, i przez to ſamo utracił przywilej do rodzeńſtwa *Meſſyafza*.

Jak Jakub otrzymał błogoſławieſtwa od Izaaka, oycy ſwego?

Podſzedł go z porady matki, odzia-
wſzy ſię ſkórą z wierzęcą, żeby wy-
dawał ſię oycu, tak koſmatym, iak
Ezau. *Ezau* rozgniewany o to, od-
kazał ſię go zabić, gdyby nie był
uſzedł do *Labana*, wuja ſwego. W tey
to ucieczce, widział we ſnie owę
drabinę cudowną, na którey wierzchu
ukazał ſię mu Bóg, i objawił mu przy-
ſzłą chwałę iego pokolenia.

Co robił Jakub u Labana?

Podjął mu ſię ſłużyć przez lat ſiedm,
ażeby doſtał za żonę *Rachełę*, córkę
Labanową. Obiecał mu ią *Laban*; ale
po wyſzłym czasie, dał mu *Lię*, inną
ſwoię córkę, za żonę; i tak dla poży-
ſkania *Racheli*, drugie ſiedm lat ie-
ſzcze *Jakub* ſłużyć muſiał.

*Wiele Jakub, nazwany od Anioła,
z którym paſował ſię, Izraëlem, miał
dzieci z tych dwóch ſioſtr, i z dwóch ich
ſłuźebnic, Beli i Zelfy?*

Miał 12. ſynów, i iednę córkę; to
ieſt: z *Lii*, *Rubena*, nayſtarſzego, *Si-
meona*,

Lata przed
Chryl:

meona, Lewi, Jude, Issachara, Zabulona, i córkę Dinę. Z Racheli, Józefa i Benjamina. Z Beli, służebnicy Racheli, Dana i Neftali; a z Zelfy, służebnicy Lii, Gada i Azera.

Jaki był los Racheli?

Jakub, wysłużwszy Labanowi lat 20., wyszedł z domu jego, mając wolą powrócić do ziemi Chanaaney. skiey; gonił go Laban, któremu Rachel uwiozła Terasimów, czyli bałwany; ale pogodzili się, i w zupełney przyjaźni rozeszli się. Jakub czyniąc podróż, przejednał podarunkami Ezaua, i siedział w Sokoth dwa lata. Tam Simeon i Lewi, zemścili się mordem Sichimitów, obelgi, uczynioney Dinie, siostrze swoiey. Jakub udawwszy się za rozkazem Boskim do Bethel, utracił Rachelę, która w drodze zdjeta bólami, umarła, wydawszy na świat Benjamina, który miał też imię Benon, co w hebrajskim języku znaczy syn boleści.

Zaco Józef był zaprzędany od braci?

Za sny osobliwsze, które z proftoty

Lata przed
Chryl:

ty opowiadał oycu i braciom (k); osobliwsze także dowody przywiązania oycowskiego ku niemu, były przyczyną zguby iego, i ściagnęły nań nienawiść braci. Umyslili oni byli go zabić; ale Ruben w zamiarze żeby mu życie ocalić, namówił ich do wrzucenia go w studnię, z którey myślił go potem wyciągnąć. Za nadęysciem Izmaelitów, sami bracia wyciągnęli go z studni, i im zaprzędali. Zaprowadzony od Izmaelitów do Egiptu, był odprzedany Putylarowi, u którego wielkie dla siebie znalazł względy.

Jakie były przypadki Józefa w Egypcie?

Wielkie przymioty serca i umysłu, i kształt urody Józefa, znęciły ku niemu żonę Putylara; namawiała go ku swej woli, ale on wzbraniał się statecznie dopuszczając się występku,
tak

(k) Pierwszy sen opowiedział Józef braci swej w tych słowach: Gene: C. XXXVII. v. 6.-7. *Stuchajcie snu mego, którym widział: zdało mi się, żeśmy wiązali snopy na polu, a snop mój iakoby powstał, i stanął, a wasze snopy, około stojące, kłaniały się snopowi memu. Drugi sen. v. 9. Widziałem, prawi, przez sen, iakoby słońce i księżyc, i iedenście gwiazd mnie się kłaniało.*

Lata przed
Chryst:

tak szkaradnego przeciw Bogu i swemu panu. Rozgniewana o to niewiasta, ważyła się spotwarzyć go przed mężem, który bez pytania i wywodów kazał go do więzienia wtrącić. Mądrość i niewinność, poszły za *Józefem* na miejsce, przeznaczone zbrodni. Przeświadczony o tym dozorca więzienia, przełożył *Józefa* nad więźniami. Po jakim czasie, podczasz i piekarz króla Egypckiego, do tegoż więzienia byli wśadzeni, i obydwaj mieli sny, stosowne do swych urzędów nadwornych. *Józef* je wytłumaczył, i przepowiedział: iż pierwszy, miał na swoje miejsce powrócić, a drugi na szubienicy zawisnąć; co też wkrótce ziściło się. W rok potym umarł *Izaak*, mając lat 190., roku przed Chrystem 1716.

1716.

1715. *Jakim sposobem wyszedł Józef z więzienia?*

Król Egypcki iedney nocy miał sny: w pierwszym zdało mu się, iakoby widział siedm jałowic tłustych, pasących się nad brzegami *Nilu*, które poźarte były od siedmiu drugich jałowic, chudych i znędnionych, i

ze

Lata przed
Chryst:

że nic nie znać było po tych, żeby się co poprawiły po takim żyrze. Drugi sen króla, był takiegoż gatunku; to iest siedm kłosów wielkich i plennych, pochłonięte zostały od siedmiu innych, zeschłych i czczych. Daremnie *Faraon* szukał wykładu tych snów u swych wieszczków. Udał się nakoniec do *Józefa*, za poradą swego podczaszego. *Józef* przepowiedział królowi siedm lat urodzaju, po których nastąpić miało siedm lat głodu.

Jak nagroził Jozefowi Faraon wykład tych snów?

Wynióśł go na naywyższą dostojność w Egypcie, obowiązał go utrzymywaniem obfitości zboża, ożenił go z panną wysokiej rodowitości, z której miał dwu synów: *Manasse*, i *Efraima*; ci przyięci potym do rodu iestwa od *Jakuba*, ich dziada, zostali przodkami pokoleń, tak iak i ich stryrowie.

Jak Józef postąpił sobie z bracią, kiedy przymuszni głodem, przybyli do Egiptu, i od niego zostali poznani, nie poznawszy go sami? 1707.

Wyczerpnawszy z nich wiadomości o swym oycu, i *Benjaminie*, kazał na-

na-

Lata przed
Chryst:

napęłnić worki ich zbożem, i w nie włożyć pieniądze, dane za zboże, i odeśłać ich do dom; ale pod warunkiem, żeby mu przystawili *Benjamin*, i na ten koniec zatrzymał u siebie *Symeona* w zakładzie. Gdy powrócili do niego, wypuścił *Symeona*, kazał im zboża nasypać, i zchować kubek swój w worek *Benjamin*, a potym im się wyjawił, że był *Józefem*. *Jakub*, odebrawszy doniesienie o *Józefie*, przeniósł się do Egiptu, ze wszystkimi swymi synami, wnukami, w liczbie 70. osób (1). Osiadł w ziemi

(1) *Moyseusz*, wyliczając familią *Jakuba*, która weszła do Egiptu, dwójakiey używa liczby (w obojey nie liczy żon synów *Jakubowych*) w pierwszej *Genes* C. XLVI. v. 26. kładzie osób 66. W drugiej, osób 70. *ibid*: v. 27. A ś. *Szczepan* *Ałł*: C. VII. v. 14. kładzie osób 75.

Te trzy różne, i na pozór niezgodne, o iedney rzeczy powieści, tak tłumacze pisma ś. z sobą jednaią. W pierwszym rachunku osób. *Moyseusz* nie liczył *Józefa*, dwóch jego synów, i *Dyny* córki *Jakubowej* z *Lii*; które cztery osoby, przydane do 66., wynoszą liczbę 70. *S. Szczepan* przywodził pismo ś, przekładania 70. tłumaczyów, używanego na ten czas, nie tylko od Żydów, ale od samego Chrystusa, i jego Apostołów. Zaś 70. tłumacze, pięciu potomków naznaczaia synom *Józefowym*; którzy, przydani do 70., od *Moyseusza* poło-

Lata przed
Chryst:

w ziemi *Gessen*, i umarł w 17. lat, po przemieszkaniu swym w Egypcie, mając 147. lat wieku.

Jak długo żył Józef po Jakubie swoim oycu?

Żył lat 54., pomarszły roku przed 1635. Chrytusem 1635., licząc lat 110. wieku swego, i rządziwszy Egypcem przez lat 80.

Jak się obchodzono z Izraëlitami po śmierci Józefa?

Bardzo okrutnie. Rozmnożyli się oni nad podziw (m), i wzniecili ku

żonych, stanowią liczbę 75. Inni uczeni ludzie, innym wielorakim sposobem tę trudność ułatwiają. *Obacz Calmet Comm: in Gen: Berruyer Histoire du peuple de Dieu* p. 373. edit: in 4. *Kidder in Pent: &c. &c.*

(m) *Moyseusz* dziwiąc się wielkiemu rozmnożeniu ludu Izraelskiego, dla wyobrażenia onego, zażywa nymocniejszych wyrazów *Exod*: c. I. rozmnożeniu drzew i ryb właściwych. Jakoż rzecz zadziwienia godna, że w przeciągu lat 215. z iedney familii wyszło dufsz rad dwa milliony. *S. Augustyn* przypisuje to cudowi. *Aben-Eura* twierdzi, że niewiaſty Żydowkie, rodziły zwyczajnie od trójga do siedmiorga dzieci; co nie świadczy z wiadomości własney, ale z czytania *Aristotelesa*, który *Hist: Animal*: lib: VII. c. 4. pisze, że niewiaſty Egypkie, wydawały podczas na świat iednym pologiem siedmiorgo dzieci. Bez udania się do cu-

Lata przed Chryst: ku sobie zawieść Egypcyanów. No-
wy król, niekończąc ich dręczył,
a nakoniec wydał okrutny wyrok,
aby chłopięta w *Nilu* topiono. Nie
był zamyśl Egypcyanów wygubić
Izraélitów do łzczetu, ale zwolna
osłabić i umniejszyć pracami niezno-
śnemi, podatkami ciężkimi, i wsze-
lakim okrutnego uciemiężenia ro-
dzaiem.

*Kto wyswobodził Izraélitów z tej
niewoli?*

Moysefz (n) syn Amrama, i Jokabedy,

dów, które bardzo rzadko się zdarzają, płodność
Izraélitów, z przyrodzonych pochodziła przyczyn,
a nypierwey z życia wstrzemięzliwego, powścią-
gliwego, pracowitego &c.; powietrze też i woda
Nilowa, wpływały po części do tej płodności.

(n) *Moysefz*, którego przedwieczna mądrość
do wykonania nazywanych dzieł w świątym
zakonie wybrała, był nie tylko wybawicielem lu-
du Izraélitów z niewoli Egipskiej, i onego praw-
dodawę; ale prorokiem Boskim, nauczycielem
świata, dziejopisem narodów pierwiastkowych, a
w szczególności swego, naydawniejszym. Był
prorokiem Boskim, od samego Boga nauczony wiel-
kich tajemnic, które w swych pismach wyłożył
pod zaślona i figurami, stosując one do małego
Izraélitów pojęcia. To mu dał Chrystus Pan świa-
dectwo, gdy *Joan: V. 46.* mówi: *o mnie on bo-
wiem pisał.* a co pisał przed lat 2500., to się w cza-
sie przepowiedzianym ziściło. Był nauczycielem

urodzony roku 1571. przed Chrystus. Lata przed
sem. We trzy miesiące po swym na Chryst:
rodzeniu, wyrzucony był od wła-
sney swej matki na *Nil* w koszyku ze
trzciny, znaleziony od *Thermutis*, abo

świata, podając do wiadomości ludziom prawdy,
do osiągnięcia zbawienia naysposobniejszego, a
przed nim nieznałome, jako to: światu stworzenie,
upadek, i skutki grzechu pierwszego człowieka,
dzieje życia patryarchów, mianowicie: *Noego, Abra-
hama, Izaaka, Jakuba, Jozefa*, którego śmierć,
przeciąg lat 64, od jego narodzenia dzielił. Nako-
niec był dziejopisem, świata, swego narodu, oraz
swych przodków historyi, która 2550. lat zamy-
kała. Historia jego jest pewna, i wątpliwości nays-
posobniejszej nie podlega; pisał on to, czego się z po-
wieści oycy swego *Amrama* nauczył; ten zaś od
swego dziada *Levi*, a *Levi* od *Izaaka*, który dosko-
nale wiedział o wszystkim tym, co się zdarzyło
między nim, i światu stworzeniem. Między *Iza-
akiem* albowiem i *Adamem*, dwie tylko były osoby:
Mathusalem, który przeżył lat 260. żył z *Adamem*,
a około lat 100. z *Semem*, który z *Izaakiem* żył
lat 50.. Między *Izaakiem* zaś i *Amramem*, oycem
Moysefza, jeden *Levi* z niemi nie żył. Tenże sam
dziejopis świata, który z podania swych przodków,
a jeszcze bardziey z natchnienia Ducha przenay-
świętszego, powieści swaie prawdę nieomylną za-
pewnił; wszystkich świata pisarzy, dawnością po-
przedził. Pisał on 500. lat przed *Homerem*; 800.
przed *Thalesem*; 900. przed *Pythagorasem*; a prze-
żył 1100. przed *Sokratesem*, *Platonem*, *Aristote-
lesem*, i innemi sekt filozofickich mistrzami, którzy
mądrością i nauką Grecyą oświecili.

Lata przed
Chryst:

Thermuty (o.) córki *Faraona*, i oddany do karmienia mamce żydowskiej, która była jego własną matką. We trzy lata potem *Thermutis*, przysposobiła go sobie za syna, i we wszelkich Egypskich naukach kazała go ćwiczyć. *Mojżesz* we czterdziestym roku porzucił dwór *Faraona*; ponieważ zabiwszy jednego Egypcyanina, przymuszony był uciekać i kryć się po pułstynie *Madian*, gdzie się ożenił z *Seforą*, córką *Jethro*.

Jakim sposobem Bóg objawił wolę swoją Mojżeszowi?

1492.

Mojżesz gdy przepędził lat 40. na pasteniu trzód *Jethry*, ukazał mu się Pan w krzaku gorejącym blisko góry *Horeb*, opowiedział mu imię swoje, i oznaymił, iż go wybrał na wybawienie Izraëlitów z niewoli Egypckiej. *Mojżesz* wymawiał się od tego, ale Pan Bóg wielą cudami, mieniać różgę jego w węża, i węża w różgę, nakłonił go. Kazał mu przybrać sobie

(o) Tak tę królownę nazywa *Józef* żydowin *Lib. II. cap. 5. Antiqui Judai: Text pisma s. Exod: c. II. v. 5.* imienia iey nie wyraża, córką ją tylko *Faraona* mianuje: *Ecce autem descendebat filia Pharaonis &c.*

Lata przed
Chryst:

bie *Aarona*, brata swego, który by mu służył za tłumacza.

Jak się sprawił Mojżesz w swym poselstwie?

Stanąwszy przed *Faraonem*, opowiedział mu rozkaz Boski. Bezbożny król wzgardził nim, i we dwoie uciążliwości kazał powiększyć na Izraëlitów; poszedł znowu *Mojżesz* do niego; różgę *Aarona*, przemienił w oczach jego w węża, który różgi czarnoksiężników pożarł; a gdy serce *Faraona* zatwardziło się na ten cud, Bóg uderzył Egipt dzieliącią plagami.

Ktore to są te plagi?

1491.

Naypierwsza była, odmienienie wód w krew; druga żaby; te dwie plagi, od czarnoksiężników Egypckich były powtórzone, dalsze jednak usiłowania ich były nadaremne; przymuszeni byli w cudach *Mojżeszowych* uznać moc Boską, która ich umiejętność, i siły przyrodzenia przewyższała (p). Trzecia plaga,

(p) *S. Augustyn de Civ: Dei L. X. c. 8.* o cudach czarnoksiężników Egypckich tak mówi: *Magi Pharaonis, facere quaedam mira permissi sunt, ut mirabilius vincerentur.* Równie iak inni Egypćanie, od *Mojżesza* straszniemi okryci wrzodami, nie tylko o nie się cudownie kusić, ale sobie zaradzić nie mogli.

Lata przed
Chryst:

drobny grad kasiający; czwarta mu-
chy; piąta powietrze; szósta wrzo-
dy i krosty; siódma grad i gromy;
ósmą szarańcza; dziewiątą ciemności
w śród dnia; dziesiątą, śmierć pier-
worodnych, tak w ludziach, iako i
w zwierzętach. Takowe plagi, znie-
woliły naostatku *Faraona*, iż pozwo-
lił odejść Zydów, roku przed Chry-

1491. stusem 1491. (q). Ale ledwo co
wyszli, zabrawszy naczynia złote i
frebrne

(q) Przyście *Jakuba* z synami i familią do
Egiptu, przypało na rok przed Chrystem 1706.,
a wyjście, na rok 1491, więc bawienie się ich w
Egipcie, zabiera tylko lat 215; text zaś pisma ś.
Exod. c. XII v. 40. mówi: *synowie Izraela prze-
mieszkałi w Egipcie lat 430.* Te trudność, która
niektórym tłumaczom pisma ś. służyła głowy, do-
statecznie według ś. *Augustyna*, objaśnili 70. Grec-
cy tłumacze, tak wykładając: *Czas, który Izraeli-
ci z swemi przodkami w Egipcie i w Chananeyjskiej
krainie przemieszkałi, był lat 430.* Mieszkanie Izraeli-
tów w krainie Chananeyjskiej, powinno się brać
od powołania, albo przeniesienia się *Abrahama* z
Mezopotamii do ziemi Chananeyjskiej, roku przed
Chrystem 1921. Od tego czasu, aż do wyjścia
Izraelitów z Egiptu, wypłynął przeciąg lat 430.
Plagi albo kary, które Bóg Egipt uciśnął, nie dłu-
żej trwały, iak miesiąc ieden; z których każda iak
długo trwała? opisać *Usher* w dziejach swych, i
swoje mniemanie powagą wspiera *Moysefza*.

Lata przed
Chryst:

frebrne od Egipcyan, i odprawiwszy
naypierwszą *Paschę*, albo *przaśniki*,
po naszymu *Święta Wielkonocne*, po-
gonił się za niemi *Faraon* aż do morza
czerwonego, gdzie z całym swym
wojskiem zatopiony zginął, a Izra-
éli ci suchą nogą przeszli (r) przez
D morze,

(r) Od wieków, uczeni ludzie, i sami śś. Oycow-
wie, w różnym o przeysciu ludu Izraelskiego przez
morze czerwone zostawali mniemaniu.

Jedni rozumieli, iż Bóg, dla dwunastu pokole-
niów, na dwunastu miejscach morze czerwone
rozdzielił, i przez rozstąpioną wodę, dwanaście
dróg otworzył, gruntując swoje mniemanie na slo-
wach psalmu 135 i 13. *Który rozdzielił morze czer-
wone na rozdziały* (*Qui divisit mare rubrum in
divisiones*) Tak rozumieli rabini i niektórzy dawni
Oycowie śś. a mianowicie *Orig: in Exod: hom, 5.*
Eusebius in psal. 135. *Epiph: &c.*

Drudzy twierdzą, że *Moysefz* mieszkał w kra-
ju Madiańskim, nad morzem czerwonym ku wscho-
dowi położonym, uważał pilnie, i wiedział dobrze,
kiedy to morze podnosi się, a kiedy opada, i w ia-
kiej odległości opadając, od brzegów ustępuje.
Wiedząc to, kazał Izraelitom ciągnąć nadbrzeżem
morskim, i w czas opadłego morza, przeprowadził
ich miejscem suchym, od wody, ku oceanowi co-
fuioney, opuszczonemu; o czym Egypcyanie nie-
wiedząc, puścili się za niemi, i od morza podnie-
sionego zatopionemi zostali. Za tym mniemaniem
przywodzi *Calmet* *Józefa* dziejopisa, pisarzów
Żydowskich

Lata przed Chryst: morze, które na rozkaz *Mojżesz*a, cofnąwszy w dwie strony wody, drogę Izraëlitom, przez dno swe, wiatrem zeflanym osuszono, otworzyło. *Mojżesz* za wybawienie ludu Izraëlskiego z niewoli, i pogrążenie w zatopach morskich *Faraona* i ludu jego, wysokim pieniem, od siebie i przedniejszych Izraëlitów śpiewanym, Bogu podziękował.

RO-

Zydowskich i Chrześcijańskich, a w szczególności s. *Tomasza z Akwinu* in 1. Corint: 10., *Tostata*, *Ludwika Burgensem*, *Genebr:* in Chr- ad an: 2232. *Grocijusza*, *Vatab*, *Le Clerc* disert: de trajectu mar. &c. &c.

Nie jest tego dzieła zamiarem, ani krótkość onego go pozwala, zbijać te mniemania, mianowicie posłownie, niemniej rozumowi, iako naysprawdziwszego na świecie *Dziejopisa* świadectwu, i wszystkich wieków, narodów, religii, pisarzom przeciwne.

Kto dawność szacnie, i piśmu s. taką powagę, iaką ono mieć powinno, przyznaie; do innego mniemania nieprzychyli się, iak tylko do tego, które twierdzi: że *Mojżesz* Izraëlitów do półtrzecia miliona ludzi przeprowadził szrodkiem czerwonego morza, które na podniesienie różgi, i wyciągnięcie ręki jego, od jednego do drugiego brzoza otworzyło się; woda we dwie strony na przeciwko siebie cofnęła się, i przez cały czas przechodu, nastąpił mur, nieporuszona stała. Co jasniejszego, i w prościejszych do pojęcia wyrazach ułożonego, iako Boski rozkaz, dany *Mojżeszowi*? — Ty podnieś

ROZDZIAŁ II.

Lata przed Chryst:

Drugi stan ludu Zydowskiego, pod Sz- dziami, od roku przed Chrystusiem 1491. aż do roku 1095. to jest przez 396. lat. Wiele liczy: Sędziów ludu Zydowskiego?

Licze 22. (s), rachuiąc w to szczęściu tyrannów, którym Bóg podał D 2 w moc

łaskę twoją, i ściągnij rękę twoją na morze, a przedziel je, aby szli synowie Izraëlowi po suchy. Exod: c. XIV. v. 16.

Wykonany Boski rozkaz, nie mniej jasnie jest opisany: *A gdy Mojżesz wyciągnął rękę na morze, zniósł je Pan wianiem wiatru gwałtownego i parzącego całą noc, i obrócił w suchą, i rozstąpiła się woda. Tłoczyli synowie Izraëlowi przez pośrodek suchego morza, bo była woda iak mur po prawej i po lewej stronie ich, Ibid: v. 21. 22.*

Miejsce, w którym Izraëlicy morze przeszli, do tych czas nie jest wiadome; ale przeyscie cudowne, jest pewne, i jasnie nie może być opisane, a z opisaną tak pewnego, gruntownie dowiedzione.

(s) 1. *Mojżesz*, 2. *Fozus*, 3. *Othoniel*, 4. *Aod*, 5. *Debara* i *Barac*, 6. *Gedeon*, 7. *Abimelech*, 8. *Thola*, 9. *Jair*, 10. *Jefte*, 11. *Abesan*, 12. *Ahiaton*, 13. *Abdon*, 15. *Samson*, 15. *Heli*, 16. *Samuel*, i sześcioro niewoli. Pierwsza pod *Chusanem*, królem Mezopotamii; druga pod *Eglonem*, królem Moabitów; trzecia pod *Jabinem*, królem Chananeyskim; czwarta pod *Madianitami*; piąta pod *Filistynami* i *Ammonitami*; szósta pod *Filistynami*, od *Samsona* pogromionemi.

Lata przed
Chryst:

w moc lud swóy, na ukaranie iego bałwochwalstwa; ilekroć bowiem lud ten udał się do czci fałszywych bogów, wraz był karany, i dośtawał się w niewolę; a ilekroć znowu pokutował za grzech swóy, i nawracał się szczerze do Boga prawego, tyle razy wydźwigał go Bóg z biedy i z niewoli.

Jaka była władza sędziów ludu Żydowskiego?

Kształt rządu Żydów pod sędziami, nazywał się *Teokracją*, to jest rządem Boskim, iż sam Bóg rządził Żydami, objawiając wolę swoją przez swych ministrów. Bóg prawy, raczył być ich prawodawcą, i podał prawa swoje *Moyzeszowi*. Sędzia u Żydów, był razem sędzią i hetmanem. Słuchał on skarg, karał podług prawa winnych, i bronił wolności i całości publiczney orężem. Nie mógł on, ani stanowić, ani znosić żadnego prawa; ponieważ moc prawodawcza, wraz z mocą sądowniczą, i mocą przymuszającą, należała do udzielnosci, którą Bóg zachował sobie samemu. Dostoynosc sędziowska, była dożywnością, ale nie dziedziczną, i zaśluga miała otwarte pole do niej.

Czy oprócz sędziów najwyższych nie znajdowali się u Izraelitów mnieyszi sędziowie? Lata przed
Chryst:

Pod czas całej wędrówki na pułstyni, Żydzi sądzeni byli od mężów, których *Moyzesz*, z rady teścia swego *Jethro*, za rozkazem Boskim, wybrał (t) z dwunastu pokoleń, i na których część spraw mnieyszych, i rządu

(t) O wybraniu mężów do pomocy *Moyzesza*, dwa miejsca są w piśmie ś. Pierwsze miejsce jest *Exod: C. XVIII. v. 24.* które świadczy, że *Moyzesz* usłuchawszy rady teścia swego *Jethro*, wybrał mężów, na których część urzędu swego spuścił. *Moyzesz* uczynił wszystko to, co mu był (*Jethro*) podał. A wybrawszy mężów, potężnych ze wszystkicho Izraela, postanowił je przełożonemi nad ludem, tysiączniki, i setniki, i pięćdziesiątniki, i dziesięćniki, którzy sądzili lud czasu każdego, a cokolwiek było ważniejszego, odposili do niego *Ści*.

Na drugim miejscu Numer: c. XI. v. 16. *Moyzeszowi*, śmierć nad rząd ludu niesforne go przekładającemu, rozkazuje Bóg wybrać 70 mężów. *Zbierz mi siedmdziesiąt mężów, z starszych Izraelowych, które ty znasz, że są starszemi ludu i mistrzami, i przywiedziesz je do drzwi przybytku i przymierza, i każesz im tam stać z sobą, żebym stąpił i mówił do ciebie, i odejmę z ducha twego, i dam im, aby dźwigali z tobą brzemie tego ludu, a nie ty sam był obciążon.*

Moyzesz, z rady teścia, wybrał ludzi do sprawowania władzy żołnierskiej; ponieważ ustanowił

Lata przed Chrystem i rządu politycznego spuścił. Tych mężów urząd i powaga, skończyła się z czterdziestoletnią wędrówką ludu Izraelskiego na pułsczy; ponieważ o nich, ani w drugim stanie ludu Izraelskiego pod sędziami, ani w trzecim pod królami, żadney wzmianki pismo święte nie czyni: ztąd też wniesć trzeba, że ta rada siedmiudziesiąt mężów, z rozkazu Boskiego wybranych, którym Bóg udzielił część ducha prorockiego, nadanego *Moyzeszowi*, nie była sławnym Żydo-

ich tyśiącznikami, po naszymu pułkownikami &c. Liczba wybranych ludzi, musiała wynosić kilka, jeżeli nie kilkanaście, tyśięcy; ponieważ liczba bojowników, wynosiła sześć kroć sto tyśięcy. Urzędnicy ci, mieli moc, od *Moyzesa* sobie daną, ale nie czytamy, aby mieli ducha iego, sobie udzielonego.

Mężom 70. wybranym do pomocy *Moyzesa* w sprawach ważniejszych, Bóg udzielił ducha prorockiego i roztropności, któremi *Moyzesa* obdarzył i napelnił. A że ci mężowie, wybrani byli dla pomocy samego *Moyzesa*; owoż z życiem jego, ta pomoc uftala, owszem wcześniej; ponieważ wszyscy, wyiawszy *Jozuego* i *Kaleba*, przed *Moyzeszem* pomarli. Ze 70. mężowie, do pomocy *Moyzesa* od Boga przydani, nie byli *Synedryonem* Żydowskim; dowody tego mniemania, położą się niżej w historyi po wyzwoleniu z niewoli Babilońskiej.

Lata przed Chrystem Żydowskim *Synedryonem*, abo *Sanhedrin*, ale radą doczesną, samemu *Moyzeszowi* do pomocy dodaną, która się z życiem iego, i wędrówką ludu Izraelskiego skończyła.

Moyzesz, przed śmiercią swoją, powołując przymierze między Bogiem a ludem, dane dawniey prawa Izraelitom przypominając, i nowe ogłaszając, odebrał od Boga wyraźny rozkaz, ażeby sąd, na ziemię obiecaną, gdy ta podbitą będzie, ustanowił; do którego się stoluąc, dwa sądy przepisał na każde miasto i miasteczko, które 120. domów miało, a te sądy powinny były odprawować się przy mieyskiej bramie (u).

Pierwszy sąd, składał się z trzech osób, przed który przychodziły wszystkie sprawy obywatelskie, zwłaszcza mnieysze, iako to: kontrakty, umowy, myta slugom zatrzymane, abo od nich przebrane; wysię-

(u) Sędzie i urzędnicy postanowisz we wszystkich bramach twoich, które da Pan Bóg twój w każdym pokoleniu twoim, aby sądzili lud, sądem sprawiedliwym, ani się na drugą stronę nie nachylali. Deuter: C. XVI v. 18.

Lata przed Chryśt: występki mnieysze, które więkſzey kary, nad chłoſtę różgą, za ſobą nie ciągnęły.

Drugi ſąd składał ſię z oſób dwudzieſtu trzech, który wſzyſtkie ſądził ſprawy obywatelſkie, gardłowe, i zakonne, do wiary należące. Z czaſem, gdy *Synedryon* ſtanał, ten ſąd nazwany był mnieyſzym *Synedryonem*, od którego wyroków, odwozono ſię do *Synedryonu*, albo rady narodowej, przed której uſtano- wieniem, ſąd z 23. oſób złożony, niedopuszczał ſtronom apellacyi; był iednak obowiązany, w ſprawach zawiłych, i trudnych przypadkach, zaſięgać rady od naywyżſzego kapłana, a to pod utratą gardła (w).

Pod ſławnym *Dawida* i *Salomona* panowaniem, liczba ſądów i ſędziów, muſiała ſię pomnożyć; ponieważſz piſmo ſ., Lewitów, którzy w mniey- ſzey

(w) Jeſli trudny, a wątpliwy u ciebie ſąd oba- czyſz . . . przyiǳieſz do kapłanów rodu Lewickie- go, i do ſędzięgo, który na on czas będzie, i py- tać ſię od nich będzieſz; którzy oznamią tobie ſądu prawdę. I uczyniſz, cokolwiek powiedzą. A ktoby hardym był, nie chcąc być poſłuszny rozkazani- kapłana, umrze on człowiek. Deuter: C. XVI. v. 8. 14.

Lata przed Chryśt: ſzey od świeckich ludzi liczbie do ſprawowania władzy ſędziowskiej wchodzili, liczy ſześć tyſięcy (x).

Za ſwiadectwem *Jozefa* dziejopi- ſa (y), *Moyzeſz* przykazał, w każdym mieſcie ſąd z dziewięciu mężów, ro- ſtropnoſcią, mądroſcią, i cnotą za- leconych, i wolnie obranych, ſtano- wić: ſiedmiu świeckich, a dwóch du- chownych Lewitów.

Królowie, udzielnie nad Judzką ziemią panując, moc ſtanowienia ſę- dziów ſobie przywłaſzczyli, a uſta- nowionym. przykład życia z ſiebie dawali. Pod królami dobrmi, po- ſpolicie dobrzy; a pod złemi, zli ſę- dziowie, ſprawiedliwoſcią ſzaſowali. *Jozafa*t, król pobożny, poſrzucał złych ſędziów, a ludzi, takiey wła- dzy godnych, nie wyłączaiać Lewi- tów, na urząd ſędziowski wynioſł. Dwa

(x) Naſaziło ſię (Lewitów) 38,000. mężów. Z tych wybrano i rozłożono na poſługę domu Pań- ſkiego 24,000., a przełożonych i ſędziów 6,000. Paralip. L: I, c. 23. v. 3.

(y) *Antiqu: Lib: IV. c. uſti.* Talmużyſtowie, odrzucają *Jozefa* ſwiadectwo; ale więkſzey on wiary godzien, który żył, gdy ieſzcze rząd trwał Żydowski, niż ci, którzy daleko późniey piſali.

Lata przed Chryśt: Dwa też trybunały w *Jerozolimie* ustanowił: jeden z kapłanów i Lewitów, do spraw duchownych; drugi, z ludzi świeckich, rozsądnych i cnotliwych, do spraw obywatelskich. Według wszelkiego podobieństwa, ustawa *Jozasata*, do niewoli Babilońskiej dotrwała.

Jakie u Izraëlitów kary sądowe, były na występki ustanowione?

Kary na Izraëlitów przestępnych, ustanowione były dwoiaki: iedne kościelne, abo duchowne; drugie obywatelskie, abo cywilne.

Kary kościelne u Żydów, były troiaki, abo właściwie mówiąc, iedna kara, to iest kłatwa, trojakięgo stopnia. Kłatwa pierwszego stopnia, nazywała się *Niddui*, abo odłączenie: tak występki, iako *legalna* nieczystość, ściagała tę kłatwę. W przeciągu dni 30., trzeba było iey pozbyć; kto w niey trwał lat kilka? synom iego obrzezanie było odmówione: akto do zgonu życia? w trumnę zmarłego kładł sędzia kamień, na znak, że taki człowiek, zasłużył być ukamienowanym. W kłatwie takiey zostający, wyłączeni byli od obco-

Lata przed Chryśt: obcowania towarzyskiego, nie tylko współobywatelów, ale własney żony i domowych. Trędowaci, niewiaśty w połogu, abo chore, tey kłatwie podlegali.

Drugi stopień kłatwy starozakonney, abo kłatwa większa, nazywała się *cherem*, czy *herem*; tą kłatwą obłożony, nie był przypuszczony do kościoła, ani do żadney zchadzki zakonney.

Trzeci stopień kłatwy, abo kłatwa największa, nazywała się *Schammat*; ogłaszała się uderzeniem w 400. trąb, i tak wyklętego, śmierci godnym czyniła. Oprócz *legalney*, prawem przepisaney dla otarcia zmazy, kłatwa karalna, bardzo rzadko używana była w starym zakonie. Przykład kłatwy największey, ieden tylko nayduie się *Meroza*, wyklętego od *Debory*.

Kary obywatelskie, w dwoiakiem zawierały się rodzaju: iedne, nie pociągały za sobą śmierci; drugie, były gardłowe.

Karom pierwszego rodzaju podlegali:

Dłużnicy, niemogący długów zapłacić, stawali się niewolnikami

Lata przed Chrystem: swych wierzycielów, abo w niewolę byli zaprzędani.

Kara odwetowania (*talio*), wyciągała oko za oko, ząb za ząb &c.

Złodziey (z), musiał wracać w czwornasób rzeczy kradzione, abo sownie ie płacić pieniędźmi.

Ten, który zatrzymywał rzecz, do schowania mu daną; powinien był ią

(z) Kradzież ludzi, i zaprzędanie ich, sama jedna była gardłowym występkiem u Żydów; inne wszystkie złodziejstwa, obowiązywały złodzieja, do wrócenia kradzieży, z przydatkiem winy: złodzieja jednak zbroynego, i gwałtem w nocy do domu dobiegającego się, pozwalało prawo zabić; a w dzień toż samo czyniącego, zabraniało. Kto ukradł wołu, musiał dać pięciu; a zaś za owcę, lub kozę, tylko sztuk cztery. Jeżeli złodziey, nie zabił iefzcze tych bydła, ani przedał, ale ie miał u siebie; powinien był zapłacić sowność wartości onych. Gdy złodziey rzecz kradzioną stracił, a nie miał zkąd ie zapłacić; ukrzywdzony, jeżeli był prawdziwym Izraelitą, mógł złodzieia przedać, także rodakowi Izraelicie. Prozelitom, nie służyło to prawo. Zona i dzieci złodzieia, mogły być wraz z nim przedane, dla zadofyc uczynienia ukrzywdzonemu. Prawa o złodziejach, ściągały się na dłużników, a po części i na lichwiarzów.

Dla zafiagnienia zupełniejszey o tych rzeczach wiadomości, czytaj *Levit: c. V. XIX. XXV. Deut: c. XXV. &c.*

ią wrócić, z przydatkiem piątey części wartości. Lata przed Chrystem:

Smaganie u pręgierza, od woli sędziów zawisło, i od nich za różne przestępstwa było naznaczane; największe, nigdy nie przenosiło plag czterdzieściu.

Kary gardłowe, czworakiego były rodzaju: złoczyńce kamienowano, palono, ścinano, duszono.

Kamienowano: za cudzołóstwo, kazirodztwo, nieczystość sodomową i bydłą, porwanie gwałtowne białogłowy, bluźnierstwo, zgwałcenie szabasu, czarodziejstwo, bałwochwalstwo, czy to kto sam je popełnił, czy kogo innego do pełnienia onego przywiódł, i za inne tym podobne występki. Winowayców o którykolwiek z wyliczonych grzechów, pierwey ukamienowanych, zawsze za miastem, a pod czas czterdziestoletney wędrówki, za obozem, potym wieszano. Sposób kamienowania, był dwoiaki. Pierwszy: na winowaycy głowę, który swóy występpek wyznał, świadkowie kładli ręce, mówiąc: *krew twoja, niech będzie na tobie*; potym rzucali oni pierwszy

Lata przed
Chryst:

pierwsi kamienie, a po nich wszyscy przytomni. Drugi sposób, od *Mojżesza* nie przepisany, ale podczas używany: winowaycę z wysokiego mieysca na dół, albo na przepaść zrucano; ieden świadek, wiązał mu w tył ściągnięte ręce, a drugi go ztrącał z wysokości; jeżeli po upadku żył jeszcze, kamieniami był dobity.

Palono córki kapłańskie, przekonane o nierząd. *Achan*, z rozkazu *Jozuego*, był ukamienowany, a majątność jego spalona. W całym piśmie, oprócz mieysc przywiedzionych, niemasz wzmianki o karze ogniowej.

Ucinano głowę zabójcom (a), i bałwochwalcom stanu mieyskiego.
Nie

(a) Mężobójstwo, czy to od Izraelity, czy od cudzoziemca popełnione, zawsze z rozkazu Bożkiego gardłem było karane. Winowayca, nie znajdując nigdzie bezpieczeństwa; mieysca najświętsze, przyjąć go, i załonić od kary nie mogły. Przypadki, w których wolno było człowiekowi zabić człowieka, były te: 1. broniąc życia własnego. 2. broniąc życia Izraelity. 3. dziecię, przy ciężkim rodzeniu, mogło być zatrącone, dla ocalenia życia matki; ale niewolno było śmiercią matki ocalać życia dziecięcia. 4. Żydzi, przywodzą prawo *gorliwości*, mocą którego, wolno było każde-

Lata przed
Chryst:

Nie czytamy jednak nigdzie, ażeby ta kara, była sądownie używana przed niewolą Babilońską. Użycie miecza od *Abimelecha*, na zabicie swych braci; *Samarytanów*, na zgładzenie potomstwa *Achaba*; *David*a, na Amalecytę, który mu oznaymił o śmierci *Saula*, i chełpił się, iż go dobił &c.; nie było sądowe, ani oby-
czajem prawnym czynione.

Za jakie występki dufiono? pismo nie wymienia; ale Talmudziściowie świadczą, że tey podlegali karze. 1. dzieci, swych rodziców biiące. 2. którzy ludzi kradli, i przedawali. 3. kapłani, wyrokom zwierchności prawney nieposłuszni. 4. fałszywi prorocy. 5. ci, którzy rzecz cieleśną mieli z córką kapłańską &c.

Fałszy-

mu zabijać osoby, postrzeżone na jakim frogim występku, to jest bluźnierstwie, albo przeprowadzaniu potomstwa przez ogień, na cześć *Molocha*. Tym prawem Lewici, wycieli 23,000. czcicieli złotego cielca; *Fimes* zabił *Zambrego* i *Cosbi*. *Numer.* C. XXV. v. 8.

Przepis, który *Mojżesz* zostawił *Deuter.* C. XXI., iak mleli Izraelici obchodzić się z trupem znalezione, powinien był podawać w ohydę mężobójstwo dobrowolne, i bojaźnią rozlania krwi ludzkiej przerażać.

Lata przed
Chryl:

Falfzywi świadkowie, taką na siebie karę ściągali, iaką ponosiłby oskarżony, przeciwko któremu falfzywie świadczyli, gdyby mu występki był dowiedziony.

Kto był pierwszym sędzią, i hetmanem?

Moysefz, hetman i wódz Izraélitów w ich wyściu z Egiptu. Wyfzło ich 600,000. głów, zdolnych do boju, nie rachując kobiet, dzieci, i starców. Oprócz starców, kobiet, i dzieci Izraéllickich, których liczba naymniey 2,000,000. osób przenosiła; niewolników, najemnego ludu, flug, była moc wielka; do tego z różnych narodów, cudzoziemcy, i sami Egypcyanie z Izraélitami złączyli się, i z niemi z Egiptu wyciągnęli. *Moysefz*, zwłoki *Józefa* kazał z sobą zabrać: prowadził ich obłok w dzień, a flup ognisty w nocy. Z tey tak niezmierney liczby, wyiawszy *Jozuego* i *Kaleba*, żaden nie wszedł do ziemi Chananeyfkiey.

Jakie cuda Bóg uczynił dla przeświadczenia Izraélitów, o fwoey nad nimi opiece?

Dla uśmierzenia ich skarg i mruceń bezbożnych, Bóg ośłodził wo-

dy

Lata przed
Chryl:

dy *Mara*, zesłał im przepiorki, spuszczając mannę (b) z nieba, przepiawszy sposób iey zbierania; wyprowadził wodę ze skały *Horeb*, dał im otrzymać zwycięstwo, na modlitwę *Moysefza*, nad Amalecytami, którzy pierwfi poważyli się niedopuszczać im przeyścia.

E

Co

(b) *Manny*, którą Izraéllicki cudownie na puszczy przez 40. lat byli karmieni, te były włafności: 1. Była chlebem ludzkim, na powietrzu uczynionym, nie z ziemi, bez orania, sieyby, ognia, pieca: a stała nie tylko za chleb, ale za inne potrawy i mięsiwa, któremi się człowiek pościła i dźżeje; nie tylko do życia, ale do roboty, do chodzenia dróg wielkich, do wojny i bitwy. 2. Rano przededniem z rosą padała; a skoro promyk wschodzącego słońca uczuła, wnet ginęła: lecz od ognia, gdy ją warzono, smażono, tłuczono, ginąć nie mogła. 3. Kto łakomy nabrał iey więcej, niżli było głów do jedzenia: kto wziął na 10. osób, a niemiął w domu tylko 5., połowa iey zniknęła, iż nie znalazło się więcej iak na 5. osob. 4. Gdy kto ją nazajutrz chciał chować, ogłodzenia się bojąc, a słowu Boskiemu i Opatrzności jego nie dufając: pogniła, i robaczy się w niey rodzili. 5. Lecz gdy ją w piątek sówito zbierano, a na następuiący szabas, i w skrzyni Bożey chowano: nie gniła, ani się wśmiardła, ale iako świeża i dzisieysza zostawała. 6. Nadto miała w sobie smaki i tuczenie wszystkich potraw, na które kto pomyślił, i onych pragnął. Miała smak kapłuni, krom kapłuna: smak kuropa-

Lata przed
Chryst:

Co stało się pamiętnego, nim Izraélci przyciągnęli pod górę Sinai?

Mojżesz uwielbia Pana zastępów, za pokonanie pod sprawą Jozuego Amalecytów, wystawieniem ołtarza, który nazywa: Pan chwala moja. Jethro, teść Mojżesza (c), przyprowadza mu Seforę żonę i dwóch jego synów, Gersama i Eliezera. Mojżesz przyjąwszy go z uczciwością, opowiada cuda wszechmocności Boskiej, wykonane za ludem Izraélskim nad Egypcytanami. Jethro wychwala moc i wielkość Boga prawdziwego, i czyni mu ofiary. Wi-

dząc

twi, bez kuropatwy: smak farni, bez farny. 7. Nakoniec trwała nie na jeden miesiąc, ani na rok, ale przez lat 40., i nią wojsko żyło i duże było, którego liczone po 600,000. do boju. Ustała manna, gdy Izraélci, pod sprawą Jozuego, przeszli Jordan, po prądnikach odprawionych w Galgali, zaczęli pożywać owoców ziemi obiecanej r. 1451. przed Chrystem.

(c) *Jethro*, kapłan Madiański, drugie imię miał *Raguel*; według *ś. Augustyna*, był również, iak *Melchisedech*, prawdziwego Boga kapłanem. Albowiem jeżeli *Job*, mieszkając w pośrodku bałwochwalców, znał i cenił Boga prawdziwego; pewnie to czynił *Jethro*, który pochodził od *Madiana*, syna *Abrahamowego* z *Cetury*.

Lata przed
Chryst:

dząc Mojżesza, od rana do wieczora rozstrząsającego spory Izraélitów, radzi mu wybrać mężów poważnych i cnotliwych, Boga się bojących, sprawiedliwych, nie łakomych, i na nich zdać część ciężaru podejmowanego. *Mojżesz*, do danej przychylając się rady, stanowi ludzi cnoty niepodeyrzaney sędziami, i innymi urzędnikami; poddaie pod ich wyrok sprawy mniejsze, a sobie zostawie ważniejsze, zwłaszcza te, które się do wiary ściągają.

Kiedy Bóg podał prawo Izraélitom przez Mojżesza?

We trzy miesiące po wyjściu z Egiptu. Skoro Izraélci przybyli do góry *Sinai*, Bóg kazał im się zgromadzić pod górę, i objawił im warunki swego przymierza, to jest dzieścioro przykazań, które zowią *Dekalogiem*, stołowane do nas, tak iak i do Izraélitów; gdyż one nie innego nie są, iak tylko wykładem prawa natury.

Jakie cuda potwierdziły ogłoszenie prawa?

Grzmot i trąba Pańska, dały się słyszeć na górze *Sinai* pośród błyskawic.

E 2

wic.

Lata przed
Chryst:

wic. Góra z gruntu wstrząsała się, cała w ogniu stanęła, i zewsząd przerażała strachem. *Moyzész* mówił tam do Boga, i Bóg mu odpowiadał, ogłaszając sam przez się swoje rozkazy, i wyroki.

Jakie prawa odebrał Moyzész od Boga, okrom dziesięciorga przykazań?

Odebrał wielorakie prawa, które na piśmie wyraził; kazał zabić bydłota na ofiarę, wylał iedną połowę krwi na ołtarz, wystawiony pod spodem góry, a drugą zachował w kubkach. Przeczytał potym księgę, w której napisane było przymierze, wziął krew z ofiar z wodą, i wełną farbowaną szkarłatem i hizopem, rzucił ie na księgę zakonu, i na cały lud, mówiąc: *oto jest krew przymierza, które Bóg zawarł z wami.*

Co się zamykało w tych prawach?

Nie tylko na górze *Sinai*, ale i potym w różnych czasach, na pustyni ogłoszone, a od *Moyzésza* zebrane, i w księgi wpisane, zawierały one rozporządzenia, nie tylko świąt i ofiar; ale ieszcze wszelkich spraw publicznych i szczegulnych, sądów, kontraktów, małżeństw, następstw, i w

powsze-

Lata przed
Chryst:

powszechności tego wszystkiego, co tylko tyczy się obyczajów, rządu, i polityki. Tęsz prawa, stanowiły kary na złodzieiów, podpalaczów, dzieci niekarne, i innych zbrodniów; zabraniały pieniędzy dawać na lichwę, krzywdzić sieroty i wdowy, rzeczy ruchome brać na zastaw od ubogich, złorzeczyć przełożonym; zalecały sędziom sprawiedliwość, łagodność, i nie przyimowanie podarunków; kapłanom czystość, i świątobliwość; dzieciom rozkazywały szanować z bojaźnią i miłością rodziców, a młodszym starszych; wszystkim, przyjmować z ludzkością cudzoziemców, opatrywać ubogich, wspomagać potrzebnych, używać wag i miar sprawiedliwych, dawać spoczynek roli każdego siódmeo roku, i oney płodu ustępować ubogim.

*Pod czas bawienia Moyzésza na górze *Sinai* przez 40. dni, i 40. nocy, do czego Izraelici zniewolili Aarona, brata jego?*

Zeby im ułał cielca ze złota, któremu się kłaniali. *Moyzész* zszedłszy z góry, zdjęty świętą zapalczywością, rzucił tablice prawa o ziemię, i skru-

Lata przed
Chryst: i skruszył ie; spalił na proch cielca, i
kazał ludowi wypić ten proch w na-
poju; wzbudził do broni pokolenie
Levi, które dwadzieścia trzy tysiące
ludu wyróżnęło na zagładzenie tey
zbrodni. Potym Bóg prawa swoje
wyrzł powtórnie na drugich tabli-
cach, dał *Moyzeszowi* prawo obrzą-
dkowe, w którym nakazał rozmaite
gatunki ofiar, pierwiastki owoców,
ofiary przeznaczone do przybytku
i arki. Naznaczył ieszcze liczbę
świąt *Moyzesz*, ustanowionych od
Boga, które lud *Jzraél*ski powinien
był święcić, i których było siedmio-
ro. 1. Szabas., 2. *Pascha*, abo *Prza-
śniki*., 3. Zielone świątki, abo *Pen-
tecoste*., Święto trąb. 5. Oczyszcze-
nie. 6. Święto namiotów. 7. Świę-
to zgromadzenia.

Co był u *Zydów* Szabas?

Szabas, był siódmy dzień każde-
go tygodnia, uroczyscie od *Zydów*
święcony, na pamiątkę dnia siódme-
go, którego Bóg skończywszy dzie-
ło świata stworzenia, odpoczął. Bóg
rozkazał *Jzraélitom* święcić ten
dzień, pod gardłem, i zabronił im
wszystkich robot ręcznych, i spraw
nie-

niektórych, tak obywatelskich, iako Lata przed
politycznych (d); zakaz ten, tak Chryst:
dawni *Zydzi* ściśle pełnili, że za
przestępstwo onego poczytali, bro-
nienie się w szabas nieprzyjaciolom,
na życie ich następującym. Ofiara
na ten dzień przepisana była: dwa
baranki roczne na całopalenie, i ofia-
ry mokre.

Co była *Pascha*, abo *przaśniki*?

Święto *Paschy*, po *Chalday*sku *pha-
se*

(d) *Pamiętaj abyś dzień sobotni święcił. Sześć
dni robić będziesz, i będziesz czynił wszystkie dzieła
twoje, ale dnia siódmego, szabas Pana Boga twego
jest. Nie będziesz czynił żadney roboty weń, ty i
syn twój, i córka twoja, sługa twój i służebnica two-
ja, bydło twoje, i gość &c: Exod: c. XX. v. 89: Strze-
żcie szabasu mego, święty bowiem jest wam: ktoby
go zmazał, śmiercią umrze; ktoby weń czynił robotę,
zginie dusza jego z pośródka ludu. Exod: XXXI.
v. 14. Nie roznieście ognia we wszystkich mieszka-
niach waszych, przez dzień sobotni. Ex. c. XXXV.
v. 3. Nie godziło się w szabas, ani przedawać,
ani kupować, ani złoczyńcy za grzech największy
ukarać, ani drogi odprawować &c: Uczeni ludzie
nie zgadzają się, jeżeli szabas, od pierwszych pa-
tryarchów, do czasów *Moyzesa*, był święcony.*
Józef, Scaliger tom: LVI.

Lata przed
Chryśt:

se (e), to jest przeyscie; ustanowione na pamiątkę przeyscia przez morze czerwone, i dzieiätey plagi Egiptkiej, którą Anioł zesłany od Boga, pokarał Egipt, zabijając wszystkie pierworodne dzieci i bydła Egiptyanów, a nietykając domów Izraelskich, krwią baranka namaszczonego. *Pascha* przypadała, iako do tych czas przypada, dnia czternastego, pierwszego miesiąca *Nisan*, roku Żydowskiego kościelnego; zaczynała

(e) Święto *paschy*, Chrześcianie od czasów Apostolskich, na pamiątkę i cześć zmartwychwstania Chryśtusa, uroczyscie obchodzili, iako dotychczas w kościele katolickim, i wszystkich od niego sektach odszczepionych, obchodzą. Pierwszego wieku Chrześcianie, razem z Żydami tę uroczyscie święcili, różniąc się jednak między sobą; iedni bowiem tegoż samego dnia, którego Żydzi, to jest czternastego Miesiąca Żydowskiego *Nisan*, drudzy po tym dniu, w niedzielę następującą. Pierwsi usprawiedliwiali swój postępek, przykładem śś. Apostołów *Jana i Filipa*; drudzy, *Piotra i Pawła*. Z tej różnicy, powstały zwawę w kościele pierwsiatkovym spory, które zaspokoili pierwszy zbór powfzechny *Nicenski*, kazawszy wielkanoc obchodzić w pierwszą Niedzielę po dniu czternastym miesiąca księżycowego, abo po pełni,

Lata przed
Chryśt.

nała się od wieczora, trwała dni siedm. Pierwszego wieczora po zachodzie słońca, baranek był pieczony, a w nocy pożywany, z chlebem przaśnym i ziołami gorzkiemi, na pamiątkę ciężkiej niewoli Egiptkiej. Przez wszystkie ośm dni, nie wolno było innego chleba używać, oprócz przaśnego. Kto zaniedbał święcić *paschę*, gardłem był karany. Pierwszego dnia święta, po zachodzie słońca, śnopek, abo według niektórych, trzy garści jęczmienia były żęte, a nazajutrz, to jest drugiego dnia *przaśników*, iako żniwa pierwociny, ofiarowane z ofiarą baranka rocznego i obiatą. Każdego zaś dnia uroczyskości siedmiodniowej, na ofiarę całopaloną, bito z skotu, dwóch cielców, barana iednego, baranków rocznych siedmiu, i kozła za grzech iednego, oprócz obiaty, i ofiar mokrych (f),

Co

po porównaniu dnia z nocą wiosennym przypadającej.

(f) Numer C. XXVIII. 19. seq. *Levit* XXIII. 10. seq.

Lata przed Chryl: *Cobyło święto Zielonych-świątek(g)?*

Była uroczystość, ustanowiona na pamiątkę ogłoszenia prawa, danego na górze *Sinai*, i przymierza zawartego z ludem, dnia piędziesiątego po wielkiej nocy. Nazywa się jeszcze w piśmie, *świętem tygodniów i pierwocin*; bo tego święta, ofiarowano w kościele pierwociny żniwa pszenicznego, które w Palestynie o tym czasie, według niektórych, zaczynało się, a, według niektórych, kończyło. Ofiara ta, zawiśla na dwóch chlebach pszennych, z mąki kwafzoney, imieniem całego narodu; z którymi ofiarowano siedmiu baranków rocznych bez zmaży, cielca jednego, i dwóch baranów na całopalenie; kozła jednego za grzech; i dwóch baranków rocznych, na ofiarę spokojną.

Co było święto trąb, abo trąbienia?
To święto, od Boga ustanowione

(g) Święto to, nazywało się z greckiego *Pentecoste*, że piędziesiątego dnia po święcie *przasni-kow*, abo *phasie* przypadało; *świętem tygodniów*, że na końcu siódmego tygodnia obchodzone było; *świętem pierwocin*, że z pierwocin żniwa pszenicznego, chleby Bogu oddawane były; niewiadomo, jak długo trwało; terazniejsi Żydzi, przez dwa dni je święcą.

było temi słowy: *Miesiąca siódmego, pierwszego dnia miesiąca, będzie wam szabas pamiętny, gdy uderzą w trąby, i będzie nazywany święty (h)*. Według mniemania Rabinów, to święto ustanowio-

(h) *Levit c. XXIII. v. 24.* Miesiąc ten siódmy, nazywał się *Tisri*, zajmował część naszych miesięcy września i października, i był pierwszym miesiącem roku Żydowskiego *cywilnego*. Lubo powszechne niemal Rabinów jest zdanie, iż to święto, ustanowione było na pamiątkę uwolnienia *Izaka* od śmierci; iednakże pisarze chrześcijańscy, nie wszyscy na nim prześlają. *S. Bazyli in Psal: LXXXI.* rozumie, iż to święto, odnawiało pamiątkę danego na górze *Sinai* prawa, gdzie dały się słyszeć trąby i grzmoty. Podobno naybardziej do prawdy zbliża się zdanie tych, którzy rozumieją, iż to święto, ogłaszało trąbieniem, od wschodu do zachodu słońca trwającym, początek roku obywatelskiego, według naszego mówienia sposobu = *Nowy rok*, od którego wszystkie kontrakty, zapisy, lata szabasowe i jubileuszowe &c: zaczynały się. Ofiara na to święto, jest przepisana *Num. c. XXIX. v. 2. 6.* Każdego innego miesiąca dzień pierwszy, abo *Nów*, po grecku *Neomenia*, był ogłaszany uderzeniem trąb, i ofiarami czczony; ale pierwszy dzień pierwszego miesiąca, z osobliwą odprawował się uroczystością; innych zaś *nowiów*, robota ręczna nie była zakazana, a ofiara taka przepisana *Numer. XXVIII. v. 11.* dwa cielce, ieden baran, siedm baranków rocznych, ieden kozioł za grzechy, oprócz obiaty i ofiar mokrych.

Lata przed
Chryst:

nowione było na pamiątkę wybawienia *Izaaka* od śmierci. A że *Abraham* znalazł barana, który był za rogi w cierniu uwiązł; dla tego w rogowe trąby na to święto trąbiono. Ofiara na to święto przepisana (i) była: z skotu cielec ieden, baran ieden, baranków siedm, i ieden kozioł za grzechy, oprócz ofiar mokrych, i całopalenia na nowiu każdego kłiężycza.

Co znaczyło święto oczyszczenia (expiatio) (k)?

Święto *Oczyszczenia*, ustanowione od Boga, na oczyszczenie całego narodu z grzechów, przez pokutę i udręczenie, tak duszy iako i ciała, różniło się od wszystkich innych świąt Żydowskich, które obchodzono z radością i dziękczynieniem Bogu za dobrodziejstwa; to zaś samo jedno

(i) Numer. XXIX. 3. seq.

(k) *Oczyszczenie*, albo *expiatio*, nie tylko do składu obrządków wiary starozakonney, ale pogańskich wchodziło narodów. Grecy i Rzymianie, dwa narody najbardziej oświecone, i najbardziej zabobonne, oczyszczały mężoboyców, dziwnie zdarzone, miasta, kościoły i woyska. *Gravius* i *Gronovius*, zostawili o tym pisma uczone, głębokiej wiadomości pełne.

Lata przed
Chryst:

jedno odprawowało się na poście, ciała udręczeniu, wyznaniu grzechów, i ofiarach błagalnych. Trwało dzień ieden, od wieczora dnia dziewiątego, do wieczora dnia dziesiątego, siódmego miesiąca, albo *Tisri*. Tego tylko dnia, wolno było najwyższemu kapłanowi (l) wchodzić do

(l) Dla tej przyczyny, powinien on być do sprawowania tego obrządku przygotować się osobliwym sposobem. *Nayprzód* powinien był myć nie tylko ręce i nogi, ale wszystkiego siebie. *Potwóre*, nie powinien był używać tyary, napierśnika, i różnego odzienia, dostojności swemu właściwego, ale być tylko w sukni lniańey, pasem lniałym przepasaney. *Potrzenie*, powinien był na pierwszym wstępie do świątnicy, ofiarować cielca za grzechy, a barana na całopalenie, za siebie samego, i wszystkich swych domowników. Odbierał napotym od starszych ludu, dwoie kozłat i barana na ofiarę; dalej przyprowadzano przed przybytek dwóch kozłów, z których on, losem rzuconym, za trzymywał iednego na ofiarę; a drugiego, którego zwano *Hazazel* (*hircus emissarius*) do dalszey strzeżono ceremonii, nastąpić mającey. W ten czas wchodził do świątnicy, trzymając w jedney ręce kadzielnicę, a w drugiej kadzidło, którego tak wiele palił, że dla dymu gęstego, błagalnia (*propitiatorium*) przeyrzana być niemogła. Złożywszy potym kadzielnicę na oltarzu, powracał, machał palce we krwi cielca zabitego, za siebie i swych domowników, i siedm razy kropił tą krwią przo-

Lata przed Chryl: do świętej świątnicy, dla czynienia ofiar błagalnych, za grzechy całego narodu, w roku przeszłym popełnione.

Na jaką pamiątkę Kuczki, abo święto Namiotów obchodzono?

Święto *Kuczek* abo *namiotów*, po grecku *Shenopegia*, na pamiątkę czter-

dek błagalni ku wschodowi. To uczyniwszy, zabijał kozła zatrzymanego, za grzechy ludu wzyfkiego, i krwią onego, kropił błagalni, dla oczyszczenia przybytku Pańskiego z sprośności, z grzechów ludzkich naciągnięney. Po skończonym wzmiankowanym kropieniu, na drugiego kozła — *Hazazel*, przed siebie przyprowadzonego, kładł obie ręce, i czynił spowiedź powszechną, imieniem swoim i narodu, którego grzechami, obciążając *wypuszczalnego kozła*, i głowę jego przeklinając, oddawał go człowiekowi przygotowanemu, ażeby zaprowadził na pułstynią, i wypuścił, według lednych, na wolność; a, według drugich, ztrącał w przepaść z mieysca wyfokiego. Potym wyszedłszy naywyższy kapłan, ofiarował całopalenie swoje i narodu, modlił się za siebie i za naród, a łód ofiarowany za grzechy, palił na ołtarzu. Cielca i kozła, ofiarowanych za grzech, których krew wniesiona była do świątnicy, wynoszono za oboz i palono. Ten, który je palił, iako i ów, który *kozła wypuszczalnego* na pułstynią prowadził, obmywali szaty swoje i ciało wodą, i tak wchodzili do obozu. Uroczystość kończyła się błogosławieństwem, które naywyższy kapłan dawał ludowi,

czterdziestoletniej na puszczy wędrowki Bóg uśtanoził, dla odnowienia swych cudów, których dzielność, lud Izraélski z pod jarzma Egypczyanów wydobyła: dobrodzieystw, które Izraélci z opatrności Boskiej mieszkając na puszczy w namiotach, abo kuczkach, z gałęzi różnego drzewa przeplatanych, odebrali; nakoniec dla dziękczynienia Naywyższemu (m), za wprowadzenie do ziemi Chananeyskiej, i oney odzierżenie. *Kuczki*, zaczynały się dnia

(m) W to nayślawniejszy i nayświętsze święto *Levit: XXIII. v. 37.* Izraélci trzymając w ręku wieńce z gałęzi różnych drzew i zboża (bo to święto, nazywało się też *świętem żniwnym*, i po części było dziękczynieniem za żniwo zebrane) śpiewali pienie, do okoliczności stosowne, i powtarzali *Hosannah*, czyniąc procesyję około ołtarza, którą dnia siódmego, siedm razy, na pamiątkę opanowanego miasta *Jericho*, powtarzali. Pierwszego dnia ofiara, zabierała 13. cielców, 2. baranów, 14. roczniaków baranków, kozła za grzechy narodu, z obiatą maki, winem i oliwą roztworzoney; drugiego dnia, ofiarowano 12. cielców, 14. baranów, iednego kozła &c: trzeciego, czwartego, piątego, szóstego, siódmego dnia, też same ofiary były powtarzane, z tą różnicą, że każdego dnia ofiara w cielcach, iednym cielcem była umniejszona,

Lata przed Chryst: dnia 15. miesiąca *Tisri*, trwały dni siedm; przez które obowiązek był, mieszkać w szałasach, z gałęzi różnego drzewa, a mianowicie palmowego i wierzbowego uplecionych. Dzień pierwszy, był uroczysty, z szabalem porównany.

Co znaczyło święto zgromadzenia?

Święto zgromadzenia, po siedmiu dniach *kuczek* odprawionych, osmego dnia odprawowało się, gdy Izraelici wyszedłszy z *kuczek*, zgromadzili się do kościoła, dziękując Bogu, iż ich do ziemi obiecanej przyprowadził. Weń ręczna robota była zakazana; a na ofiarę, bito cielca, barana, siedmiu baranków, i kozła. Ofiary dobrowolne, od upodobania każdego zawisłe, zwyczajnie obfitością i urodzajem żniwa i owoców mierzyły się.

Oprócz świąt postanowionych od Boga, czy święcili inne święta Izraelici?

Na oświadczenie Bogu wdzięczności za dobrodzieystwa, w postępie czasu późniejszego, pięcioro świąt uroczystych obchodzili. Pierwsze *Purim*, dzień *losów*, albo *losowy* (n), na pamią-

(n) *Esther* X. ̳. 13.

pamiętkę wybawionego od *Esther* i *Mardocheusza* ludu Izraelskiego z za-
wziętości *Amana*, który losetn wyrzucił miesiąc *Adar*, to jest nasz luty, na wygubienie narodu Izraelskiego (o): Drugie święto, na pamiątkę wybawienia narodu Izraelskiego z niewoli Asyryjskiej, prawicą *Judy* dokonanego. Trzecie *Encania* albo ołtarza poświęcenie, i Kościoła oczyszczenie, od *Judy Machabeusza*, do skutku przywiedzione. Czwarte na dziękczynienie Bogu za ogień, cudownie zapalony (p). Piąte, przed dniem *Purim*, na dziękczynienie Bogu za śmierć niezbożnego *Nikanora*.

Jakich Izraelici używali rokov, i które z nich święcili?

Izraelici, czworakiego, używali roku: cywilnego, kościelnego, szabafowego, i jubileuszowego; dwa ostatnie,

F

tnie,

(o) Uroczystość i obrządek tego dnia, opisał uczony rabin wieku XVII. *Leon* z Modeny w *Historji obrządków i ceremonii Żyd: po włosku wydanej w Wenecyi r. 1638.*

(p) 2. *Macc*: I. ̳. 18.

Lata przed
Chryśt:

tnie, z wyraźnego Boskiego rozkazu (q), uroczyscie obchodzili.

Rok cywilny, którym miarkowały się wszystkie sprawy obywatelskie, polityczne, kupieckie i gospodarskie, zamykał w sobie 12. miesięcy księżycowych, do których pewną dni liczbę wstawiano, dla zrównania onego z rokiem słonecznym. Ten rok zaczynał się w jesieni, po porównaniu dnia z nocą, pierwszy onego miesiąc nazywał się *Tisri*, i był *świętem trąb*.

Rok kościelny z ustanowienia Boskiego (r), na wiosnę po porównaniu dnia z nocą, od miesiąca *Nisan* zaczynający się, służył do umiarkowania wszystkich świąt, ofiar, ceremonii, a najpierw *Paschy*, która w tym miesiącu na dzień czternasty przypadała.

Rok szabafowy, powinien być być obchodzony każdego siódmego roku; obowiązki onego były: aby pola siewne, przez cały rok leżąc odłogiem, spoczywały; wszystko to, co rola, w odłóg puszczona, przynosiła, na użytek ubogich, sierot, i przy-

(q) Levit: c. XXV. v. 3. 16.

(r) Exod: c. XII. v. 2.

Lata przed
Chryśt:

przychodniów, miało się dostawać; niewolnicy narodowi, powinni byli wolność odyłkiwać, i nadgodę za usługi odbierać, chybaby dobrowolnie oney zrzekli się; w tym zdarzeniu, powinni byli stawiać się przed sądem, i tam im uszy przekuto, na znak, że dobrowolnie na zawsze, albo przynajmniej do przyszłego roku jubileuszowego, odstępowali praw wolności; Izraelici wzajemnie sobie długi odpuszczali. Rok szabafowy, zaczynał się z rokiem obywatelskim w miesiącu *Tisri*; a dniem, przed nowiem tego miesiąca, kończył się, dla wczesnego pól na rok przyszły zasiania.

Rok jubileuszowy, był każdy rok czterdziesty dziewiąty, albo pięćdziesiąty, od Boga ustanowiony, i przykazany (s); którego, wszystkie grun-

F 2

ta

(s) *Levit: C. XXV.* Rok ten nazwano *Jobel*, to jest rok odpuszczenia albo wolności; bo acz było odpuszczenie siódmego roku, wszakże to było doskonałe we wszystkim, ani się godziło daley odpuszczenia odkładać. Około wykładu tego słowa *Jobel*, są rozmaite mniemania; ale dosyć jest na tym, że *Jozef* Żydowi biegi w swym języku powiada, iż znaczy wolność albo odpuszczenie *Lib: III. Antiq: c. 10.* co też potwierdza ś. Hieronim. *Lib: II. in Isai:* także i *LXX. tłumacze.*

Lata przed Chryſt: ta ſpoczywały; niewolnicy, którzy w roku ſzabaſowym w noſci nie przyięli, w tym roku koniecznie wolnemi ſię ſtawali; wſzystkie długi gięły; wſzystkie grunta, pola, łąsy, domy, żony, dzieci &c: przedane, zaſtawione, czy jakimkolwiek ſpofobem uſtapione, do właścicieli powracały. Korzyſci nowego roku, ſamym tylko ſłużyły Izraëlitom, i tym, którzy ich wiarę wyznawali.

Co

Piſarze żydowſcy, i chrzeſcijańſcy niezgadzałą ſię ieſzcze z ſobą, którego roku, czy czterdzieſtego dziewiątego? czy pięćdziesiątego obchodzony był rok jubileuſzowy? różnego mniemania wyrazy, któremi *Moyſzeſz* rok ten ſtanowi i nakazuje, dały przyczynę, i ſporu materyą. *Lev. c. XXV. v. 8.* mówi *Moyſzeſz*: *naliczyſz też ſobie ſiedm tygodniów lat, to ieſt po ſiedmkróć ſiedm, która poſpolu czynią lat czterdzieſci dziewięć, i zatrąbiſz w trąbę mieſiaca ſiodmego, dzieſiątego dnia mieſiaca czasu ubłagania, po wſzystkiej ziemi waſzey.* Na tym mieyſcu *Moyſzeſz*, każe Izraëlitom liczyć lat ſiedm tygodni, albo roków 49, a oſtatniego, to ieſt czterdzieſtego dziewiątego, przez trąbę ogłoſić rok jubileuſzowy. W naſtępujących zaś dwóch wierſzach, tenże cudotwórca, jubileuſz do roku pięćdziesiątego pomyka: *Poſwięciſz rok pięćdziesiąty, i ogłoſiſz odpuszczenie wſzystkim obywatelom ziemi twojej, i niżej: jubileuſz ieſt, i pięćdziesiąty rok.*

Jedno i drugie mniemanie, podlega trudnościom; pierwſze: że gdyby *Moyſzeſz* jubileuſz na rok czter-

Co to był przybytek (tabernaculum)? Lata przed Chryſt:

Przybytek, był to budynek przenośny, nakłztałt namiotu, złożony z dwóch części: z kruchty, i z przybytku, właściwie rzeczonoego. Kruchta, był to kwadrat podługowaty, od 150. ſtop długości, a 75. ſzerokości, zamknięty firankami, zaſadzonemi na ſłupach drewnianych, powleczonej blachą ſrebrną, z kapietami takowemiż, i podſtawami z mie-

dziesiątych ewiąty ſtawowił; nie zabraniałyby uprawy roli; ponieważ ten rok, będąc ſzabaſowym, był od niego wolnym. Drugie: że gdyby rok pięćdziesiąty, był jubileuſzem; przez dwa rok i naſtępnie, to ieſt czterdzieſty dziewiąty, iako ſzabaſowy, i przez pięćdziesiąty, iako jubileuſzowy, polaby ſpoczywały, i głód dałby ſię czuć krajowi. Poważnieli piſarze, a między nimi Oycowie ſs., ſą za poſlednim mniemaniem. Jeſzcze ieſt ſpór między uczonymi ludźmi, o którym właśnie czaſie Izraëlici pierwſzy rok jubileuſzowy obchodzili? *Malmon, Tilon, Sozeſ*, i wſzyſcy uczeni Żydzi, kładą pierwſzy rok jubileuſzowy, w lat czternaście po przeprawie *Jozuego* przez *Jordan*; od tego czasu, aż do niewoli Babilońſkiej, liczą jubileuſzów 17. Rok, którego kościół był zburzony, i narod na niewolę do Babilonii zagnany, wypadł trzydzieſty ſzoſty jubileuſzu oſmnaſtego. Powróciwszy Żydzi z niewoli Babilońſkiej, roków jubileuſzowych obchodzić zaniedbali.

Lata przed
Chryl:

z miedzi. Przybytek, właściwie rze-
czony, miał 45. stop długości, 15.
szerokości, i tyleż wysokości. Miał
on dwie części, przedzielone wielką
zasłoną, z których pierwsza nazy-
wała się *Sanctum* świętą, i w niej
były złożone księgi zakonu, *chleby*
pokładne-panes propositionis, lichtarz
złoty o siedmiu piorach, ważący około
173. grzywien, i *oltarz złoty*, na któ-
rym palono wonności. Druga część
przybytku, zwala się *Sanctum sancto-*
rum - święta świętnicy; w niej, samą
tylko mieściła arkę przymierza.

Do jakich w przybytku ofiar obo-
wiązani byli Izraëlici?

Izraëlici, z przepisu *Moyzesa*, do
różnych obowiązani byli ofiar, z któ-
rych, iedne były krwawe, a drugie
nie krwawe. Ofiar krwawych, było
troje: Ofiara *calopalona* (*holocau-*
stum); ofiara *zaspokoyna* (*hostia pa-*
cifica) i ofiara za grzech. Ofiara
niekrwawą, nazywała się *obiata*
(*t*): mąka, oliwa, chleb, kadzidło,

(*t*) *Obiatą* (mówi X. Jakub *Wujek* S. J.) za-
wiemy to, co Żydowie *Muhali* zowią, to jest, ofia-
rę z mąki, albo z chleba w piecu upieczonego, albo
w panwi smażonego, albo na rożnie piezonego,
albo z prazma.

wszystkie owoce, i dzieięciny zbo-
ża i owoców. Lata przed
Chryl:

Ofiara *calopalona*, była ofiara co-
dzienna, *ofiara ustawiczną* nazwana,
przeto, iż dla żadney uroczystości
i ofiar nieustawiała. Z rana i nadwie-
czorem, oprócz pewney miary ka-
dzidla, na oltarzu złotym palonego,
palono dwóch roczniaków baran-
ków, a po tych spalonych, ofiaro-
wano wino, mąkę rozczynioną w o-
liwie &c. wszystko to czyniło się
za cały naród. Ta ofiara, nazywa-
ła się *calopalona*, albo *calopalenia*, że
bydle ofiarowane, oprócz skóry,
która dostawała się kapłanowi, uży-
temu do czynienia ofiary, całe się
na cześć Boską paliło. Ustanowio-
na była, na wyznanie naywyższego
Majestatu, przed którym wszystko
stworzenie upokarza się, i jest ni-
czym; oraz dla nauki człowieka, że
wszystek powinien się poświęcać te-
mu, od którego odebrał wszystko, co
ma, i czym jest.

Ofiara, albo *hostia zaspokoyna*, od-
dawała się Bogu, na podziękowanie
mu za dobrodzieystwa otrzymane,
albo uproszenie nowej iakiey łaski,
albo

Lata przed
Chryfem:

albo wypełnienie ślubu uczynionego. Nie palono z bydłęcia ofiarowanego, iak tłustość i nerki; kapłanowi dostawała się łopatką prawa i mostek; resztę ofiary, odbierał ofiarujący. Do ofiary *zaspokoyney*, należały wszystkie pierwociny, dziękczynienia, proźby, śluby &c.

Ofiara za grzechy narodu całego, czy krola, czy kapłana, czy szczerbatego człowieka, zawsze była na paleniu bydłęcia, od *Moysefza* przepisanego. Ofiarujący, nie brał z ofiary; tłustość paliła się na ołtarzu, a mięso dostawało się kapłanom, którzy powinni byli je pożywać w przysionku przybytku. Do tej ofiary rodzaju, należały oczyszczenia położnic (u), trędowatych, błagania &c.

Na uroczystości i święta ludu Bożego, były przepisane ofiary, i według przepisu oddawane. Na *prazniki*, ofiarowano baranka; na *zielone świętki*, dwa chleby z nowey pszenicy; na *kuczki*, wino &c.

Bóg, nakazując Izraélitom różne ofiary, wyznaczył bydłeta i rzeczy,

które

(u) Czytay *Levit*: C. XII. XIII. XIV. XV;Lata przed
Chryfem:

które miały, albo mogły być ofiarowane, i przepisał obrządki albo sposoby, którym należało je ofiarować. Same tylko bydłeta czyste (w), mogły być ofiarowane: bujaki, krowy, cielce, cielęta, barany, owce, baranki, kozy, kozłeta, kozły, gołębie, synogarlice.

Pierwociny zbóż, owoców, bydła, dzieci, wchodziły do składu ofiar, prawem *Moysefzowym* nakazanych. Pierwo-

(w) Bydłeta poczytane od żydów za czyste, są te, które dwie razem mają własności: kopyta rozdzielone, i przeżuwiają; a którymby zchodziło, na tych obu własnościach, są poczytane za nieczyste; tych żydom niegodziło się ani iść, ani ofiarować. Swinie, chociaż mają kopyta przedzielone, ale że nie przeżuwiają; przeciwnie, wielbłąd, zając, królik, lubo przeżuwiają, ale że nie mają kopyta przedzielonego, są nieczyste. Do rzędu bydłał nieczystych, należało ptastwo drapieżne, sęp, orzeł &c. i te, które latały, mając cztery nogi, iako niedopyrz &c. Pełz i owad wszelaki, był zakazany, oprócz tego owadu, który chodzi na czterech nogach, a poślednie golenie ma dłuższe, iako szarańcza i konik. Z ryb, które mają skrzele i łuskę, są czyste, i do pożywania zdadne; ale bez tych dwóch własności, do nieczystych należą. Zdechłina każda, i bydle chociaż czyste, ale ra szuki rozszarpane, były zakazane. Obacz *Levit* C. XI.

Lata przed
Chryfz:

Pierwociny, są dary z części pewney zboż i owoców, które Zydzi, z przepisu prawa, Bogu oddawali, na znak naywyższej i wszechmocney jego nad całym narodem i wśzystkim stworzeniem władzy.

Pierwociny zboża, imieniem całego narodu, dwa razy w rok w przybytku, a potem w Kościele od Salomona zbudowanym, były Bogu poświęcane. Przed zaczętym żniwem dnia 15. miesiąca *Nisan*, to jest pierwszego dnia *prasańnikow* zakończonego, po słońca zachodzie, na polu *jerolimskim* z wielką uroczystością

Krew także i tłustość bydła czystych, i na ofiarę Bogu poświęconych, były zakazane, nie dla nieczystości, ale że Bóg prawem wiecznym ie sobie zachował. Spód ołtarza, był krwią skropiony, a wśystka tłustość, znajduiąca się w bydłciu, ta, która okrywa wnętrze, trzewa, nerki, i wątrobę, samemu Bogu na ofiarę była palona; co ma się rozumieć tylko o tłustości albo łożu wołowym, owczym, i kozim; innych bydła, zwierząt, i ptactwa tłustości, nie zakazał *Moyze/sz*, zażywać. Ponieważ bydła, ofiarowane Bogu, nie miały mieć żadney wady; przeto wół i skop, że były rzezane, i w przyrodzonej całości nieznaydowały się; nie mogły być ofiarowane na całopalenie i za grzechy; na ofiarę jednak za spokojną zawsze się darzyły. *Levit: c. III. v. I.*

Lata przed
Chryfz:

stością zażynano jęczmień (x); żżę ty, w trzech pudełkach do kościoła niesiono, i na ofiarę oddawano. Pierwey, niż ten obrządek był odprawiony, niegodziło się żniwa zaczynać, chociażby zboże było należycie dojrzałe.

Po

(x) Jęczmień był obrany na tę ofiarę; bo przed wśzystkim innym zbożem dojrzewał. Pierwszego dnia *prasańnikow*, po zachodzie słońca, który czas, według Zydów, był początkiem dnia drugiego, rada żydowska, albo *Bethdin* zgromadziwszy się, trzech z pomiędzy siebie obierała mężów do zaczęcia uroczyście żniwa. Ci mężowie, z niezmierzonym ludem, na ten obrządek ciekawością pościagnionym, wyszedłszy z *Jerolimy* w pole, pytali się ludu po trzykroć: czy już było po słońca zachodzie? i odebrawszy odpowiedź twierdzącą, że tak było; po trzykroć proili pozwolenia zażąć jęczmień: które od zgromadzonego ludu odebrałszy, każdy z nich na innym miejscu sierp zarzucił, i garść jęczmienia zerznawszy, kładł do koszałki. Wśystcy trzy, razem z ludem, powracali do miasta, każdy swoje niosąc koszałkę, i stawali się na podwórzu kościelnym. Tam jęczmień przyniesiony, zmłócony, przewiany, wyfuszony, albo raczej na ogniu prażony, napelniał miarę *homer*, iakoby nasze trzy kwarty, i był oddany kapłanowi, który zlałszy go oliwą, i posypawszy kadzidłem, podnosił w kościele w górę, iakoby okazując go Bogu; szczypt kilka rzucił z niego na ogień ołtarzowy, a resztę brał dla siebie.

Lata przed
Chryst:

Po zakończonych żniwach, drugie zbożowe pierwociny, imieniem całego narodu, Bogu się oddawały, dnia pierwszego *zielonych świątek*; to jest dwa chleby kwaśne, każdy z iednego *asteronu*, albo trzech kwart maki; te chleby, z pożywali kapłani na wieczerzy, nie zostawując nic z nich na dzień następujący.

Trzecie pierwociny z tegoż zboża i wszystkich owoców, imieniem szczególnych właścicieli, były Bogu oddawane, których wielości i czasu do oddania, nie przepisał prawo. Umówiwszy się z sobą ludzie wszelkiego stanu, królowie nawet nie byli od tego obowiązku wyłączeni, dzielili się na gromady albo poczty, złożone z 24. mężów: każdy niośł koszt, złoty, srebrny, lub pleciony z rokiciny, według możliwości i stanu, kłosami pszennymi, jęczmiennymi, figami, cytrynami, i innymi owocami napelniony: przed pocztami, śpiewającemi pieśni na cześć Boską, prowadzono wołu na ofiarę, z rogami pozłoconemi, uwieńczonego liściem oliwnym: na przeciwko tej processyi, wyfypywał się lud

Lata przed
Chryst:

lud z bram, i aż do kościoła ją prowadził, gdzie każdy swój koszt składał: wół szedł na całopalenie, zboża i owoce w koszach przyniesione, o częśćkę na ogień.

Czwartego rodzaju zbożowe pierwociny były, częśćka pewna ciasta (y), rozczyńnionego od każdego pieczywa chleba na domową potrzebę, którą Izraelskie gospodynie, dla kapłana albo dla Lewity, mieszkańcego w tym samym mieście lub wsi, odkładały, i onemu oddawały; a na miejscu takim, gdzie żaden kapłan, ani Lewita nie znajdował się, w ogień rzucały i paliły.

Pierwociny z owoców, tak się oddawały. Drzewo owocowe, przez lat trzy po sadzeniu, za nieczyście było poczytane; nie wolno było z niego owocu zbierać, dalekoż bardziej pożywać; owoce roku czwartego, prawem pierwocin, należały do

(y) Częstka ta, nie była oznaczona prawem. Najprzód z całego pieczywa, brała się częśćka, blisko piędziesiąta; potem Rabini, naznaczyli część dwudziestą czwartą z pieczywa na domowe obowiązek, a czterdziestą osmą dla piekarzów.

Lata przed
Chryst:

do Stworcy świata, i były oddawane kapłanom, abo sprawiedliwą okupione ceną. Na dalsze lata, właściciel drzewa, z nikim się onemi nie dzielił.

Pierwociny bydłał czyśtych, iako cielęta, jagnięta, koźleta, prawem *Moyśezowym* na Boga wyłączone, nie mogły być okupowane: krew była wylana na spód ołtarza, tłustość palona, a mięso kapłanowi, sprawującemu obrządek, dostawalo się. Gdy bydle czyśte, miało iaką wadę, to iest było ślepe lub chrome; nie godziło się ku ofierze: kapłan ie, iako rzecz własną brał, i do domu zaprowadzał.

Pierwociny zwierząt i bydłał nie czyśtych, od ofiary Boskiej odrzucone, abo się zabiwały, iako pły; abo pięciorgiem sykłów, lub barankiem, na mieysce ich przystawionym, okupowały się, iako: osły, konie, wielbłądy &c.

Pierwociny dzieci płci męskiej, także Bóg dla siebie zachował; okupować jednak ie, nie tylko pozwoilił, ale rozkazał, cenę okupu ofiarowawszy pięć sykłów.

Do

Lata przed
Chryst:

Do rodzaju ofiar nie krwawych, wchodziły dzieśięciny, które były czworakie.

Dzieśięcina powszechna w zbożach i bydłętach, oddawała się Lewitom, za to, że odsadzeni byli od podziału i uczestnictwa ziemi obiecanej.

Dzieśięcina dzieśięciny, którą Lewitowie z dzieśięciny zebranej oddawali kapłanom; odwozili ją do *Jerozolimy* z całej Palestyny.

Trzecia dzieśięcina, była takiego rodzaju. Właściciel, wydawszy dzieśięcinę Lewitom, drugą odkładał dzieśięcinę, abo wartość oney, z przydaną piątą częścią teyże wartości; odwoził ją do *Jerozolimy*, i za sprzedaną, sprawował ucztę dla przyjaciół, krewnych, kapłanów, i Lewitów

Czwarta dzieśięcina; każdego trzeciego roku odkładała się na ucztę, czy ucztę domowe, na które, z obowiązku prawa, powinni byli być zaproszonemi i przytomnemi, Lewici, ubodzy, wdowy, sieroty, i cudzoziemcy.

Co

Lata przed
Chryst:

Co były Chleby pokładne?

Było dwanaście chlebow kwadratowych, imieniem dwunastu pokoleń, we dwie kupki każdego szabasu przed Panem, na złotym stole złożonych. *Chleby pokładne*, nie wodą, ale oliwą rozczynione, piekli Lewici, a kładli na stole Kapłani; którym dostawały się stare, bo im tylko samym wolno je było pożywać.

Stół, na którym *chleby pokładne*, albo *obliczności*, iako je siedm dziesiąt tłumaczów podczas zowią, że przed Boską oblicznością były kładzione; stoł, mówię, był z drzewa *setim*, długi łokci dwa, szeroki łokieć jeden, wysoki łokcia półtora, blachą z najczystsze go złota powleczone; blachę na około, lisztwa złota, na cztery cale wysoka, otaczała; przez cztery kolce, z czystego lane złota, do czterech nog stołowych przyprowadzone, przechodziły cztery drążki z drzewa *setim*, złotem powleczone, i służyły do przenoszenia stołu, z jednego miejsca na drugie. Oprócz *chlebow pokładnych*, stały na złotym stole naczynia do palenia kadzidła, miski, czarze, kubki, dzban złoty

Lata przed
Chryst:

złoty, winem tegim napelniony, zawsze zakryty; wszystko z złota najczystsze go, do ofiarowania soli, wonności, obiady &c. *Jozef* dziejopis świadczy (z), że *Salomon*, zbudowałszy kościół, wiele stołów różnego kształtu zrobić kazałszy, rozstawił; na których stawiano różnego złotego naczynia, mianowicie rozmaitej wielkości czar, dwadzieścia tysięcy, a srebrnych czterdzieści tysięcy.

Co była arka przymierza?

Była skrzynia z drzewa *sethim*, (był to iakowys gatunek *akacyi czarnej*) powleczone zewnątrz i z wierzchu blachami złotemi, w które były złożone dwie tablice zakonu, i dla tego nazywano ją *arką przymierza*. Wieko, które było z tegoż drzewa, i powleczone blachami złotemi, zwało się *propitiatorium-błagalniq*, i miało na swych końcach, dwa wyobrażenia cherubinów skrzydlastych, po iednemu z każdego boku, którzy czynili iakowys niby tron, na którym rozumiano, iż Bóg zasiadał, dla

G

Ru-

(z) *Antiqu: Lib: VIII. cap. 4.*

Lata przed
Chryst:

śluchania modlitw, czynienia odpowiedzi, i dawania swych udzielnych rozkazów.

Jakie Bóg duchowieństwo ustanowił do posługi przybytku przymierza, a potem kościoła swego?

Bóg, wyprowadziwszy mocą prawnicy swojej lud Izraelski z Egiptu, zaraz mu na pułstyni przepisał obrządek, którym mu cześć winna miała być oddawana, i ustanowił ludzi, dla czynienia ofiar, odbywania spraw duchownych, i ćwiczenia narodu Izraelskiego w nauce zakonu, cnoty, i sprawiedliwości. Aż do tego czasu, najstarszy mąż w każdej rodzinie, był oney kapłanem, i czynił ofiary. Królom i książętom, godność ta należała, imieniem narodów, władzy ich poruczonych. Podobano się Najwyższemu, z dwunastu pokoleń obrać pokolenie *Levi*, na czynienie ofiar, sprawowanie obrządków wiary, i wszelakie usługi przybytku przymierza, a potem kościoła, gdy ten ku czci Boskiej stanął. Bóg, zachowawszy dla siebie pierwociny wszech rzeczy, a przed wszystkimi, synów pierworo-

Lata przed
Chryst:

dnych (a); ustaty ich ludowi, a na ich miejsce, z ludu wszystkiego wybrał i poświęcił pokolenie *Levi* na służbę swoją.

Pokolenie *Levi*, rozrosło się na trzy dzielnice, to jest familie, których szczepami byli: *Gershon*, *Kohath* lub *Caath*, i *Merari*. Kapłaństwem Bóg ozdobił potomstwo *Aarona*, który nie pochodził ani z linii pierworo-dney *Levi*, ani samego *Kohatha*. Dzielnice dwóch familii, pierwszey i ostatney, a nawet synowie *Mojżesza*, zostali się w porządku *Lewitów*, niższych od kapłanów, owšem, w sprawowaniu powinności kościelnych, im poddanych.

Na wiele stanów dzieliło się duchowieństwo starego zakonu?

Na dwa: Kapłański i Lewitowski. Głową duchowieństwa starozakonnego, był najwyższy kapłan. Pier-

G 2

wszy

(a) *Jam wziął Lewity od synów Izraelskich, miasto w z-łkiego pierworo-dnego, otwierającego żywot, między syny Izraelskimi, i będą Lewitowie moi. Bo moy jest każdy pierworo-dny: odtąd takem po-bił pierworo-dne w ziemi Egypskiej, poświęciłem sobie, cokolwiek się pierwszego rodzi w Izraelu, od czło-wieka do bydęcia, moi są. Śa Pau. Num. III. 12. 13.*

Lata przed
Chryst: wszę tę godność posiadał *Aaron*, z rozkazu Boskiego od *Mojżesza* wybrany, i uroczystym obrządkiem poświęcony (b), z synami swemi, z których *Eleazar* pierworodny, po oycu

(b) *Levit. VIII. Mojżesz, Aarona i synów jego: Nadaba, Abiu, Eleazara, i Ithamara*, zgromadziwszy wszystek lud przeddrzwi przybytku, ofiarował Bogu. 2. Obmywszy ie, ubrał *Aarona* w szaty kościelne. 3. Wziął olejek, którym pokropił ołtarz, i namazawszy naczynia jego, i umywalnią, resztę wylał na głowę *Aarona*, namazał go, i poświęcił. 4. Syny *Aaronowe*, obłożył w szaty kościelne. 5. Ofiarował cielca na ofiarę oczyszczenia, barana jednego na całopalenie, a drugiego na dziękczynienie. Ten obrządek powtarzał się przez dni siedm: *Aaron* z synami przez wszystkie czas przybytku nie wychodził, a ósmego dnia zaczął sprawować urząd swój, dwoiaką czyniąc Bogu ofiarę, jedną za siebie samego, a drugą za naród. Poświęcenie jego, Bóg dwoiakim uczcił cudem: chwałą swoją przybytek napelniając, i ogień z nieba spuszczaając, który trwał do zburzenia kościoła *Salomonowego*, i nie wolno było innego używać do ofiar, i innych potrzeb kościelnych. *Eleazar*, syn i następca *Aarona*, zaczął sprawować arcykapłaństwo bez tych obrządków; wszelako, za świadectwem uczonych Żydów, olejek, do namaszczenia każdego arcykapłana, przy jego na tę godność podniesieniu, aż do zburzenia kościoła *Salomono-*

oycu na tę najwyższą godność nastąpił. Ku końcowi rządów sędziowskich, arcykapłaństwo, z linii pierworodney *Eleazara*, przeniosło się do linii brata jego młodszego *Ithamara*, w osobie *Helego*; ale pod królami, znowu do potomków *Eleazara* powróciło.

Jakie Bóg prawa ustanowił do dostąpienia i posiadania arcykapłańskiej godności?

Arcykapłan, z najmniejszą wadą ciała lub umysłu, niemógł dostąpić arcykapłańskiej godności, od której go wyłączała niedoleżność, i przywary, które ludzi nieczystymi czyniły (c). Zakazywało prawo postanowienia z wdową, białogłową odrzuconą, rozwiedzioną, i życia rozwiązłego. Nie mógł poymować za żonę, tylko dziewicę, czystą i niezma-

wego, był używany; którego czasu, *Soziasz*, ten święty olej schował na miejscu tajemnym, a to miejsce, po skończoney niewoli Babilońskiej, chociaż z największą pilnością szukane, nie było znalezione. Dla tej przyczyny Rabin, arcykapłanów po niewoli Babilońskiej, nie nazywając namażczonemi, ale tylko *inweściowanemi*.

(c) Te są opiane *Levit. c. XIII.*

Lata przed
Chryst:

zmażaną, z własnego pokolenia. Toż prawo broniło mu, nosić żałobę po najbliższym krewnym, i wstępować do domu, w którym zmarłego człowieka zwłoki znajdowały się. Pod czas uroczystości, w które urząd swój sprawował, nie tylko od społeczeństwa małżeńckiego wstrzymać się był obowiązany, ale i od potraw, które mogły jaką przynieść zmażę.

Jakich szat kościelnych albo ubioru używał arcykapłan do sprawowania obrządków starego zakonu?

Arcykapłan, używał *jutanny* spodniey Inianey, na którą kładł szatę bez rękawów, nie szytą, ale tkaną, z rozporem u wierzchu, do włożenia oney przez głowę, farby modrawey albo purpurowey (d); którey spód, kostek sięgający, bogatą franzlą otoczony, przepłatały na przemianę w

ro-

(d) O farbie tej szaty, nie można nic pewnego ustanowić. Pismo s wymienia ogólnie, iż była *tunica hyacinthina* to jest hyacyntowego koloru; a że hyacynt, jest w naturze dwojaki, to jest kwiat, i kamień, i różnego obydwu koloru, ztąd niepewność, czy szata zwierzchnia arcykapłańska, sfarbowała się kolorem do kamienia? czy do kwiatu?

Lata przed
Chryst:

równy od siebie odległości dzwoneczki złote, i malogranaty, arcysztuennie wyrobione, ażeby dźwięk, chodem arcykapłana wydany, ostrzegał lud o jego zbliżeniu się. Takich dzwoneczkow, do franzli, na około spodu szaty przyszytych, znajdowało się 72., i w równy były liczbie malogranaty.

Naramiennik, po żydowsku *ephod*, z szarlatu, złotem haftowany, na ramionach kapłana zawieszony, na dwie stopy długi, pokrywał szatę wzmiankowaną, którego końce, pod pierśiami kapłańskimi, w jedno się schodziły.

Tę samą szatę, ściągał pas z materyi bogatey wzorzystey, dwa razy okręcony, którego końce wypuszczone, równały się z krajem szaty spodnim, to jest ziemi się tykały.

Nad ramiennikiem, w tych częściach, któremi kapłańskie pokrywał ramiona, dwa kamienie drogie; według jednych tłumaczyw pisma s., onichy (*onix*, po Żydowsku *shohem*); według drugich, szmaragdy, w złoto nacyfście osadzone, leżały; na których, były wyryte imiona synów *Jakuba*, po sześć na każdym.

Lata przed
Chryst:

Pierś kapłańska, zakrywał *napiersnik*, abo *racyonal sądu* (*rationale iudicii*), nakształt załóżki, z bogatej materji haftowany, czworograniasty, na piędz dobrą długi i szeroki, do naramiennika łańcuszkami złotemi, z czterech rogów wychodzącymi, przypięty, drogiemi kamieniami, w złoto oprawionemi, w cztery rzędy nasadzony; na każdym kamieniu, jedno pokolenie ludu Izraelskiego było wyryte.

W środku *napiersnika*, abo *racyonalu*, zasadzona była blaszka złota, z wyrytym napisem: *Urim i Thummim*, które znaczyły *naukę i prawdę*.

Napiersnik i *naramiennik*, nie mogli być, z wyraźnego Boskiego rozkazu, nigdy od siebie odłączone; bo *napiersnik* nosząc kapłan, brał od Boga ducha prorockiego, i przepowiadał ludziom przyszłe przypadki, gdy się o nich Boga radził. Nazywał się *racyonal sądu*, iż kapłan, umiał rozeznąć złe od dobrego, i przeto nigdy bez niego nie sądził. Nosił napis: *Urim i Thummim*, to jest *nauka i prawda*, dwóch własności, rozumowi przynależnych.

Tyara,

Lata przed
Chryst:

Tyara, abo mitra arcykapłańska, po Hebraysku *Miznapheth*, była czapka farby błękitnej, której naczelną część, pokrywała z nacyzysztzego złota blacha, do czapki wstęgami przywiązana, z napisem Hebrayskim: *Święte Pańskie*.

Prostyeh kapłanow ubior kościelny, były: suknia długa, nie szyta, ale tkana; pas, w różne figury i kwiaty tkany; czapka, nakształt zawoju spiczastego, wszystka ze lnu. Nie wolno im było włosów mieć długich; przystępując do pełnienia powinności swego powołania, musieli je nożyczkami do pewnej miary ucinać.

Lewitom, żadnych szat kościelnych prawo nie przepisało; odzienie ich, nie różniło się od zwyczajnego wszystkim innym Izraelitom (e),

(e) O odzieniu Izraelitow, niemamy z dawnych pisarzow i dziejopisów, tak dokładney wiadomości, iako o Grekow, Rzymian, i dawnych Persow. Wszelako, z różnych mieysc pisma świętego, razem zebranych, i z sobą porównanych, można wnieść, że Izraelici, przez cały czas Teokracji, to jest pod rządem Sędziakow, zostający, odzienia używali cale prostego, sami sobie suknie tkali, sami fzyli.

Trzy główniejsze sztuki, cały ich składający bier; gacie płocienne, suknia nakształt żupana, z

Lata przed Chryſt: do własności krajow gorących ſtoſownego. Od *Moyſeſza*, aż do *Salomona*, odzienie zwyczajne Izraélitów, nic nie miało wytwornego, ani drogiego: ſamey potrzeby i przyſtoyności uſtawą, w zwyczaj narodu i powszechnie używanie weszło. Ale na końcu panowania *Dawidowego*,

kolana zapadająca, także z płotna; i kawał materyi lnianej lub wełnianej, lekkiej, bez rękawow, nakształt płaszcza. Używali pokrywy głowy, kłotrey, ani materyi, ani kształtu, autorowie nieopisują. Obuwaniem ich, były ſandały; podobno pójczoch nieużywali, ponieważ tak często nogi myli.

Na dni moczyste, i bogatli ludzie, musieli mieć ſuknie ſwieższe, które, nie z materyi drogości, ale z kolorów wyſokości, ſzacunek brały. Zwyczajna ſzat farba, była biała, żółta, modra; ſzatalna, ſwieższe czyniła odzienie.

Młodych ludzi płci oboiej ſzaty, ſtrefy w różnych kolorach zdobiły; mniemanie to, dowodzi ſię z ſzat *Joſeſa*, *Tamary*, i córek *Dawida* nie zamężnych. II. Reg. XIII. 18.

Szatom męſkim, naywiększey ozdoby dodawały franze, do brzegów ſukni, purpurowym ſznurem przywiązane, a to dla przypominania Izraélitom, że pomyślność ich wſzytka i ſzczęście, zawisły od zupełnego prawom Boſkim poſłuszeńſtwa, i ſciſłego onych zachowania.

Stroy białołówny, z wytworności, koſztu, a mianowicie haftu, nabywał ſzacunku. Niewiaſty

Lata przed Chryſt: *wego*, i przez cały ciąg *Salomowego*, gdy handel z bogatemi narodami ſię otworzył, gdy bogactwa niezmiernie do *Jeroſolimy* wpłynęły, gdy rzemieſlnicy, do budowy i ozdoby kościoła i pałaców *Salomowych*, z cudzych krajow ſprowadzeni, ziemię Judſką i oney ſtolice zału-

Izraélſkie na puſtyni, dalekoż bardziej wſzedſzy do ziemi mieſzkalnej, używały kleynotow, tak ſrebrnych i złotych, iako drogie kamieni, napożyczanych od Egypcyanów, które w późniejszy czasie, musiały ſię koniecznie pomnożyć z łupow narodow zawojowanych, i handlu do Tyru, Fenicyi &c. rozciągniętego; z których krajow, na zamianę Izraélſkiego zboża, ſławnego baſſamu, i innych Pałestyny plodow, wchodziły bławaty i złotogłowy. *Iſaiasz* Prorok, znaczną część rozdziału III. łoży na wyliczenie różnych wymyſlnych gatunkow stroju córek *Sionſkich*: Przeto, że ſię wynioſły córki *Syonſkie*, a chodziły wſciągawſzy ſzaty, i pomrukiwając oczyma chodziły, i płaſtały . . . i poſtawnym krokiem poſtępowały &c. &c. Z tego rozdziału *Iſaiasza* Proroka, i hiſtoryi *Judyty*, wniesć można, że Izraélitki, naybardziej stroiły głowę, ramiona, i nogi, których ſandałami *Judyta*, *Holoferneſa* naypierwey uſiłowała. Strów ten, dokładnie opisał *Ezechiel* prorok w Rozdz. XVI. w. 10. i naſtęp: Ubrałem cię w różney farby ſzaty, i obuem cię w modre obuwie, opasałem cię biſiorem, i przyodziałem cię ſubtelnym odzieniem, i przybrałem cię ochę-

Lata przed
Chryl:

zaludnili, i przepych odzienia wnie-
śli; Izraélitici, od przodków swych
prostoty ustąpiwszy, na zbytek się
wydali, a zbytkiem skażone naro-
dów swobodnego życia obyczaje,
sobie przywłaszczyli.

*Jakie były przywileje i władza naj-
wyższego kapłana starego zakonu?*

Dośtoynosc arcykapłanska, była

*dośtoem, i dałem mancie na ręce twoie, a łańcuch oko-
to szyi twojej. I dałem nauznicze nad uśta twoie,
a kolce na uszy twoie, i wieniec ozdobny na głowę
twoją. I ozdobiłś się złotem i srebrzem, i obłożyłś
się w białor, i w szatę wzorzystą, i w rozmaite farb.*

Z różnych miejsc pisma świętego dowodzi się,
że dany Izraélitici, kwesem z materji lekkiej
twarz zakrywały. Mężczyzny, w kościele i sy-
nagogach, podczas nabożeństwa, zasłonę lnianą
czworograniastą, nazwaną *thalet*, z haftkami po
czterech rogach, na głowę kładli.

Z słow *Mojżesza Deutor VIII. v. 4.* *Odzienie
twoje, którymś się odziewał (na pułstyni przez lat
40.) naymniej nie zmiotłś; niektórzy tłumacze
pisma świętego wnoszą, że przez cały czas wę-
drowki, odzienia Żydowskie, nie dary się; ale też
same, używaniem naymniej nie przytarte, od wy-
ścia z Egiptu, aż do weyscia do ziemi mieszkal-
nej, trwały. Niektórzy powiększając twierdzą,
że szaty dzieci, z niemi rosły. Wszelako podo-
bno ci rostopniej sądzą, którzy *Mojżeszowym*
słowom wykładają, że Bóg, tak Izraélitów po-
trzeby opatrywał, iż im nigdy odzienia nie brakne-
ło. Calmet. w słowniku pisma świętego.*

Lata przed
Chryl:

dożywotnia. Gdy Żydzi, pod pano-
wanie Greckie, a potym Rzymskie,
dostali się, często ta znakomita go-
dność, świętokupstwem, a pod czas
podkupem, nabywała się, na nie-
przykładnego życia ludzi padała, a
zdatnym, odbierana nieślusnie by-
wała. Sam jeden najwyższy ka-
płan, raz w rok w dzień *oczyszczenia*,
miał przywilej wchodzić do mie-
sca najsświętszego (*sancta sanctorum*).
błogosławić zgromadzonemu ludo-
wi, obyczajem od *Mojżesza* przepisa-
nym (f); i w tej okoliczności, naj-
świętszego imienia Boskiego wy-
wać. Wolno mu było, każdego cza-
su, powinności, na pospólitych wło-
żone kapłanów, odbywać. On sam
jeden zaśczycał się tłumaczeniem Bo-
skich wyroków, przez *Urim* i *Thum-
mim* (g). Jego władzy podlegali

(f) Numer: VI. 24. & sequen:

(g) *Urim* i *Thummim*, słowa Hebrayskie, zna-
czą, według *ś. Hieronima*, naukę i prawdę. Według
70. tłumaczów, *ścisłość* i *doskonalsłość*. O słowa
mnieysza, o rzecz tu idzie. Jeszcze krytycy, tak
Żydzi jako Chrześciance, nie zgodzili się z sobą,
co by to było? i jak onego używano?

Względem pierwzey wątpliwości. Pismo *ś.*
Exod: XXVIII. 30. mówi, że na racjonalne, albo

Lata przed Chryst: wszyscy niższego porządku kapłani i Lewici. Sprawy, tak duchowne, do wiary, iey obrządkow, i prawa zakonnego należące, iako i świeckie

napiersniku, położone były *Urim* i *Thummim*, Krzysztof *à Castro* i *Spencer*, rozumieją, że *Urim* i *Thummim*, były dwa małe posągi, utajone w napiersniku, które, wyroki wyraźnym wydawały głosem; to mniemanie, uczeni ludzie poczytają za słowniejsze do pogańskich wymysłów, niż do świątobliwości prawa Boskiego.

Uczeni rabini twierdzą, że *Urim* i *Thummim*, były *tetragrammaton*, albo niewywołane imię Boskie, wyryte na napiersniku, to jest dwunastu onego drogich kamieniach; i że mocą tego najsświętszego imienia, wyroki z napiersnika wychodziły. To mniemanie, nie wyklada iasnie rzeczy, a inne na samych zasadzają się domysłach. Mowmy raczej, że przez *Urim* i *Thummim*, znaczyć się moc Boska, poświęconemu napiersnikowi nadana, która podczas wydawała wyroki.

Względem drugiej wątpliwości: iak *Urim* i *Thummim* zażywano? wszyscy się bez mała zgadzają, że w powłócznych narodowych, tak politycznych, iako kościelnych potrzebach, Boga się radzono. Naywyższy kapłan, przyodziany w ubiór kościelny, z napiersnikiem na sukniach, stawiał się przed kłrzymią przymierza, nie wchodząc za zaporę do świątyni (*Sancta sanctorum*), do której tylko raz w rok w dzień *oczyszczania*, wstęp mu był pozwolony; ale przed zaporą. Tam stojąc, z twarzą prosto obroconą do kłrzymi

kie, przed jego sąd przychodzili, Lata przed Chryst: od którego, do wyższej zwierzchności, nie mogły się odwozić. Względem spraw świeckich, wyraźne praktyki
wo

ślugał, opowiadał Naywyższemu rzecz, o której się radził. Za nim, i za miejscem świętym (*Sanctum*), u drzwi (bo człowiekowi świeckiemu, chociaż naywyższej godności, nawet samemu królowi, świątobliwość miejsca bronila daley postępować) stała osoba w posłaci skromnej i pokornej, żądająca otrzymać Boski wyrok.

Jakim obyczajem odpowiedź Boską arcykapłan odbierał i poznawał? na różne mniemania dzielą się krytycy. Rabin *Levi Ben Gerson*; *Abarbanel* czy *Abraham*, Rawni Portugalski rabin, zmarły w *Wenecyi* r. 1508; rabin Włoski *Azarias*, autor księgi *Światło oczu*, pierwszy raz drukowanej w *Mantui* r. 1574. &c. utrzymują, że litery, które na dwunastu kamieniach, dwanaście pokoleń napisane miały, w górę się podnosząc, i światło większe rzucając, wyrok Boski oznaczały. Tak rozumieł przed niemi, *Jozef Antiquit*; L. III. c. 9. *Philon* *Zydowin de Monarchia* Lib: II.; za zdaniem ich, poszli pierwsi oycowie śś, a mianowicie śś. *Augustyn* i *Chryzostom*.

Wszelako to mniemanie, trudne jest do utrzymania, dla tey uwagi, że wszystkie litery abecadła Hebrajskiego, nie znajdowały się w imionach dwunastu, iako to: *cheth*, *theth*, *zaddit*, i *koph*; a insze litery, nie wystarczały do odpowiedzi, zwłaszcza dłuższych, na wątpliwości, o które Naywyższego pytano.

Lata przed Chryst: wo(h), obowiązało lud, udawać się w zawiłych i wątpliwych, do kapłanów, i na wyroku ich przedstawiać pod karą śmierci. Po wyzwoleniu z nie-

Mniemanie, naypodobniejsze do prawdy, bo na piśmie ś. gruntujące się, iest tych, którzy twierdzą, że Bóg na pytania arcykapłana, przepisanym sposobem, odpowiadał ustnie głosem wyraźnym. W piśmie czytamy, że we wszystkich prawie przygodach, w których Boga się radzono, odpowiedź pochodziła od Boga: *przedwieczny mówi*, „Gdy Izraélci użyczyli pokoju Gabaonitom, ścignęli na siebie naganę, że się *ust Pańskich nie pytali*. *Josue IX. v. 14.* Te wyrazy: *Przedwieczny mówi* - - - *usta Pańskie*, znaczą ustną, głosną, i wyraźną mowę.

Zwyczaj radzenia się Boga, przez *Urim i Thummim*, trwał przez cały czas, przez który stał i trwał przybytek. Zadnego nie można dowieść przykładu, ażeby kościół *Salomonowy*, tym zaszczytem był obdarzony; a bez wątplenia w kościele, zbudowanym po Babilońskiej niewoli, ani Boga radzono się tym obyczajem, ani Bóg ustnie odpowiadał. Uчені Żydzi twierdzą, że duch *Fański*, w przybytku do synów Izraélskich mówił ustnie przez *Urim i Thummim*; w pierwszym kościele, przez proroków; a w drugim, przez *bath-kol*. Żydzi przez *bath-kol*, rozumieją głos wypadający z obłoków, o jakim względem Chrystusa Pana świadczy *Matews. ś. III. 7. XVII. &c.*

(h) *Deutor. XVII. 8. & sequ. XIX. 17.*

Lata przed Chryst: z niewoli Babilońskiej, na czele rady narodowej, arcykapłani rząd sprawowali krajowy, a w dalszym czasie, dostojęństwo arcykapłańskie złączyli z godnością królewską.

Jakie były powinności pospolitych kapłanów?

Powinności starozakonnego kapłaństwa, na różne, a te wielorakie, dzieliły się rodzaje; każdy kapłan, zaczynający urząd swego powołania, do sprawowania onych w szczególności, losiem był wyznaczony. Powinności kapłańskie były: palić kadzidło z rana i wieczorem namieyscu świętym; czynić ofiary codzienne, abo niektórym dniom właściwe; skrapiać krwią bydła ofiarowanych w schody ołtarza; trzymać ogień ustawiczny na ołtarzu całopalenia; zapalać lampy; ofiarować chleby pokładne, na stole złotym; przyjmować od ludu pierwociny, na ofiarę przyniesione; nauczać lud artykułów wiary, przykazań, i prawa; rozwiewać wątpliwości prawne, zaopiekować niezgody, rozstrzygać sprzeczki, sądzić o trądzie, rozeznawać rozwody, i okoliczności, w których

H

woda

Lata przed
Chryst:

woda przeklęstwa miała być używana; roztrząsać śluby; zdanie dawać o ofiarach, czy były bez wady; trąbić na trąbach, tak przed szabasem i uroczystościami, iako przed wojennemi potyczkami; pod czas potrzeby, zachęcać żołnierze do męstwa i odwagi; nosić arkę, abo skrzynię przymierza, tłumaczyć prawo, i ludowi błogosławić.

Kapłaństwa powinności, nikt nie mógł zaczynać sprawować przed rokiem dwudziestym piątym. Kto rok piędziesiąty przeżył, mógł kapłaństwo porzucić. Starzy, wiekiem obciążeni, abo chorzy, niemocą do pełnienia kapłańskich obowiązków nie zdadni uczynieni, żyli z ofiar i dochodów kapłańskich.

Poświęcenie na kapłaństwo, wyiawszy synów *Aaronowych*, odprawowało się krótkim obrządkiem. Stawiający do poświęcenia człowiek, był pilnie oglądany, jeżeli nie podlegał jakiej wadzie przyrodzonej, abo nieczystości. Znaleziony do sprawowania kapłaństwa zdatnym, wprowadzony był do przysionku przybytku, abo kościoła; gdzie umy-
włszy

Lata przed
Chryst:

wszy sobie ręce wodą, do tego obrządku jedynie chowaną, odziewał się ubiorem kościelnym, stawiał się przed najwyższym kapłanem, a ten go przed Najwyższym stawiał. Po skończonych przepisanych od *Mojżesza* ofiarach, nowy kapłan zaczął sprawować swój urząd, od pełnienia jakiej powinności, powołaniu swemu właściwej.

Były niektóre zakazy, do powołania kapłańskiego ściągające się. Nie wolno było kapłanom: używać ognia obcego, pić wina, lub innego trunku, głowę zawrócić mogącego, przed sprawowaniem najmnieyszej powinności kapłańskiej; anięys sprawować, rąk i nóg pierwej nie obmywszy, abo w szatę kościelną nie przyodziawszy się; a nigdzie nosić suknią podartą, bo ta znaczyła żalobę (i),

H 2

uży-

(i) Namieniliśmy wyżej, że najwyższemu kapłanowi godność jego zabraniała, nosić po najbliższym krewnym żalobę; ten zakaz i do pospolitych kapłanów się ściągał. Właśnie tu mieysce, namienić co o zwyczajnej Izraelitów żalobie. W nieszczęściach i klęskach, tak narodowych i powszechnych, iako domowych i osobistych, Izraelici, żal i smutek oświadczały, rozdzielając szaty,

Lata przed
Chryśt:

używać ręki lewey zamiast prawey &c. &c.

Za panowania *Dawida* króla, dwie familie kapłańskie, od synów *Aaronowych*, *Eleazara* i *Ithamara*, rozplodzone, na dwadzieścia cztery poczty były podzielone. Pierwsza, iako od pośledniey sownicy ludniewszo, na szesnastcie; a druga na ośm. Każdy poczet nazywał się od znako-

chodząc z otwartą głową i bez obuwia, białe pięściami pierś, wyrывая włósy z głowy i brody, odziewając się miechem, posypując głowę popiołem i błotem, i na gołej ziemi sypiając. Te powierzchnowe wewnętrzney żałosci znaki, trwały według wielkości straty. Pospolstwo, biegając po ulicach, i obfiadając domow swych dachy, ięceniem, płaczem, łkaniem, żalostí i smutek oznaczalo; co dowodzi się z prorokow *Izaiafsza* XXII. 1. *Jeremiasza* IX. 17.

Pogrzeby Izraelskie, tym obyczajem odprawowały się. Jak tylko osobę iaką z tego świata śmierć zebrała, natychmiast krewni, w odzieniu żalobnym zebrawszy się do domu zmarłego abo zmarley, śladali na ziemi, głębokie zachowując milczenie; a płaczki najemue, łkaniem i krzykiem, przy muzyce smutney, żal opowiadały. Ten obrządek, trwał do końca pogrzebowego obchodu. Gdy krewni, postaćią wzmiankowaną, smutek po sobie okazywali; inne osoby uproszone, abo najęte, ciało do pogrzebu przygotowywały. Najbliższego krewnego powinność była, zmarlemu oczy zamykać. Możnego zmarłego, balsamowa-

Lata przed
Chryśt

mitzszego męża, w nim zamkniętego, a ci przodkuiący, i nazwisko pocztowemu dający mężowie, pospolicie zwali się naywyższemi kapłanami; którzy, chociaż toż samo z naywyższym kapłanem nazwisko nosili, cale iednak powagą, władzą, i godności stopniem od niego różnili się. O takich to naywyższych kapłanów zgro-

no; nboższych ludzi, tylko obmywano, i obmywwszy, wonności nad trupem palono. Zwłoki, tak do pogrzebu przygotowane, i w chustę, nakłztałt prześcieradła, uwinione, na mogile niesione były, przy zgromadzeniu obecney familii, krewnych, i przyiacioli, i w właściwym każdej familii grobie pogrzebione. Pogrzebionego obrządku i wspólności, używanej od Żydow, miarę wziąć można z pogrzebu *Abnera*, hetmana woysk *Dawidowych*. 2. Reg. III. 31. *Et sequi*:

Po odprawionym pogrzebie, krewni, smutną przeżywszy czas żaloby zachowywali postać, leżąc na ziemi jedli, do nikogo nie mówili, chyba odpowiadając na zapytanie. Potraw używali grubych, które miane były za nieczyste, i nieczystemi czynili tych, którzy je pożywali. Nie sypiali na łóżkach, nie obciągali paznokci, nie myli rąk i twarzy, słowem, od wygod, i wszystkiego tego, co zmysłom dogodzić mogło, wstrzymywali się. Po pogrzebie, w czas trwającej żaloby, familia zmarłego, dawała wprawdzie ucztę krewnym i przyiaciolum, k órą *Jeremiasz* XVI. 7. nazywa *kubkiem dla pociechy*; ale na niey, stołow nie nakrywano, a

Lata przed Chrystem: zgromadzeniu, znajduie się wzmianka w dwóch ewangelistach. (k).

Jakie były powinności i obowiązki Lewitów?

Lewici, na pustyni, nie tylko obowiązyani byli strzedz przybytku, straż w dzień i w nocy odprawować, wszystkich sprzętów kościelnych dozorem się zatrudniać, drwa do ofiar palenia rąbać, i naypracowitsze usługi czynić; ale przed ruszeniem obozu, od iednego do drugiego stanowiska przybytek rozbierać, część onego, i inne tak sprzęty iak naczynia, w ciągu na ramionach swoich dźwigać, a opadłszy obozem na

potrawy, w naczyniu drewnianym, abo z prostej gliny dawano; nie wolno też było nikomu z gości zaproszonych, więcej wypić nad szklanek dzieśięć wina, trzy przed ucztą, tyleż pod czas uczty, a cztery po skończonym stole. Zakaz ten, zmierział do tego, ażeby większa miara wina, nie przyczyniła się do radości, obchodowi żalobnemu nie przyzwoitej. Żałoba, po polocie ciągnęła się przez dni siedm; przypadały iednak okoliczności, które ją skracaly, albo przedłużaly. *Saula* i *Judyte*, siedm dni; *Aarona* zaś i *Moyzesza* przez cały miesiąc Izraélci opłakiwali. Im żałoba była krótsza, tym cięższa; im dłuższa, tym łagodniejsza. Obacz *Św. Józefa Dziejopisę Antiquę*: L. IV. c. 8. - *Calmet* o pogrzebach Żydowskich &c.

(k) *Math*: XXVI. 3. *Mar*: XV. 2.

Lata przed Chrystem: nowym stanowisku, tenże przybytek rozebrany, na części składać, zapony rozciągać, namioty rzucać &c.

Dawid, osadziwszy arkę w *Jerozolimie*, i postanowiwszy Bogu przedwiecznemu kościół zbudować, mądre na Lewitów wydał prawa, któremi się oni kierowali. Lewici, dzielili się na różne poczty, a każdy miał wyznaczone sobie kościelne usługi, które podeymowały osoby w nim zamknięte, kolejno tygodniami. Jedni śpiewali; drudzy na muzycznych narzędziach, we dni uroczyste, lub czasy na to wyznaczone, grali; inni, drzwi, sprzętów kościelnych, ochędostwa strzegli; niektórzy kapłanom usługowali, i wszystkie przygotowania do ofiar czynili; młodych Lewitów, w naukach, do ich powołania stosownych, ćwiczyli; ludowi, prawa Boskie i obowiązki każdego człowieka przekładali; straż około kościoła odprawowali; w sądach niższych i wyższych, jako od ludzi świeckich oświeceni, zasiadali, i sprawy obywatelskie sądzili.

Z iakich dochodów stan duchowny starego zakonu żył i utrzymywał się?

Stan duchowny starego zakonu,

Lata przed
Chryśt:

wiednym *Lewi* pokoleniu, po innych pokoleniach rozrzuconym, a oddzia-
łu, równego z innemi, i posiadania
ziemi obiecanej wyłączonym, zam-
knięty, odebrał swój wydział, na
ofiarach, dzieśięcinach, i okupie sy-
now Izraelskich pierworodnych, na
których miejsce, familie tego po-
kolenia, były od Boga obrane, (wy-
razem prawnym, *substituowane*) Do
tych przychodów, kazał Bóg przy-
dać miast z przedmieściami (1)
czterdzieści ośm, z osiadłości wszy-
stkich pokoleń: z których trzy-
nastę, losowaniem wypadłych, na-
leżało do kapłanów; a trzydzieści
pięć, do Lewitów. Miasta kapłań-
skie, bez mała nie wszystkie, leżały
w osiadłości pokoleń *Judy* i *Ben-
jamina*, w bliskości *Jerozolimy*; a *Le-
wickie*, przed, i za *Jordanem*. Mię-
dzy miastami, pokoleniu *Lewi* wy-
znaczonemi, znajdowało się sześć
na ratunek zbiegom (*urbes refugii*.)

Co znaczyły miasta na ratunek zbie-
gom?

Miasta, na ratunek zbiegom wy-
znaczone, trzy za, a trzy przed

(1) Num: XXXV.

Lata przed
Chryśt:

Jordanem, tak rozłożone, że od ca-
łego kraju mieszkańców, w równej
prawie odległości leżały, dla ratun-
ku tych, którzy, niechcąc, krew ro-
złali. Mężoboyca rozmyślny, z wy-
rażnego Boskiego rozkazu, od ołta-
rza powinien był być oderwanym, i
do poniesienia zasłużonej kary, w rę-
ce sprawiedliwości podanym; ale mę-
żoboyca, niechcący, i z przypadku
nie przeyrzanego, miał obronę swej
niewinności, i mógł się schronić od
zemsty i prześladowania krewnych
abo przyjaciół zabitego. Wzela-
ko sądownie musiał dowieść swej
niewinności, i pokazać, że niechcąc
mężoboystwa dopuścił się. Lubo
niechcący mężoboyca, nie podlegał
gardłowej karze: atoli za nieostro-
żność swoją pokutował; musiał mie-
szkać w mieście, do którego schronił
się, aż do śmierci najwyższego ka-
plana; i gdyby granice, takowym
zbiegom założone za miastem, prze-
szedł, wolno było krewnym, niebo-
szczyka zabitego od niego, zabić go.

Nie tylko rodowici Żydzi; ale słu-
dzy, przychodnie, i niewolnicy Ży-
dowscy, mogli w podobnych przy-
padkach do miast ucieczki schronić

Lata przed
Chryst:

się, i bezpieczeństwo życia w nich znaydowali. Według mniemania poważnych pisarzów, wszystkie miasta kapłańskie i Lewickie, były miastami ucieczki i ratunku; a dla wszystkich w powszechności, przybytek przymierza, a potem kościół, przyświecone, i ołtarz całopalenia.

Jaką surowość pokazał Bóg na synach Aarona?

Dwaj synowie Aarona, Nadab i Abiu, pochłonięni zostali ogniem, za to, iż zażyli obcego ognia do kadzielnic. *Moysefz Aaronowi, i dzieciom jego, zakazuje ich płakać.*

Izraëlicy zabawiwszy rok i dni 20. pod górą Sinai, gdzie się udali?

Przeszli do pułtyny *Faran*. Znużeni podróżą, szemrali przeciw Panu. Ogień na nich zesłany, pożarł ich wielką moc; *Moysefz* wstawił się za nimi do Boga, i ten ogień zgasł. Kiedy znowu szemranie powstało z gminu, i *Moysefz* był nim mocno strapiiony, Bóg mu dodał 70. starców, do pomocy w rządzie. Lud wołający na *Moysefza* o mięso, odebrał od Boga zesłane obłoki przepiórek.

Zaco

Lata przed
Chryst:

Zaco Bóg zkazał Izraëlitów, na bawienie się przez 40. lat na pułtynie?

Kiedy *Moysefz* wysłał z rozkazu Boskiego po jedynim mężu z każdego pokolenia, dla przepatrzenia ziemi obiecanej; ci posłowie, przybiegli całą krainę Chananeyską, i przynieśli grona winne, niezmierny wielkości; chwalili żyzność kraju, ale rozszerzali trudności, w onego zdobyciu. Na tę mowę dziesięciu posłańców, lud zaczął szemrać i rwać się na *Moysefza*. Dwaj inni posłowie, *Caleb* i *Jozue*, chcąc hamować ich szemrania, o mało co nie zostali kamieniami ubici. Bóg więc zkazał wszystkich Izraëlitów, od 20. lat i wyżej, na śmierć na pułtynie. Izraëlicy, usłyszawszy o tym strasznym dekrete, na siebie wydanym, przeciw woli Boskiej porwali się z orężem na *Amaleciców* i *Chananeyczyków*, od których na głowę porażeni, ledwie z niedobitkami uciekli do *Hormy*. *Jozue* i *Caleb*, byli tylko wyłączeni od tego Boskiego dekretu; ponieważ oni dochowywali statecznie wiary i posłuszeństwa.

Po

Lata przed
Chryst,

Po tylu pociskach zemsty Boskiej, czy się duch buntowniczy usmierzył?

Byr, ymniey. Za najmnieyszą okazję, kłęk powstawał bunt, a sprawiedliwiec, Boska, gromiła winnych. *Kore, Datan, Abiron*, i 250. Lewitow, ziemia, przystąpiwszy się pod ich nogami, żywcem pożarła, za targnięcie się na dostojność kapłańską *Aarona*. Ten przypadek okropny, gdy dał pochop ludowi do szemrania na *Moyzesa* i *Aarona*, Bóg spuścił ogień na oboz, i zginęło w tym pożarze 14,700. ludzi; *Aaron* klęskę tę, swą modlitwą odwrócił. Bóg potwierdził jego kapłaństwo, cudem na rozdzę, która wydała migdały. Nowe szemranie ludu w *Salmonie*, było ukarane niezmiernym mnostwem węzów ogniowych. *Moyzesz* pośród obozu kazał wystawić miedzianego węża, którego widok, leczył na patrzących. Tę karę poprzedziła śmierć *Aarona*, który umarł na rękę brata swego, i *Eleazara* swego syna, na gorze *Hor*, roku przed Chrystem 1452., mając lat wieku 123.

1452.

Jak się zowieą trzey królowie, którzy nie dopuszczali przejścia Izraëlitom?

Arad, król Chananeyski, miał

Lata przed
Chryst:

zrazu górę nad Izraëlitami; ale w kilka dni pótym był zbity, i miasta jego zburzone. *Sehon*, król Amorreński, był drugi; woysko jego zbite, a zwycięzcy, opanowali kraje jego, wycieli w pień, męszczyzny, kobiety, i dzieci. *Og*, król *Bazanu*, był trzeci; *Moyzesz* zwyciężył go i zabił, wyciał w pień jego woysko, i opanował kraj cały.

Gdzie było ostatnie stanowisko Izraëlitow?

Na równinach *Moab*. *Balak*, król tameczny, wysłał posłow do wieścza *Balaama*, prosząc go, żeby przyszedł kląć Izraëlitow. *Balaam*, z rozkazu Bożego, zamiast przekleństw, których po nim wyciągano, błogosławił Izraëlitom; ale przytym dał złośliwą radę *Balakowi*, żeby wciągnął Izraëlitow do bałwochwalstwa i rozpusty, zapraszając ich na obchodzenie świąt *Beelfegora*. W tey to było okoliczności, iż gdy *Balaam* bił straszliwie swoją oślicę, ta odezwala się do niego głosem ludzkim, utyskując na okrutne chłosty, których nie zasłużyła. Zginął on w potyczce, którą *Finees* wydał *Madianitom*, i na którey ten wódz

Lata przed
Chryśc.

wyciął ich w pień z pięcią ich królami.

Czy się udała bezbożna rada Balaama?

Arcy dobrze: dziewczęta *Moabit-skie* i *Madian-skie*, zaprosiły IzraELITów na swe weselości, i wprowadziły ich w nieprawości i w bałwochwalstwo. Pan rozkazał wycinać w pień winowayców, i zessał morowe powietrze, które wygubiło 24,000. ludu.

Co się stało z Moylesem po porażce Moabitów?

Moyleś, mający 120. lat życia, wszedł za rozkazem Boskim na górę *Abarim*, dla przypatrzenia się z niey, ziemi obiecanej, do której nie miał wniść, na ukaranie nieufności, której się dopuścił na puściny *Cades*, uderzając dwakroć w skałę, zamiast prostego rozkazania, żeby woda wytrysnęła. *Jozuego*, uroczyscie, w obecności ludu, na swoje miejsce podniósł, i włożeniem rąk, wodzem prawym ogłosił. Przywiodł ludowi na pamięć prawa, dane od siebie; ustanowił nowe; i pobłogosławiwszy dwunastu pokoleniom, oraz wiele przypadków, które im się na potym miały zdarzyć, przepowiedziawszy, umarł z rozkazu Boga, i był pogrze-

Lata przed
Chryśc.

biony od anioła na dolinie *Moab*. Grób jego, niewiadomy jest dotąd. IzraELITy, płakali go przez dni 30. Ten sam *Moyleś*, jest autorem *Pentateuchu* (m), to jest pierwszych pię-

(m) *Pentateucus*, to jest pięć ksiąg: 1. *Księga rodzaju* (*genesis*) są pierwszą księgą *Moyleś*ową, i pisma świętego; zamyka ją historią od stworzenia świata, aż do śmierci *Józefa* patriarchy, to jest ciąg lat 2374. Zdaniem niektórych, *Moyleś* będąc leżąc w Egypcie, spisał tę najsławniejszą na świecie historią; ale większy jest do prawdy pozor, że przed ogłoszonym na górze *Sinai* prawem, te święte dzieje na świat wyszły. Księgi te, zamyka ją rozdziałów 50. 2. *Exodus*, to jest *wyjscie*, zamyka rozdziałów 40.; a w nich, właściwie mówiąc, trzy części: w pierwszej opisuie się wszystko, co poprzedziło uwolnienie ludu IzraELskiego z niewoli Egypckiej; w drugiej, opisuie się sposób, którego Bóg użył do oswobodzenia ludu swego; trzecia, opisuie prawa, tak dla rządu ludu, iako dla czci Boskiej. 3. *Leviticus*, księga na 27. rozdziałów podzielona, tak nazwana, że zawiera w sobie naukę o ofiarach, grzechów oczyszczeniu, kapłaństwie, świętach, i innych rzeczach, do pokolenia *Levi*, iako szczególniey usługom Boskim poświęconego, stosujących się. W całym tego pisma składzie, trzy części mogą być uważane. W pierwszych ośmiu rozdziałach, zamyka ją i opisuia różne ofiar rodzaje. Druga część, od rozdziału dziewiątego, do dwudziestego trzeciego, traktuje o tych, którzy ofiarę czynią, o bydlętach czystych i nieczystych &c. Trzecia część w ostatnich rozdziałach, zamyka dni święte, dzieściny,

Lata przed Chryl; ciu ksiąg pisma świętego, zamykają cych prawa i religią Żydowską. Przy-

śluby &c. 4. *Numeri*, czwarta książka *Mojżeszowa*, na 36. rozdziałów podzielona, liczbą nazwana, że *Mojżesz* policzył i zapisał z rozkazu Boskiego Izraelitów, zdalnych do noszenia broni. 5. Ostatnia księga *Mojżeszowa* kanoniczna, to jest od *Mojżesza* z natchnienia Ducha ś. napisana, jest *Deuteronomium* w 34. rozdziałach. Napis księgi, abo *Deuteronomium*, znaczy drugie prawo: nie żeby Bóg dał Izraelickiemu ludowi dwa różne prawa; ale że jedno dał prawo, w różnych przygodach: *Nayprzód* wyprowadziwszy ich z Egiptu, pod górą *Sinai*, i to było pierwsze między Bogiem, i tym twardym a zapamiętałym narodem przymierze: *potym* gdy za wiarołomstwo, szemranie, bunt, nieposłuszeństwo &c., wszystkich tych, wyjąwszy dwie osoby, śmiercią skarawczy, dzieciom ich, według obietnicy *Abrahamowi* uczynionej, ziemię mlekiem i miodem płynącą do odziedzenia podawał. Kazał więc *Mojżeszowi* prawa swoje powtórnie ogłosić przed dziećmi zmarłych przestępców, ażeby z nimi odnowił przymierze. Surowi przy zdaniu swoim krytycy, abo raczej dzisiejsi Filozofowie, którzy ostrą krytyką barwią niedowiarstwo, nie mają *Mojżesza* za autora tej księgi, że w ostatnim iey rozdziale, śmierć i pogrzeb jego kładzie się; takoby *Mojżesz*, będąc największym w Iłarym zakonie prorokiem, nie mógł widzieć swojej śmierci, i oney opisać, który pizelegle przyszłemi wiekami przypadek przepowiedział. A chociażby te ośm wierzow ostatniego

Przypisują mu i księgę *Joba* (n); ale ona zda się być starszą od *Mojżesza*. Chryl; Jakie

tniego rozdziału, przydane były od *Jozuego*, lub *Eleazara*, najwyższego kapłana; nie przeto cała książka, dalekoż bardziey cały *pentateuchus*, ma w podeyrzenie lub wątpliwość popadać.

(n) Nie tylko o kłędze, ale o osobie *Joba*, wielkie uczonych ludzi, i tłumaczów pisma ś. rozrywają spory. Niektórzy, *Joba* czynią osobą myślącą, dla wystawienia doskonałego cierpliwości wzoru; niektórzy całą historią *Joba*, mają za przypowieść napisaną od *Mojżesza* na pułki, dla zachęcenia Izraelitów, długą wędrówką znudzonych, do cierpliwości, i poddania się Opatrzności wyrokom; inni rozumieją, że *Job* żył na świecie, był prawdziwą osobą, wszystko to wycierpiał, co o nim wzmiankowana księga świadczy, ale ani na jego pokolenie, ani na oyczyznę, ani na życia czas zgodzić się nie mogą. Ze *Job* był prawdziwym człowiekiem, i doskonałym cierpliwości wzorem, pismo święte, nad które cóż może być pewniejszy? u *Ezechiela* w Rozdz: XIV. w. 14. wyraźnie świadczy, równając go w dziełach sprawiedliwości, z *Noe* i *Danielem*; a u *Tobiassa* w Rozdz: II. w. 2. za przykład cierpliwości wystawiając; w nowym zaś zakonie, *Jakub* ś. w Rozdz: V. w. 11. cierpliwość przedziwnego tego męża mieni być nadgrodzoną.

O rzetelności więc osoby *Joba*, i iego prawdziwej *exystencji*, przy tak mocnych dowodach, wątpić nie można; ale o iego pochodzeniu, oyczyźnie, czasie życia, mniemania ludzi uczonych, nie łatwo, pewniey nigdy, nie będą pogodzone. Widy-

Lata przed
Chryśt:

Jakie są dzieła Jozuego, który rządził ludem Izraelskim przez lat 17? (o)
Przebył Jordon suchą nogą z Izra-

skie zdania wypisywać, krótkość tego dzieła nie pozwala; pospolite i pewniejszy jest: że *Job*, był tenże sam, co *Jobab Genes. c. 36.*, prawnuk *Ezana*, narodzony w ziemi *Hus*, między Idumęą i Arabią, około roku 1700. przed Chryśtusem. Bóg, dla doświadczenia cnoty i stałości tego prz dziwnego męża, dopuścił, ażeby wszystkie dobra jego, były najechane i zabrane, a dzieci zapadnięciem domu pozabijane. Tę okropną wiadomość odebrawszy on, siedząc u stołu, upadł na ziemię, i oświadczył się: *Pan dał, Pan odjął: iako się panu podobało, tak się stało: niech będzie imię pańskie błogosławione.* Zrażony potym wrzodem, od stopy nogi, aż do wierzchu głowy, siedząc na gnoj, ropę skorupał okrobywał. Ale Bóg weyrzał na cierpliwość i męstwo sługi, wrócił mu dzieci, zdrowie doskonałe, i majątek obficie pomnożony. Umarł *Job*, mając lat 211. około roku 1500. przed Chryśtusem.

Autor książki *Job*, jest nieznanomy, od *Moyzesa* bez ochyby dawniejszy. Zeby ta księga, nazwana była od *Moyzesa*, dalekoż bardziey od *Ezechiela*, iako niektórzy mniemają, tam, gdzie rzecz jest o cudach, i nadprzyrodzonych Boskiey wszechmocności dziełach, zapewne nie zamilażne byłyby plagi Egypskie, od wszystkich proroków wielbione, i w późniejszych pismach wspominane: o których, że żadney w *Jobie* niemasz wzmianki. dowodna rzecz jest, że ta księga, w kościele Chryśtufowym za kanoniczną poczytana, wyście Izraëlitów z *Egiptu* poprzedziła.

(o) Według *Saliana, Genebrarda, Montana* &c

Lata przed
Chryśt:

elitami, wziął w moc *Jericho* sposobem cudownym, i opanował *Hai* przez fortel. Zwyciężył potym *Adonisedech*, króla *Jerozolimskiego*, i czterech innych królów, którzy uderzyli na *Gabaonitów*, iako zdrajców oyczyzny, i oblegli miasto *Gabaon*. *Jozue* przybył im na pomoc, napadł na oblegających, i ażeby żaden z pięciu królów nie ułzedł rąk jego, wyєднаł u Boga, iż słońce zatrzymało się na horyzoncie przez 12. godzin; kazał stawić przed się pięciu królów, i obieść. Rozciągając daley swe zwycięstwa, zbił trzydziestu królików, opanował ziemię *Chananeyską* w przeciągu szesciu lat, podzielił iey grunta między Izraëlitów, a złożywszy arkę przymierza w mieście *Silo*, umarł, mając lat 110. Mamy pod jego imieniem jedną księgę kanoniczną, napisaną po Hebraysku; na pewności iednak nie sprzeczney zchodzi, ażeby od niego była napisana.

Posiadłszy ziemię Chananeyską, iakie Izraëlici życie prowadzili?

Izraëlici, osiadłszy ziemię obiecaną, życie obywatelskie, na dwie przednie

1434.

Lata przed
Chryst:

dnie powinności dzielili, to jest na służbę wojskową i zabawę rolniczą. Z dwunastu pokoleń, którym ziemia Chananejska przez podział dostała się, powstało dwanaście prowincji, każda, od przodka albo szczepu pokolenia, nazwana. Majątki i familie pokolenia każdego, ażeby z drugimi pokoleniami nie mieszały się, albo w nie nie wślękały, surowe prawa temu zapobiegły.

Narod cały, na dwa stany dzielił się: duchowny i świecki. Wszyscy Izraelici, wolni, i w równości urodzeni, równą rodowitością zaszczęcali się, i równie byli poddanemi stanu. Kunszt żołnierki, nie zamykał się w osobliwym udziale, ani osobliwzey zacności nie zlewał. Każdy Izraelita, był żołnierzem w potrzebie, poki wiek i siły, do trudów i ćwiczeń wojennych czyniły go zdatnym. Po odprawionej służbie, wymierzonej potrzebą, powracał każdy do domu, i zabaw domowych, jako to: uprawy roli, szczepienia winnic, paszenia trzod, lub jakiegokolwiek rzemiosła, które nie uwłaczało w niczym szlachetney ludu Izraelskiego rodowitości.

Lata przed
Chryst:

Przywiązanie Izraelitów do rolnictwa, nie tylko pochodziło z przykładu ich przodków patriarchów; ale i z błogosławieństwa, posłuszeństwu ich przyobiecanego, które nie zawisło na drogich kruszcach i kamieniach, wspaniałych domach, bogatych szatach, i innych tym podobnych bogactwach, lecz na deszczu, do potrzeby, i pory roku stosownym, na żyznych żniwach, na obfitości oliwy i wina, na licznych trzodach, na wielości potomstwa, na zwycięstwach z nieprzyjaciela pogromionego odniesionych.

Przy błogosławieństwie Boskim, żyzność krainy, mocnym zachęcała Izraelitów pociąganiem do pracowitej polu uprawy, którą oni celowali wszystkie pograniczne i odległe narody. Rolnictwo, i wszystkie onego gatunki, nie samemu tylko ubogiemu pokoleniu *Benjamin* dostały się podziałem; ale rozciągnęły się po familiach najbogatszych innych pokoleń, które o rozmnożenie domowego gospodarstwa starały się, i w pocie czoła dorabiały się onego, aż do *Salomona*, pierwszego króla, który

Lata przed
Chryst.

który handel wprowadził i rozkrzewił; a za handlem, zbytek, życia wygody, wymyślność, pracy ręcznej wzgarda, nastąpiły. *Gedeon*, od cełpow, do wybawienia ludu Izraelskiego z niewoli, wezwany; *Saul*, za króla obwołany, do pług powrócił; *Dawida*, od trzody przyzwanego, *Samuel* na królestwo namaścił.

Kto tylko zastanowi się z uwagą, nad niezwykłą narodu Izraelskiego ludnością, i szczupłością Palestyny granicami, a której iść grunta, każdego roku szabafowego, to jest siódmeo, odłogiem leżały; musi się dziwić, jak ta mała kraina, tak mnogiego ludu wyżywieniu wystarczyć mogła. A nie tylko na krajowe potrzeby wystarczała; lecz swego płodu, a mianowicie pszenicy, oliwy, miodu, innym narodom udzielała. Ta obfitość, nie z innego płynęła źródła, tylko z gospodarstwa domowego, do wielkiej doskonałości przyprowadzonego.

Jakim sposobem Izraelici odprawowali służbę wojenną?

Męstwa, dzielności, i biegłości ludu Izraelskiego w kunstwie rycerskim,

Lata przed
Chryst.

skim, dowodzi Palestyna, w przeciągu lat sześciu zwojowana, a narody w niej osiadłe, mocne i liczne, jedne mieczem wygładzone, drugie wygnane, a niektóre w jarzmo poddaństwa wprężone. Sławny wieku naszego pifarz (p), uznał lud Izraelski za naród wojenny, nie tylko dla dzieł rycerskich, w biblii opisanym, ale i dla wyrazów, kunstowi wojennemu przywoitych, w wielkiej liczbie w piśmie świętym znajdujących się.

Ten jednak naród wojenny i bitny, przed wprowadzeniem królestwa, nie znał wojska zaciężnego: był rolnikiem, wraz i żołnierzem.

Jak tylko starżyna dwunastu pokoleń, wojnę, czy to odporną, czy zaczepną, toczyć za rzecz potrzebną ośadziła; natychmiast wszyscy, do broni zdadni, na miejsce obozowi wyznaczone, orężem i żywnością na miesiąc opatrzeni, ścigali się. Liczba, do przygody potrzebna, i zdatniejsza do boju, zostawała: nad-

po-

(p) *Foiard* w dyssertacyi o taktyce Hebrayczków.

Lata przed
Chryśc:

potrzebna, do domów odchodzifaj; (q) co czynili wfzyfcy, i do rolniczych powracali robot, po zakończoney wyprawie. W krótkim czasie rzecz ta działa fie; do tery zaś prędkości, fzczupłość kraju, a nieprzyiaciela bliskość pomagały. Hetmanów, wraz i fędziów, zacząwfzy od *Jozuego* do *Saula*, fám Bóg im wyznaczał; iako: *Othoniela*, *Gedeona*, *Samfona* &c. abo lud obierał, jako *Jeftego*; abo fám na tę godność wdzierał fie, iako *Abimelech*.

Woysko ich, z obywatelów rolników zebrane, z famey fkiadało fie piechoty; jazdę, nie potrzebną czynił kray fzczupły, a gorzyfty. Pierwfzy *Abfalon*, na włafnego zbuntowany oycą, użył jezdne go żołnierza, który mu i do famey nie poftużył ucieczki. *Salomon*, frowadził z Egiptu wiele koni i wozów wojennych; o nim pifmo mówi (r), że miał czterdzieści tyfięcy żłobów dla koni wozowych; dwanaście tyfięcy, dla koni pod jazdę; a tyfiąc czterysta wozów wojennych. Królowie, naftępcy

(q) *Judic*. V.(r) III. *Reg*. IV. 27.Lata przed
Chryśc:

ftępcy *Salomona*, i konie i wozy, dla małego z nich pożytku, zarzucili, a w potrzebie, jazdę u Egypcyanów nymowali.

Saul, porządne go żołnierza na żołd zaciągnął, który był małą garstką, względem woysk, od naftępców jego utrzymywanych. *Dawid*, oprócz cudzoziemskiego zaciągu *Cheretitów* i *Paletitów*, narodowe go woyska miał przeftło dwakroć ośmdzieftat tyfięcy (s). *Salomon*, nie umniejszył, ale powiękfzył oycą fwego zaftępy.

Pod panowaniem królów późniejszy, tak Judzkich, iako Izraélfkich, o daleko liczniejszy woyskach czytamy. *Abiam*, król Judzki, wyprowadził w pole, czterekroć fto tyfięcy bojowników; a *Jeroboam*, pierwfzy król Izraélfski, ośmkroć fto tyfięcy; z których, pięćkroć fto tyfięcy, legło

(s) I. *Paralipom*: XXVII. Woysko narodowe *Dawida*, na dwanaście hufców dzieliło fie, a każdy hufiec fkiadał fie z dwudzieftu czterech tyfięcy, i raz w roku miesięczną fłużbę odprawował. Z 24,000. rozmnożonych przez 12., wypada fuma 288,000.

Lata przed Chryst:
 legło od miecza pokolenia *Judy*.
Aza, król Judzki, stawił do potrze-
 by bez mała sześćkroć sto tysięcy
 przeciwko *Zarah*, czy *Zerah*, kró-
 lowi Etyopii, i million woyska jego,
 na głowę poraził. Ale naywiększe
 woysko, o którym pismo święte
 wspomina, było *Jozasata*, pobożne-
 go króla Judzkiego, z milliona sto
 tysięcy wybornego ludu złożone,
 oprócz żołnierza warunkowego, po
 miastach obronnych rozfadzonego.

Sędziowie, dani od Boga, abo o-
 brani od ludzi, sprawowali woyska
 Izraélskie. Królowie, którzy po
 nich nastąpili, bez mała nie zawsze
 wychodzili na wojnę; pod któremi,
 całym woyskiem władali hetmani,
 po żydowsku *Sartzaba*, to jest Xią-
 że woyskowe; iakim był *Abner* pod
Saulem; *Joab* pod *Dawidem*; *Benaja*
 pod *Salomonem*. Każde pokolenie,
 miało swego wodza; każdy tyśiąć,
 swego pułkownika; sto, setnika; pię-
 dzieśiąt, podsetnika; dzieśięć dzieśię-
 tnika.

*Gjakiey broni używali Izraéllici na
 wojnach?*

Broń Izraélitów, iako wszystkich
 innych

Lata przed Chryst:
 innych narodów, była inna obraźli-
 wa, którą nieprzyiaciela wojowali,
 inna odporna, którą od nieprzyacie-
 la bronili się. Bronią obraźliwą, by-
 ły: kord, kopia, dzirył, proca, łuk
 i strzały. Kord Izraélski, był krótki,
 krzywy, szeroki, i dobrze wyostrzo-
 ny, który do boku przypaływali (t);
 często używali obosiecznego miecza
 (u). Ledwie który naród, zrę-
 czniey od Izraélitów wyrzucał z
 procy kamienie; *Goliath*, od *Dawida*
 pokonany, i obywatele z *Guibby*,
 tak procami kamienie na pewną ci-
 skaiący, że i włos mogli ubić (w),
 prawdę tę oczywistym ztwierdzaia
 dowodem. Oprócz potrzeby, nie
 nosili Izraéllici korda, ani dzikiego,
 i grubym narodom właściwego, nie
 znali pojedynków zwyczaj.

Oreż odporny Izraélitów, czyli
 dla własney obrony, był: szyszak,
 tarcza, kirys, i pancerz; ale przed
Dawidem, nie zawsze na broń tako-
 wą zdobyć się mogli. Pieśń *Debory*
 i *Ba-*

(t) Exod: XXXII. 27.

(u) Psalm: CXLIX. 6.

(w) Judic: XX. 16.

Lata przed
Chryśt:

i *Baraka*, po zwycięstwie odniesionym nad *Sifara*, świadczy, że czterdzieści tysięcy, bez tarczy i kopii, pokonały nieprzyjaciela; i *Dawid*, przybrany w zbroję *Saula*, zwłokł się, iako do niey nie przyzwyczajony. Gdy *Saul*, na odsiecz obleżonych w *Gabes-Galaad* przypadłszy, *Amonitów* poraził; w całym Izraelskim woysku, tylko się dwa kordy znaydowały, u niego, i u syna jego *Sjonathy*. Filistyni albowiem, zapobiegając ażeby Izraélci nigdy niewydobywali się z niewoli, nie tylko broń im wsiąstkę zabrali, ale wcaley ich ziemi kowalów wytępiłi, tak dalece, że biedacy musieli, dla zaostrzenia gospodarskiego naczyńia, do ziemi Filistynskiej udawać się i wędrować. Licznym woyskom *Dawida*, i królów jego następców, żadney niebrakowało broni; wszelako, iako bitwy czasów owych, na samych utarczках, urywkach, i wycieczkach zwodziły się, Izraélci, władać zreszczenie przyzwyczajali się tym orężem, który zdaleka sięgał nieprzyjaciela, iako to: proca, łuk, dziuryt &c.

Z pi-

Lata przed
Chryśt:

Z pisma świętego nie mamy zaświadczenia, w jakim szyku do sprawy stawały woyska Izraelskie. Zwyczaj dzielenia woyska na różne poczty, dawnością sięga *Abrahama*, który garstkę swych 318. ludzi, na drobniejsze rozciąłwszy cząstki, czterech królów sprzymierzonych pokonał, i zabranych ieńców odbił. Taż samą sztuką *Abimelech*, zwyciężył *Sichemitów* (x), i *Saul* poraził *Amonitów*, uwalniając *Gabes-Galaad* od ich obleżenia i okrucieństwa (y). Gdy hufce Izraelskie, iakimkolwiek sposobem użytkowane, to jest na różne poczty rozcięte, czy wiedney linii od 20. do 30. ludzi sprawione, do potrzeby stawały, wystąpiwszy przed szeregami kapłan, wołał: *Sluchay Izraëlu, wy dziś przeciwko nieprzyjaciółom waszym bitwę ztaczacie, niechże się nie lęka serce wasze; nieboycie się, nie ustępuycie, ani się ich strachaycie; bo Pan Bóg wasz, iest w pośrodku was, i za wami przeciwko nieprzyjaciółom będzie*

(x) Judi IX. 34.

(y) I. Reg: XI,

Lata przed Chryst: *Wędzcie walczyli, aby was wyrwał z niebezpieczeństwa (z).*

Starli zaś wojskowi, we wszystkich obwoływali pułkach, aby z wojska ściagnionego występowali, i do domów wracali się: którzy domi zbudowali, a w nim jeszcze nie mieszkali: którzy winnicę załadzili, a jeszcze iey owoców nie pożywali: którzy żonę zrękowawszy, jeszcze iey nie pojeli: nakoniec wzięscy bojaźliwi i lękliwego serca.

Prawem, o dobywaniu miast od *Moyseza* przepisanym, Izraëlici obowiązani byli, przyciągnowscy pod miasto nieprzyacielskie, pokóy ofiarować; za którego przyęciem, i bram otworzeniem, mieszkańcy musieli iść w poddaństwo, i daninę postępować. Ale gdy pokojem wzgardzwszy, do oręża się porywali; dobywani byli; a dobytci, wyjąwszy niewiasty i niemowlęta, ginęli od zwycięskiego miecza; cały zaś ich majątek, stawał się łupem, i zwycięzcom szedł na podział. Pod czas obleżenia miast, nie wolno było

Izraëli-

(z) *Deuteri: XX. 3. & sequ:*

Lata przed Chryst: Izraëlitom, drzew owocowych wycinać, ani krainy niepotrzebnie puścić.

W jakich kunsztach i naukach Izraëlici ćwiczyli się?

Z przybytku budowy, wspaniałości, i ozdoby, wnieść może każdy uważnie, iż kunsztu, rzemiosła, i rękodzieła potrzebne, do wielkiej Izraëlici przyprowadzili doskonałości, gdy w tych, które jedynie przepychowi i zbytkowi służą, iako to: rzeźba drogich kamieni, złotnicze i haftarskie rękodzieła, tkanie bławotów złoto- i srebro-litych, onych farbowanie, przedniey nabyli umiejętności. Idzie zatym, że tę naukę z Egiptu do ziemi mieszkalney przynieśli. Jednak, czy to tych kunsztów mistrzowie w Egypcie się wydoskonali? czy umiejętność, do tej roboty od Boga cudownie wlaną wzięli? nie pokazuje się, ażeby iey do czasów *Salomona* używali, który do podobnych robot musiał cudzoziemskich rzemieślników sprowadzać, i ich do kościelnych ozdoby, sprzętów, i ofiarnego naczynia używać. Przed panowaniem tegoż króla,

Lata przed
Chryst:

sa, handel z postronnemi narodami, zwłazcza dalszemi, od Izraëlitów, potrzeby skromnego życia, krajowym plodem i pracą rąk własnych opędzających, zaledwie był znany; a dowcipne rękodziel wynalazki, do znajomości ludu żołnierskiego, oraz i rolniczego nie przyszły. Sami sobie Izraëlici, domy i gospodarckie budowle stawiali; żony ich i domownicy, wełnę przędli, odzienie tkali, chleb piekli, jeść gotowali, i bez tkaczów, krawców, piekarzów &c. obchodzili się. Proste i skromne życie wiodąc, poki zbytek, a z nim wymyślne wygody nie wkradły się, własney tylko ziemi, i własney pracy owoce szacowali; a narodów roskofnych wytworności, albo nie znali, albo one ze wżgardą odrzucali.

W jakich Izraëlici doskonaliли się i celowali naukach?

Narody, które starożytność swoją i rodzaju dawność, do początku świata przytaczały, pospolicie długich lat ciągiem, doskonałości w sztukach, rzemiosłach, przemyśle, i różnego rodzaju naukach, nabywały. Narod Żydowski, lubo dawnością

wszystkie

Lata przed
Chryst:

wszystkie inne przechodził, a po zniszczeniu dawnych, między terazniejszymi, po różnych częściach świata rozrzucony, płodnością przodków swych, w ziemi świętej osiadłych, bez mała nie przechodzi; nigdy jednak między uczonemi nie liczył się narodami. Izraëlici, dalecy od doskonałości Greków i Rzymian, do niektórych im przodkowi nauk, i początkowemi onych mogą się nazwać mistrzami. Grecy, od Egypczyanów wiadomość czerpali; a Egypczanie, od *Jozefa*, patriarchy i rządcy Egiptu, oświecenie brali (a). *Jozef*, przywieziony do Egiptu młodzieńcem, był już w dobrych obyczajach i ludzkich naukach wyćwiczony, iako z różnych jego spraw i postępów wniesć można; a sławny pisarz (b), czyni go prawdziwey mądrości nauczycielem, i uczonych przyjacielem.

K

Nie

(a) *David*, tak o *Jozefie* mówi: *Postanowił (Faraon) go panem domu i własności swoich, aby w tym wychowczyl książąt jego, w czym sam ćwiczo- ny był, i aby starców jego roztropności nauczył.* Psalm:

(b) *Joseph in Egipto mercurialium virium macenas, & veræ sapientiae magister. Abulensis.*

Lata przed
Chryst:

Nie pokaże starożytność nikogo, któryby *Mojżesza* uprzedził czasem, a zrównał się z nim doskonałością nauk. Wszystkich on pisarzów poganiśkich uprzedził, i celował. Dzieło świata, i przypadki, w ciągu półtrzecia tysiąca lat zaśle, dokładnie opifane, nie tylko go pierwszym, ale i doskonałym pokazują dziejopisem; prawa i ustawy, prawodawcą; przepisy do ćwiczenia się w cnocie, obyczajnym nauczycielem; pienię, wielbiące Boga, wylokim poetą; rozum i mądrość, najpierwszym i najcelniejszy światem mędrce. Po *Mojżesz*, zaraz nastąpił *Jozue* dziejopis, i na nim osnowa Żydowskich nauk przerwała się. *Samuel*, na końcu teokracji ją odnowił.

Salomona, z mądrości, i wiadomości, tak wlanych jako i nabytych nauk, zna świat; wszystkimi narodów swych językami, z mądrości i niezrozumianych z nikim wiadomości (c), wielbi

(c) *Pineda*, *Carthagena*, *Optat* biskup *Milewitański*, rozumieją, że *Salomon* udzielał swych nauk wszystkiemu ludowi, nauczając go sam, z początku w domu swoim, a potem w gmachu wystawionym na to na gorze *Sion*, który siedm szkół w sobie

Lata przed
Chryst:

wielbi go, i nad wszystkie ubiegłych przed nim wieków mędrce przenosi.

Po *Salomonie*, którzy byli z Żydów, w krasomowstwie i dziejopistwie ćwiczeni? nie mamy wiadomości.

K 2

zamykał; w tych, i sam *Salomon*, i inni nauczyciele, różnych wyzwolonych nauk uczyli. Uczniami *Salomona*, nie tylko byli Żydzi, ale ze wszystkich krajów ludzie. Yprzychodzili, (mówi pismo: *III. Reg. IV. 14*) ze wszystkich narodów do *Ruchania* mądrości *Salomona*, i od wszystkich królestw ziemi, którzy *szuchali* etc. W tej *Salomona* szkole, że o sobiście znajdował się *Homer*, zdanie jest niektórych ludzi uczonych; że *Pitagoras*, *Sokrates*, *Plato*, *Arystoteles*, i inni Grecy, z pism *Salomona*, i ksiąg Żydowskich naukę czerpali, mniemanie jest *Euzebiusza*, *Ambrożego*, *Klemensa Alexandri*. Z nauk i ksiąg Żydowskich, najbardziej korzystali Grecy, a to dwojakim sposobem: najprzód, że przyjeżdżali sami, pociąggnięni sławą nauki i mądrości *Salomonowej*; powtóre, że Fenicyanie, łapali kryjomo Żydów, i przedawali ich Grekom; z ich sprzętami, nawet kościelnymi, gdzie zwyczajnie były chowane książki, jako im wyrzuca *Joel III. v. 4. Es sequi. Co mnie i wam Tyrrze i Sydonie, izali wy mnie pomście oddacie, a jeśli się wy nademną mścicie, bardzo prędko wzajem oddam wam na głowę waszą. Albowiem srebro moje i złoto zabraliście, a pożądane rzeczy moje, i co piękniejsze rzeczy, wynieśliście do zbiorów waszych. T syny Judzkie, i syny Jerozalemu sprzedawaliście synom Greków, żebyście je oddali od ich granic.*

Lata przed Chryst: mości. Dzieie narodu Żydowskiego, iako to: trzecie i czwarte księgi królewskie, dwie księgi *Paralipomenon* (d), historia *Tobiażow*, *Judyty*, &c. *Ezdrasza*, *Machabeuszow* księgi, dowodzą, że pisarze dziejow w narodzie Żydowskim, chociaż nie w ciągłych, ale przerwanych czasach się znajdowali.

Wiadomości, o wierze Boskiej od Boga danej i nauczoney, dostateczne, iako i o nauce obyczajney, nabywali Izraëlicy z pięciorga ksiąg *Moyżeszowych*, które i w różnych innych mieyscach pisma ś., to jest innych księgach kanonicznych, zamykały się. *Psalmy*, *Przysłowia*, *Eklezjastes*, *Prorocy*, księga *Joba*, nie tykając innych pism *Salomonowych* zagubionych, obfitym były źródłem

(d) *Paralipomena*, są dwie księgi pisma ś. historyczne, z Greckiego znaczą *rzeczy opuszczone*, iż w sobie mają wiele rzeczy, które w księgach królewskich opuszczono. Żydzi im dają napis: *Dibre Haiamjm*, to jest: słowa dniow, abo rzeczy lat, abo księgi kronik, iż są krótkim zbiorem całej historyi świętej od *Adama*, aż do zagnania Żydow w niewolę Babilońską. Pisarz tych ksiąg, u Żydow i Chrześcian, kanonicznych, jest nieznanymy. *Obacz Calmet Comm: i Słownik Biblii.*

Lata przed Chryst: dłem prawd obyczajnych, i prostych życia prawdeł. Treść ksiąg wzmiankowanych, *Prorocy* i *Lewitowie* wyciągali, i ludowi przekładali, tłumaczyli, objaśniali w dni uroczyste i w każdy szabas. Nauka wiary, prawa, i obyczajow, nie tylko zmierzała do ugruntowania w sercach ludu Bożego prawd przedwiecznych, ale i do podania w ohydę i wzgardę wiar i teologii innych narodow, o których *Moyżesz* zakazał wywiadywać się, pod najsurowszymi karami. Głęboka to była natchnionego duchem Boskim prawodawcy polityka; narod, tak słaby, niestały, i do rozpusty skłonny, szperając w tajemnicach zabobonów pogańskich, łatwo onych ujął by się, iako tych, które tak o stworzyscie namiętnościom ludzkim i skażonemu przyrodzeniu sprzyjały.

Z nieznajomości obcych ludzi, wypływała wzgarda obyczajow, obrządkow, zabaw, a nadewszystko kunsztow i nauk, w których polorowane narody ćwiczyły się, a ćwicząc się w nich, sławę swoją po świecie rozszerzały.

Ci

Lata przed
Chryst:

Ci między niemi, którzy przy granicy mieszkając, mieli cokolwiek do czynienia z sąsiadami, i iaki taki z niemi prowadzili handel, musieli przynajmniej początkową umieć arytmetykę; ale w żegludze i astronomii, nic zgoła nie umieli. *Salomon*, wysyłając do dalszych krajów okręty, obcych musiał w najem brać matkow, i obcych zaciągac szyprow.

W astronomii, pokazuje się ostątnia niebiegłość Izraëlitów, że nie umieli wyrachować czasu nowiów (e), ani zaćmieniów, tak słonecznych iako księżycowych; owszem wyrazu właściwego abo słowa, do zna-

(e) Dni nowiu, rachowali Żydzi od pokazania się nowego księżyca na horyzoncie. Kto najpierwszy postrzegł nowy księżyc na horyzoncie, dawał znać radzie mieyskiej, która, uznawszy opowiadacza godnym wiary, i powieść onego zniósłszy z iakiemi takimi rachunkami, ogłaszała now, słowem: *Mekcedasti - jest poświęcony*, które słowo, lud przytomny, po dwa razy krzyżąc powtarzał; po czym, dźwięk trąb po całym mieście, też samę rzecz roznosił. *Hottinger u Godwina*. Niektórzy pisarze przeczą, iżby każdy now, był przez trąbę oznajmowany, przywłaszczając samemu jednemu nowiowi nowego roku cywilnego, tę uroczystość; ale ich zdanie, przeciw się wyrażne-

Lata przed
Chryst:

znaczenia tych przyrodzonych przy-padków w swym języku nie mieli, które, za widowisko nadprzyrodzone, i przepowiedzenie gniewu Bożkiego, tłumaczyli i brali.

Najpierwszą miarą czasu, wyjąwszy dzień i noc, był tydzień, z siedmiu dni złożony, tak wszystkim narodom właściwy, i od nich używany, że stworzenia świata sięgał, a po potopie, od ludzi po świecie rozproszonych, na różne języki i osady podzielonych, był zatrzymany. Izraëlici, Asyryjczycy, Egypcy, Indyanie, Arabowie, słowem wszystkie narody wschodnie, chowały go (f). Tenże sam zwyczaj był przyjęty od Rzymian, Gallow, Bretonów, Niemców, krajów północnych, i Amerykańskich (g).

Izraëli-

mu rozkazowi *Moyzesa Num: X. 10.* Pisarze Żydowski, czynią różnicę między trąbami, używanymi na ogłoszenie nowiów roku nowego, i trąbami, któremi zapowiadano nowie następujących miesięcy.

(f) *Scaliger de emendatione temporum. Sel-den de jure nat: & gent: L. III. c. 17. &c. Memoires de l' Academie des Inscript: t. IV. p. 65.*

(g) Obacz *Speftacle de la nature t. VIII. p. 53.*

Lata przed
Chryśt:

Izraéliti, siedm dni tygodnia nie mianowali planetami, których, oprócz słońca i księżyca, albo cale nie znali, albo je za gwiazdy nieporuszalne brali; ale liczbą, to jest: dniem pierwszym, drugim, trzecim &c. po szabasie. Dnia i nocy, nie dzielili na dwanaście równych części, obyczajem Egypcyanów, u których tak długo mieszkali; ale dzień, na cztery części; a noc, na cztery straze. Podział takowy, Egypcyanom i sąsiedzkim narodom nie zwyczajny, wynalazł *Moysefz*, podobno tym umysłem, ażeby Izraélitów odwrócić od ćwiczenia się w astronomii, które prowadzi do astrologii, nauki równie próżney, iako niebezpieczney.

Niewiadomo, iakiego Izraéliti używali narzędzia do rachowania czasów, czy klepsydry, zwyczajney Egypcyanom? czy kompasów słonecznych? O kompasie słonecznym *Achaza*, czytamy w życiu *Ezechiasza* króla; ale ten, mógł być od którego cudzoziemca zrobiony, a narodowi nie pospolity, owszem nieznamy.

Kunшту lekarskiego, do panowania królów, zaledwie jest u Izraélitów

Lata przed
Chryśt:

tow wzmianka (h). *Salomon*, znając wszystkie żywioły, naydoskonalszą lekarstwa posiadał umiejętność, która jednak nie przeszła do jego następców, ani po narodzie się rozciągnęła; wszelako znaydowali się w nim, lubo niedoskonali i rzadcy, na urząd lekarze. Królowie Judcy: *Aza* na podagrę, *Ezechiasz* na wrzód, *Joram* na ranę, byli od lekarzów leczenia. Nie z jednego mieysca pism prorockich wnosić można, że na rany, kości złamania, wrzody &c. używali Izraéliti, żywicy, balsamu, niektórych zwierząt tłustości, oliwy &c.

Szperać w starożytności, o innych naukach i kunstach wyzwolonych u Izraélitów, jest to samo, co onych szukać między Sarmatami, Gotami, Wandalami &c., gdy państwa Rzym-

(h) Zdaniem i świadectwem starożytności, kunst lekarski, od zburzenia *Troi* aż do ogłoszenia wojny Peloponeskiej, to jest od roku 1282. do roku 432. przed erą Chrześciańską, w ostatniej zostawał niedoskonałości u samych Greków. Jednakże rzecz do wiary niepodobna, ażeby przez tak długi czas naród nie miał właściwego sobie leczenia się sposobu, i nie znał się na ziołach i roślinach, które nayskuteczniejszy zamykają w sobie lekarstwa.

Lata przed
Chryst:

skiego granice zaczęli najeżdzać; z tą jednak różnicą, że wzmiankowani barbarzyńcy, obcowaniem krajów zwyciężonych od siebie, poloruiąc się, grubość swoją zrzucili, a Izraelici, wyszedłszy nawet z niewoli Babilońskiej, gdzie się rozumy polorem zdobyli, równie jak przedtem, i naukami i uczonemi pogardzali. Nie-nawisć ta, nie tylko obcowaniem Babilońskich mędrców nie umniejszała się, ale bardziej się wzmoęła, tak dalece, że ich obszerna kronika *Guchafin* zaświadcza, iż za czasów *Hirkana* i *Aristobula*, klątwę na siebie ścigali ci, którzy dzieci swe w naukach Greckich ćwiczyli. Izraelici, mając w ohydzie zabawy i sposob myślenia polerownych narodów, z naysrośliwszą ostrożnością ukrywali przed nimi swoje księgi zakonne, których czytaniem jedynie się bawili, a niektórzy je przepisywali (i), i za naysrośliwą część domo-

(i) Języka, w którym księgi zakonne Izraelitów, były pisane i przepisywane, wywodzić pierwsi, i odmiany, nie jest dzieło jednego przypisku, ale tomów obszernych; przeto na tę pracę nie zawoziemy się. Kto chce w tej rzeczy, grunto-wniej nabyć wiadomości, znajdzie ją w pisa-

Lata przed
Chryst:

wego sprzętu poczytali. Nie można twierdzić z pewnością, że Izraelici, przed niewolą Babilońską, mieli synagogi po kraju rozrzucone; chociaż tak rozumieć, zda się rzecz do prawdy podobna, zwłaszcza zważając odległości niektórych

rzach, od uczonego opata *Calmet* na początku *Słownika Historycznego &c.* położonych, i wyliczonych. Za rzecz jednak potrzebną sądziemy, krótko tu położyć o sposobie pisania, Izraelitom zwyczajnym.

Dwa w tej rzeczy, na roztrząszenie wzięte, mogą zachodzić pytania: na czym? i czym Izraelici pisali?

Dzieścioro Boskich przykazań, wyryte na tablicach kamiennych, złożył *Mojżesz* w skrzyni przymierza; resztę praw, przepisów, i przykazań, podług wszelkiego do prawdy podobieństwa, zosławił tenże cudotworny prawodawca wyrżnięte na drzewie *sethim*, na którego drzewa ctenkich tablicach pisać, albo raczej wyrzynać, nie tylko był zwyczaj za *Izaiasza* proroka (*Isaia XXX. 8.*), ale za czasów Chrystusa Pana (*Luc. I. 63.*) Oprócz takowych tablic, w psalmach, *Jobie*, prorokach, często znajduje się wzmianka o trąbkach (*volumen*), to jest rzeczy wałkowato zwitey, o której trzeba rozumieć, że była ze skury; a takie rozumienie, gruntuje się na powieści *Herodota* i *Diodora* z Sycylii, świadczących, że Jonczykowic i Perrowie, pisali na baranich i kozłowych skurach, da-

Lata przed
Chryśt.

rych mieysc od kościoła, do którego stawiać się nie obowiązywało ich przykazanie, iak trzy razy w roku, mieli jednak inne mieysca, schadzkom, modlitwie, ksiąg zakonnych czytaniu i słuchaniu, młodzi nauce i ćwiczeniu poświęcone, to jest domy i mieszkania prorockie.

Co

Iako dawniey przed *Eumenesem*, królem Pergamskim, do pisania używanych, któremu królowi, wynalazek pergaminu, nazwanego *pergamena*, od stolicy jego królestwa, starożytność przyznała. Obacz *Herodota Lib. V. Diodora Sycyl. L. II. p. 84.* Te trąbki, były czasem większe, podczas mniejsze, według wielkości rzeczy pisanej, i charakteru, którym rzecz była pisana; a podczas, z kilku skur, z sobą zszytych, jedna składała się księga.

Do rycia na kamiennych i drewnianych tablicach, używali Izraelici stałego ryłka, którego koniec dolny, był zaokrąglony, i tym rżnili czy rysowali litery; a koniec zwierzchni, płasko wypukły, służył do zgładzenia liter omylonych, co *Horacyusz* nazywa: *vertere stylum*. Takiego narzędzia, różne przed Izraelitami używały narody.

Narzędzie, którym Izraelici na skurach pisali, cale potomości nie jest znajome, ani o nim w piśmie wzmianki znaleźć nie można.

Oprócz pięciorga ksiąg *Moyzszowych*, dziejów *Jozuego*, sędziowskich, królewskich &c., mieli Izraelici inne księgi, które czas i różne narodu przypadki zatracili, iako to: *księga wojen Pańskich*, *Jasher*, *chroniki królów Judyjskich i Izraeljskich* &c.

Co należy rozumieć o poezyi albo rytmie i autorstwie Izraelitów?

Lata przed
Chryśt.

Poezya (k), jest podobno iedyny kunszt wyzwolony, którym Izraelici, od czasów *Moyzsz*, wygórowali nad wszystkimi światami narodami. Pomogło do zacności i szacunku Izraeljskiej poezyi, że pisarze tego narodu, duchem świętym natchnięci, pienie swoje, wielbieniu Boga przedwiecznego i dzieł jego wszechmocnych poświęcili.

Pierwizy *Moyzsz*, wierszopistwa lirycznego, iako dwuma dawniey przed *Orfeuszem* wiekami, wynalazca, Stworcę świata, niepodobnym do naśladowania wielbił pieniem: po nim

(k) Nie bardziey, iak poezya Hebrayska, uczonych ludzi na różne nierozrywało mniemania. Do tychczas oni z sobą zgodzić się niemoga, iakim wierszow rodzajem *Moyzsz* i prorocy pisali? Liczba sylab, kadencya, rymowanie, kształt i gatunek wierszow, są źródłem domysłów, i sprzeczek materyą. August *Pfeiffer Disserta: de Poësi Hebr.* Franciszek *Gomare Nova Davidis Lyra*. Ludwik *Capelli*, Marek *Meibom*, Juliusz *Bartolucci*, Augustyn *Calmet*, Tomasz *Lyde* &c. &c. dowcipy swoje silił nad Hebrayską poezyą; głęboką starożytności wiadomością wstawili się przed światem, ale prawie niedociekli.

Lata przed
Chryl:

nim królowie, sędziowie, kapłani, prorocy płci oboiej, wyborym iakiem tego rodzaju piśmem, imię swoje do potomnych wieków przesłali. Dwie *Moyzesa*, iedna *Debory*, iedna *Anny*, pieśni; księga *Joba*; psalmy *Dawidowe*; pieśń nad pieśniami *Salomona*; dzięki *Ezechiasza*, Bogu oddane; większa część proroctwa *Izajaszewego*, gornym wierszem opowiedziana; *treny* abo narzekania *Seremiasza*; objawienia innych prorokow, od nich po większey części pisane i potomności wierszem podane (1), są to gorney poezyi wyborne dzieła, wyfokością wyrazow, różno-

(1) Zeby wolno było przyznawać przodkowi nie wierzopisom świętym, mówi *Racine*, iakie przyznajemy świeckim; uznałbym *Seremiasza*, *Simonidesem* Izraelskim; *Ezechiela*, *Homere*m; *Moyzesa*, *Pindare*m &c. Szkoda nieodwetowana! że tak doskonałe wzory i wizerunki, dla subtelności myśli, dla wyrazow językowi Hebrayskiemu właściwych, a przed terazniejszych czasow wiadomością ukrytych, dla przysady tychże wyrazow do obyczajow i zwyczajow Izraelskich, a nam całę nie znajomych, dla niedoskonałości językow terazniejszych, wytwornie przełożone być nie mogą, i w tłumaczeniu, oryginałow piękności i mocy nigdy niedosięgną. Nadaremne są ułtiki i za-

Lata przed
Chryl:

żnością i pięknnością obrazow, wielkością rzeczy, wspaniałością myśli zalecone, a ztąd nadewszystko szacowne, że naukę do nabycia cnoty, chęć do czystych obyczajow, miłość prawdy, do wszystkich ludzi stanu, powołania, wieku stosowne, zamysłają. W tych to dziełach, doskonała i prawdziwa panuje poezya, która hamietności poruszając do dobrego, serca zapala, a nie kazi; podoba się, a skłonnościom nie podchlebuje; pociąga do siebie, a powieściami bajecznymi nie bawi, a nie odurza; prowadzi do poznania Boga, a niepokazuje go w obrazach, odwieczney istoty niegodnych; zawsze zadziwia, a nigdy potwornych nie przy-

wody poetyckie, piśma s. miejsca z porównaniem do oryginału Hebrayskiego kuść się tłumaczyć; a piśma tego rodzaju nayfawniejszych pisarzow, czy to Greckich czy Łacińskich, z niemi równać, jest odkryć się z grubą nieznajomością, i wcale na szacunku rzeczy nieznac się. „Cóż może być, mówi *Selden*, wdziczniejszego? co serce mocniej i dzielniej wzrusza i przeymie, a razem co wielkość, wspaniałość, moc i harmonią iaknayszonalszą zupełnie okazuje, od części piśma s. poetyckiej? z której wyfokością poezya pogańskich autorow porównana, nikczemną się wydać, i po ziemi się czofga? „

Lata przed
Chryst:

przywodzi powieści; wdzięczna i zawsze pożyteczna; wspaniała, dla wyrazów dobitnych, dla obrazów żywych, myśli wyfokich, a nade wszystko dla prawd, które opowiada, i dla których sama jedna jest godna, ażeby mową i językiem Bożkim nazywała się:

Czy IzraELITów muzyka, równała się doskonałością z ich poezją?

Muzyka i poezya, dwie są rodzone siostry, i prawie też same celują onemi przyrodzone sposobności. Wyfokłość poezyi IzraELskiej, zamyka się w księgach świętych, za prawidło wiary od kościoła powszechnego przyjętych; ale o muzyce IzraELITów, chyba na domyśle, można mniemanie zafadzać. Jeżeli z skutkow nayspewniey dowodzą się przyczyny; wyborność muzyki IzraELskiej, iey melodya, i wdzięczność, wydaia się na arfie *Dawidowej*, ulgę *Saulowi*; w boleściach iego sprawującej. Dźwiękiem muzyki *Elizeusz*, w zachwycenie wprowadzony (m), i prorokujący, też samę

(m) IV. Reg. III. 25.

Lata przed
Chryst:

nie prawdę potwierdza. Ani można o doskonałości muzyki ich wątpić, uważając dawność wynalazku, i czas od *Jubala*, pierwszego oney wynalazcy, do *Mojżesza* przepędzony; i że zacząwszy od tego prawodawcy, nigdy IzraELITci nie obchodzili swych świąt, ani czynili obrządków, tak zakonnych iako obywatelskich, ani sprawowali biesiad, bez muzyki. Za panowania *Dawida*, który w muzyce doskonałe biegły, przykładem swym poddanych do ćwiczenia się w niey pociągał, szkoła dla 4,000. Lewitów, pod 288. nauczycielami (n) do śpiewania i grania ustanowione, kunst ten miły i potrzebny, musiała przedziwnie wydoskonalić. Oprócz Lewitów, śpiewaków i graczy, niewiasty, iako to córki *Hemanoie*, dla wdzięczności głosu, i grania biegłości, zapisanemi w dziejach być zaśluzity. Muzyka dworu królewskiego, bywała i liczna, i z oboiej płci złożona. Uczeń ludzie mniemają, że psalmy XX. XXI. LXXII., złożone i śpiewane

L

wane

(n) I. Paralip. XXV. 7. & sequ: Czoło mistrzów tych trzymali: *Asaph*, *Idithun*, i *Hemani*.

Lata przed
Chryl:

wane były, w dzień wyniesienia królewskiego na tron. To pewna, że Izraélci, mieli psalmy, hymny, i różnego rodzaju pieśni, dawnością czasu zatracone, które nietylko w kościele i na schadzki zakonnych, ale w posiedzeniach domowych, i pod czas uroczystości obywatelskich, iako to: ślubow, pogrzebow &c. śpiewali. Ztego wszystkiego, co się tu krótko mówiło, i z wywodu pisarzy (o), którzy tę rzecz dostatecznie

(o) Cypryan *de la Nuerga*, mnich cysterski, zmarły r. 1560., zostawił w rękopismie uczone dzieło: *de ratione musica & instrumentorum usu apud veteres Hebraeos*. Juliusz Bartolucci *De Psalmis & musicis instrumentis Hebr.* Christianus Zörga. *De Bucina Hebr.* 1692. Jan Gabriel Dreschler *De Cythara Davidica* w Lipsku r. 1690. A od wszystkich obszerniej i gruntowniej, Karol Józef Imbonati in *bibliotheca rabinnica*.

Rabini, wzmiankowanych, na różnych pisma śmieścach, instrumentow muzycznych, naliczyli do 34. Do tej liczby wchodzi napisy psalmów niektórych, iako to: *Misthan, Sicheminit, Sigaiam*, wzięte od nazwisk instrumentow, przy graniu na których były śpiewane.

Wszystkie Izraelitow instrumenta, w trojakim zamykały się rodzaju: 1. Instrumenta dęte; iako to: trąba, flet, duda o trzech piszczalkach, organ *hugah*, z siedmiu tylko piszczalek, nierownej dłu-

żnie objaśnili, wniesć można, że Lata przed
Chryl: narod Izraélcki, bardziey od wszystkich innych narodow starożytnych, kochał się, ćwiczył, i wydoskonalał w muzyce, tak dalece, że Babiloń-

L 2

ska

gości, złożony, różny od terazniejszych organów, do kościelnego nabożeństwa wprowadzonych za *Vitaliana* papieża, który po *Eugeniuszu I.* dnia 31. lipca roku 657. nastąpiwszy, rządził kościołem do śmierci, przypadłej na dzień 27. stycznia roku 673. 2. Instrumenta, strunami, bydłecami, jedwabnemi, lub śrotowemi zaciągnięone; z tego rodzaju były: *Szazur*, cytra o 16. strunach; *Nebal*, według *ś. Hieronima* psalterza, o 12. strunach; *Kinor*, lutnia o 3. strunach; z których dwóch ostatnich nazwisk, według wszelkiego do prawdy podobieństwa, urosły Greckie słowa, też samę, albo podobną rzecz znaczące: *naba* i *cynira*; inne różne lútnie, o 4. aż do 10. strun, z których jedną, na monecie Szymona *Machabeusza* wyciśnioną, opisał Franciszek *Blanc* zmarły r. 1698. w traktacie o monetach, napisanym po francusku; harfa o 4. strunach; która do terazniejszey żadnego nie miała podobieństwa; &c. 3. Instrumenta, które, uderzeniem ręki ludzkiej, albo jakiego narzędzia, dźwięk wydawały; takie były: bęben, kotły, cymbały albo *tzilzele*, według mniemania uczonego Jana *LeClerc* w *Bibliot. univ.* c. IX. były dwie pułkule krulcowe, we szrodku wydrażone, sześć calow szerokie, które, jedna o drugą szczerwie uderzone, dźwięk melodyiny wydawały; gruchotka, którą *ś. Hieronim* nazywa *ksirum* &c.

Lata przed
Chryśt:

śka niewola, pod czas którey, arsy nietykane na wierzbach wisiały, tey w nim ochoty nie wytępiła; bo z niey uwolnieni Żydzi, z ziemi Chaldeckiey 200. (p) muzykowpłci obojey do *Jeruzolimy* wyprowadzili.

Jakiego tańcu, i do jakich zabaw Izraëlici używali?

Niemasz podobno, i nie było pod słońcem narodu, któryby, abo do czci zakonney i obrządków wiary, abo do rozrywek obywatelskich, abo do oświadczenia, czy to powszechney czy domowey, radości, tańców, różnym kształtem czynionych, nieużywał; ale iako innych narodów, tak Izraëlskiego, sposob tańcowania, zwłaszcza pierwiastkowy, opisać, daremny jest zawód; i pisarze, czy dawni (q) czy terażnieyszy, którzy

(p) I. *Esdr.* II. v. 65.

(q) Wiele starożytnych pisarzów pisało o tańcu, żaden jednak z nich nie pisał na urząd, i jedynie na tę rzecz pracy nie odłożył; niektórzy, inny cel pisaniu założywszy, dla związku materyi, o taniec piórem zawadzili. *Lucian*, pisarz Grecki, zmarły za panowania *Marka Aureliusza*, napisał dialog o tańcu; ale to jego pismo, bardziey może się nazwać apologią tańcu, niż historyą, i pismem, naukę o tańcu zamkniętym. *Juliusz Pollux* Egy-

Lata przed
Chryśt:

tą wiadomością świata przyśłużyć się starali, na domysłach tylko fałszywych mniemania swoje i powieści zasadzili. Niemasz tedy pewności, iakiego Izraëlici tańcu używali; ale rzecz pewna, że na okazanie radości i wdzięczności, taniec u nich do obrządku zakonnego należał, i czci, Naywyższemu powinney, znakomitą część składał.

Adam

peyanin, rodem z *Newkraty*, jednego wieku z *Lucyanem* kwitnący, w swoim *Onomasticon*; *Ateneusz*, ziomek *Polluxa*, *Warronem* Greckim nazwany, w piśmie swym *Dipnosophistes*, dotknęli tańcu, opisując niektóre, zwłaszcza Greckim narodom zwyczajne, rodzaje tańcu.

Między terażnieyszemi pisarzami, więcey nad czterech, na tę się pracę nieodważyło. *Ian Meursius*, jeden z nayuczeńszych krytyków, i naypracowitszych pisarzow wieku XVI., przyśłużył się światu piśmem: *Orchestra, sive de saltationibus veterum*; w którym wyliczył przeszło 200. różnych kształtow tańcu, od starożytnych narodów, a przed wszystkiemi Greków, używanego, które podług oblicza owego porządku rozłożył.

Juliusz Cezar Scaliger, w pierwszej księdze swojej *Poetyki*, cały rozdział ośmnastyłożył na opisanie starożytnego tańcu, dostatecznie jednak rzeczy przedsięwziętey nie wyłuszczył, bo za jedyny cel swemu pracowitemu sznecaniu założył taniec teatralny, i różne onego z czasem odmiany,

Lata przed
Chryst:

Adam, i pierwsi jego potomkowie, znając dobrodziejstwa Boskie, i onych używając, śpiewaniem i tańcem oświadczały wdzięczność Stworcy świata, i dobroć jego nieskończoną wielbili. Tak pobożnym zamiarem czyniony taniec, od wszystkich rodzajów tańcu jest najdawniejszy, i słusznie świętym nazwany; od wszystkich narodów bałwochwalskich,

ku

Hieronim *Mercurialis*, sławny z nauki wieku XVI. lekarz Włoski, urodzony w *Forli* i w tymże mieście r. 1596. zmarły, w dziele w czterech księgach na świat wydany *de arte gymnastica*, w dochodzeniu starożytności, wiele podjął pracy; wiele zebrał rzeczy ciekawych, wszelako chybił dokładności.

Piotr *du Faur de S. Jorri*, pierwszy parlamentu *Tolosńskiego* prezydent, jeden z najuczeńszych swego wieku ludzi, zmarły r. 1600., w piśmie *Agonosticon*, to jest o igrzyskach i rozrywkach starożytnych, na różnych dzieła swego miejscach namienia o dawnych tańcach, i z swemi nad nimi rozwodzi się uwagami.

W historii akademii królewsko-Paryskiej napisów i nauk wyzwolonych, uczone w różnych tomach znajdują się pamiętne pisma o tańcach starożytnych narodów, a mianowicie Piotra *Burette* tom. I. p. 91.

ku czci fałszywych bogów (r); od Lata przed
Chryst: Żydów, w dni i uroczystości zakon-
ne, albo w radośne przygody, na
dziękczynienie Bogu; a nawet od
Chrze-

(r) Izraelici, według gruntownego do prawdy podobieństwa, używali przed wejściem do Egiptu, tańcu porządnego, i pewnym prawidłem umiarkowanego; od których Egypcyanie przejąwszy, udzielili znajomości onego Grekom i Rzymianom. Egypscy kapłani, dwojaki ustanowili taniec: astronomiczny, i zakonny. Taniec astronomiczny, dla wyrażenia obrotu sfer niebieskich, składu sfery, i porządku gwiazd, tak *Platonowi* i *Lucyanowi* wydawał się wspaniałym, i tak dowcipnie ułożonym, że wynalazek onego, bogom przypisali. Grecy, na kształt astronomicznego Egypckiego, ułożyli taniec *teatralny*. Taniec zakonny, ku czci wolu *Apis*, był ustanowiony.

Grecy, wszystkie prawie, tak zakonne, iako polityczne, i inne wynalazki, przejęli od Egypczyanów, i one do swych obyczajów i obywatelskich związków wprowadzili, wydoskonaili. Gdy nieotarci z grubiaństwa, w ostatniej wszech rzeczy niewiadomości zastawali, *Orfeusz* zwiedził Egypską krainę, i wpławszy się do cechu kapłanów *Izisa*, nauczył się od nich tajemnic wiary. Powróciwszy do oyczyzny, zaszczepił w ziemiach swych naukę, zabobony, i błędy. Układ więc wiary Greków, był wyobrażeniem wymysłów i chimier bałwochwalsstwa Egypckiego. Obrządku zakonnie stanowiąc *Orfeusz* w Grecyi, tańcu od nich nie wyłączył. Grecy, pomnażając z czasem

Lata przed Chrystem: Chrześcian (s) nie tylko w kościele pierwsiatkowym, ale w późniejszych daleko czasach używany, a w niektórych miejscach dotychczas nie zniesiony.

Najslawniejszy tańcu świętego przykład, zaświadcza pismo ś., po przebytych od ludu Bożego suchą nogą

bajeczne bostwa, pomnażali obrządki, a w nich, i z nimi tańce, różniąc je od drugich. Za Grekami poszli Rzymianie, i ich przykładem, do ofiar czynionych i czci zakonney przypuścili taniec. Każdy bożek, czczony w Rzymie, miał swoje: bożnice, ołtarze, ofiary, dni święte, tańce &c.

Gallowie, Niemcy, Brytanni, Sarmatowie, i wszystkie starożytne narody, zagrożone w zaboronie bałwochwaliskim, czcili swych bogów tańcami, iako częścią ofiary, im przynależney; a że tańce, czci zakonney godność nosiły, nie dziw, że w każdym narodzie kapłani, do czynienia ofiar ustanowieni, byli tanecznikami. Nie dziw także, że pierwsi Chrześcianie, ustawę tak dawną, z zabobonu oczyszczoną, w pierwsiatkach wiary Chrystusowej do brządków kościelnych przypuścili.

(s) Pierwsi Chrześcianie, okrutnym cesarzów Rzymskich prześladowaniem uciśnieni, kryli się po lasach, pustyniach, skalach, i miejscach odludnych; w dni niedzielne, z miejsc pobliskich ściągali się do kupy, radowali się, wielbili Boga tańcując i kościelne modlitwy śpiewając. *Obacz historią zakonow Mniskich po francusku napisaną od X. Heliot,*

Lata przed Chrystem: nogą morzu czerwonym, gdy *Marya*, siostra *Mojżesza*, zebrawszy wszystkie białogłowy, bijąc w bębny i tańcując, pieśń, od *Mojżesza* ułożoną, i od niego z mężczyznami śpiewaną, powtarzała, albo na drugi onę chor dzieliła: „*Śpiewajmy Panu, chwalebnie bowiem uwielbioną jest &c.*”

Posiadłszy Izraëliści ziemię obiecaną, ustanowili różne uroczystości i obrządki, których taniec zabierał część

Gdy okrucieństwo pogańskie, za panowania *Konstantyna W.* upadło, a wyznanie wiary Chrystusowej każdy mógł czynić; zaczęto budować kościoły, części onych rozkładając, stołownie do obrządkow czci Boskiej zewnętrzney. Tym zamiarem, we wszystkich kościołach jedną część, wyżej od innych i samego ołtarza podniesiono, i nazwano *chorem*; takowej budowy kształt, dotychczas dać się widzieć w Rzymie w kościołach ś. *Klemensa* i ś. *Pankracego*.

Na tym chorze, kapłani i duchowni własnego kościoła, na wzór starozakonnego duchowieństwa, tańcowali na cześć Boga, wcielonego, na krzyżu za grzechy ludzkie zmarłego, trzeciego dnia zmartwychwstałego &c. Każde święto i uroczystość, miały swoje własne modlitwy, pieńie, i święte tańce. Kapłani, laicy, wszyscy wierni tańcowali, i tańcem Stworcę świata czcić i wielbić usiłowali. Gorliwsi Chrześcianie, zebrawszy się nocy, święto poprzedzający, przed kościołem

Lata przed
Chryst:

część znakomitą. Młodzianie *Benjamitowie*, za zdaniem starców, odmówione sobie w małżeństwo dziewki *Silo* gwałtem zabrali, gdy one według zwyczaju, do tańca w pole wychodziły (t).

Gdy naród, za znakomite jakie zwycięstwo, Boga wielbił; Lewitowie, część mu winną, nie tylko śpiewaniem

całą noc przepędzali na nabożeństwie, tańcząc i śpiewając psalmy, himny, pień, temu świętu właściwe.

Święto, nazwane *Agape*, albo uczty miłości, w pierwiastkowym kościele, na pamiątkę ostatniej Chrystusowej wieczerzy ustanowione, między innymi obrządkami, odprawowało się na tańcach. W postępie czasu, do zamiaru pobożnego wciśnął się nieład i niesforność. Zbor *Gangreński*, usiłował tę ustawę z nieładu i zgorzenia oczyścić; a że to zle mu niezabiegło, zbor *Kartagiński* trzeci, roku 391. odprawiony, obrządek ten zniósł i zakazał. Po tym zakazie, za staraniem biskupów gorliwych, zwolna ze wszystkich świata kościołów taniec się wyprowadził, wyjąwszy Hiszpanią, Portugallią, i Hrabstwo *Rusillońskie*, w których krajach, niektóre kościoły, tańce przyzwoite, z nabożnego ćwiczenia dotychczas nie wyłączyły; a kardynał *Ximenes*, pod czas mszy *Mosarabskiej* w katedralnym kościele *Toletańskim*, przywrocony taniec, porządnym i przyzwoitym w chorze ustanowił.

(t) *Jud. c. XXI. v. 21.*

Lata przed
Chryst

waniem i muzyką, ale tańcem oddawali. W takim to zdarzeniu, król *Dawid* tańczył w obecności zgromadzonego narodu, przed skrzynią przymierza, zaczawszy od domu *Obidedona*, aż do miasta *Bethleem*.

Z śpiewaniem wszystkich prawie psalmów, łączono taniec zakonny: mniemanie w tej mierze tłumaczów pisma ś. (u), jest zgodne i iednostrajne.

Nakoniec czytamy w opisanu trzech kościołów: *Jerozolimskiego*, *Samaryjskiego w Garizim*, i *Alexandryjskiego*, od najwyższego kapłana *Oniasza* zbudowanego, że onych część, nakształt *theatrum*, chorem nazwana, w dni święte śpiewakami, muzykami, i tanecznikami napelniała się.

Czy u *Izraelitów* własne krajowe, i jakiej ligi znajdowały się pieniądze?

Chociaż pieniądze, czyli moneta, według świadectwa starożytnych

(u) Jeden z nich, bez mała nie najsławniejszy, tak mówi: „*Existimo in utroque psalmo nomine chori intelligi posse, cum certo instrumento homines, ad sonum ipsius tripudiantes, i niżej: „ de tripudio, seu de multitudine saltantium & concinentium minime dubito: „* Lorinus in psal. 149.

Lata przed
Chryst:

dziejopisów, w krótkim czasie po powszechnym świata potopie była wprowadzona, abo, (można mówić) przywrócona; jednakże *Moyseſz*, od wszystkich dziejopisów dawniejszy i pewniejszy, wzmianki o niej nie czyni, aż około roku 2107. po stworzeniu świata; roku przed narodzeniem Chryſtuſa 1893., a przed erą Chreſcijańską roku 1897. (w) mówiąc o tyſiącu ſrebrników, wyliczonych *Sarze* od *Abimelecha* króla *Gerary*; czterysta ſiklach srebra dobrej monety poſpolitej (x), które zapłacił *Abraham Eſronowi* za pole i jaſkinię dwoiſtą na grob *Sarze* żonie ſwey zmarłej; o ſto *Keſchitahs*, abo barankach, to ieſt sztukach pieniędzy, poſtacią jagnięcia wyciśnioną oznaczonych, za które *Jakub* kupił sztukę pola od ſynów *Hemora* (y), na którey rozbił namioty, i zbudował ołtarz Bogu. Wzmianka jagnięcia,

(w) *Genes* XX. v. 16.

(x) *Genes*. XXIII. v. 16. Te 400. ſiklow, wielkiej powagi i doſkonałości piſarz Angiełſki, *Prideaux*, na Angiełſką monetę obracając, równa jeden ſikel, z trzema ſhelinami; cena więc pola zakupionego, nie wynosiłaby, iak 60. funtów ſterlingów:

(y) *Genes*, XXXIII. v. 19.

Lata przed
Chryſt:

cia, na monecie wybita, naucza nas, że na ów czas już moneta różne miała znaki, abo obrazy, na ſobie wyciśnione; a może to być, że *Thare*, ociec *Abrahama*, który był ſnicerzem, pierwszy wyrznął piątno pieniężne.

Nazwiſko ſiklow, dane 400. sztukom pieniędzy od *Abrahama* zapłaconych, pokazuje, że nie Hebrayczycy byli ſiklow wynalazcami, ani oni pierwſi wybili; ponieważ na ów czas, nie tylko nie było narodu, ale ani ſzczupłego obywatelſkiego towarzystwa. Muſiały te pieniądze wyſić, abo z mennicy Chaldeyſkiey, abo były z tego tyſiąca ſrebrników, które *Abimelech Sarze* darował.

Braknie nam wiadomości o prawach mennicznych dawnych narodów, nieznamy też naczynia i machin, których te narody, a wſzczegulności Żydzi, używali do bicia ſwych pieniędzy; ale pewnie wiemy, że Żydzi doſkonale kruszce jedne od drugich oddzielali, i one czyścili. Skrzynia przymierza, na puſtyni wyſtawiona, pokryta była złotem najprzedniejszym, zlanym z za-

uſznic,

Lata przed
Chryst.

uſznici, pierścieni &c. niewiaſt Ży-
dowski, i różnych drogich naczyń,
pożyczonych od Egypcyanów; te
ſprzęty, nie jednej, ale koniecz-
nie różney próby były. Zapewnie *Be-
zeleel*, naydoſkonaleſzego złotnictwa
obdarzony od Boga kunſttem, one
razem zlać, potym ſplawić, i od po-
dleyſzego kruſzcu oddzielić muſiał.
Na wielu mieyſcach piſma ſ. ieſt
wzmianka o złocie pławionym i to-
pionym w piecu; o frebrze, przez o-
gień, i przez ziemię to ieſt w tyglu,
doſwiadczoneym, i ſiedm razy czy-
ſzczonym; owſzem piſmo wyraźnie
mówi (z), że do pławienia kruſzców,
ołowiu, i miechów ſkurzanych do
poddymania używano.

Niemalż naymnieyſzey wąpli-
wości, że Izraēliści mieli pieniądze,
złote, frebrne, i miedziane; niektóre
ſami bili w narodowych mennicach,
a niektóre przychodziły im z pańſtw
ſaſiedzkich. Liczbę sztuk pienię-
żnych, nakſtałt grzywny waga kru-
szcu ſtanowiła; a ta użydów była
pięćioraka: i.

(z) *Srebro w ogniu doſwiadczone &c.* Pſalm: XI:
v. 7. *Wypławieſz nas ogniem, jako pławią ſrebro:*
Pſalm: LXV. v. 10.

Lata przed
Chryst.

1. Ziarno jęczmienne, z którego
inne ſkładały ſię wagi, a ſamo waży-
ło cztery piąte części ziarna grzy-
wiennego, to ieſt wagi ziarna, iakie
w grzywnie ſię rachuje.

2. *Gerah*, abo obol, ważył 16.
ziarn jęczmiennych.

3. *Schekel*, *fikel*, abo *ſculus*, ważył
20. *gerahow* to ieſt obolow, abo 320.
ziarn jęczmiennych, to ieſt 356. ziarn
grzywiennych, i zrównał ſię z pół
uncyą abo czterema dragmami wagi
Rzymskiej (a).

4. *Maneh*, abo mina, była dwoja-
ka: dawna, ważyła 30.; nowa, wa-
żyła tychże ſiklow 30.

5. *Cicar*, abo talent, ważył 50.
min dawnych, abo 120. nowych,
abo 3600. ſiklow.

Rozumieją niektórzy, że ſikiel
koſcielny, więkſzy był niż poſpoli-

(a) Uczony *le Pelletier* z *Rotomagu*, podobno
w całej europie w porównaniu z ſobą różnych,
tak dawnych iako teraźnieyſzych pieniądzy nay-
biegleyſzy piſarz, daie ſiklowi Żydowskiemu 266.
ziarn grzywiennych, i ſzacuje go 32. groſze
(*sous*) Francuſkie, 5. denarów i trzy óſme czę-
ści denara. Sikiel zaś złoty, jednej wagi z fre-
brnym, cenę 32. liwry Francuſkie, 4. groſze (*sous*)
i 4. denary. Liwr Francuſki, wypada na złoty Pol-
ski 1. groſzy 19.

Lata przed
Chryst:

ty, i przeto powiadaia, iż kościelny był więkzy od pospolitego; ale to mniemanie, na żadnym piśmie s. nie gruntuie się świadectwie, bo to, mówiąc o siku, tak kościelnym iako pospolitym, dodaje, że iak ieden tak drugi, ważył 20. srebrników abo *gerahow*. Dla tego *Moyzesez* (b), nakazując podatek pół-sikla, dodał *według kościelney wagi*, iż w kościele sikiel sprawiedliwej wagi był chowany, według którego wszystkie sikle miały być ważone, a to zabiegając fałszom i zdradom ludzi łakomych. Sikiel chowany w kościele, do ważenia siklow poborowych i innych, był kamienny.

Pospolita i naylicznieysza moneta ludu Bożego, były sikle z czystego srebra, używane równie z nim od Chaldeyczykow, Syryczykow, Egypcyanow i Persow. Sikiel, pochodzi od słowa *schakal* to jest *ważyć*; ponieważ Izraéliti, nie liczyli, ale ważyli pieniądze: waga u nich, iak u nas liczba, naywiększe stanowiła summy. Pierwsze ludu Bożego sikle z srebra,

(b) *Exod: XXX,*Lata przed
Chryst:

z srebra, bez żadney przyfady, były bite na pustyni, po 100. siklow z miny dawney; każdy sikiel, ważył 160. ziarn jęczmiennych; 10. obolow abo *gerahs*, tamże o jednym czasie kowanych, z których każdy ważył ziarn jęczmiennych 16., liczono na jeden sikiel.

Dla drobnych wydatkow, zwłaszcza w potrzebach życia ludzkiego i domowego obeyścia, *Moyzesez* kazał nakuć pieniędzy miedzianych, tegoż samego nazwiska i ligi. Wszystkie te pieniądze w pierwiastkach, żadnym nie były cechowane znakiem, sama waga stanowiła onych cenę.

W krótce potym po zbudowaniu przybytku, nakazanego *Moyzesezowi* od Boga, Izraéliti wykowali 50. siklow srebrnych z miny swej dawney; każdy taki sikiel ważył 320. ziarn jęczmiennych. Dla wygody handlu, i ułatwienia drobnieyszych kupna i sprzedaży potrzeb, kuto także półsikle, trzeciny, kwarty &c. siklow. Wszystkie te pieniądze, z jednej strony cechowane były czarą, to jest miarą *gomor*, którą, pełną manny,

Lata przed
Chryst:

na pamiątkę Boskiego dobrodziejstwa, w przybytku chowano: nad czarą, jedna abo dwie litery, które mogły znaczyć mieysce bitey monety; a miało napisu, nazwisko samey monety, *fikiel, pół fikla, ćwierć fikla &c.* Izraëlskiego: z drugiey strony wybita była gałązka migdałowa rozkwitła, na pamiątkę roszczki *Aaronowey*. Moneta miedziana, teżz same nazwiska nosiła, i według teyże ligi była kowana.

Izraëlici, za panowania *Dawida* króla, opanowawszy *Jerozolimę*, przydali napis na fiklu i onego częściach, na stronie roszczki *Aaronowey*: *Jerozolima miasto święte.*

Po zbudowaney na górze *Sion* fortecy, cecha fikla była odmieniona; zamiast roszczki *Aaronowey*, zamiek *Sionski*, abo jedna brama mieyska, były na fiklach &c. wyrte.

Król *Dawid*, używane od kapłanów prawo bicia monety, iako udział naywyższey krajowey zwierzchności, odebrał im, i do korony przyłączył; na pieniądzach potym bitych, dawny napis zostawiono, a na drugiey stronie, bez żadney figu-

ry,

ry, nowy dano: *Dawid król, Salomon syn jego.*

Lata przed
Chryst:

Niemasz pewności i dowodów, ażeby Zydzi bili złotą monetę; oprocz własnych, srebrnych i miedzianych, używali pieniędzy takichże zagranicznych, jako to: *kestitah, agarth*, które były jedney wagi i ligi, co srebrny *gerah*; *selah*, równał się z fiklem; *zuza*, ważył dragmę, abo ćwierć łota.

Pod ostatniemi swemi królami, używali Zydzi monety miedzianey *assar*, które słowo, z Rzymskiego *as*, pochodziło; także drobnego pieniądza *peruthath*.

Pod ostatniemi także królami, na pamiątkę dzieł znakomitych i przypadków sławnych, znaydują się bite medale; o tymże czasie, na pieniądzach Zydowskich często znaki odmieniały się, z woli tych, którzy one kuć rozkazywali.

Jaka kłótnia roszczęła się między pokoleniami po śmierci Jozuego?

Miedzy śmiercią *Jozuego*, i podniesieniem *Othoniela* na festwo, przedzey lub trochę później, na pokolenie *Benjaminowe*, inne wszystkie

M a

po-

Lata przed
Chryst:

pokolenia sprzymierzonym nastąpiły orężem, z następującej przyczyny: Obywatele miasta *Gabaa*, zhańbili żonę jednego Lewity, który ią na 12. części rozciąwszy, dwunastu pokoleniom posłał, dla wzbudzenia w nich zemsty tak sprostego występku. Wszystkie pokolenia przypadały na zemstę krzywdy, Lewicie wyrządzonej, i tym końcem wysłał poselstwo do pokolenia *Benjaminowego*, żądając wydania winowayców. *Benjaminowie*, miasto ukarania występku, biorą na się obronę onego, posilkują obywatelów *Gabaa*, ciągną przeciwko sprzymierzonym pokoleniom, i dawszy im pole, 40,000., frogim na placu kładą pogromem. Zwyciężeni udują się do postu i modlitwy, błagają Pana zastępów, i otrzymują obietnicę zupełnego zwycięstwa. Jakoż wkrótce zwodzą bitwę, kładą trupem na placu 25,000. zwycięzców, palą *Gabaa*, i wszystkie miasta pokolenia *Benjaminowego*, obywatelów w pień wycinają, i przysięgają się obowiązuia, nie dawać im w zameście swych córek. Uważając zaś, że ta przysięga, miała

Lata przed
Chryst:

miała doznaczoną przynieść zgubę *Benjaminom*, wytracaia mieszkańców miasta *Gabes-Galaad*, że z niemi niechcieli się łączyć przeciwko *Gabanitom*, oprócz 400. panienek, które dla *Benjaminow* ocalaia; tym zaś, którym jeszcze żon brakło, pozwalają z *Silo* dziewczki, stosownie do potrzeby, gwałtem zabierać.

Po śmierci Jozuego, czy Izraëlicci zostawali wiernymi w służbie Boskiej?

Bynaymniej. Wytrawwszy przez niejaki czas w wierności ku Bogu, popsuli się, związali się z Chananeyczykami, i naśladowali ich bałwochwalstwa, w które do samej niewoli Babilońskiej, często wpadali. Sześć razy popadli w niewolą rozmaitych narodów, którym Bóg ich w moc podał. Kiedy im bieda dogrzała, uciekali się do Boga, i Bóg wzbuźdzał im sędziego, który ich z niewoli wybawiał; ale skoro sędzia ten umarł, odpadli w swe grzechy, i dali się powodować nieszczęsney do bałwochwalstwa skłonności.

Które to są te sześć niewoli, i którzy sędziowie wybawili z niej Izraëlitow?

Pierwsza niewola trwała lat ośm, pod

Lata przed
Chryst:

pod *Kuzanem*, królem Mezopotamii; *Othoniel* wyłwobodził z niej IzraELITów. Druga trwała lat 18., pod *Eglonem*, królem Moabitów; *Aod*, czwarty sędzia, z niej wybawił. Trzecia trwała przez lat 20., pod *Gabinem*, królem Chananeyfskim na *Azorze*; z tey wyprowadziła IzraELITów, mądra i waleczna kobieta, nazwiskiem *Debora*, która dała rozkaz *Barakowi*, uderzyć na woysko tyra-
na. Było ono w pień wycięte, a *Sisara*, wódz jego, schronił się sam do *Jaheli*, żony *Habera*, która mu gwoździem głowę przebiła. Czwarta niewola trwała lat siedm pod *Madyanitami*; i *Gedeon*, szósty sędzia, wyzwolił z niej IzraELITów. Zapewniwszy się o swej wyprawie przez cud runa z kropionego rosa podczas nocy, gdy cała ziemia dokoła niego sucha była; ruszył na *Madianitów*, we 300. ludzi; którzy w iedney ręce nieśli trąbę, a w drugiej lampę w naczyniu glinianym, i tak ofaczył w nocy oboz nieprzyjacielski. Za danie-
ciem znaku, ludzie jego wszyscy razem zatrabili w trąby, i potłukli naczynia jedno o drugie. *Madyanito-
wie*

Lata przed
Chryst:

wie tym przestraszeni, porwali się do broni, a w zamieszaniu, iedni drugich siekli, tak iż ich legło więcej niż na 140,000. *Abimelech*, naturalny syn *Gedeona*, zabił po śmierci oycy swego, 69. braci (c), ogłosił się królem przez *Sichimitów*, i sprawował tyranią przez trzy lata; poległ zabity kamieniem, którym kobieta ugodziła go w głowę. *Thola* i *Jair*, nastąpili ieden po drugim na sęstwo.

Kto wybawił IzraELITów z piętej niewoli pod Filistynami i Ammonitami, 1188. która trwała lat 18.?

Jephth, sędzia dzieśiąty. Uczynił on ślub, jeśli by odniósł zwycięstwo, poświęcić na ofiarę najpierwszą rzecz, któraby mu powracającemu do domu nawinęła się na drodze. Zbił tedy *Ammonitów*; a gdy powracał

(c) Z 70. synów *Gedeona*, sam jeden *Jothan* miał szczęście uciec śmierci, znajomy z owej przypowieści, którą na górze *Guerizim*, o zgromadzeniu drzew, i obraniu z pomiędzy siebie króla przywiódł. Naydawniejsza to jest przypowieść, którą w starożytnych znajdujemy pismach; że iest od Żydowina użyta, można narodowi Żydowskiemu słusznie przyznać wynalazek przypowieści, który Grecy sobie przywłaszczali.

Lata przed
Chryst:

cał do siebie, córka jedynaczka, zabiegła mu drogę z radością. *Jephte* przerażony tym trafem, objawił iey swój nierozważny ślub, i zabił ją na ofiarę, we dwa miesiące potem, według najpodobniejszego do prawdy mniemania. Niektórzy rozumieją, iż ona była poświęcona na wieczne dziewictwo (d). *Jefte* rządził przez sześć lat, i miał następców po sobie, *Abisana* czy *Abesana*, *Ahialona*, *Abdona* i *Helego*. Ten pośledni, był sędzią przez lat 40. Za jego rządów Izraelici, dostali się w moc Filistynów, którzy ich gnębili prawie przez cały ten czas, i to była szósta niewola.

Kto Izraelitów z tej niewoli wybauił?

Samson, piętnasty sędzia ludu Bożego, który zcierał dumę i gwałtowność Filistynów, pod ten czas, kiedy

(d) To mniemanie utrzymują, i mocnymi wywodami wspierają pisarze Angielscy Historji powszechney, przez kilkadziesiąt tomów rozciągnionej, tom. II. Rozdz. VII. od karty 626. do 629. Rzecz widoczna, że bajka *Ifigenii*, początek bierze z prawdziwey córki *Jeftego* historyi, zwłaszcza że *Troi* obleżenie, nie długo potem przypało, to jest r. 1282. przed Chrystusem.

Lata przed
Chryst:

kiedy *Heli*, piastując godność sędziowską, doglądał religii i polityki.

Jakie są przednieysze dzieła Samsona?

Był on wychowany, iako *Nazareczyk*, to jest: iż mu zapuszczono włosy bez strzyżenia i golenia, i że nie pił nigdy, ani wina, ani żadnego trunku, mogącego upoić. Znalazszy plastr miodu w paszczęce lwa, zabitego od siebie, zadał zagadkę trudną do rozwiązania młodemu Filistynom. Zabił wielką moc tychże Filistynów osłą szczęką, wypalił im zboża, zażywszy do tego 300. lisów, którym poprzywiewał do ogonów, rozpalone głównie; zaniósł na górę, bramę miasta *Gazy*. Po jakim czasie, dał się uwieść nieszczęsney miłości ku jedney Filistynce, nazwiskiem *Dalila*, którey zwierzył się, iż cała siła jego zależała od włosów. Ta wiarołomna niewiasta zdradziła go, i podała w moc Filistynom, którzy ogolili go i wyłupili mu oczy. Ale gdy włosy odrosły, i siła nazad wróciła mu się, zemścił się nad Filistynami, wyrывая przednieyszy słup kościoła, do którego się oni byli zebrali; i tak większą ich liczbę z sobą

ba

Lata przed Chryſt: bą zagubił, niżli w życiu swoim wybił.

1116.

Co ieſt oſobliwieſzego o Helim, który ſprawował urząd ſędziowski po śmierci Samſona?

Izraélci, zwyciężeni od Filisty-
nów, ſprowadzili arkę Pańską do
ſwego obozu; ale wſzelako po drugi
raz zbici zoſtali, poſtradowſzy na
placu 30,000. ludzi; arka była wię-
ta, i dwaj ſynowie *Helego*, *Oſni* i *Fi-
nees*, których zaniedbał był ociec nie-
ſforność karcie, zabici. *Heli*, po-
ſyſzawſzy o wzięciu arki Pańskiej,
ſpadł z krzeſta na wznak, i zabił ſię,
mając lat 98.

Kto po Helim naſtąpił?

Samuel, w wieku życia czterdzie-
ſtym, i rządził Zydami lat 41. Kazał
złożyć w domu *Aminadaba*, arkę
przymierza, którą Filistynowie ode-
ſtali, iż wiele złego ich nabawiła, i
że w jej przytomności, *Dagon* bał-
wan Filistyński, obalił ſię i ſkrusił.
Izraélci, za namową *Samuela*, zrze-
kli ſię bałwochwalſtwa, i zbili Fili-
ſtynów napaſtujących ſiebie. Przy
ſchyłku życia ſwego, zdał część
ſpraw na ſwych ſynów, których
gwałto-

Lata przed Chryſt: gwałtowności nie mogąc lud wy-
trzymać, zniewolił proroka, żeby
im dał króla, a Bóg też w gniewie
ſwoim przyſtał na to. *Samuel* po-
święcił na królestwo *Saula*, ſyna *Cis*,
z pokolenia *Benjamin*, z rozkazu Bo-
żego; którego potym odrzuciwſzy
Bóg od tronu, kazał *Samuelowi* na-
maścić *Dawida*. Rozumieją, iż *Sa-
muel*, ieſt autorem księgi *Sędziów* (e),
Ruth, i dwóch pierwſzych ksiąg kró-
lewſkich.

(e) Księgi *Sędziów*, w XXI. rozdziałach zam-
knięte, opiſują karanie ludu Izraélſkiego za prze-
ſtępſtwa jego, i wybawienie onego przez ſędziów,
których Bóg wzbudził na jego obronę, tudzież
zwycięſtwa z nieprzyjaciół otrzymane. A zamy-
kają w ſobie hiſtoryą od śmierci *Jozuego*, aż do
Samuela, przeſzło lat 300.

Księga *Ruth* z czterech rozdziałów złożona, za-
myka hiſtoryą *Ruth* Moabitki, która z teścią ſwoją
Noemi, po zmarłych, iey i ſwoim, mężach, opu-
ściwſzy oyczyznę, przywędrowała do *Bethlehem*
około roku 1300. przed Chryſtu: i pojęta za żonę
od *Booza*, ſtała ſię prababką *Dawida* króla.

Czworo ieſt ksiąg królewſkich, które Grecy i Ła-
cinnicy, dla tego królewſkiemi zowią, że w pier-
wſzych, obranie *Saula* na królestwo i ſprawy ie-
go, aż do śmierci; w drugich, dzieła *Dawidowe*;
w poſlednich dwoygu, innych królów ſprawy opi-
ſują ſię. Zydzi pierwſze dwoie ksiąg, *Samuelowe*-
mi zowią.

Lata przed
Chryśt:

Iezuskich. Umarł *Samuel*, dopełniwszy 98. lat życia swego.

Ziakięgo powodu Izraëlici naparli się i otrzymali króla?

Wzięli za powód niebacznego postępkę, zaciągnięty w lata wiek *Samuela*, i niesforność synów jego; prawdziwą przyczyną były, zepsute obyczaje, i skłonność zbyteczna do pozorów okazałych, i pod zmyśły podpadających. Niebaczn! z ludzi wolnych, i samemu Bogu podległych, przyimowali na się jarzmo, i stawali się niewolnikami obywatela, im równego. Między wszystkimi świątami narodami, sami iedni byli ludem Bogu poświęconym, i od niego rządzone; z tey władzy wyimując się, porównywali się ze wszystkimi innemi narodami; w późniejszy czasie od nich wzgardzeni, podbici, niewolą obarczeni, nakoniec między niemi rozproszeni.

KSIĘ-

Lata przed
Chryśt:

KSIĘGA DRUGA.

ROZDZIAŁ I.

Trzeci stan ludu Żydowskiego pod królami, który trwał lat 507., od Saula, 1095. aż do Sedecyafza.

Wielu liczytz królów Żydowskich?

Liczę 22. (f). Pierwszy *Saul*, któremu przy wstąpieniu na tron, *Bóg odmienił serce*, iako mówi pismo, to jest odjął mu podłość umysłu, zwyczajną urodzeniu niskiemu, i od politego wychowania naciągnięną; oświe-

(f) 1. Saul. 2. Dawid. 3. Salomon, wszyscy trzy królowie 12. pokoleń Izraëlskich; ci, którzy następują, samemi tylko byli królami Judzkimi: 4. Roboam. 5. Abia. 6. Afa. 7. Jozafat. 8. Joram. 9. Ochoziasz. 10. Joas. 11. Amazyasz. 12. Oziasz. czyli Azariasz. 13. Joathan. 14. Achaz. 15. Ezechiasz. 16. Manasses. 17. Amon. 18. Joziasz. 19. Sellum czyli Joachaz. 20. Eliakim abo Joakim. 21. Joachim abo Jechoniasz. 22. Mathaniasz abo Sedeciasz.

Lata przed
Chryſt:

oświecił przeniknieniem rozum, dał serca; sposobuym go uczynił do układania rostopnego wielkich zamysłów, i mężnego onych wykonania; udzielił mądrości do sprawowania rządów państwa, i sposobności, panującym arcy potrzebnej, do rozkazowania poddanym; pierwszy, mówię, *Saul* zbił *Naasa*, króla Ammonitów (g), rozproszył liczne wojsko

(g) Tey cudowney umysłu *Saulowego* odmiany, pierwszy na sobie doznał *Naas*, królik Ammonitów. Ten obległszy miasto *Jabes-Galaad*, nie dobrze przeciwko mocy postronnej opatrzone, w krótkim czasie przycisnął obleżonych do poddania się. Okrutny *Naas*, założył warunek, ażeby chcącym się poddać, prawe oko było wylupione. Starzyna *Jabes*, uprosiła siedm dni zwłoki, na szukanie u Izraelitów pomocy do bronięcia się; która, gdyby w zamierzonym nie nadciągnęła czasu, mieli przestać na woli zwycięzcy. Rozesłani po wszystkiej krainie posłowie, przyjechali do *Gaba*, miasta mieszkalnego *Saula*, i znaleźli go pędzącego woły z pola do domu. *Saul*, wyrozumiałwszy rzecz z posłom, duchem Pańskim zapalony, zrabował oba swe woły na drobne sztuki, i rozesłał przez tychże posłom po kraju, mówiąc: że tak się miało stać z wolami każdego, któryby nie szedł na obronę *Jabes*, za nim i za *Samuelem*. Zgromadziło się bez omieszkania w *Bezek*, 330,000 mężów, zdatnych do bitwy. *Saul*, rozciąwszy na

wojsko Filistynów, przerażonych Lata przed
zuchwałym postępkim *Jonaty*, sy- Chryſt:

trzy hufce lud zgromadzony, o zorzy ranney, uderzył na oboz nieprzyjacielski, i nim się dzień od słońca zagrzał, poraził, i zepędził z pola Ammonitów. A że w *Masfa* obranego *Saula* królem, nie wszyscy Izraelici za takiego uznali, po tym zwycięztwie napierał się lud, przeciwników tych koniecznie rozśiekać; ale *Saul*, przychylność ku sobie pospółstwa wspaniałym odzucił umysłem, nie dopuścił tak znakomitego zwycięztwa mazać krwią obywatelską. Wszytek lud ciągnął z tamąd do *Galgala*, i przyznał jednomyślnie *Saulowi* panowanie nad sobą. *Samuel*, usprawiedliwiwszy się z swych rządów, zalecił Izraelitom zachowanie praw Bożkich, i pod tym dokładem zapewnił ich o opiece Najwyższego nad narodem i królem. I. Reg: XI. XII. Ponieważ mowa jest o Ammonitach; nie od rzeczy sądziemy zayrzeć w pierwociny tego narodu. Ammonitowie, początek swój wiodą od *Ammon*, syna *Lotha*, i córki jego młodzey. Naprzód osiedli na wschód morza martwego i *Jordanu*; potem zwojowawszy naród *Zamzominow*, siedliska ich odzierżeli. Bóg zakazał *Mojżeszowi* napastować Ammonitów orężem; bo krainy ich nie podał w dzierżawę Izraelitów, którzy, nim weszli do ziemi Chanaaneyjskiej, Ammoreczykowie z znaczney części kraju wyparli Ammonitów i Moabitów, których *Mojżesz* zdobywszy orężem, między pokolenia *Ruben* i *Gad* podzielił. Ammonitowie w późniejszym czasie wzmocnili się, nie tylko zabrane kraje odzyskali; ale Izraelitów przez lat 18. twardą cisnęli niewolą, z której ich *Jesse* mężem swym wybawił.

Lata przed Chryſt: na ſwego; wyſiekł Amalecytów, przymusił do ucieczki Filistyńców, po

Saul Naafa ich króla, od obleżenia *Jabes-Ga-laad* odparł. *Dawid* z tym samym *Naasem* w wielkiej był przyjaźni; po którego śmierci, z oświadczeniem żalu wyſłał poſłów do *Hanona*, syna i naſtępcy jego. Ale ten, grzeczność *Dawida* biorąc za zdradę, a poſłów jego za ſpiegow. ſromotnie ich zelżonych odprawil (II. Reg: X.). *Dawid* z powodu ſprawiedliwej zemſty, wojnę nań podniósł, zmocnionych Ammonitów poſłtkami Moabitów i Syryczyków, nie tylko poraził, ale pod ſwoję władzę zhołdował. Ammonitowie i Moabitowie w niewolę załęci, pod Izraelskich królów panowanie doſtawszy ſię, jarażmo po śmierci *Achaba* króla zrzucili. *Jozafat* król Judski, Ammonitów i Moabitów, do granic paſtwa ſwego wdzierających ſię, odgromił; którzy potym miasta przeniesionych do ziemi Chaldeyſkiej pokoleńców, *Ruben* i *Gad*, najechali i oſiedli. Po zburzeniu *Jerozolimy*, *Nabuchodonozor*, według *Jozefa*, Ammonitów, poſtrachem oręża ſwego zhołdowanych, za rzekę *Euftrat* przenioſł; a *Cyrus*, do oyczyſtego ich ſiedliſka przywrocil. Po śmierci *Alexandra W.*, gdy między królami Syryſkimi i Egypſkimi wojny toczyły ſię różnym powodzeniem, Ammonitowie, z Syryſkiej do Egypſkiej, i odwrotnie, przechodzili niewoli; na oſtatek porażkami nadwątleni, nazwiſko narodu utracili, a nie pamięć, wzmiankę ich z dziejow wygładziła. Jednakże ſ *Juſtyń* męczennik (*Dialog. cum Triph*) ſwiadczy, iż za jego czaſow, Ammonitowie jeſzcze znajdowali ſię; a *Origenes* in *Job* lib; I. mieſza ich z Arabami.

po owym zwojowaniu *Goliata* od *Dawida*; uzbrojonego tylko procą i kiiem.

Zato *Saul* zoſtał odrzucony od Boga?

Zato: iż niedoczekawſzy ſię przeż ſiedm dni *Samuela*, poważyl ſię czynić ofiarę przed potyczką z Filistyńcami; i że zachował to, co było najlepszego z trzód Amalecytów, z *Agagiem* ich królem; przeciwko wyraźnemu zakazowi Pańſkiemu. Po niejakiem potym czaſie, *Saul* dręczony od złęgo ducha, nie znajdował innego na tę chorobę lekarſtwa; iak dźwięk arfy *Dawida*; co wſzakże nie wſtrzymywało go od prześladowania tegoż *Dawida*. Radził ſię *pito-niſy* względem loſu potyczki, którą zabierał ſię wydać Filistyńcom. Wkrótce jego wojsko zoſtało porażone na górze *Gelboe*, a ſam zraniony przebił ſię ſwym paſaſzem. *Jonathas*, ſyn *Saula*, ſławny z ſwoiej waleczności i ſtateczney ku *Dawidowi* przyjaźni, poległ tamże z oycem ſwym i bracią. *Dawid* Amalecytę, który mu donioſł o śmierci *Saula*, i przypisywał ſobie, iż go, iuż życia zatrzymać nie mogącego, dobił,

N

śmier-

Lata przed
Chryst:

śmiercią ukarał, że ważył się rękę podnieść na pomazańca Boskiego.

*Dawid czy na nowo był namaszczo-
ny na króla po śmierci Saula?*

Tak jest. Pokolenie *Juda* w *Hebron* namaszczyło go na nowo; inne pokolenia, z podulżczenia *Abnera*, uznali królem *Izbozeta*, syna *Saula*, który po siedmiu latach gdy zabity został w swym pałacu, *Dawid* skazał na śmierć jego zabójców, i od wszystkich pokoleń Żydowskich, królem wykrzykniony został.

*Jakimi zacnymi czynami wstawił
Dawid panowanie swoje?*

Czynami walecznymi i pobożnymi. Wziął w moc swoją zamek *Syon*, i obrał *Jeruzalem* za stolicę państwa swego. Zwyciężył *Filistynów*, podbił *Moabitów*, podgarnął pod swe berło *Syryą*, wydał wojnę *Ammonitom*, którzy zhańbili posłów jego, i rozproszył spisek *Abshalona*, syna swego, który zbity i do ucieczki przymuszony, zawisnąwszy włócznią od *Joaba*, przeciw wyrażnemu zakazowi *Dawida*.

Jakie-

Lata przed
Chryst:

*Jakimi pobożnymi dziełami Dawid
wstawił się?*

Gorliwość o cześć Boską; cierpliwość w przeciwnościach; łezera i upokorzonym sercem podjęta za popełnione występki pokuta; odpuszczenie i niepamięć uraz; miłość nieprzyjaciół, i kary, zabójcom ich zadane, iako *Saula* i *Izbozeta*; a najbardziej powodzenie i szczęśliwość poddanych, za naysłodszy stania kres założone; pobożność i chwalebne *Dawida* panowanie, nie wygasła do końca świata będą sławie pamięcią.

Dawid, dobywszy *Jeruzolimę*, i państwa swego w niej założywszy stolicę, umyślił przenieść arkę przynależną z *Cariath-Scarim*, z domu *Aminadaba* Lewity, do *Jeruzolimy*. Zamysł pobożny do skutku z wielką uroczystością przywodząc, gdy *Oza* kapłan, że jej się dotknął, nagłą śmiercią był skarany, postawił ją w domu *Obededoma*, na który obfite Boskie płynęły błogosławieństwa. O tych uwiadomiony *Dawid*, a spodziewając się podobnych łask Boskich doznawać, kazał ją do *Jeruzelimy*

Lata przed
Chryśt:

przenieść; przed którą, przegrywając na arfie, sam śpiewał i skakał, a ofiary całopalenia, po każdym szóstym kroku, były Bogu oddawane. Tak arka do *Jerozolimy* sprowadzona, złożona była w wspaniałym i obszernym przybytku, od *Dawida* zbudowanym; dla usługi, i ku czci której, pobożny król, pięknym porządkiem kapłanów i Lewitów podzieliwszy (h), madremi ich okryślił prawami, a te trwały, aż do upadku i rozproszenia narodu Żydowskiego.

Postanowiwszy w *Jerozolimie* zbudować Bogu kościół, zwierzył się *Dawid* zamiślu swego prorokowi *Nathanowi*; który naprzód przedsięwzięcie pobożnego króla pochwalił, a potem z objawienia Boskiego mu oznaymił, iż ten zaszczyt, zostawiony był synowi jego, spokojnie panować mającemu, który krwawymi wojnami rąk swoich i berta zniwalać nie miał. *Dawid*, z wielkim uszanowaniem i pokornym sercem wyrok Boski przyjąwszy, i za dobro-

dzie-

Lata przed
Chryśt:

dzieństwa, na siebie i dom swój wylane, podziękowawszy, do zebrania kosztu na budowę kościoła starannie obrocil, niezmierne skarby zebrał, i one *Salomonowi* zostawił.

Pamiętny *Jonathy* przyjaźni, syna jego *Misibozetha*, do swego dworu sprowadził, do stołu swego przypuścił, i wszystkie mu majątności, od *Saula* dziada posiadane, przywrócił; nad któremi dozór i rząd *Sibie*, wiernemu *Saula* słudze, poruczył.

Dopuszczwszy się cudzołóstwa z *Betsabeg*, i kazawszy *Uryasza* jej męża wystawić na śmierć; za dwójaki występki szczerze pokutował, i rzewnemi łzami Boga obrażonego przeproszał.

Dawszy się uwieść próżności, i nie słuchając rady *Joaba*, wojsk swych hetmana, kazał poddanych swych liczyć. Z rozkazu Boskiego zgromił go prorok *Gad*, o postępek, Bogu nie przypodobany; na którego ukaranie, dał mu do obrania: głód, wojnę, powietrze. *Dawid* upokorzony obrał powietrze, i z żalnością patrzył na śmierć siedmiu tysięcy poddanych, życia pozba-

wio.

(h) I. Paralip. XXIII. Et sequi:

Lata przed
Chryst:

wionych. Przykład oczewisty, że Bóg, za grzechy monarchów, niewinnych częstokroć karze poddanych.

Dawid, wiekiem obciążony, mimo zabiegów *Adoniasza*, pośadziwłszy na tronie *Salomona*, syna z *Betsabei*, i onego do chowania praw Boskich upomniawłszy, umarł w roku wieku swego siedmdziesiątym, panowania czterdziestym, przed Chrystem 1014.

1014.

Ten święty król i prorok, zostawił potomności księgę psalmów, w liczbie 150. (i), od kościoła starego, i nowego zakonu, między kanonicznymi

(i) Powszechne jest rozumienie, że *Dawid* da-
leko więcej niż 150. psalmów napisał i zostawił;
ale po niewoli Babilońskiej, *Ezdras* tylko 150.
zebrał.

Trudna jest rzecz do rozwiązania, czy wszystkie psalmy, są od *Dawida* ułożone i napisane? Dawni Oycowie śś. nie przypadał na jedno zdanie. Śś. *Hilary*, *Hieronim*, *Atanazy*, albo raczej autor zebranego krótko pisma ś. pod jego imieniem, rozumieją, że psalmy, od różnych osób były napisane, jako to: od *Mojżesza*, *Salomona*, *Asafa*, *Idithuna*, i innych, na zapisie psalmów wzmiankowanych.

S. *Jan Chryzostom*, *Teodoret*, ś. *Augustyn*, i niektórzy inni, do przeciwnego przychyłili się mnie-

Lata przed
Chryst:

cznemi policzoną: dzieło, przedziwnie piękne, i tak tajemnic, jako nauk zbawiennych pełne; dzieło, które krótkim wszystkich ksiąg starego zakonu kanonicznych, może się słusznie nazwać zebraniem. Albowiem

masia. Pierwszy, mówi wyraźnie i mocno twierdzi, że *Dawid*, sam jeden jest wszystkich psalmów autorem. Ś. *Augustyn*, muie maniu temu przyznaie pozor prawdy największy. *Teodoret*, przełożywszy dwa przeciwne sobie rozumienia, i oświadczywszy się, że nie odważa się nie stanowić i twierdzić, przekonany być się wyznaie, że wszystkie psalmy pochodzą z natchnienia Boskiego; nakoniec radzi stawiać przy tych zdaniu, jako powszechnie przyjętym, że wszystkie psalmy są samego jednego *Dawida* dziełem.

Uczony *Bellarmin* rozumie i dowodzi, że psalmy, bez napisu albo tytułu, jako II. i XCIV., są *Dawidowe*; i śś. Apostołowie za takie je uznali. *Akt. IV. 25 Hebr. IV. -7.*

Tenże kardynał, psalmy z napisem dla *Dawida*, albo *Dawidowi*, temuż samemu przypisuje królowi, jako to psalm CIX., który, sam Chrystus pan Zydów przywodząc, *Math. XXII. v. 43. Dawidowym* być mieni, chociaż on innego niema napisu, tylko wzmiankowany.

Kościół ś. katolicki Rzymski, wszystkie psalmy, *Dawidowemi* nazywa: *Ufus Ecclesiae Catholicae Spiritus S. inspiratione, generaliter & immobiliter tenet, ut quicumque eorum psalmorum cantandus fuerit, lector aliter praedicare non audeat, nisi psalmos Davidicos.* *Calliodorus*, praef. in psal.

Lata przed
Chryst:

wiem cokolwiek *Moysefz* napisał jako dziejopis, abo przepisał i postanowił jako prawodawca; i cokolwiek inni prorocy w piśmich swych zostawili, czy to zagrzewając do cnoty, czy przypadki przyszłe przepowiadając; to wszystko święty król, w psalmach zamknął, krótko, kształtnie, i wyniosło.

Czyż psalmy: VIII., LXXVII., CIII., CIV., CXXXIV. &c. nie odnawiają pamięci stworzenia świata, dzieł pierwszych patryarchów, niewoli Izraëlitów w Egypcie, i dzieł siąci plag na ukaranie tegoż królestwa przepuszczonych, wędrówki czterdzieściolietniej ludu Bożego na puszczy, wejscia onego do ziemi obiecanej, zwycięstw odniesionych, i innych tym podobnych przypadków?

W psalmie CXVIII. *Dauid* wystawia świętość i zacność praw Boskich, i usiłuje wszystkich ludzi zachęcić do pełnienia przykazań Boskich.

W psalmach II., XV., XXI., XLIV., LXVIII., LXXI. &c. królestwo *Chrystusa* Pana, jego narodzenie, prace, cuda, mękę, zmartwychwstanie, wniebo-

Lata przed
Chryst:

wniebowstąpienie, nauki jego od narodów przyjęcie i rozszerzenie, tak jasnie są przepowiedziane, że zdają się być historią i opisaniem rzeczy przeszłych, nie prorocstwem przyszłych.

Czyż w psalmie I. i wielu innych, *Dauid* nie upomina i nie zachęca do cnoty, pobudką doń wiecznych, iey zgotowanych; a nie odwodzi od występku, pogrozką sprawiedliwości i strasznych sądów Boskich?

Ale co zacność psalmów, nad wszystkie księgi starego zakonu wynosi, iest święta i górna poezya, która posiada moc dziwną, i do miłości Boskiej zachęca. Naostatek nic miłszego, nic wdzięczniejszego, nic pożyteczniejszego od psalmów, ani słuchać, ani śpiewać można.

O to *Salomon* prosił Boga po wyniesieniu swym na dostojność królewską?

Prosił o mądrość, iako rzecz naypotrzebniejszą królowi do dobrego rządzenia państwem. Bóg zniewolony jego prozbą, dał mu nie tylko mądrość, większą nad wszystkich innych ludzi; ale go nadto uczynił naybogatszym i naywspanialszym ze wszy-

Lata przed
Chryst:

wszystkich monarchow. Młody król, dał dowód tey nadzwyczajney mądrości, w sądzie swoim, którym wytknął prawdziwą matkę dziecięcia, o które się dwie niewiasty kłóciły. Umocnił swoją powagę śmiercią *Adoniasza*, *Jsoaba*, i *Semejego*, i związkiem z królem Egypckim, którego córkę pojął za żonę, a ona go uczyniła swoim, i bałwochwalstwa niewolnikiem.

1012.

Jaki był wymiar i wspaniałość kościoła, który Salomon Bogu zbudował?

Była to jedna z najwspanialszych i najkosztowniejszych budowli, jakie tylko ludzie kiedy na cześć prawego Boga wystawili. *Dauid*, ten mąż według serca Pańskiego, nie stał się godnym budowania tego dzieła pokoju. Ręce jego, zmazane krwią ustawicznych wojen, nie były dość czyste do stawiania domu Pańskiego. Zaszczyt zawziętku i wstępu do tak znamienitego przedsięwzięcia, iemu tylko dostał się; a uskutecznienie i dokonanie, zachowane było *Salomonowi*, synowi jego, i wiekopomną chwałą panowanie jego uświetniło. *Salomon*, na wystawienie i ozdobę kościoła,

Lata przed
Chryst:

ściół, wysypał skarby niezmierne, zostawione sobie od oycy, i moc wielką złota, które mu przystawiły floty z *Qfir*. Król *Tyru*, przysłał mu liczne mnóstwo rzemieślników, do obrabiania cedrow i jodłów góry *Libanu*. Dał mu także najsławniejszego w swym państwie kunsztmistrza, nazwiskiem *Hirama*, człowieka dziwnie biegłego i sprawnego, w tym wszystkim, co tylko do rzeźby i sztychu ściągało się: na którego *Salomon* zdał rząd cały około budowli. Przyporządziwszy wszystkie materyały potrzebne, założył król fundamenta kościoła, roku stworzenia świata 2992. na górze *Moria*, którą 1012. wprzód zrównać musiał. Z taką żywością gmach ten był śpieszony, i tak wielkie było mnóstwo rzemieślników, do roboty zażytych, iż w przeciągu pół osma roku, stanął dokończony zupełnie. Chociaż rzecz jest przytłaczająca, dać słuszne wyobrażenie gmachu takiego; wszelako, ile możliwości, postaramy się dogodzić sprawiedliwej ciekawości czytelnika w tey mierze.

Kościół, właściwie rzeczony, był to

Lata przed
Chryst:

to gmach pokryty, długi 102. stopy i 6. calow; wysoki 51. stop i 3. cale; szeroki 34. stop i 2. cale. Dzielił się na 3. części, to jest: *świątynią* (*sanctuarium*); *świętę* (*sanctum*); i *przysionek*.

Świątynia (*sanctuarium*) czyli *świętę świętych* (*sanctum sanctorum*), było miejsce, w którym złożona była skrzynia przymierza, najprzód w przybytku, a potem w kościele *Salomonowym*. *Świątynia* przybytku, miała 10. łokci w kwadrat; a *świątynia* w kościele, była przez połowę większa. Król *Salomon*, pokrył wewnątrz to pełne tajemnic miejsce, blachami złotemi, przybitemi złotemi ćwiekami, z których każdy ważył 50. siklow, to jest jeden funt i 9. uncyi. Wzdłuż tego obicia, rozłożone były cherubiny i palmowe drzewa złote, w pewnym odległości wymiarze, i na przemianę między sobą, tak dalece, iż cały obwód, ozdobiony był palmowemi drzewami, które służyły za filary, i cherubinami, których rozpostarte oba skrzydła, sięgały końcami od jednego drzewa palmowego do drugiego; do tego szyku należały jeszcze

Lata przed
Chryst:

szcze po dwie twarży, iedna lwia, druga ludzka, z których jedna po glądała w prawą stronę, a druga w lewą. Pośrodku tego miejsca świętego, byli dway inni cherubini, którzy rozpostartemi skrzydłami z pułnocy na południe, zajmowali całą *świątyni* szerokość. Skrzydło iednego cherubina, tykało muru z iedney strony; a skrzydło drugiego cherubina, dochodziło do muru z drugiey strony. Drugie zaś ich skrzydła, zchodziły się z sobą pośród *świątyni*, właśnie gdyby pokrywając, w sposobie czci głębokiey, skrzynię przymierza. Żydzi byli tego mniemania, iż szczególnym sposobem *świątynia* jest stolicą Majestatu Boskiego. Naywyższy kapłan, sam tylko miał prawo wchodzić do *świątyni*, i to tylko raz w rok, w święto *oczyszczenia*. Ze drżeniem on odprawiał służbę w ten dzień na tym miejscu, lękając się ustawicznie, aby za najmniejszą niebacznosc, w tak straszliwym miejscu, nagłą śmiercią od Boga skarany nie był.

Świętę (*sanctum*), był wydział zewnętrzny, najprzód przybytku, a po-

Lata przed
Chryst:

a potym *Salomonowego* kościoła. *Święte* przybytku, było oddzielone od świątyni, oponą, zawieszoną na 4. słupach. *Święte* kościoła, było oddzielone od świątyni murem, obitym deskami cedrowemi, powleczone blachami złotemi, ozdobionemi cherubinami i drzewami palmowemi ze złota. Drzwi, któremi wchodziło z *świętego* do *świątyni*, były z drzewa oliwnego, powleczone blachami złotemi, i ozdobione, tak iak i ściany, cherubinami i drzewami palmowemi. Zamykały się na złoty łańcuch, a przed niemi, zapuszczona była kosztowna opona, dziana w różne kolory. Mury *świętego*, pokryte były temiż samemi ozdobami, co i ściany *świątyni*. W *świętym* przybytku, postawiony był ołtarz *wonności*, czyli ołtarz złoty, stoł od *chlebow* pokładnych, i lichtarz złoty. Salomon w *świętym* kościele, postawił pięć ołtarzów *wonności*, pięć stołów od *chlebow* pokładnych, i dzieścię lichtarzy złotych, w ten sposób, iż między każdym ołtarzem i stołem, wisił jeden lichtarz.

Przy-

Lata przed
Chryst.

Przyślonek miał 34. stopy i 2. cale szerokości; a 17. stop i cal 1. długości. Wniście jego, było 14. łokci szerokie. Oddzielony był od *świętego*, wielką oponą z różnych kolorów, ozdobioną różnemi wzorami kwiatów, i tym podobnych rzeczy, bez żadnych osób ludzi, ani zwierząt. Na wstępie do przyślonku, stał ołtarz *calopalenia*.

Na około kościoła, były trzy piętra mieszkań; każde piętro, miało 33. izb; a każda izba, wysokości 5. łokci. Przez dach, czyli pułap tych izb, zrobiono okna, które oświecały wewnątrz kościół. Okna, nie miały szyb, ale były zapuszczone płutnem gumowanym, czyli kratkami, według zwyczaju krajowego, i trzymały wysokości 5. łokci. Po obu bokach przyślonku, były schody kręcone, przez które wchodziło na górę do tych izb.

Dach kościoła, ułożony był z przednich belek, czyli z wybornych dylów drzewa cedrowego. Płasko go dano, tak iak wszystkie dachy krajowe. Wnętrze kościoła, było także całkowicie obite tymże drzewem, od

Lata przed
Chryl:

od posadzki aż do sklepienia. Posadzka, była z drogiego marmuru, pokryta taflami jodłowemi, powleczone mi blachą złotą. Kościół, był opasany ogrodzeniem, nazwanym *cmentarz kapłanów*, który otaczały krużganki pokryte, stojące na dwóch lub trzech rzędach słupów. W głębi tych krużganków, zbudowane były mieszkania, dla wygody kapłanów i Lewitów, i dla składu sprzętów i bogactw kościelnych. Były jeszcze i kuchnie, do warzenia mięsiva z ofiar. Ten cmentarz, obwiedziony był murem, i wchod był do niego trzema bramami, od wschodu, południa, i północy. Dokoła tego cmentarza, był wielki czworograniasty dziedziniec, który nazywano *cmentarzem Izraelskim*, opasany krużgankami i budowlami, tak iak i *cmentarz kapłanjski*, i takóŜ obwiedziony murem. Weyście było do niego czterema bramami. Naostatek było trzecie i ostatnie ogrodzenie, które zamykało, niby w koronę, cały gmach, i nazywało się *cmentarz narodów*. To jest nayszczęśliwsze wyobraŜenie, iakie tylko dać można, tego tak sław-

wnego

Lata przed
Chryl:

wnego kościoła. Zostań nam teraz wymienić ozdoby, miednice, naczynia, i statki wszelkiego gatunku, których liczba i bogactwa sfoŝowały się do zacności miejsca, w którym były złoŜone.

Na wstępie przyŝionku, stały dwa słupy, wylókcie 18. łokci, wydrąŜone wewnątrz, a grube na cztery cale. Nagłowki ich, miały kaŜdy po 5. łokci na wyŜ. Okrągłe były, i ozdobione kształcie siatek, czyli plecionych gałęzi. Nad, i pod temi siatkami, wisiał rząd malogranatów, po sto w kaŜdym rzędzie. Nad tym wszystkim, był kształt lilii albo róŜy, wysoki ieden łokieć, który kończył nagłówek. Jeden z tych słupów, nazywał się *Sachin*, a drugi *Booz*. Okrom morza miedzianego, *Salomon* kazał zrobić 10. naczyń z brązu, wyniesionych na podstawkach, i złoŜonych na kołach miedzianych, które słuŜyły do przeprowadzania ich, według potrzeby, z miejsca na miejsce. Te naczynia, były podwoyne, i złoŜone z iakowegoś niby statku czworograniastego, który był nakształt miednicy, do przy-

O

mo-

Lata przed
Chryst:

mowania w się wody, spadający
 z drugiego statku, czyli miednicy,
 zostający na wierzchu. Miednica
 czworograniasta, ozdobiona była
 lwami, wołmi, i cherubinami. Każde
 naczynie, zabierało 4. beczek i 41.
 kwart, a 40. calów kubicznych miary
 Paryskiej. Nie można z zadzi-
 wieniem nie czytać w *Jozefie*, owe-
 go wyliczenia naczyń, i ozdób złot-
 ych i srebrnych, które się znaydo-
 wały w tym kościele: 10,000. lichta-
 rzy złotych, z których jeden był w
świątym, i palił się dzień i noc; 80,000.
 misek złotych, do lania na ofiarę
 wina; 100,000. miednic złotych, a
 200,000. srebrnych; 80,000. pułmi-
 skow złotych, na których ofiarowa-
 no na ołtarzu mąkę zaczynioną;
 160,000. pułmiskow srebrnych do
 tegoż użytku; 60,000. pułmiskow
 złotych, na których rozczyniano
 najprzedniejszą mąkę z oliwą, a
 120,000. pułmiskow srebrnych do
 tegoż użytku; 20,000. brytwan czy-
 li tyglów złotych, na trunki, które
 ofiarowano na ołtarzu, a 40,000. sre-
 brnych; 20,000. kadzielnic złotych,
 w których noszono kadzidło w ko-
 ściele,

Lata przed
Chryst:

ściele, a 50,000. drugich kadzielnic,
 w których noszono ogień. Tenże
 sam autor przywodzi, że *Salomon* ka-
 zał zrobić 1,000. ubiorów, dla użytku
 arcykapłana, zawartych w sutan-
 nach, naramiennikach, czyli *ephod*,
 napiersnikach, i tym podobnych;
 10,000. szat ze lnu cienkiego, i tyleż
 pasów purpurowych, dla kapłanów;
 200,000. szat ze lnu cienkiego, dla
 Lewitów i muzyków; 400,000. instru-
 mentów muzycznych, z owego to
 drogiego kruszcu, który inni nazy-
 wają *electrum*. Przydaie *Jozef* dzie-
 jopis, iż gdy się zdarzyło rozdarcie
 albo najmniejsza zmaza w szacie
 kapłańskiej; nie wolno było iey ani
 naprawiać, ani myć, dla dalszego
 użytku. Dawano wraz nowe szaty,
 a ze starych robiono knoty do lamp.
 To krótkie wyszczególnienie, wzięte
 po większej części z historyi stare-
 go zakonu *Calmeta*, może służyć za
 niejaki wyobrażenie okazałości
Salomonowego kościoła. Kiedy ko-
 ściół w 8. lat zakończony został,
Salomon wyprawił poświęcenie one-
 go, i zabił na ofiarę niezliczone
 mnóstwo bydła.

Lata przed
Chryśc

Co był ołtarz całopalenia?

Ołtarz całopalenia stał w kruchcie przybytku, zrobiony z drzewa *se-thim*, i miedzią pokryty: na nim to palono mięsiva poświęconych na ofiarę bydła, w ofiarach nazwanych *całopalenia*. Utrzymywano na tym ołtarzu nieustannie ogień święty, spuszczonego z nieba, podczas poświęcenia przybytku (k). *Salomon*, budując kościół, wystawił nowy ołtarz całopalenia, daleko większy od pierwszego, który na wstępie przyślonku umieścił.

Co się rozumie przez morze miedziane?

Rozumie się kadź miedziana, czy-

(k) Jest pytanie: iak ołtarz drewniany, mógł wytrzymać tak wielki ogień, jaki niecono pod czas palenia mięsiv na ofiarę? P. *Saurin*, w swoich rozmowach historycznych nad *pentateuchem*, ułatwia ten zarzut. „Ołtarz, mówi on, był zakleśly, albo, „litez podobno zupełnie wydrażny; w tey wydrażności, były zrobione dwa naczynia, to jest: „krata nakształt rosztu, i wielki statek, który „nańże wykłady pisma nazywają obwo- „dem, na którym składano mięsiva ofiar... Sta- „tek ten, był zawieszony u ołtarza nad rosztem, „na czterech grubych pierścieniach miedzianych: „krata także, na której ogień niecono, była za- „wieszona; kształt iey, był podobny do rosztu, „żeby ogień mógł przechodzić, a tym samym le- „piey palić. „

Lata przed
Chryśc

li statek, poświęcony u Żydów do służby Boskiej, który stał w kruchcie przybytku. Miała być napel-niona zawsze wodą, i tego powinni byli postrzegać Lewici. Kapłani, przed sprawowaniem powinności urzędu swego, powinni byli zawsze myć sobie w tey kadzi ręce i nogi; płokali także w niej wnętrzości ofiarowanych bydła. Ta kadź, mu-siała mieć na dnie wiele upustów, pod którymi tyleż było wanienek. *Moyzesz* świadczy, iakoby ta kadź miedziana, zrobiona była z zwierciadel kobiet, które zbierały się gromadami do drzwi przybytku: ten ka-walek, bardzo wiele zadał trudno-ści tłumaczom pisma. *Salomon* zbu-dowawszy kościół, kazał zrobić dru-gą kadź spiżową, daleko większą, przeznaczoną do chowania wody dla użytku kapłanów. Kadź ta, mia-ła dwadzieścia stop diametru, od brzoza do brzoza; a około sześćdzie-śiąt stop w okrag. Cała była okrąg-ła, a dzieśięć stop głęboka. Wręb, był ozdobiony pafem, z wyrabiane-mi na nim jabłkami czyli gaskami, przez połowę. Podstawę, miała ro-wnością podłużny, wydrażny,

Lata przed
Chryśc:

dwadzieścia stop mający w kwadrat, a cztery stopy nawyż. Kadźta, nazwana była *morzem*, dla swej ogromności. Zawierała trzyście iedenaste korcy, iednę ćwierć, dwadzieścia siedm kwart, i sześć calow kubicznych miary Paryskiej. Postawiona była na dwunastu wolach śpiżowych, podzielonych na cztery gromady, w każdej gromadzie po trzech, obroconych ku czterem częściom świata, zostawiając między sobą cztery miejsca wolne pod spodem *morza*, do przystępu ku wannie kapłanom, mającym się oczyszczać. W spodzie tej kadzi, spuszczała się woda czterma rurkami, i spadała w miednicę.

Jaka była sława Salomona u postronnych narodów?

Przedziwne nad podziw dzieła panowania jego, bogactwa ciagnione z handlu w *Osirze* i *Tarsie*, mądrość jego rządu, tak wielką mu sławę u postronnych zjednały, iż królowa *Saba*, chciała tego oczyma swemi doświadczyć; wszakże z tak pięknymi początkami, nie zgodził się koniec. *Salomon*, naysobożniejszy i naysmędrzy z królów, wpadł w bałwo-

Lata przed
Chryśc:

chwałstwo. Miał on do 700. żon, i 300. nałożnic, po większej części cudzoziemek; które przewróciły serce jego, i wprowadziły go do stawiania bożnic bałwanom.

Salomon czy pokutował przed śmiercią?

Nic o tym nie wspomina pismo, co daie sprawiedliwy pochop do wątpienia o jego zbawieniu. Cóżkolwiek bądź, Bóg rozgniewany, wzburzył nań nieprzyjaciół: *Adada*, *Razona*, który wziął *Damaszek*, i tam założył królestwo; i *Jeroboama*, syna *Nabatha*, który zbuntował pokolenie *Efraim*, i schronił się do Egiptu. *Salomon* umarł, licząc lat życia 58. 976. panowania 40. Dośtały się nam po nim, trzy przedziwne dzieła i kanoniczne, to jest: *Proverbia* (1), *Eccle-*

(1) *Proverbia*, abo przypowieści *Salomona*, bez wątpliwości i sprzeczki kościół ś. przyjął za pismo kanoniczne, to jest z natchnienia Ducha ś. ułożone. Z dawnych Pisarzów, sam jeden *Teodor z Mopsuesty*, tak nazwany, że miasta tego Cycylijskiego był biskupem, i umarł roku 428. przyznawał wprowadzić to dzieło *Salomonowi*, ale odbierał mu zaszczyt natchnienia Bożkiego.

Krytycy późniejsi, a wszczegulności *Grotius* wątpi, ażeby cały ten zbiór nauk mądrych, wszego stanu ludziom służących, z pod jednego wyfzedł piora *Salomonowego*. Nie przeczą oni, że *Salomon* zebrał, abo kazał zebrać naysmędrze przy-

Lata przed *fiastes* (m), *Canticum Cantico-*
Chryst:

powieści i zdania pisarzy Żydowskich dawniejszych, które prawidło nauki obyczajney stanowiły; ale twierdzą, że za *Ezechiasza* króla, ten zbiór był znacznie powiększony, pracą *Eliacima, Sobny, i Joaki*. Jakoż był tej księgi, nie jest jednostayny. W dziewięciu rozdziałach początkowych, które mają napis: *przypowieści Salomona*, jest ciągły, nakształt mowy porządnie związanej; ale w rozdziale dziesiątym, lubo pod tymże samym *przypowieści Salomonowych* tytułem, całe jest odmienny, krótki, węzłowaty, i wyrazami sobie przeciwnymi (*antitheses*) aż do wiersza 17. rozdziału XXII. zagęszczony. Od tego miejsca, do wiersza 23. rozdziału XXIV. znówu podobny do pierwszych dziewięciu rozdziałów powraca. Na ostatek rozdział XXV, od tych zaczyna się słów: *Te przypowieści Salomonowe, które wypisali mężowie Ezechiasza króla Judyjskiego*. Rozdziału XXX. początek: *Słowa zgromadzającego syna zwracającego, to jest według tłumaczów: Słowa Agury, syna Jachego*. Na ostatek rozdział ostatni XXXI. ten ma napis: *słowa Lamuela króla*. Na te wszystkie uwagi, można odpowiedzieć krótko i gruntownie: że wszystkie te przypowieści są *Salomona*, po części od niego samego na piśmie zostawione, a po części od ludzi oświeconych, z rozkazu *Ezechiasza* króla, zebrane. *Lamuel król*, (z hebrajskiego: *który jest od Boga*) znaczy samego *Salomona*, które imię matka *Bethsabea* mu nadała. Imiona tak-że *Jedidiah, Caeleth, Agur*, według tłumaczów pisma ś., znaczą tegoż *Salomona*. *Calmet* w słowniku pisma ś.

(m) Y tej księgi, niektórzy krytycy niechęć *Salomonowi* przyznawać; ale kościół ś. nie tylko

rum (n). Oprócz tych ksiąg, niektórzy Lata przed
Chryst: go uznają za autora ksiąg mądrości, i *Ekklesjastyka*, także księgi *Joba*. Pierwsze dwie księgi, to jest: *Mądrości* (o), i *Ekkle-*

ia ma za kanoniczną, lecz i za pismo *Salomonowe*. *Calmet* w słowniku pisma ś. pod słowem *Ecclesiastes*.

(n) Wszyscy na to się zgadzają, oprócz *Talmudystów*, że to dzieło jest *Salomonowe*, i tak od kościoła świętego, iako od Żydów, za kanoniczne przyjęte. Żydzi, niepozwalali go czytać, niemającym lat 30. Całe dzieło jest allegoryczne, i znaczy, według Żydów, miłość Boską względem synagogi; a według Chrześcian, miłość Chrystusa Pana względem kościoła.

(o) Autor *Mądrości*, jest całe nieznajomy. Domyśli różnych o tym, wylicza *Calmet* w swym słowniku. Pierwsze pismo, abo oryginał, nie było w języku Hebrajskim, ale Greckim: autor był biegły w tym języku, i z wyrazów od niego zażytych, pokazuje się, że czytał *Platona*, i Greckich poetów. *Cornelius à lapide* mniema, że jeden z 70. tłumaczów, za *Ptolomeusza Filadelfa*, tę księgę napisał; mniemanie swoje na tym zasadza, że, według *Aristeusza*, ten król podał każdemu z tłumaczów, niektóre pytania o dobrym państwie rządzie; jeden z nich, mógł wszystkie odpowiedzi zebrać, i z nich księgę ułożyć, która ma za cel, uczyć królów, rządzców, i sędziów świata. Tej księgi, nigdy Żydzi nie mieli za kanoniczną, a Chrześcianie, nie zawsze, i nie wszyscy. Zbory: *Kartański* r. 337. *Sardycki* r. 347. *Carogrodzki* in *Trullo* r. 692. *Florencki* r. 1438. nakoniec *Trydencki*, uznały ją za kanoniczną.

Lata przed
Chryśt:

i *Ekklezjaſtyka* (p), są, zdaniem uczonych krytyków, późniejszy od czasów *Salomona*; a księga *Job*, dawniejsza. *Pſalmy Salomonowe*, w liczbie 18., bardzo dowcipnie i kształtnie, z wyrazów *pſalmów Dawidowych*, i różnych proroków wyciągnionych, ułożone, Żydom i kościołowi zachodniemu nieznanym były. Kościół Grecki, mądrość w nich *Salomona*, (choć niejaki Żyd Greczyn je ułożył;) uwielbiał; ale między księgi piśma ś. nigdy nie poczytał.

Wiele innych ksiąg, potomność przyznawała *Salomonowi*, które wszystkie, chociażby od niego były napisane, nie podniosłyby mądrości jego do więkſzey ſławy, nad tę, którą mu przyznaje piſarz *ksiąg królew.*

(p) *Jeſus*, syn *Siracha*, mieni się być autorem tej księgi, i uczeni ludzie nie przeczą mu tego; ale na czas życia jego niezgadza się. Oryginal Hebrajski, od dawnych czasów zginął. Synagoga, nie liczy iey między księgami kanonicznymi, ani kościół Chryſtuſów pierwotny, za taką ją przyjmował. Jednakże śś. *Cyprian*, *Ambroży*, *Auguſtyn*, uznawali ją za piſmo ś., i tę iey powagę przyznał zbor powszechny *Trydencki*. W rękopiſmach i księgach drukowanych, *Eccleſiaſticus* przywodzi się obyczajem ſkroconym *Eccleſi*; a *Eccleſiaſtes*, *Eccleſi*, albo *Eccleſi*.

Lata przed
Chryśt:

wszkieh (q) temi ſłowami: *Mówił też Salomon trzy tyſiące przypowieſci, a pieśni jego było tyſiąc i pięć; rozprawił też o drzewach, od cedru który ieſt na Libanie, aż do hizopu, który wyraſta z ſciany, i mówił o zwierzętach i ptakach; i płazie, i orybach. I przychodzili ze wſzyſtkich narodów, ſłuchać mądroſci Salomonowej, i od wſzyſtkich królów ziemſkich, którzy ſłyszeli mądroſć jego. Księgi, które Salomonowi przyznawaia, a nie są jego, wylicza *Dom Calmet* w ſłowniku piſma ś.*

Kto naſtąpił po Salomonie, i iakie były okolicznoſci iego panowania?

Roboam, ſyn jego, który, ſłuchając właſney ſurowoſci, i rad młodych ludzi, utracił 10. pokoleń Izraëłſkich (r), które obrały ſobie *Jeroboama*,

(q) *III Reg. IV. 32.*

(r) *Roboam*, wynieſiony na tron, proſzony był od wſzyſtkiego ludu Izraëłſkiego o umnieyſzenie ciężarów, włożonych od oycy jego *Salomona*. *Roboam*, wzięwſzy na rozmyśl proſbę poddanych, kazał im za trzy dni przyſić po odpowiedź. Tym czasem, od *Salomonowych* poradcików zaſięgał rady, którzy go namawiali, ażeby ludowi zſolgował. Udał ſię król takżę po radę do młodzieńców, ſwych rówieſnników; ci mu ſrogoſcią państwo umocnić życzyli, i na ſwoie zdanie młodego monarchę przeciągnęli. Po trzech dniach powrociwſzy lud,

Lata przed
Chryf: za króla; co oddzieliło królestwo
Izraelskie, od królestwa Judzkiego,
nad

gdy usłyszał, iż nie tylko nieobiecnie król uiać mu ciężaru, ale jeszcze onego przydać; natychmiast dziesięcioro pokoleń z buntowawczy się, *Jeroboama* królem obrali, któremu, za życia jeszcze *Salomona*, *Ahas* prorok, godność królewską, rozdarzył swój płaszcz na części 12., a z tych 10 mu udzielał, przepowiedział, i Boskim imieniem przyobcał.

Podatki, nałożone od *Salomona* na Izraelitów, musiały być onym tym nieznośniejsze, że do czasu panowania jego, niemaż w piśmie ś. śladu, ażeby ie Izraelici opłacali, wyjąwszy pół lika, który Bóg na potrzeby przybytku świadectwa, każdemu od lat 20, mężczyźnie zapłacić kazał. (*Exod XXX. 13.*) Ani prawi i od Boga wybrani sędziowie, ani pierwsi dwaj królowie *Saul* i *Dawid*, żadnych podatków nie nakazywali, ani wyciągali. *Salomon*, wstąpiwszy na tron, najprzód na *Chanaaneyczyków*, w państwach swych mieszkających, ciężkie podatki i pańszczyznę nałożył, potem też same ciężary na Izraelitów rozciągnął. Lud, do daniny nie przywykły, szemrał i burzył się, a *Jeroboam* poduszczą go nieomieszkał; o co do króla odniesiony, do Egiptu uciekać musiał, a po śmierci *Salomonowej*, zaraz do oyczyzny i zamyśln powrociwszy, 10. pokoleń od tronu *Dawidowego* oderwał. Nie czytamy, ażeby Żydzi, z Babilońskiej uwolnieni niewoli, podatki królom Perskim płacili. *Ptolomeuszom* też, i królom Syryjskim, stałego, a przynajmniej ciężkiego poboru niedawali. Ale od Rzymian, za poddanych uznani, ciężkimi danina-

nad którym panował *Roboam* (s). Lata przed
Chryf: *Roboam* proroka *Semejasza*, który mu zakazał podnosić wojny na 10. pokoleń zbuntowanych: *Sezak*,

mi byli obłożeni, i to za najcięższe poczytali jaramo, iż będąc ludem Bożym, bałwochwalcom czynić płacić musieli. To ich buntu, było najpierwszym powodem: to zguby przyczyną. *Roboam*, i ci, za których przewrotną on radą poszedł, nie znali, ani istoty, ani granic władzy pańujących. Ci, których Bóg zwierzchności swej na ziemi namiestnikami uczynił, nie dla nadętości i pychy, lub osobistych swych pożytków, ale dla uszczęśliwienia poddanych swych powinni ją sprawować: zaślaniać ich obroną i opieką, nie zaś ciężarem i jarzmem uciskać. Przykład syna *Salomonowego*, zostawił wszystkim królom, przełożonym, i wiekom naukę: że najwspanialsze świata trony, mrotniejszych nie mają sław, nad miłość poddanych: że człowiek, zwierzchnością obdarzony, powinien z łagodnością przyjmować, a z cierpliwością słuchać skarg swych poddanych, i nędzę ich, według możliwości, opędać: że gwałtowne rady, nigdy na dobry koniec nie wychodzą, a rozjątrzona cierpliwość nędznego ludu, najmocniejszą trony ku zgubie nachyla, a podczas z gruntu wyrwaca.

(s) Luba Bóg dopuścił odpadnięcie 10. pokoleń, na ukaranie zbrodni *Salomona*; wszelako pismo ś. brzydzi się buntem *Jeroboama*, który mieni przeciwko samemu Bogu być podniesionym; gdyż wierności i posłuszeństwa, prawym królom winnych, żadne niemogą naruszać wynalazki.

Lata przed
Chryst:

zak, król Egiptu, napadł potym na niego, i uniośł wszystkie skarby z kościoła. Niezbożnością swoją i bałwochwaltwem, ściągnął ten król gniew Boski na siebie.

Jak długo trwało królestwo Izraelskie, założone od Jeroboama?

Trwało lat 254. pod 19. królami (t), którzy wszyscy byli bezbożni i bałwochwalcy; to jest od 975. aż do 721. roku przed Chrystusem. *Jeroboam* pierwszy król, dla utrzymania w posłuszeństwie swych nowych poddanych, kazał im zrobić dwóch cielców złotych. Kapłani, Lewitowie, i prawowierni Izraelici, którzy w prawdziwey trwali wierze, a obrządkami bałwochwalstwiemi zmazać się niechcieli, opuściliwszy domy i majątki, do Judzkiego Królestwa się wynieśli. *Nadab*, syn jego, naśladowca niezbożności oycy, był zabity od *Baazy*, który wyciął

(t) 1. *Jeroboam*. 2. *Nadab*. 3. *Baaza*. 4. *Ela*. 5. *Zambri*. 6. *Amri*. 7. *Achab*. 8. *Ochoziasz*. 9. *Joram*. 10. *Jehu*. 11. *Joachaz*. 12. *Joas*. 13. *Jeroboam*. 14. *Zacharyasz*. 15. *Sellum*. 16. *Menahem*. 17. *Faceia*. 18. *Faceasz*. 19. *Ozrasz*. - P. Boissier starczy, w tomie IV. *Memoires de l'academie des belles-lettres* pag. 337. rozumie, iż było 20. królów Izraelskich.

Lata przed
Chryst:

cały dom *Jeroboama*, iż ani jednego nie zostało potomka. Na mieysce *Baazy*, nastąpił *Ela* syn jego, zabity na bankiecie od *Zambrego*; który, sam prześladowany od *Anre-go*, za sprawą woysk Izraelskich na królestwo wyniesionego, zamknął się w pałacu, i z całą swą familią dobrowolnie podłożonym ogniem zgorzał, ażeby w ręce nie wpadł nieprzyjacielskie. *Amri*, zdobytego spokojnie używając królestwa, nieprawością przeniósł wszystkich swych poprzedników. Zbudowawszy miasto *Samaryę*, zostawił koronę synowi *Achabowi*, który panowanie swe pamiętnym uczynił.

Czym panowanie Achaba stało się w dziejach pamiętnym?

Nieprawością jego własną, złością, i okropnym końcem *Gezabeli*, żony jego, i cudami *Eliaśza* proroka. Nieprawości miarki dopełnił *Achab*, przydając do czci cielców złotych, od *Jeroboama* wprowadzoney, cześć niezbożną *Baala*, do której przykładem swym, cały naród pociągnął: winnicę *Nabothowi*, dla rozprzestrzenienia ogrodów swych, wydarł, i we wszy-

Lata przed
Chryst:

wszystkich sprawach swych, równie nieprawiedliwym, iak bezbożnym pokazał się. Gdy głód na lud jego przepuszczony, i do lat 5. przedłużony, od zbrodni go niezawściągnął; Bóg ośnowę życia i panowania jego przerwał, dawszy nad nim zwycięstwo *Aminadabowi*, królowi Syryjskiemu, z którym on walną zwiódzły bitwę, strzałą przeszyty zginął, a którego przedtym frogą poraził był klęską około roku przed Chrystem 897.

Jezabel, córka *Ethbaala*, króla Sydońskiego, ze wszystkich rodzajów złości ulana niewiasta, męża do nayszkaradniejszych zbrodni, a mianowicie bałwochwalstwa, przywiodła; *Eliafza* proroka do ucieczki przymusiła; *Nabothowi* ubogiemu winnicę i życie wydarła; proroki Pańskie okrutnie pomordowała; i nie było nieprawości, które by się niedopuszcila; ale zbrodnie iey, zaśluzoną na koniec karę odniosły. *Jehu*, ieden z hetmanów syna iey *Jorama*, namaszczony z rozkazu Boskiego od proroka na królestwo, zabiwszy króla na roli *Nabothowej*, wpadł do miasta,

Jara-

Lata przed
Chryst:

Jezabelę, dla przypodobania się upiękzoną, z okna zrzucić kazał; z której, kopytami końskimi podeptał, i od psów pożartey, jeno trupiłęb, nogi, i końce rąk do pogrzebu dostały się, około roku przed Chrystem 884. Tenże *Jehu*, 70. synów *Achabowych* okrutnym mordem zgładziwszy, do szczytu niezbożne plemie wytepił.

Eliafz, karmiony cudownie na pustyni od kruków, rozmnożył olej wdowy z *Sarepty*, i zmarłego iey syna wkrzesił: ludowi Izraelskiemu prawdziwego Boga, cudownym osiary zapaleniem, pokazał, i 450. proroków *Baalowych* zabić kazał; o co, od zemsty zagniewanej *Jezabeli* uciekając na pustynią, od anioła strawę chleba i wody był opatrzoney. *Ochoziazfowi* królowi, który spadł z okna, śmierć przepowiedział, spaliwszy pierwey 2. rotmistrzów i 100. żołnierzy, których *Ochoziazf* posłał był, ażeby mu go poniewolnie przyprowadzili. Przeszedłszy z uczniem *Elizeuszem*, od pługa przedtym wezwany, suchą nogą *Jordan*, którego wody, płaszczem jego uderzone,

P

na

Lata przed
Chrylł:

na dwie ściany rozstąpiły się, około roku przed Chrylłusem 895. od wichru, nakłztałt wozu ogniłtego, porwany, płaszcz swój z obłoków spuścił *Elizeuszowi*, dwoiakięgo ducha prorockięgo dziedzićowi.

Ktore są przednieyſze dzieła Elizeuſza Proroka?

Bóg miłoierny, pozwolił *Elizeuſza* ludowi Izraélłkiemu, na bałwochwalłstwo i ſproſnoſci życia wylanemu, ażeby przykładem wielkich cnot i cudow, na drogę ſprawiedliwoſci i praw Boſkich go naprowadził; ale wſzyſtkie ſrzodki, od mądroſci i dobroci Boſkiey uſzyte, nad narodem zapamiętałym, i w złoſci zakamieniałym, nic nie mogły dokazać. *Elizeuſz*, doſwiadczaiać ſpuſzczonego ſobie *Eliaſzowego* płaszczu, uderzył nim wody *Jordanu*; ktore gdy za drugim razem rozſtąpiły ſię, ſuchą przezeń przeſzedł nogą, wody w *Sericho* złe uzdrowił, ziemię nieplodną żyźnoſcią obdarzył, *Jozafatowi* Judſkiemu, i *Joramowi* Izraélłkiemu, królom, nad Moabitami zwycięſtwo przepowiedział, na ſmieiające ſię z ſiebie chłopięta, i *tyſkiem* nazywiające, dwóch z laſu przyzwa-

Lata przed
Chrylł:

nych niedźwiedzi przepuſcił, ktorezy z nich czterdzieſci i dwoje dzieci rozſzarpali; goſpodyni nieplodney uproſił od Boga ſyna, a potym go umarłęgo wkrzeſił. *Naamana*, hetmara woylek Syryiſkich, kazawſzy mu ſiedm razy obmyć ſię w *Jordanie*, z trądu oczyſcił, i tenże trąd na ſługę ſwego *Gieſę*, karząc go za ſakomłtwo, i przyięte od *Naamana* dary, przeniolł; żelazu, w wodzie po-grażonemu, wypłynąć kazał; *Samaritanom* obleżonym, nieſpodzianą obſitoſć, i uwolnienie miaſta przepowiedział; oliwę dla ubogięy wdowy, ażeby, ią przedawſzy, długi ſwoie zapłaciła, rozmnożył; i wielą innych ſpraw cudownych wſławiwſzy ſię, w lat 100. wieku ſwego z tym ſię ſwiatem rozſtał, około roku przed Chrylłusem 850.

Po Eliaſzu i Elizeuſzu nie naſtąpił inni prorocy, duchem Boſkim naſchnieni, i od Boga poſłani?

Cechą i znamieniem prawdziwych i od Boga poſłanych prorokow, były życia ſwiątobliwoſć, i przyſzłych rzeczy przepowiadanie. Przypadki, przyſzłoſci zaſłoną ukryte, obja-

Lata przed
Chryst:

wiać, Mądrość przedwieczna sobie tylko samey zachowała, tak iednak, że częśćkę tey nadprzyrodzoney wiadomości, ludziom niektórym, od siebie wybranym, według swego upodobania podczas udzielała. Od *Samuela*, ostatniego ludu Izraelskiego sędziego, aż do *Eliafza*, i *Elizeusza*, nie przestał Bóg posyłać do ludu swego mężów, życia ostrością znakomitych (u), którzy, od niego

(u) Przez proroków, nie zawsze Żydzi rozumieli ludzi, duchem wieńczym od Boga obdarzonych; ale równie nazywali ich uczniów, abo, według stylu hebrajskiego, synów prorockich. Ci synowie, abo uczniowie, prorocy, mieszkali po wsiach, używali odzienia grubego, i pasów skórzanych, mieszkali w chałupach lichych, pracą rąk własnych zbudowanych, ręczną robotą, i wychowaniem dzieciak zabawiali się, ludziom wykładali tajemnice wiary, obowiązki prawa, powinności życia obywatelskiego i zakonnego; gardzili bogactwami, nie przyjmowali upominków, żyli w towarzystwie z wielu osób dobranym, i pod władzę iednego proroka, iako oyców, poddanym. Ludzie, do tak prostego i wzgardzonego życia powołani, u dzieci, bywali w pośmiewisku, a od dworzan, szalonemi zwani. Ze śmiało na samych królów bezzdrożne powstawali postęпки, prześladowania na się ciężkie częstokroć ściągali, a pod czas na utratę samego życia wydawali się; od rozumniejszey iednak części narodu, część i uszanowanie, cnocie przynależne, odbierali.

Lata przed
Chryst:

oświeceni, i duchem męstwa napełnieni, prawdy przedwieczne monarchom i pospólstwu opowiadali, wiernych cieszyli, złych strofowali, i gniewu Boskiego nieuchronnością, od złego życia odводzili. Lubo w obu królestwach, Judzkim i Izraelskim, prorocy nigdy nieustawali; przecież w Izraelskim, bałwochwaliskim, i od królów niezbożnych rządzone, daleko licznieyszy znajdowali się, niż w Judzkim; dobroć albowiem Boska, chciała stosować lekarstwa do chorób, a środki do potrzeby.

O którym czasie prorocy pisać zaczęli, i których pisma, do potomnych doszły się wieków?

Za panowania *Jeroboama II*, króla Izraelskiego, który osiadł tron oycowski roku 825. przed Chrystem, chciał Bóg, ażeby mężowie, od niego wybrani, i duchem prorockim napełnieni, co ludziom przepowiadali, to na piśmie następnym wiekiem zostawili. Proroków, którzy przez lat około 400., iedni po drugich następowali, a niektórzy w iednym z sobą czasie żyli, aż do ostatniego

Lata przed
Chryśt: tniego *Malachiasza*, jest w liczbie 17.; z których, czterech jest większych, a dwunastu mniejszych; gdyż *Baruch*, od Żydów nie jest do liczby proroków przyięty (w), a od tłumaczów niektórych pisma s. Chrze-

(w) Nie tylko Żydzi, ale i *Dyssydenci*, *Barucha*, za pisarza kanonicznego nie przyjmują. Żydzi inney nie przywodzą przyczyny, tylko że proroctwo *Barucha*, nie jest po hebrajsku (iakoż prawda, że oryginał hebrajski zginął) ani w ich znayduie się bi. lli. *Dyssydenci*, wiele w nim mniemanych upatrują historycznych omyłek, a najpierw: że nie nayduie się w rejestrze ksiąg świętych, abo kanonicznych, od *Origenesa*, *Melitona*, s. *Hilarego*, *Grzegorza Nazyanzeńskiego*, *Hieronima*, *Rufina*, przyiętych. Na to im odpowiadamy: że jeżeli dawne ksiąg świętych rejestra, nie kładą wyraźnie księgi *Barucha*, kładą ją jednak w księdze *Jeremiasza* proroka, co się dowodzi z samych ss. *Hilarego* i *Grzegorza Nazyanzeńskiego*, którzy lubo *Barucha* nie położyli w swym rejestrze, przywodzą jednak z niego wiersz 36. z rozdziału III. iakoby z księgi *Jeremiasza*, którą bez żarney sprzeczki, mają za kanoniczną. S. *Ireneusz*, *Tertullian*, *Cyprian*, *Euzebiusz Cezareyski*, *Ambroży*, *Augustyn Esc*, toż samo *Barucha* miejsce przywodzą, iako *Jeremiasza*; z kąd pokazuje się, że ci oycowie, brali pismo *Barucha*, za część księgi *Jeremiasza* proroka. W starych mszałach, w wigilią świętą, lekcyja z *Barucha* znayduie się, pod napisem: *Lectio Jeremiae prophetae*. Obacz uczonego *Dupin* na tym miejscu.

Lata przed
Chryśt: Chrześciańskich, za jednego z *Jeremiaszem* poczytany. Proroctwa ich, ściągaly się prosto do królestw Judzkiego i Izraelskiego. Nieszczęścia i klęski, iako to: wojny, spustoszenia, rabunki, zburzenie *Samaryi* i *Jeruzolimy*, niewola i rozproszenie obywatelów obojga królestwa &c. nakoniec powrot do oyczyzny części tychże obywatelów, podniesienie kościoła z gruzów i rozwalin, naprawa murów *Jeruzolimskich*, prorokom od Boga były objawione, a od proroków, ludziom zapowiedziane. Tęż objawienia prorockie, sięgały państw wielkich, i ludzi nad temi państwami z władzą od Boga przełożonych, a mianowicie państw: *Affyryjskiego*, *Babilońskiego*, *Egypckiego*, *Greckiego* it. d. *Sennacheriba*, *Nabuchodonozora*, *Cyrusa*, *Alexandra* it. d. Bóg, który nayogromniejszy państwa do niepospolitey potęgi wyniosł, pewne im razem granice założył, za które żadna moc ludzka pomknąć onych nie mogła, ani trwałość za kres naznaczony przedłużyć.

Proro-

Lata przed
Chryst:

Prorocy, oprócz państw odmian, czy nie przepowiedzieli przypadków nadprzyrodzonych?

Bóg, który od samych stworzonego przez się świata pierwiastek, wszystkie dzieła kierował do tajemnicy obiecanego na okup ludzki wcielenia Syna swego, i założenia na opoce nieporuszoney kościoła prawowierneho, przez jednych proroków pod allegoryą i figurami, przez drugich iasnie i wyraźnie, przyście *Messyasa* (x), iego narodzenie, życie, prace,

(x) Wszyscy bez mała prorocy, przepowiedzieli iasnie i dokładnie, początki, wzrost, i zwycięstwo wiary chrześciańskiej. *JEZUS* Chrystus, wszystkich proroków cel i zamiar, zjawił się w tym właśnie czasie, w którym był przepowiedziany. W ten czas właśnie od Żydów i Rzymian, według godnych wiary pisarzów, był oczekiwany w ziemi Judzkiej człowiek niezwykły, którym podchlebcy czynili *Heroda* króla. Filozofowie teraznielsi, nie mogąc zgryść tak twardego orzecha, to jest odpowiedzieć na tak iawne prorocтва, w czasie dopełnione, w śmiech ie obrać; ale Filozofowie pogańscy, pierwszych trzech wieków po przyściu *Messyasa* na świat, więkz im moc przyznawali, niż samym cudom; bo cuda, zpedzali na czarnoksięstwo, a prorocтва, tak iasne uznawali, że one po zaszłych przypadkach rozumieli być uczynione. W ten czas chrześcianie,

Lata przed
Chryst:

prace, cuda, śmierć fromotną, i chwale opowiedział, a to, co było zapowiedziane, w czasie wypełnił. Wiele takich znajduje się prorocत्व, które nie mogą być przytłosowane, tylko do samego świata Zbawiciela; wielu jest proroków, którzy opowiadając przyście *JEZUSA* Chrystusa, byli onego figurą; prześladowani dla sprawiedliwosci, na osobach swoich, część ucisków i mąk ponieśli, które *Messyas* dla prawdy i niewinności potym wycierpiał.

Jakim czasu porządkiem prorocy żyli, i którzy z nich o Messyaszu prorokowali?

Jonaś, między prorokami, których pisma kościołowi Chrystusowe-

do świadectwa Żydów, główniejszych swych od samych pogan nieprzyjaciół, odwodzili się: którzy, prorocत्वom, od chrześcian przywiedzionym, prawdę przyznawali, ale na dopełnienie onych z nimi nie zgadzali się; przeciwnie poganie, uznawali onych dopełnienie, i do główniejszych życia Chrystusowego dzieł przytłosowanie, ale nie wierzyli, żeby one przed czasem były przepowiedziane. A tak jedni, iako drudzy, nie chcąc, przykładali się do ugruntowania wiary chrześciańskiej: Żydzi, prorocत्वom przyznając dawność i prawdę; a poganie, onych dopełnienie, i do rzeczy dopełnionych służne przytłosowanie.

Lata przed
Chryst:

mu dostały się, za najdawniejszego ma być poczytany, chociaż w porządku proroków mniejszych kładzie się piątym (y); ponieważ on, przed panowaniem *Seroboama II.* zaczął prorokować, któremu zwycięstwo nad Syryczykami przepowiedział. On sam jeden jest ze wszystkich proroków, który od Boga, do pogan, to jest *Niniwitów*, był posłany, i od którego, nikt dokładniej i doskonałej nie wyobraził na osobie swo-

(y) Chociaż *Jonasz*, siedmiasty proroków dawnością poprzedza; piątym jednak między mniejszymi kładzie się, że historia, którą on napisał, nie przypadła, jak r. 770. przed Chrystusem. Rokiem przed tą datą, Bóg rozkazał *Jonaszowi* udać się do *Niniwy*, i zapowiedzieć zburzenie miasta, w przeciągu dni 40., za nieprawości obywateli dopełnione. Prorok, unikając od oblicza Pańskiego, wsiadł w *Joppen* na okręt, i uciekał do *Tharsis*. Z woli Boskiej burza na morzu straszna powstała, marynarze *Jonasz* rzucają w morze, ryba wielka go połyka, a przez trzy dni i trzy noce w brzuchu swym wytrzymałszy, na suchą wyrzuciła. Za powtórzonym Boskim rozkazem, *Jonasz* idzie do *Niniwy*, i za dni 40. upadek miasta zapowiada. *Niniwitowie* do szczerej uday się pokuty, błagają gniew Boski, i odpuszczenie zapowiedzianej kary otrzymują. *Jonasz* o to rozgniewany, ażeby nie był mianowany za fałszywego proroka, ustępnie z mia-

Lata przed
Chryst:

swojej, śmierci, pogrzebu, i zmartwychwstania Chrystusa Pana.

Ozeasz, w porządku proroków mniejszych pierwszy, zaczął prorokować z panowaniem *Seroboama II.*, roku przed Chrystusem 825.; przepowiedział upadek królestwa Izraelskiego, zburzenie *Samaryi*, i powołanie narodów pogańskich do kościoła Chrystusowego. Umarł r. przed Chrystusem 784.

Jedl, drugi mniejszy prorok, według mniemania dowodniejszego, wraz

sta na miejsce wyniosłe, czyni sobie chłodnik, ażeby pod nim siedząc, uyrzał co się stanie z miastem. Bóg, zażalając go od upału słonecznego, w nocy wyprowadził z ziemi bluszcz, który cieplem swym go okrył, i wielką napęłił radością; ale Bóg zebrał robaka, gdy wschodziło nazajutrz, i zaraził bluszcz i uścisł. *Agdy weszło słońce, rozkazał Pan wiatrowi ciepłemu i palącemu, i uderzyło słońce na głowę Jonasz, i znużył mu być. T prosił duszy swej, aby umarł, i rzekł: lepiej mi umrzeć niż żyć. T rzekł Pan do Jonasz: co mniemasz? dobrze się ty gniewasz o bluszcz? i rzekł: dobrze się ja gniewam aż do śmierci. T rzekł Pan: ty zaufasz bluszczu, na którego nie robił, aniś uczynił, żeby wzrósł, który za jedną noc urosł, i za jedną zginął, a ja bym nie miał przepuścić *Niniwy*, miasta wielkiego, w którym jest więcej niż 120,000. ludzi? U *Jonasz* Rozdz. IV. w 7.-11.*

Lata przed
Chryśt:

wraz żył, i prorokował z *Ozeaszem*: przepowiedział niewolą Babilońską, wcielenie Syna Bożego, zesłanie Ducha ś., opowiadanie ewangelii, sąd powszechny, i koniec świata.

Amos, prorokował pod tymże *Jerooboamem II.*: przepowiedział niewolą, i uwolnienie z niej 10. pokoleń, zabity około roku przed Chrystusem 785. Jest on różny od *Amosa*, oycza *Izajasza* proroka.

Izajasz, pierwszy z 4. większych proroków, z rodziny *Dawida* króla, prorokował od roku przed Chrystusem 785. do roku 713.; z rozkazu króla *Manasseja* zabity w wieku bardzo podeszłym. W prorocत्वach swych, z 66. rozdziałów złożonych, tak iasnie o Chryście i kościele jego mówi, że można go brać bardziey za dziejopisa, który opisuie, co się już stało, niż za proroka, który, co się ielszcze stać ma, opowiada.

Abdiasz prorokował w Izraëlu, tego samego czasu, którego *Izajasz* kwitnął w królestwie Judzkim.

Micheasz prorokował w królestwie Judzkim od roku przed Chrystusem 758. do 724, i późniey. Przepowiedział:

Lata przed
Chryśt:

dział: że dwa pokolenia, miały być zaprowadzone w niewolą od Chaldeayczyków, a dzieście od Asyryjczyków; upewnił, że z pierwszej niewoli miał wybawić *Cyrus*, a z drugiej, daleko cięższej, bo szatańskiej i grzechu, *Messyas*, na którego narozdzenie, iasnie miało *Bethleem* naznaczyć.

Nahum prorokował po zburzeniu królestwa Izraëlskiego, roku przed Chrystusem 721.: cieszy 10. pokolenia, w niewolą zagarnione, a *Niniewie*, przepowiada po lat 100. upadek i zburzenie.

Habacuc, prorokował naydaley (inni kładą roku przed Chrystusem 680.) około roku przed Chrystusem 641. Przepowiedział niewolą Babilońską, i upadek tego państwa: że miał Żydów wybawić z niewoli *Cyrus*, a świat cały oswobodzić JEZUS Chrystus.

Sophoniasz, dziewiąty mnieyszy prorok, zaczął prorokować około roku przed Chrystusem 630. Zachęca Żydów do pokuty, zapowiada im ich i bałwochwaltwa upadek, mówi potym o zmartwychwstaniu Chry-

Lata przed Chrystus: Chrystusa Pana, i o szczęściu kościoła jego.

Jeremiasz, drugi z czterech większych proroków, zaczął prorokować roku przed Chrystusem 629. Nieszczęścia, któremi Zydów groził, tak ich rozjątrzyły, że go wrzucili do przekopu błotnistego; z kąd dobyty, nie przestał prawdy opowiadać. Po wzięciu *Jerozolimy* od Babilończyków, zostawiony w niewolę, szedł potem do Egiptu za Zydami, którzy tam uciekli, i nie przestał ich strofować o bałwochwalstwo; od których był ukamionowany w mieście *Taphac*, roku przed Chrystusem 590., iako pospolite niesie mniemanie. Proroctwo *Jeremiasza*, zamyka się w rozdziałach 52., a treny w rozdziałach 5.; oprócz proroctwa *Baruchowego*, który był uczniem i pisarzem *Jeremiasza*.

Ezechiel trzeci, a *Daniel* czwarty, więksi prorocy, prorokowali w Babilonie, pod czas niewoli. *Ezechiel*, od roku przed Chrystusem 595. przez lat 22. ten sprawował urząd; przepowiedział przywrócenie Zydów do oyczyzny, wybudowanie nowego kościo-

kościola, i królestwo *Mesjasza*. *Daniel* wraz z *Ezechielem* zacząwszy prorokować, daleko później przestał, pod panowaniem *Cyrusa*. Proroctwa *Daniela*, są jasne, i prawie podobne opisaniu rzeczy przeszłych raczy, niż zapowiadaniu przyszłych. Najślawniejszy między nimi jest, naznaczenie 70. tygodni, po których *Mesjasz* miał być na śmierć zkazany.

Aggeusz i *Zacharyasz*, wraz roku przed Chrystusem 549. zaczęli prorokować. Zachęcali Zydów, z niewoli Babilońskiej uwolnionych, do budowania kościoła: *Aggeusz* namienia o korzyściach, które miały spływać na ludzki naród z przyścia *Mesjasza*; a *Zacharyasz* opisuie tego najświętszego Zbawiciela życie i mękę, nakształt ewangelisty.

Malachiasz, ostatni prorok starego zakonu, prorokował po wystawionym kościele około roku przed Chrystusem 450. Przepowiada ofiar Zydówskich zniesienie, a nowej ofiary na cały świat powszechny, ustanowienie; przyście pierwsze *Mesjasza*, od *Jana* chrzciciela poprzedzone; sąd

Lata przed
Chryst:

sąd ostateczny, i powtórne przy-
ście *Mesyasza*, a przed nim, *Eliaśza*
proroka zjawienie.

Czy Jehu, wyniesiony na tron Izraelski, dopełnił zamiarów Boskich?

W części tylko sprawił się *Jehu*, według woli Boskiej, to jest, że wygładził do szczytu niezbożne *Acha*ba plemię; zebrałszy dowcipnie *Baala* kapłanów, wszystkich do jednego wytracić rozkazał, a bożnice, czci tego bożka poświęcone, porużył; ale bałwochwalstwa wyko-rzenie niechciał, i złotym cielcom, od *Jeroboama* w *Dan* i *Bethel* wysta-wionym, kłaniać się nie przestał. Bóg za dobre uczynki nadgradzając, do czwartego pokolenia potomstwo jego na tronie obiecał zachować; a za złe karząc, *Hazaela* króla Syryjskiego nań przepuścił, który nie tyl-ko całe królestwo spustoszył, ale też wiele miast nadgranicznych zabrał. *Jehu*, panowawszy lat 28. umarł ro-ku przed Chrystusem 856.

Którzy królowie, potomkowie Jehu, tron Izraelski posiadali?

Synowie po oycach, do czwarte-go pokolenia koronę nosili. *Joachaz*,
Joas,

Lata przed
Chryst:

Joas, *Jeroboam II.*, *Zacharyasz*, czwar-ty i ostatni z potomstwa *Jehu*.

Joachaz, z tych królów następcą, i nieprawości ich naśladowcą, frogie-mi od *Hazaela* i *Benadada*, królów Syryjskich, klęskami porażony, do Boga się udał, od którego wysłucha-ny, do śmierci, na rok przed Chry-stusem 851. przypadley, spokojnie pa-nował.

Joas, syn *Joachaza*, trzema zna-ko-mitemi zwycięstw przytargł Sy-ryjską potęgę, iako mu *Elizeusz* pro-rok przepowiedział; *Amazyasza* tak-że, króla Judzkiego, o klęskę przy-prawiał. Umarł roku przed Chrystu-sem 826.

Jeroboam II., syn *Joasa*, mądrym a walecznym panowaniem sobie i narodowi sławę zjednał, na Syryi-czykach klęsek dawnych poweto-wał, utracone miejsca odyskał, i jeszcze *Damaszek* i *Emath*, miasta za-możne, im zabrał. Żył i umarł w bałwochwalstwie roku przed Chry-stusem 784. po którego śmierci, dla niezgody i zamieszania, oraz dzie-cinnego wieku *Zacharyasza*, bezkró-lewie i nieład przez lat 12. ciągnę-ły się.

Q

Za-

Lata przed
Chryst:

Zacharyasz, syn *Jeroboama*, a prawnuk *Jehu*, na którym, według Boskiego wyroku, miało się w czwartym pokoleniu kończyć jego potomstwo, nastąpił po oycu w roku przed Chrytusem 772. Z jego na tron wstąpieniem, zapowiedziane od proroków pogrozki, zaczęły się pełnić nad niezczęśliwym królestwem Izraelskim. Szóstego miesiąca panowania poległ *Zacharyasz*, od *Sellum*, domowego swego, zabity.

Po śmierci *Zacharyasza*, jakie na królestwo Izraelskie przysły przygody?

Zaiste niepomysłne i okropne. Od pięciu królów, w ciągu lat 50., tron Izraelski posiadany, morderstwem się nabywał, i morderstwem się utracił. Najazdy potężnych sąsiadów zagęszczone, spustoszenie kraju ogniem i mieczem rozwiedzione, okrucieństwa własnych królów na poddanych wykonane, skończyły się naostatek na doszczętnym królestwa upadku, i stołecznego miasta *Samaryi* zburzeniu, od proroków dawno zapowiedzianym, a od sprawiedliwości Boskiej, na ukaranie nieprawości królów, i bałwochwalstwa Izraelitów, zgotowanym.

Lata przed
Chryst:

Sellum, zabójca *Zacharyasza*, na końcu jednego miesiąca panowania swego zabity od *Manahem*, przynależną zbrodniom swym karę odniósł.

Manahem, hetman woysk *Zacharyasza*, osiadłszy tron, krwią zbroczony, za pomocą *Phula*, Monarchy Asyryjskiego przekupionego, okrutne przez lat 10. panowanie rozwoził.

Phaceja, spadł na siebie po oycu sprawując królestwo, bałwochwalstwem i niezbożnością w ślady jego wstępował; na końcu drugiego roku, to jest przed Chrytusem 759. od *Phacee* zabity, zabójcy koronę zostawił.

Phacee abo *Pekah*, osiągnawszy tron, niezbożnym go panowaniem oszpecił. Woynę na *Achaza*, króla Judzkiego, podniósł, woyska jego nie raz poraził; na *Obeda* jednak proroka upomnienie, 200,000. branców wolnością udarował. *Teglathphalazar*, monarcha Asyryjski, znaczną część królestwa jego najechwawszy, dwa pokolenia, *Ruben* i *Gad*, i połowę pokolenia *Manasse*, w niewolę zagarnął, i do swego państwa przesłał.

Lata przed Chryst: działo. — *Pekah*, od *Ozeasza*, syna *Eli*, zabity, żyć i panować przestał roku przed Chrystem 739.

Ozeasz, ostatni król Izraelski, na którym wyroki przedwieczne dopełniły się: zły on był, ale nie równał się nieprawościami z swemi poprzednikami; że jednak na nim miara zbrodni dobrała się, na nim też zemsta Boska opadła. Przyciśniony potęgą *Salmanazara*, króla Asyryjskiego, hołdować mu, i daninę płacić podjął się: w lat kilka, jarzmo, z potrzeby przyjęte, rzucić postanowiwszy, z królem Egypckim w przymierze wchodził; co *Salmanazar* zwietrzywszy, i bez omieszkania pod *Samaryą* z wojskiem przybywszy, ściśm i oblężeniem obiegnał. *Ozeasz* przekonany, że w samem tylko rozpacz i odwadze ratunek może pokładać, przez lat trzy mężnie miasta i wolności bronił: na koniec jednak, nie tylko przemocą oręża, ale głodem i morem przyciśniony, na łaskę obrażonego zwycięzcy poddać się musiał. Miasto, w moc Asyryjską popadłe, na rabunek wydane; obywatele, bez względu

du na wiek, stan, płeć, w pień wycięci; wszystkie posiłki pokruszone, cielce złote w proch obroczone, gmachy z gruntu obalone, całe pyłzne miasto w kupę gruzu zamienione, a królestwo, które stało lat 254., zgładzone. *Ozeasz*, w kajdany wzięty, Izraelici z całego kraju zabrani, i ci, którzy w mieście od rzezi pozostali, na niewolę do Medyi zagnani, i po innych Asyryjskiego państwa ziemiach rozproszeni.

Strafna, ale sprawiedliwa kara ludu, który niechciał słuchać Boga, iego zachować przykazań, według onych żyć i sprawować się; który wzgardził jego przymierzem, cześć mu winną, do stworzenia obrócił, upomnienia sług jego odrzucił, w nieprawościach i niezbożności zakamieniał.

Czy po zburzeniu Samaryi, żaden zgola z Izraelitów, niewoli nie uszedł, a kraj od nich mieszkany pustoszał?

Znaczna część Izraelitów, zaraz po wtargnięciu Asyryjczyków, z kraju się wyniosła; niektórzy później znaleźli sposób wyprowadzić się do Egiptu, a niektórzy do królestwa

Lata przed
Chryst:

stwa Judzkiego, pod pobożnego króla *Ezechiasza*; pod którym, porzucili bałwochwalstwo, i stali się prawowiernym ludem Boskim, a króla i następców dobrimi poddanemi.

Salmanazar (iako mówi *Jozef Zydowin*) abo jego następca, dla zaludnienia królestwa Izraelskiego, posłał z różnych mieysc państwa swego osady; których, że naywięcey było z *Kuth*, ludzi tych, na mieyscu synów Izraelskich, w *Samaryjskich* miastach posadzanych, nazwano *Kuthanami*.

Bóg, na przychodniow *Samaryjskich* obywatelów, bałwochwalców, przepuścił lwy, którzy ich pożerali. Oczym gdy doniesiono królowi *Assyryjskiemu*, i za przyczynę przywieziono, że nowi *Samarytanie*, Bogu krajowemu czci nie oddają; kazał posłać tam Izraelskiego kapłana, któryby przesadzone narody nauczył prawa Boga ziemi. Posłany kapłan, osiadłszy w *Bethel*, nauczał, iako mieli chwalić Boga. Każdy naród, nauczywwszy się tajemnic wiary prawey, nie przestał fałszywych czcić bogów; ztąd powstała nowa religia,

Lata przed
Chryst:

religia, cale do Izraelskiej nie podobna: ponieważ wyznawała prawdziwego Boga, i wraz niemym kłaniała się posągom. Z tey samey mieszaniny, główna wypłynęła nienawiść między Zydami i Samarytanami: pierwsi, posłedniemi nieskończenie brzydzili się; posłedni, do powinowactwa duchownego pierwszych, podczas przyznawali się, a podczas, według okoliczności i potrzeby, ich się wyrzekali.

Czy między Izraelitami, tak w kraju swym mieszkającymi, iako w niewolę zabranymi, nie znaydowali się ludzie prawowierni, Boga prawdziwego czczący?

Lubo *Jeroboam*, pierwszy król Izraelski, z pobudek politycznych, w prowadził bałwochwalstwo, i złotych cielców ku czci wystawił, a tak on, iako jego następcy, pod ciężkimi karami zakazali chodzić do kościoła *Jerozolimskiego*; wszelako w państwie ich, byli nie w podłej liczbie ludzie Boga bojący się, którzy łączyli się z prorokami Pańskimi, brzydzili się bałwochwalstwem, i wszystkie powinności zakonu *Mozeszowego* spełnili.

Po

Lata przed
Chryst:

Po zburzeniu *Samaryi*, z Izraëli-
tow, w niewolę zagnanych, mu-
siało się wielu upamiętać, i do Boga
nawrócić. Ten, który przed nie-
wolą czcił Boga, a w niewoli, obfzer-
nieysze znalazł pole do ćwiczenia
się w cnocie i miłosiernych uczyn-
kach, nazywał się *Tobiasz*, z pokole-
nia *Nephthali*.

Zaprowadzony od *Salmanazara*
do *Niniwy*, dał przedziwne przykła-
dy miłości bliźniego, naybardziej
z niebezpieczeństwem życia grze-
biąc zmarłych swych ziomeków. Sy-
na tegoż imienia, w pobożności, i
bojaźni Boskiej wychował; posłał
go do miasta *Rages*, po pieniądze,
które był mu winien *Gabelus*; w tej
podroży młody *Tobiasz*, zaśluził
mieć *Rafala* archaniola, za przewo-
dnika i towarzysza. Umarł stary *To-
biasz*, mając lat 102., roku przed
Chrystusem 663. Księga pod imieniem
Tobiasza, według wszelkiego do pra-
wdy podobieństwa, napisana od
dwóch *Tobiaszów* po Chaldejsku, a
od ś. *Jeronima* na łaciński język prze-
łożona, jest od kościoła Rzymskiego
przyjęta za kanoniczną.

Kto

*Kto nastąpił po Roboamie, królu
Judzkim?* Lata przed
Chryst;

958.

Nayprzód *Abiam*, który odniósł
wielkie zwycięstwo nad *Seroboamem*,
królem Izraëlskim, i 500,000. ludzi
trupem położył: potem *Aza*, syn
Abiama. Wznosił on cześć prawe-
go Boga, poburzył bożnice bałwo-
chwalnie, wygnał z państwa po-
deyrzane osoby, wielkim pogromem
poraził straszne woyska *Zary*, kró-
la Etyopskiego, i z pogromionych
bogate łupy otrzymał; Proroka *Ha-
naniego*, o to go straszącego, że nie
dufając pomocy Boskiej, niewierne-
go króla zaciągnął posilki, do wię-
zienia wtrącił, i frogosć wywarł na
tych, którzy za niewinnym wstawia-
li się więźniem.

Jozafat, monarcha pobożny, wstą-
piwszy na tron po *Azie* oycu, resztę
bałwochwalstwa wykorzenił. Wi-
dząc, że nauka i oświecenie, do po-
znania Boga i powinności, tak za-
konnych, iako obywatelskich, pro-
wadzi; wybrał z pomiędzy kapłanów
i Lewitów, ludzi rozładnych i uczo-
nych, i po całym rozelał państwo,
ażebym prawo Boskie opowiadali, i
ludowi

914.

Lata przed
Chryśt:

ludowi przekładali. Sam wszystkie swoje zwiedził kraje, postanowił sędziów, i bezwzględna im sprawiedliwość zalecił. Bóg, nadgradzając jego cnotę, wylał na królestwo Judzkie obfite dobrodziejstwa, i postrach puścił na wszystkie sąsiedzkie narody, że się go bały i szanowały. Wojsko jego, według świadectwa pisma ś., z 1,160,000. walecznych mężów składało się. Tak chwalebne panowanie cenę, dwie wady umniejszyły: pierwsza, że synowi *Joramowi*, kazał, czy dopuścić, pojąc za żonę *Athalią*, córkę *Achaba*; druga, że tegoż niezbożnego króla pośliskował przeciwko Syryczykom. Umarł roku 889. przed Chryśtusem.

889.

Kto był osmym królem Judzkim, i po Jozafacie nastąpił?

Joram, syn *Jozafata*, wielki okrutnik i bałwochwalca. Kazał zabijać swoich braci, i przedniejszych panów królestwa swego. Za namową *Athalii* żony, po wszystkich królestwie fałszywym bogom wystawił ołtarze, i do czynienia im ofiar poddanych przymuszał, chociaż dość było samego przykładu, który dla podda-

Lata przed
Chryśt:

poddanych byłby prawem do podobnego bałwochwalstwa. Występek, nie długo założoney czekał kary. *Sjdumca*, bunt podniosszy, z posłuszeństwa wybiła się, i króla sobie postanowiła. Arabowie i Filistyni (z), drapieżne zapuściwszy zagony, po całym

(z) Ponieważ w historii świętej, tak częsta jest o Filistynach wzmianka; nie od rzeczy będzie, o tym narodzie krótko namienić. Filistyni, już przed *Abrahamem*, znaczną część ziemi Chananejskiej posiadali, i od ich nazwiska, całą ziemię Chananeyską, Grecy Palestyną, niby Filistyną, nazwali.

Wszyscy bez mała starożytni pisarze, od *Mizraima*, zawziętek rodu, a od Egypcyanów, szczególnie zwanych *Caphtorims*, gniazdo Filistynów prowadzą, i za narod, do Chananeyskiej ziemi przybłąkały, mają. Augustyn *Calmet*, nowym ale dowcipnym wynalazkiem, z wyspy *Krety*, dziś *Kandy*, do Palestyny ich przesadza. Osadza on przodków Filistynskich *Caphtorims* na wyspie *Caphtor*, i dowodzi, że *Caphtor* znaczyła *Kretę*. Peleteanie i Cereteanie, z jednego szczepu z Filistynami wyniknęli, i 70. tłumacze biorą nieraz słowo *Cerethim*, za słowo *Kreteńczyk*. Przodkowie Filistynów *Caphtorimowie* mieszkali w *Cyrenie*, która z wyspą *Kretą*, iako z *Pliniusza* i *Strabona* pokazuje się, wielki handel prowadziła. Rzecz do wiary podobna, że *Caphtorimowie* z *Cyreny* wysłali do *Krety* osady, które potem rozmnożywszy się, przeniosły się na brzegi Syryi, i osiadły część Palestyny. Nie

Lata przed
Chrylt: całym państwie miecz i pożogę rozniesli, a rabunki do samego królewskiego pałacu rozciągnęli, z którego,

tylko *Calmet* mniemanie swoje gruntuje na słowach *Kreteńczyk* i *Cerethim*; ale bardziey jeszcze na podobieństwie obyczajów, zwyczajów, oręża, i obyczajów Filistynów i Kreteńczyków, które zdają się dowodzić, że te dwa narody, z jednego gniazda się wyległy. Czytaj jego rozmowę o zawziętkach narodu Filistynskiego przed wykładem pierwszych ksiąg królewskich.

Cóżkolwiek bądź o pierwiastkach Filistynów, rzecz pewna, że oni zasiedli tę część Palestyny, która naprzeciwko *Jerozolimy* leżała, i do brzegów morza śródziemnego rozciągała się; od wschodu *Jońca*, pokoleniom *Judy* i *Szymona*; od południa, krajowi *Amalecytów* i *Edom*; od zachodu, morzu śródziemnemu; a od północy, pokoleniowi *Dan*, granicami przypadała. W tej szczupłej, ale żyznej krainie, przemożne zasiały miasta: *Gaza*, *Ascalon*, *Azoth*, *Gath*, *Ekron*, albo *Aicaron*; te miasta, dały krainie nazwisko *Pentapoli* Filistynskiego, która, za czasów *Abrahama* i *Izaka*, podlegała rządowi jedynowładnemu królów, zwanych *Abimelechami*. Musiało jarzmo jedynowładztwa cisnąć Filistynów, że za czasów *Mojżesa*, już rząd arystokratyczny, od pięciu satripów był sprawowany; którzy, jedni drugim nie podlegali, w sprawach jednak narodowych wspólnie czynić, nakładał kantonów Szwajcarskich, z prawidła rządu, byli obowiązani.

Chociaż kraina ich, jako przychodniów, nie rozdowitych *Chananeyczyków*, nie zamyskała się w gra-

go, oprócz bogactw i skarbów, żony, i wszystkie dzieci, wzięwszy najmłodszego syna *Ochozafza*, w niewolę zagarnęli. Nakoniec sam ciężką

nicach ziemi, potomstwu *Abrahama* od Boga obiecany; jednakże orężem *Jozuego* przyciśniona, pod moc i panowanie Izraelitów przysła, i onym holdowała. Nie długo musieli Filistyni w Izraelitów poddaństwie zostawać; ponieważ pod rządem sędziów Izraelickich, wzajemnie ich wprzęgli w niewolę, a pod *Helim* i *Saułem*, znakomite nad Izraelitami odnosili zwycięstwa. *Tagmar*, *Samson*, *Samuel*, *Saul*, razili krwawym bojem Filistynów; ale nie zwyciężyli. *Dauid* ich pokonanych, poddaństwem obarczył II. Reg. V. 8. Za panowania *Jorama*, na co oni odważyli się, na tym miejscu mowiemy; wszelako do posłuszeństwa królów Judzkich powrócić od *Ozafza* byli przymuszeni. Pod *Achazem*, najechali znowu ziemię Judzką, i nielitościwie pustoszyli; którey krzywdy *Ezechiasz* pomścił się, nowym ich jarzmem przyciśnawszy. Gdy królestwo Judzkie upadało, Filistyni dobyli się z niewoli, którym wkrótce *Assaradon*, król Asyryjski, miasto *Gazę* odebrał. Zwycięzcom Asyryjczykom, czy samym Filistynom, *Psammeticus* król Egypski, toż samo miasto, po obleżeniu przez lat 29. trwającym (dłuższego od tego obleżenia żadne dzieje nie przywodzą) wydarł, iako świadczy *Herodot* Lib. II. *Nabuchodonozor*, król Babiloński, przez lat 13. Tyr miasto sławne obleżeniem trapiąc, Filistynów, równie i inne pograniczne narody pod moc swoją zagarnął.

Lata przed
Chryst:

885.

ciężką a nieuleczoną nawiedzony chorobą, przez lat dwie, nieznosne wycierpiałwszy bole, życia postradał, roku przed Chrystem 885. Syn jego *Ochozjasz*, inaczej zwany *Joachaz*, zbrodniami i nieprawością przeszedł oycę; złączonym orężem z *foramem*, królem Izraelskim, wojował przeciwko Syryczykom, wraz z nim zabity od *Jehu*, który opanował tron Izraelski. *Athalia*, jego matka, po śmierci jego wdartłszy się na tron Judski, srogością starała się państwo sobie umocnić, i żeby bezpiecznie berłem władała, własne swoje dzieci, oprócz najmłodszego syna *Joasa*, i wszystkie krwie królewskie

Z monarchią Babilońską wszystkie narody nadmorskie, między którymi liczyli się Filistyni, pod moc i władzę Perską przyszły. *Alexander W.* między wszystkimi Fenickiem i miastami Gazę, orężowi Macedończykom opierającą się, obległ, dobył, i z ziemią zrównał. *Arian. Lib. II. de exped. Alex.* Po jego śmierci, *Pentapol* Filistynski, równie jak reszta Palestyny, raz Egypskich, drugi raz Syryjskich monarchów jarzmo dźwigał; potym *Jonacie* wodzowi Judskiemu, od *Tryfona* pod rząd oddany, (*I. Machab. c. IX.*) Rzymianom dostał się, pod których panowaniem nazwisko Filistynów, z innymi pomieszane narodami, zginęło.

Lata przed
Chryst:

875.

wskiey xiażeta wymordować kazał. *Joas*, będąc pod ten czas ielczce w kolebce, uniknął mordu, zachowany od *Jozabechy*, ciotki swoiey, a żony *Jojady*, arcykapłana. Ten posadził *Joasa* na tronie, a *Athalia* zabić kazał, w siódmym roku jey tyrannii.

Jak Joas panował?

Areymądrze, pòki słuchał *Jojady*; ale po śmierci jego, dał wolne ucho podchlebcom i zausznikom, i bałwochwalstwa się dopuścił. Do tego nawet okrucieństwa przyszedł, iż zabić kazał *Zacharyasza*, syna *Jojady*, któremu był winien tron i życie. Od własnych poddanych w łożku zabity, roku przed Chrystem: 839.

Kto nastąpił po Joasie?

Nayprzód *Amazyasz*, jedenasty król, zwycięzca Idumeyczyków (a); zwy-

839.

(a) Idumeyczykowie, od krainy *Idumei*, a *Idumea* od *Edom*, abo *Esau*, syna *Izaka*, nazwisko wzięła, który tam osiadł, i potomstwu swemu ją zostawił. Ta kraina od południa, jedną stroną przypadała Palestynie, a drugą Arabii skalistej, której siedliskami swemi znaczną część zajęła. Długo potomkowie *Ezawa* w tym kraju mieszkali; ale domowa niezgoda, iako pisze *Strabon*, na dwie strony ich rozerwawszy, jednych od drugich

Lata przed
Chryst:

zwyciężony sam od *Joasa*, króla Izraelitów, i w niewolę wzięty; który, zwyciężąc wstąpił do *Jeruzolimy*, skarby kościelne zabrał, pałac królewski zrabował, króla zaś na wolność wypuścił. Po tej klęsce, żył jeszcze *Amazyasz* lat 16., i w spisku zabity poległ. Po nim panował *Ozyasz*,

oddzieliła, i rozłączyła. Jedni, siedliska swe porzuciwszy, osiedli w Judzkiej ziemi południowej, po zagnaniu Żydów, do Babilonii w niewolę z miejskańców ogółconey; ci właściwe nazwisko Idumeyczyków zatrzymali, a kraj, od siebie opanowany, *Idumęą* nazwali. Pozostali Idumeyczycy, złączyli się z Izraelitami, i nazwisko ich, to jest *Nabateanów*, sobie przywłaszczyli, a kraj, *Nabateą* nazwali.

Idumeyczycy, nasyprzód rządzeni byli od patryarchów, potem własnych mieli królów. *David* ich podbił, *Adad*, czy *Haddad* bunt przeciwko *Salomonowi* podniósł, iednakże *Idumei* z poddaństwa Judzkiego nie wydzwignął. Po wielu wojnach Idumeyczyków z Żydami, *Nabuchodonozor*, w pięć lat po zburzeniu *Jeruzolimy*, ich zwojował; *Judas* *Machabeusz*, nieraz ich wstępny poraził bojem; *Jan Hirkan* pokromił, i do przycięcia obrezania zniewolił; i od tego czasu, zostawali pod ostatnich królów Żydówskich panowaniem, aż do zburzenia od Rzymian *Jeruzolimy*, których, do pokromienia zbuntowanych Żydów, orężem, żołnierzem, i żywnością posilkowali.

Lata przed
Chryst:

asz, albo *Azaryasz*, dwunasty król; który, chcąc palić kadzidło na ołtarzu wonności, uderzony został trądem, i od sprawowania rządów królestwa, oraz społeczności ludzkiej oddalony, żył w osobnym domu za miastem. Po śmierci, w oddzielnym od swoich przodków grobie pochowany. Nastąpił po nim *Joathan*, który *Jeruzalem* pięknymi gmachami zabudował, kościół ozdobił, religią i sprawiedliwość zaszczepił, *Ammonitów* zwyciężył, i umarł miły Bogu, kochany od poddanych, nieprzyjaciółom straszny. *Achaz*, syn jego, wstąpił na tron po nim. Z początku zwyciężył *Razina*, króla Syryjskiego, według przepowiedzenia *Izajasza*; ale puściwszy się w czynienie ofiar wszelkiego gatunku bałwanom, zamknąwszy kościół, i przeprowadziwszy swe dzieci przez ogień, na cześć *Molocha*, porażony został od tegoż *Razina* Syryjskiego, i *Phacei* Izraelskiego, królów, na których chcąc klęski powetować, wielkie posłał skarby *Teglath-Phalaser*, królowi Asyryjskiemu, ażeby jego orężną zjednał pomoc; lecz Bóg śmierć

R

na

757.

741.

Lata przed Chryst:
727. na niego zesłał roku przed Chrystem 727.

Kto nastąpił po bezbożnym Achazie? Ezechiasz, syn jego. Przywrócił on nazad cześć Boga prawego, Ikruszył miedzianego węża, od *Mojżesz*a na pustyni przedtym wywieszzonego, dla odjęcia Zydów wszelkiej okazji do bałwochwalstwa. Zapadłszy w chorobę, był ostrzeżony od *Izajasza*, iż miał umrzeć; ale ublagawszy Boga modlitwą, oznaymił mu prorok, iż do 15 lat przeciagnione ma życie, i że zachowany będzie od najazdów Asyryjskich: zapewnił go w tym prorok cudownie, cofnąwszy wstecz dzieśnią stopniami cień słoneczny na kompasie *Achaza*. *Merodak-Baladan*, król Babiloński, dowiedziawszy się o cudzie, wysłał posłów, winszując *Ezechiaszowi* przywróconego zdrowia, i ażeby o rzetelności cudu pewnie wywieścił się; przed któremi, że *Ezechiasz*, z powodu próżności, skarby swoje i bogactwa wyłożył na widok kazał, *Izajasz* mu zapowiedział, iż wszystkie te bogactwa, od Babilończyków będą zabrane, i do Babilonu prze-

przeniesione. Król wyznał winę i upokorzył się, a prorok go zapewnił, iż to za życia jego stać się nie miało. *Jak Bóg obronił Ezechiasza od Asyryjczyków?*

Ezechiasz niechciał płacić haraczu Asyryjczykom, od *Achaza* postapionego, a od siebie w początku panowania opłaconego: *Sennacherib*, rozgniewany o to, wtargnął z wojskiem do ziemi Judzkiej, wziął wiele miast, i niepoprzestał kraju plądrować, aż mu dał podarunki i przyrzeczenia *Ezechiasz*. We trzy lata znowu, po swym powrocie z Egiptu, przyszedł z wojskiem pod *Jeruzalem*, chcąc je zburzyć; ale anioł Pański rozproszył wojsko jego, wybiwszy w nim iedney nocy 185,000. *Sennacherib* umknął, i był zabity w *Niniwie*, od dwóch starszych synów swoich. *Afsar-Addon* po nim nastąpił. Syn tego, a wnuk *Sennacheriba*, *Saosduchin*, jest według pisma ś. *Nabuchodonozor I.* *Ezechiasz* umarł, przepowiedziawszy zburzenie *Niniwy* (b), a powstanie *Jeruzalem*.

R 2

Kto

(b) W lat 90. po śmierci *Ezechiasza*, od *Astyagesa*, syna i hetmana *Cyaxaresa* króla Medów, z któ-

Lata przed
Chryst:

Kto był szesnasty król Judski, i następca Ezechiasza?

698.

Manasses, syn jego, który zamordował *Izajasza* proroka, a bałwochwalstwem i bezbożnością się zmazał. Bóg, karząc go za to, dał go w moc królowi Babilońskiemu, który okutego w kajdany zaprowadził jeńcem do Babilonu. Niezłazność to, otworzyło mu oczy, i przywiodło do upamiętania. Bóg, tknięty jego pokutą, zmiękczył serce króla zwycięzcy, który mu przywrócił wolność i koronę. *Manasses*, powróciwszy do *Jeruzalem*, naprawiał zgorzelenie przeszłego życia swego przeciwnymi całę postępami, i rozkrzewił religią i pobożność w swym państwie. Panował lat 55.

Jacy panowali królowie, aż do niewoli Babilońskiej?

Amon, syn *Manasse*sza, był siedmiastym królem, i nienasładował ojc

i

rym sprzymierzony przeciwko królowi Asyryjskiemu, król Babiloński *Nabopolassar* ociec sławnego *Nabuchodonozora II.*, wojsko złęczył; *Ninewa* dobyta, i z ziemią zrównana; królestwo, tak wielkie i dawne, zgładzone, Babilończykom, i Medom na podział poszło.

Lata przed
Chryst:

jak tylko wziętym życiu jego, zabity od swych domowych. *Jozafasz*, syn *Amona*, był osmiastym królem, a idąc za mądrymi radami swych ministrów, stał się monarchą, cnotliwym, miłym, i pobożnym. Kazał naprawić kościół, i wtedy to oryginalny exemplarz prawa *Mojżeszowego*, był znaleziony od *Helcjasza* arcykapłana. Nierozważnie dobył oręża na *Nekao*, króla Egypckiego, ciągnącemu przeciwko Asyryjczykom broniąc przeyscia przez swoje państwo: w potyczce strzałą ranił, umarł z odniesionej rany, przed Chrystem r. 610. Po śmierci, chw

610.

Co się osobliwego zdarzyło siódmego roku panowania Jozafasza?

Historia *Judythy* (c), podług nypowa-

(c) O pewności i czasie historyi *Judythy*. wielki jest spór między tłumaczami pisma s. Poważni i biegli w latopisarskich rachunkach, kładą siódmego roku panowania *Jozafasza*: inni mniemają, że ona pierwej 22. laty, to jest roku przed Chrystem 656., za panowania *Manasse*sza króla zdarzyła się, i to mniemanie swoje, nie na błahych zaiste gruntuach wywodach. Mniemanie X. Jakuba *Wnyka*, który Biblią tak dokładnie na polski język

Lata przed
Chryst:

poważniejszego domysłu. *Holofernes*, hetman króla Asyryjskiego, *Sasoduchina*, którego pismo zowie *Nabuchodonozorem*, wtargnął do ziemi Judskiej z ogromnym wojskiem, i obległ *Bethulią*. Zginął on tam z ręk *Judythy*, wdowy, bardzo bogatej w majątek, ale w cnotę jeszcze bogatszej: ta zszedłszy do jego namiotu,

przekazał, w przypisku pod pierwszym rozdziałem księgi *Judith* położone, iakoby ta historya w lat 50. po skończoney niewoli Babilońskiej, za panowania *Xerxesa*, króla Perckiego, przypadła, utrzymać się nie może, ani od niego słusznemi dowodami jest wsparte.

Ze księga *Judyty*, jest pismem świętym, wątpliwości niemaż, gdy powaga zachodzi kościoła powszechnego, który ją między świętymi na pierwszym Zborze powszechnym *Nicenskim* policzył, a na *Trydentkim*, wyraźnie położył. Nie szkodzi to iey świętości, że pewnie niewiemy, kto ją napisał. *S. Jeronim in Agg. c. I. v. 6.* mniema, ale mniemanie swego żadnym dowodem nie wspiera, że sama *Judyta* ją napisała. Inni ją przywłaszczają naywzłszemu kapłanowi *Joachimowi* albo *Eliachimowi*, w tey samey księdze wspomnionemu. Niektórzy czynią iey pisarzem *Jozwego*, syna *Jozedecha*. Cóżkolwiek bądź, to pewna, że ona po *Judycie*, daleko później jest napisana. Obacz użonego *Calmet Diction. de la Bib. i Przedmowę na tę księgę.*

Lata przed
Chryst:

tu, pięknie ubrana, uspijonemu głębokim snem z piianstwa, ucięła głowę, i tym czynem bohatyrykim, oswobodziła miasto *Bethulią* i lud *Zydowski*.

Z trzech synów *Jozyasza*, któremi byli *Eliakim*, *Joachaz*, i *Mathaniaśz*, który nastąpił po nim na państwo?

Joachaz, nazwany także *Sellum*, syn *Jozyasza*, opanował tron *Judski*, przeciw prawu *Eliakima*, starszego brata swego, z którego był strącony od *Nekao*, króla Egypskiego; zwycięzca, osadził *Eliakima* na tronie, i odmienił nazwisko jego na *Joachima*. Czwartego roku, jego bezbożnego panowania, to jest 606. przed *Chry-* 606.
stusem, zaczęły się 70. lat niewoli *Babilońskiej*, kiedy *Nabuchodonozor II.* wziął *Jerozolimę*, okuł w kaydany *Joachima*, wypuścił go potym, pod obowiązkiem płacenia hołdu, i zaprowadził do *Babilonii* część mieszkańców *Jerozolimskich*, z liczby których był *Daniel*, z swemi trzema kolegami: *Ananiaśzem*, *Mizaelem*, i *Azaryaszem*.

Jaki

Lata przed
Chryśt:

Jaki spotkał los Daniela i trzech jego towarzyszy w Babilonie?

Nadano im Chaldejskie imiona: Danielowi *Baltazar*, Ananiaszowi *Sidrach*, Mizaelowi *Mizach*, Azariaszowi *Abdenago*. Postanowiwszy oni nie pożywać mięsiwa, zakazanego prawem, wyjednali sobie u *Malazara*, pod którego dozór *Asphenez*, rzeźniców królewskich ochmistrz ich oddał, iżby im nie dawano, tylko jarzyny i wodę: twarze ich, po dzieściu dniach, wyładniały.

Trzy lata *Nabuchodonozor* nazna-
czył, na ćwiczenie czworga Zyd-
wskich pacholąt, w języku i naukach
Chaldejskich; po czasie skończonym,
stawili się oni przed królem, który
z odpowiedzi ich, na pytania, od sie-
bie zadane, mądrości i biegłości do-
świadczywszy, przyznał im celniej-
szą od wszystkich Chaldejskich mę-
drców naukę, i na przednie państwa
swego godności wynieść ich posta-
nowił. Bóg, który pokornych wy-
nosi, a wzgardzonych od świata,
wszechmocności swej naczyniem
czyni, obrał pacholęta Zydowskie,
do pomnożenia chwały swojej przed
naro-

Lata przed
Chryśt:

narodem niewiernych, i zawstydze-
nia próżney pogańskiej mądrości.
Obdarzył je nadprzyrodzoną, do zro-
zumienia ksiąg Chaldejskich, i poię-
cia nauk najzawilszych, łaską;
którą, zjednął im u króla łaskę, a mia-
nowicie *Danielowi*, na przykład mą-
drości, nauki, i świątobliwości, od
siebie obranemu; jego samego, napeł-
nił darem zrozumienia i tłumacze-
nia snów, przez co na łaskę i szacu-
nek *Nabuchodonozora*, i następców je-
go królów, zasłużył.

W rok po zburzonych, *Jerozolimie*
i kościele, przed Chrystusem ro-
ku 587., *Nabuchodonozor*, powodze-
niem oręża swego nadęty, kazał ułać
posąg swoy ze złota, 60. łokci wysoki,
a 6. szeroki, i ku czci poddanych
swych, powszechnie wszystkich, wy-
stawił. *Daniel*, pod ów czas w Babilo-
nie nie znaydował się. *Ananiasz*, *Mi-
sael*, i *Azariasz*, sądząc cześć nakaza-
ną, być Boskiej przeciwną, od króle-
wskiego uchylili się wyroku; o co do
króla odniesieni, z rozkazu jego, do
ognistego pieca, płomień na 49. ło-
kci w górę wyrzucającego, związa-
ne mając nogi, byli wrzuceni. Ogień,
poba-

Lata przed
Chryst:

pobocznie wypadający, sięgnął blisko stojących Chaldejczyków, i popalił; pacholeta zaś, w pośrodku natężonego ognia od Anioła ochłodzeni, wraz z nim wyfokim pieniem (d) wielbili świata Stworcę, i wszystkie stworzenia do wielbienia go wzywali.

Nabuchodonozor, w przypadku, mocą nadprzyrodzoną udziałanym, uznawłszy wszechmocność Boską, zakazał pod gardłem złorzeczyć Bogu Izraelskiemu, a wybawionych od śmierci młodzianów, wyfokimi napotym uraczył godnościami.

Daniel mądrością, i duchem prorockim od Boga obdarzony, w takich przygodach i potrzebach darów Boskich sobie pozwolonych użył?

Daniel, mądrość pokazał: w obrobie *Zuzanny*, w odkryciu zrad kapłanów *Bela* bożka Babilońskiego, w wyłożeniu snów *Nabuchodonozora*, i charakteru nieznajomego, *Baltazara*

rowi

(d) Modlitwa *Azariasza*, i pieśń troyga pacholat, w rozdziale III. *Daniela* proroka zamyka się od wiersza 24. do wiersza 90.; w Hebrayskich zaś bibliach nie znajduje się. *Theodotion*, sławny wieku II. pisma ś. na język Grecki wykladacz, pierwszy tę część rozdziału III. położył.

Lata przed
Chryst:

rowi, ostatniemu królowi Babilońskiemu; a duch prorocki, przepowiadając wielkich monarchii przypadki, i przyście Mesyjasza, tak jasnie i dokładnie, że czas onego nie chybnym wymierzył i naznaczył (e).

Roku drugiego Babilońskiej niewoli, przed Chrystusem 605., młodziuchny (f) *Daniel*, dowodnie pokazał, iak obfitym mądrości duchem był od Boga natchniony.

Dway starcowie, na ów rok, ludu Bożego sędziowie, zapaliwszy się pożą-

(e) Wszystkie te przypadki, krótko tu się opisuja, porządkiem latopisarzkim, iak iedne po drugich następowały.

(f) *Daniel*, na ów czas niemógł mieć wieku swego nad lat 12. Bo jeżeli, według powszechnego mniemania, umarł mając lat 88., przy zgonie panowania *Cyrusa*, króla Perskiego; więc na rok drugi niewoli Babilońskiej, przed Chrystusem 605., wypada rok trzynasty wieku jego. Wiedzieć jednak trzeba, że rozdziały XIII. i XIV. prorocstwa *Danielowego*, w których opisuje się historya *Zuzanny*, odkryta zrada kapłanów *Belowych*, wrzucenie *Daniela* do dołu lwiego, *Habakuk* od Anioła z ziemi Judzkiej do Chaldejskiej z obiadem dla *Daniela* przeniesiony, i na miejsce swoje znowu odniesiony, nie znajdują się w księgach kanonicznych Żydowskich; ale od kościoła Chrystusowego zawsze za kanoniczne są miane i przyjęte. Nie-

Lata przed
Chryst:

pożądliwością przedziwnie piękney Zuzanny, żony majątnego męża *Joakima*, a córki *Heltyasza*, od rodziców w bojaźni Boskiej, według zakonu *Mojżeszowego*, wyćwiczoney, zmo-wili się, abo dobrowolnie do żądź swych ją pociągnąć, albo gwałtem zniewolić. Tym umysłem, zakradłszy się w ogródzie *Joakima*, w którym w południe Zuzanna zwykła była przechodzić się, obskoczyli ją, namawiając do sprostego uczynku; a gdyby nań przyzwolić niechciała, grożąc świadczyć, iż ją na gwałceniu małżeńskiej wiary złapali. Zuzanna, potwarz nad utratę czystości przenosząc, bez długiego namysłu rzekła (g): *lepiej mi bez uczynku wpasć w ręce wasze, niżeli zgrzeszyć przed obliczem Pańskim*. Nazajutrz sąd

który pisarze, *Daniela*, który niewinną Zuzannę, od potwarzy i śmierci wybawił, czynią różnym od proroka, z pokolenia *Levi* pochodzącym; niektórzy, wydanie dwóch rozdziałów, XIII. i XIV. proroctwa *Danielowego*, przypisują *Habakukowi*, także od proroka *Habakuka* różnemu, to jest temu, który obiad *Danielowi*, do jaskini lwiej wrzucenemu, przystawił. *Czytaj Saliana Annales i Huet Demonst. Evangel. Calmet Diction: &c.*

(g) *Daniel*, XIII. v. 23.

Lata przed
Chryst:

sąd złożony, dwóch lubieżnych starców świadectwo przyjęte, niewinna Zuzanna na śmierć zkazana. Gdy ją na miejsce kary prowadzono; wzburzony od Boga, obrońcy niewinności, *Daniel*, zachodzi drogę tłuszczy skupionej, zwraca ją na miejsce sądu, zasiada na nim między starcami, rozłącza dwóch świadków, a potem zolobna każdego się pyta: pod którym drzewem widział wykonany od Zuzanny uczynek, o który ją świadectwem swym obwinił? Gdy pierwszy z nich, trzmiel; a drugi, na miejsce jego u sądu stawiony, jodłę być mienił: uznani od sądu i pópółstwa za potwarców; według prawa *Mojżeszowego*, na śmierć zkazani; Zuzanny cnota i życie ocalone; *Daniel*, nie tylko od Żydów, ale i od Babilończyków, za człowieka, darem niezwyčajney mądrości obdarzonego, uznany.

Roku trzeciego Babilońskiej niewoli, przed Chrystusem 603., *Nabuchodonozora* sen przestrasza, i z pamięci jego natychmiast wypada. Król, zwoławszy mędrców; wieścików, i czarnoksiężników Chaldej-

Lata przed
Chryl:

dayskich, każe im zgadywać, iaki miał sen? i wykładać, co ten sen zna- czył? Wszyscy iednostaynie mu od- powiadaia, że cudzy sen zgadnąć, iest przymiot samych bogów, śmier- telnym ludziom nie przynależny. *Nabuchodonozor*, rozgniewany wie- szczkow odpowiedzią, na śmierć ich zkazuje. Wyrok królewski, na *Daniela*, i towarzyszw jego rozciąga się. *Daniel*, wyrozumiawszy rzecz z *Ariocha*, hetmana woysk króle- wskich, prosi króla o czas, ażeby ro- zkazowi jego zadość uczynił; który otrzymawszy, zamyka się w swym domu z trzema swemi towarzyszami, udaie się na modlitwę, i otrzy- muie od Boga objawienie snu kró- lewskiego, i onego wykład. Wpro- wadzony od *Ariocha* przed króla, sen opowiedzieć i wyłożyć podey- muie się, i wraz wyznawa, że taje- mnica, od Boga nieba i ziemi, była mu objawiona, nie jego mądrością docieczona. „Królu, rzecze *Daniel*; widziałeś we śnie posąg wiel- „ ki i straszny; którego głowa, była „ ze złota; pierś i ramiona, ze sre- „ bra; brzuch i biodra, z miedzi; „ gole-

Lata przed
Chryl:

„ golenie żelazne; nóg część nie- „ która, była żelazna, a niektóra „ gliniana. Widziałeś potym, że „ odcięty kamień z góry bez rąk, „ uderzywszy posąg w nogi jego, „ gliniane i żelazne, skruszył ie, „ upadł posąg, i wszystko się obro- „ ciło w proch, wiatrem roznieśio- „ ny; a kamień, od którego posąg „ został skruszony, stał się górą „ wielką, i wszystkie ziemię napę- „ nił. Ten iest, królu, twoy sen; „ masz onego wykład. Głowę złotą, „ ty sam, iesteś królu; a po tobie po- „ wstanie królestwo insze, mnieysze, „ niżeli ty. srebrne; po srebrnym „ miedziane; naostatek czwarte że- „ lazne, które posamie i pokruszy „ wszystko. A iżeś widział nóg i „ palcow część skorupy garncar- „ skiej, a część żelazną; królestwo „ to, rozdzielone będzie; którego „ częścią moc, częścią słabość, zna- „ czą palce nóg, częścią żelazne, „ częścią gliniane. Kamień z gó- „ ry odcięty, który skruszył posąg „ i wproch obrocil, znaczy mocar- „ stwo, które od Boga wzbudzone, „ stać będzie na wieki. „

Według

Lata przed
Chryst:

Według zgodnego tłumaczow piśma ś. wykładu, *Daniel*, głową złą tą *Nabuchodonozora* mianując, rozumiął monarchią Babilońską, z czterech świata monarchii najmocniejszą, a między wszystkimi państwami, które przed nią kwitnęły, nayokazalszą, naybogatszą, i naydawniejszą (h).

Pierśi i ramiona z srebra, wyrażały państwo Perskie, z trzech królestw: Babilońskiego i Medskiego, niby z ramion, a Perskiego, niby z pierśi, wraz z sobą zjednoczonych, złane. *Daniel*, przyrównywa Perską monarchią do srebra, nie dla tego, żeby ona Babilońskiej ustępowała potęgą i mocą, bogactwem lub krajow obšzernością; ale dla wady spraw ludzkich, które, im w dalszy czas się zaciągają, tym prędzej i łacniej psują się; że Babiloński rząd, był sprawiedliwszy, i do uszczęśliwienia poddanych stołowniejszy; i dla tego, że wszystkie ziemskie mocarstwa, gruntowniej, na mocy praw sprawiedliwych, niż

na

(h) Z tego powodu *Izajasz* prorok C. XIII. v. 10. o Babilonie mówi: *będzie Babilon on zawołany w królestwach, zacy pychę Chaldeczyków.*

na potędze orężney, zasiadłe stoją, Lata przed
daleko dłużej od Perskiej kwitnęła Chryst:
i stała.

Trzecie mocarstwo, które *Daniel* przyrównywa do brzucha i biodrow posągu miedzianych, znaczyło monarchią *Alexandra W.* i Greków; czy to dla tego, że gorsza ieszcz była od Perskiej, i przeto tak od niej różniła się, iak miedź od srebra; czy to dla tego, że orężną moc i zwycięstwa szeroko miała rozwodzić, a najlepsze oręż kowala starożytność z miedzi hartowney; czyli też dla wyrażenia przez dźwięk miedzi głośny, krałomowstwa tego narodu; którego dzieła, hucznym po świecie rozległy się brzmieniem. Brzuch zaś, mógł znaczyć rozpustę, i nienasycone łakomstwo królów, którzy jedni po drugich na państwo następowali.

Czwarta monarchia, przyrównana do goleńi i nóg posąga, częścią glinianych, częścią żelaznych, według pospolitego mniemania (i);

S

wy-

(i) Podobno proroctwo to, bardziej się stosuje do następów *Alexandra W.*, a w szczególności królów Egypskich i Syryjskich, niż do Rzymian. Czytaj *Sacy wykład Daniela na to miejsce.*

Lata przed
Chryst:

wyobrażała Rzymską potęgę, dla przyczyny, od *Daniela* przywiedzionej: że jako żelazo, kruszy i łamie wszystko; tak potęga Rzymska, nim się jeszcze, za panowania *Augusta*, wrząd jedynowładny obrocita, skruszyła, i pod władzę swoją podbiła trzy monarchie, przynajmniej w znacznych onych częściach, wyżey wzmiankowane. Żelazo, zmieszane z skorupą z gliny, znaczyło niezgodę senatu Rzymskiego z gminem; a, według poróżnienia onych, abo z sobą zjednoczenia, słabość i moc państwa.

Daniel przepowiada powstanie piątego królestwa, całe duchownego i niebieskiego, które syn Boży wcielony miał założyć, i które nie inśze jest, jedno kościoła jego świętego, który, częścią już jest w niebie, częścią tu na ziemi jeszcze wojuje.

Nabuchodonozor, wysłuchawszy *Daniela*, padł przed nim na oblicze, kazał mu kadzenie i ofiary czynić, przełożył go nad wszystkimi urzędnikami i mędrkami Babilońskimi, towarzysze jego wyniósł na pierwszą godność, a Boga *Danielowego* uznał

Lata przed
Chryst:

uznał Bogiem bogów, i panem królów.

Roku 36tego niewoli Babilońskiej, przed Chrystem 570., *Nabuchodonozor* król widział przez sen drzewo ogromne, wysokością sięgające obłoków, a, krajów świata, rozległością gałęzi; pod nim spoczywały zwierzęta, a gałęzie osiadało rozmaite ptactwo. Czujący, i święty z nieba zstąpiwszy, kazał drzewo zrybać, nienaruszywszy jednak korzeni &c. Wprowadzeni do króla wieszczkowie, gdy nie mogli snu wyłożyć; wezwany *Daniel*, usłyszawszy snu olinowe, najprzód się zastanowił, potym się mieszać zaczął; ale od króla, ażeby się nie bał, pokrzepiony, przepowiedział mu, iż od ludzi wyrzucony, miał mieszkać przez siedm czasów (k) z bydłem,

S 2

i z wie-

(k) Piśmo ś. mówi: *siedm czasow odmieni się nad nim*; toż samo *Daniel*, królowi wykład czytając zapowiada: *Siedm też czasow odmieni się nad tobą, aż doznasz, że Najwyższy panuje nad królestwem ludzi.* *Daniel. C. IV.* Pośpolicie przez siedm czasów odmianę, wykładacze piśma ś. siedm lat rozumieją; są jednak poważni pisarze, którzy od pośpolitego zdania się oddalają. *Theodoret* na

Lata przed Chryst: i zwierzętami, trawę iak wół jeść; a po ominionych siedmiu czasach, powrócić do spółkowania z ludźmi, i do tronu Babilońskiego. Sen wyłożywszy, radził *Daniel* królowi, grzechy jałmużną, a nieprawości miłosierdziem nad ubogimi odkupować. Co prorok przepowiedział, to wszystko na dumnym królu spełniło się; co radził, król wykonać zaniedbał, i dla tego kary przepowiedzianey nie ušzedł.

Drugiego roku po śmierci *Nabuchodonozora*, przed Chrystusem 561.,
Evil-

to miejsce pisząc, dowodzi, że siedm czasow, powinno się brać za półczwarta roku; ponieważ Per-sowie rok cały dzielili na dwa czasy. *Doroteusz* mniema, że Bóg skazał wprawdzie *Nabuchodonozora* na pokutę siedmiu lat; ale na prośbę *Daniela*, skrocił ją do siedmiu miesięcy. Inni, czas ieden biorąc za część czwartą roku; w siedmiu czasach, tylko 21. miesięcy liczą; a *Piotr Comestor*, w siedmiu miesiącach chorobę *Nabuchodonozora* zamyka, które tak dzieli: Przez dni 40. *Nabuchodonozor* zoftawał w manii, wyperwadowawszy sobie, że się w wołu przedziernął; przez dni 40. opłakiwał swoje zbrodnie; a przez dni 40. podnosił się z choroby, i przychodził do zdrowia; ozdrowiawszy, idąc za radą *Daniela*, przez lat siedm błagał Boga za swoją pychę i niezbożności, żyjąc, tylko samemi jarzynami i chlebem.

Evil-Merodachowi, synowi i następcy jego, *Daniel* osobliwą łaską i ucześtnictwem stołu królewskiego zaszczycony, odkrył szalbierstwo kapłanow *Belowych*, i oszukaństwo ich widocznie pokazał. *Belowi*, posągowi z miedzi ulanemu, w bożnicy wspaniałey, na cześć jego zbudowanej, kładziono na każdy dzień 12. *artabow* (*artabow* (1)) białey mąki, 40. owiec, i 6. barył winą. Król rozumiał, że *Bel* to zjadał; ale *Daniel*, w zakład gardło swoje podając, obowiązał się dowieść, że 70. kapłanów z żonami i dziećmi, przygotowane jadło *Belowi* strawiali. Przysłały strony na wyrok królewski, że *Daniel* miał śmierć ponosić, jeżeliby kapłani oozewiscie dowiedli, że *Bel* prawdziwie strawę pożerał; a w przeciwnym dowodzie, mieli kapłani życie utracić. Po złożonym w bożnicy zwyczajnym nakładzie, kapłani wyszli z niey, a *Daniel*, z królem pozostały, posadzkę popiołem polypał, król wszystkie bożnicy drzwi

(1) *Artaba*, miara Babilońska, 18. garcy Polskich w się brała.

Lata przed
Chryst:

drzwi zapieczętował. Kapłani, o przemyśle *Daniela* nie wiedzący, podziemnymi tajemnymi lochami do bożnicy zdziećmi i z żonami wszedłszy, strawę przygotowaną spożyli. Król, przybywszy z rana do bożnicy, i z śladów ludzkich, na posadzce zostawionych, a od *Daniela* sobie ukazanych, zdradę poznawszy, wszystkich kapłanów z ich familią zamordować kazał, a *Danielowi* *Bela* w moc podał, który posąg skruszył, i bożnicę wywrocił. Ten postępek, podał proroka u wszystkich Babilończyków w nienawiść, którzy przeciwko niemu większe jeszcze serce zawzięli, gdy drugi ich bóg smok, obżarłszy się smoły, tłustości, i sześci, razem od *Daniela* zwarzoney, rozpukł się. Zebrawszy się więc gromadnie, wymogli na słabym królu, że im *Daniela* wydał; którego oni dostawszy, w doł lwi wrzucili. *Daniel*, sześć dni tam od drapieżnego zwierza nie tknięty, przemierzkał, posilony od *Habakuka* proroka obiadem, dla żeńców zgotowanym; którego, Anioł Pański za włosy ujętego, z Judzkiej ziemi do Babilonu

prze-

Lata przed
Chryst:

przeniosłszy, nad dołem lwim postawił, i natychmiast na miejsce, z którego go wziął, powrócił. Dnia siódmego, król znalazłszy *Daniela* zdrowego, z dołu wyprowadził, a nieprzyjaciół jego na pożarcie lwów skazał.

Roku przed Chrystusem 555. *Daniel* miał widzenie czterech wiatrów, które namorzu potykały się, i czworga zwierząt, które różne od siebie z morza występowały, a cztery przednie na świecie państwa, Asyryjskie, Perskie, Greckie, i Rzymskie znaczyły. Pierwsze zwierze lwica, miała skrzydła orle, a po wrywanych skrzydłach, zdjęta jest z ziemi, stała na nogach iako człowiek, i dano jej serce człowiecze: znaczyła *Nabuchodonozora* króla, dla mocy, pożądlivosti, prędkości; który zrzucony z królestwa, stał się z walecznego słabym człowiekiem. Drugie zwierze, podobne niedźwiedziowi, pałczkę miało osadzoną trzema rzędami zębów: wyrażało królestwo Perskie, złączone z Medskim i Babilońskim, od *Cyrusa* zawojowanym. Trzecie zwierze ryś, mający na so-

bie

Lata przed
Chryst:

bie cztery skrzydła, i cztery głowy: znaczył państwo *Alexandra W.*, które po śmierci jego, na cztery królestwa, urzędnicy znaczniejszy rozewawszy, sobie przywłaszczyli. *Ptolomeusz*, Egipt; *Seleukus*, Babilonią i Syryą; *Antigon*, Azją; *Kassander*, Macedonią. Czwarta bestya, straszna, dziwna, i bardzo mocna, zębami żelaznemi wszystko jedząc i krusząc, a resztę nogami deptając, wyobrażała państwo Rzymskie, od wszystkich innych mocniejsze. Przez dziesięć rogów tej bestyi, przepowiedziały się królestwa, które z rozwalin zburzonej potęgi Rzymskiej powstać miały, i według widzenia proroka powstały. Widzenie dalsze, znaczyło kościół Chrystusowy, to jest królestwo, całe duchowne, wieczne, i nie zwalczone.

Po tym widzeniu w lat dwie, przed Chrystusem roku 553., objawił Bóg *Danielowi*, innym widzeniem, w postaci barana, potęgę monarchii Perskiej; w postaci kozła, zwycięstwa *Alexandra W.* Wyrosłe kozłowi cztery rogi, znaczyły podział krajów, orężem Macedońskim podbitych, na

czworo

Lata przed
Chryst:

czworo królestw; z tych czterech rogów, wyrosły róg mały (m), przepowiadał panowanie okrutne *Antiocha*, nazwanego *Epifanes*.

Roku przed Chrystusem 538. *Balthassar*, czy *Balthazar*, ostatni król Babiloński, lubo obleżony od Medów i Persów w Babilonie, dufając twierdzą, ręką i przyrodzeniem dobrze obwarowanym, i do wytrzymania długiego obleżenia, żywnością i rymsztunkiem przysposobionym, lekce wazył nieprzyjaciół uśłowania, i poczytał one za nadaremne. Jakby zostawał w pośrodku pokoju, dał wielką ucztę przednim narodowym obojey płci osobom; kazał przynieść

naczy-

(m) Widzenia tego, taki anioł Pański dał wykład *Danielowi* (*Daniel. VIII. v. 20. Et sequi:* „*Baran, mówił Gabriel, któregoś widział mającego rogi, jest król Medski i Perski (Dariusz, Rodoman XII. i ostatni król Perski. Dwa rogi, znaczyły dwóch narodów sprzężoną potęgę); a kozieł koz, jest Grecki (Alexander król Macedoński); a róg wielki, który był między oczyma jego, ten jest król pierwszy. A iż po złamaniu jego, urosły cztery, miały niego; cztery królowie z narodu jego powstały, ale nie w mocy jego. A po królestwie ich, gdy urosną nieprawości; powstanie król niewystygliwy twarzy, a rozumiejący gadki Et.*“

Lata przed Chryśt: naczynia złote i srebrne, z kościoła Salomonowego, od *Nabuchodonozora* zabrane, z których biesiadnicy pijąc, bogów swoich wielbili. Teyże godziny, ukazały się palce ręki człowieka, piszącey na ścianie izby godowej. Struchlałemu królowi od strachu, po czarnoxięźnikach Babilońskich, którzy pisma przeczytać nie mogli, przystawiony do wykładu onego *Daniel*, w trzech słowach: **MANE, THECEL, PHARES**, upadek monarchii Babilońskiej, i śmierć królewską, przeznaczone, przepowiedział. Jakoż tey samey nocy *Baltazar* był zabity, a *Dariusz* Med, tron Babiloński opanował; który, poważając *Daniela*, chciał go mieć jednego z trzech panów, przełożonych nad wszystkiemi państwa urzędnikami, owszem król zamyslał jemu samemu wszystkiego królestwa rządy poruczyć. Zazdrość usadziła się zgubić proroka. Nieprzyjaźni mu panowie, podchwycili u króla wyrok: ażeby każdy, ktoby do trzydziestu dni zanosił prośbę do któregokolwiek Boga lub człowieka, oprócz króla, był do dołu lwiego

wrzu-

wrzucony. Oskarżony o przestępstwo postanowionego prawa *Daniel*, że każdego dnia po trzykroć modlitwą Boga wielbił, za zezwoleniem króla wymuszonym, na pożarcie lwom został zakazany; ale od nich, za dziwną Boską sprawą nietknięty, nazajutrz rano był od króla z dołu wyciągniony, a nieprzyjaciele jego z żonami i dziećmi do tegoż dołu wrzuceni, wprzód od lwów zostali rozszarpani, nim na dno dołu dolecieli. Król, tak znakomitym cudem poruszony, wydał edykt, którym prawdziwego Boga wyznał, i wszystkim swym poddanym wyznawać rozkazał.

W tymże samym roku *Daniel*, z palczęki lwów wybawiony, gdy się gorąco modlił do Boga o wybawienie ludu z niewoli Babilońskiej, nauczony był od *Gabriela* Archanioła, że po siedmdziesiąt tygodniach(n),

(tygo-

(n) Rabini, lubo nie wszyscy, wykręcając się od tak jasnego proroctwa, zgadzają się z Chrześciańskimi tłumaczami, że tygodnie, od *Gabriela* przepowiedziane, nie z dni, lecz z lat składają się; ale różnią się w naznaczeniu wielości lat tym tygodniom. Jedni, na żadnym dowodzie i przykładzie, z pisma przywiedzionym, nie gruntują się,

Lata przed Chryſt; (tygodnie te, składały ſię nie z dni, ale z lat) miał być zabity Chryſtus, Żydzi

kładą na jeden tydzień, ſiedm tygodni ſzabaſowych, albo jeden jubileusz, czyli lat 49.; i tak więc za lat 3430. od czasów *Daniela* proroka, naznaczają przyſcie Meſſyjaſza. Drudzy, z większym jeſzcze i ja-wnieyſzym wybiegiem, każdy tydzień, jednym zupełnym wiekiem mierzą; i 70. tygodni, do 7000. lat rozciągają. Ci, którzy na każdy tydzień odkładają z nami lat ſiedm; w grube latopifaſtwa i dziejow przeſzłych omyłki wpadają. Czytaj *S. Hieronima, de Lyra. Munſter, in Dan. IX. Annales Salian; Calmet &c.*

Chrzeſcijaſcy piſarze, tak kościoła Rzymskiego, iako od niego różniący ſię, wſzyſcy lat ſiedm na jeden tydzień liczą; ale na początek i koniec 70. tygodni nie zgadzają ſię.

Niektórzy, początek onych na rok pierwszy *Dariusza* Meda, to ieſt na ten ſam rok przed Chryſtusem 538., którego to proroctwo było zapowiedziane; a koniec, na wyſtawieniu *Sowiſza* na ołtarzu kościoła *Jerozolimskiego*, od *Antiocha Epifaneſa* nakazany kładą; ale ten czasu przeciąg, nie wynosi lat 400.

Inni, początek 70. tygodni, na początkowym monarchii Perſkiej roku, przed Chryſtusem 536., ſtanowią; a koniec, na zburzeniu od Rzymian kościoła. Ten peryod, ieſt zadługi. zamiast lat tygodniowych 490. zamyka przeſzło 600.

Niektórzy zaczynają tygodnie, od pierwszego roku panowania *Dariusza* Meda; a na Chryſtuſa narodzeniu kończą. Ten przeciąg, zamyka lat 538., dłuższy od 70. tygodni, 48. laty, i to mnie-

Żydzi od Boga odrzuceni, *Jerozeli-* Lata przed Chryſt; ma i kościół nowy zburzone, ofiary zgła-

manie nie wyradza treści proroctwa. Bo wczas narodzenia Chryſtuſa Pana, ani kościół był zburzony, ani ofiary zgładzone, ani Chryſtus zabity &c.

Miedzy wſzyſtkimi, o początku i końcu ſiedmdzieſiat tygodni układami, naygruntowniejszy zdaje ſię układ *Juliusza* Afrykanina, poważnego wieku trzeciego piſarza; i ſzacowney chronologii, do roku 221. po Chryſtusie doprowadzoney, od *Peta-wiſza* poprawioney, autora; dla tego od wſzyſkich chrzeſcian po wſzechnie ieſt przyjęty, i utrzymywany.

Juliusz Afrykanin, ſtoſując ſię do ſłow proroctwa: *Od wyjſcia mowy, aby zaś było zbudowane Jerozalem &c.* Co ſię ſtało dwudzieſtego roku panowania *Artaxerxeſa* długorekiego, ſiódemego po *Cyrusie* króla Perſkiego, przed Chryſtusem 454., który rok ieſt dzieſiąty panowania *Artaxerxeſa* ſa-inego, a dwudzieſty ſpólnie z oycem *Xerxeſem Wielkim*. W tym bowiem roku *Artaxerxes* wydał wyrók: *aby zaś było zbudowane Jerozalem*, i tym umyſłem pozwolił *Nehemiaſzowi*, podczaſzemu ſwemu, do ziemi ludzkiej jechać, i miasto *Jerozalem* budować. Od tego roku, aż do oſtatniego, który przed śmiercią Chryſtuſa Pana ſię ſkończył, wypada lat 490., to ieſt ſiedmdzieſiat tygodni *Danielowych*. Z lat 454. przed Chryſtusem, złączonych z 36., które przed rokiem śmierci *Zbawiciela* ſwiata wypłynęły, wypada liczba 490., ta ſama, którą *Gabriel Danielowi* przepowiedział.

Według proroctwa, po zabiciu Chryſtuſa, miasto i kościół, miały być wywrócone od narodu cu-

Lata przed
Chryst: zgładzone. To miasta i kościoła
spustoszenie, w tych wyrazach za-

myka się: (o) „Od początku mo-
„ dlitew

dzioziemskiego, który miał ziemię Judzką najechać;
a ten przypadek miała poprzedzić obrzydłość. To
się sprawdziło na postawieniu orłów Rzymskich
w kościele, co Chrystus Pan jasnie wymienia
Matł: c. XXIV. v. 15. *Gdy wyrzycie brzydkość
spustoszenia, która jest opowiedziana przez Daniela
proroka, stojącą na miejscu świętym &c.*

W pośrodku tygodnia, ofiary miały ustać; ja-
koż ustały, to jest straciły swój szacunek, przez
ofiargę krzyżową Chrystusa Pana, które były figu-
rą; po zburzeniu zaś kościoła całe były zgła-
dzone, iako cześć, i niepotrzebne.

Zburzenie miasta i kościoła, nie zaraz po śmierci
Chrystusa Pana nastąpiło, ale w lat trzydzieści kil-
ka; bo *Gabriel* nie przepowiedział *Danielowi*, że
zaraz, ale że wkrótce miało nastąpić. Czas ten
od Boga był pozwolony Żydom, ażeby za zaboy-
stwo Zbawiciela świata żalowali, którego iako
ś. *Piotr Ałł III. 17.* uważa, z niewiedomości do-
puścili się; jakoż bardzo wielu z pozwoloney taki
korzystało, i skruszonym sercem grzech wyznało
Ałł II. v. 36. Inni w niedowiarstwie zacięci, po
świecie rozproszeni, nie chcąc, opowiadali, i do
tychczas opowiadają, dopełnione proroctwo *Da-
niela*, i prześłali być ludem Bożym. O 70. tygo-
dniach *Daniela*, na urząd pisali: *Theodoretus, Arias
Montanus, Benediktus Pererius, Cornelius à Lapide,
Marshall, Calmet* w przedmowie przed wy-
kładem *Daniela*, *Robert Bayle &c. &c.*

(o) *Daniel c. IX.*

„ dlitew twoich, mówi *Gabriel* do *Lata przed*
„ *Daniela*, wyszła mowa: a iam przy- *Chryst:*
„ szedł oznaymić tobie, boś mąż
„ pożądania iest: ty tedy obacz mo-
„ wę, a zrozumiey widzenie. Siedm-
„ dzieści tygodni ukrocone są (to
„ iest postanowione, inni wykładają:
„ zamierzone) na lud twoy, i na mia-
„ sto święte twoie, aby się dokona-
„ ło przestępstwo, a grzech aby
„ wziął koniec, ażeby nieprawość
„ była zgładzona, a przepowiedzia-
„ na sprawiedliwość wieczna, i aby
„ się spełniło widzenie, i proroctwo,
„ a był pomazany święty świętych.
„ A tak wiedz i obacz: Od wyjścia
„ mowy aby zaś było zbudowane
„ *Jeruzalem*, aż do Chrystusa wodza,
„ tygodniow siedm, i tygodniow
„ sześćdziesiąt i dwa będą: a znowu
„ będzie zbudowana ulica, i mury
„ w ciałości czasów. A po tygo-
„ dniach sześćdziesiąt i dwu, będzie
„ zabity Chrystus: a nie będzie lu-
„ dem jego, który go się zaprze. A
„ miasto i świątynią skazi lud z wo-
„ dzem, który przyidzie: a koniec
„ jego spustoszenie, a po skończeniu
„ wojny postanowione spustofze-
„ nie.

Lata przed
Chryst:

„nie. A zmocni przymierze z mno-
 „giemi tydzień jeden, a w puł tygo-
 „dnia ustanie ofiara, i ofiarowanie:
 „i będzie w kościele obrzydłość
 „spustoszenia: i aż do skończenia i
 „końca będzie trwać spustoszenie. „

Roku przed Chrystusem 534. Anioł
 Pański *Danielowi* opowiada potęgę
 królów Perskich; moc i zwycięstwa
 Greków; podział krajów, od *Alexan-*
dra W. podbitych; Egypskich i Sy-
 ryjskich królów wielkość, przymie-
 rza, które między sobą zawrą. woj-
 ny które między sobą toczyć mie-
 li. &c. (p)

Prorok ten wielki, i między wszy-
 stkiemi najjaśniejszy, umarł w Ba-
 bilonie lub *Suzie*, na zgonie pano-
 wania *Cyrusa*, pierwszego monarchy
 Perskiego, około roku przed Chry-
 stusem 530. Według tych, którzy
 mu dają życia lat 88. *Daniel* dostał
 się do Babilonu w roku dwunastym
 wieku swego.

Kto

(p) *Daniel: c. XI.*Lata przed
Chryst:
599.

*Kto panował w ziemi Judyjskiej, kie-
 dy Nabuchodonozor wziął powtórnie
 Jeruzalem?*

Jechoniasz, syn *Joachima* (q), któ-
 ry swemi nieprawościami ściągnął na
 się klęski, zapowiedziane od *Sjeremi-*
asza proroka. *Nabuchodonozor* za-
 prowadził go jeńcem do Babilonu,
 zabrał skarby kościelne i królewskie,
 pokruszył naczynia święte, i prze-
 niósł je do Babilonu z najełszymi
 trzodami, i najełszymi rze-
 mieśnikami, i tylko podły gmin zo-
 stawił; a na miejsce *Jechoniasza*, dał
 rządy *Mathaniaszowi*, jego stryjowi,
 którego nazwał *Sedecyaszem* (to imię
 znaczy *sprawiedliwość Boska*), na znak
 jego poddaństwa. *Jechoniasza*, *Evil-*
Merodach, syn i następcę *Nabuchodo-*
nozora, uwolniwszy na potym z wię-
 zienia,

T

zienia,

(q) *Joachim* zakamiał w nieprawości, gdy
 przez lat trzy nie płacił *Nabuchodonozorowi* dani-
 ny, innemi wojnami zatrudnionemu, był powtór-
 nie od wojska Babilońskiego najachany, zwycię-
 żony, zabity, i do dołu, ścierwom naznaczonego,
 wrzucony. Nic na tym zapamiętałym człowieku,
 upomnienia *Sjeremiasza* proroka dokazać nie mo-
 gły. W tym powtornym zaborze, *Ezechiel* pro-
 rok i *Mardocheusz* zaprowadzeni byli do Babilonu.

Lata przed
Chryst:

zienia, przypuścił do swego stołu, i pierwsze mu naznaczył miejsce między panami państwa swego.

Sedecyasz, ostatni król Judski, czy korzystał z przykładów brata swego i Stryia?

Bynaymniej. — Dopełnił miarki nieprawości ojców swych, wzgardził przestrogią Jeremiasza, żył w bałwochwaltwie; związał się potym, mimo przysięgi swey na wierność, z królem Egypskim, podniósł bunt przeciw Nabuchodonozorowi. Tym tedy rozgniewany ten monarcha, po długim obleżeniu, dobył Jerozolimy, kazał pomordować dzieci Sedecyasha, w ucieczce pod Jericho poznanego, i przytrzymanego, w oczach oycy; a samego, wylupiwszy mu oczy, kazał zaprowadzić do Babilonu, okutego kaydanami miedzianemi, gdzie umarł w więzieniu. W kilka dni potym, za rozkazem Nabuchodonozora, miasto było zburzone, kościół spalony, przednieysy panowie Żydowscy pomordowani, reszta ludu zaprowadzona do Babilonu. Jeremiasz prorok, wypuszczony od Nabuzardan, hetmana woysk, ukrył

ogień

Lata przed
Chryst:

ogień święty, zaniósł arkę i ołtarz wonności na pewną górę odległą, i zachował je w jedney jaskini. Tak się zakończył trzeci stan ludu Żydowskiego pod królami, roku 588. przed Chrystusem, a 587mego od założenia królestwa Judskiego.

R O Z D Z I A Ł II.

Czwarty stan ludu Żydowskiego pod arcykapłanami, od zburzenia Jerozolimy przez Nabuchodonozora, aż do zburzenia tegoż miasta przez Tytusa, hetmana, a potym cesarza Rzymskiego.

Pod wielką arcykapłanami trwał ten czwarty stan ludu Żydowskiego?

Pod dwudziestą dwiema (1), od roku przed Chrystusem 588. to jest od kościoła Salomonowego zburzenia, za trzecim i ostatnim Jerozolimy od Nabuchodonozora dobytciem, aż do

T 2

na-

(1) 1. Josedech, 2. Jeshu albo Jozue, 3. Joachim, 4. Eliafib, 5. Joadas, 6. Jonathan, 7. Jaddus, 8. Onias, 9. Simon, 10. Eleazar, 11. Manasses, 12. Onias II. 13. Simon II. 14. Onias III., 15. Jonathan, 16. Simon III., 17. Jan Hyrkan, 18. Arystobul, który włożył koronę i królem się uczynił, 19. Alexander Jannaeus, 20. Hirkan II. 21. Jeshu, syn Fabasa, 22. Simon, syn Boetha.

Lata przed
Chryst:

narodzenia *Jezusa* Chrystusa. W tym to stanie, Żydzi żyli, już to w niewoli Babilońskiej, już wypuszczeni do ziemi Judzkiej z rozkazu *Cyrusa*, dla pobudowania kościoła; częścią prześladowani, częścią bronieni od różnych mocarstw. *Szymon*, syn *Boetha*, był ostatnim, za którego *Herod* zaczął powtórnie budować kościół, i za którego *JEZUS* Chrystus przyszedł na świat, roku świata 4000. Żydzi, do Babilonii z oyczyzny swej przesadzeni, nie nosili kajdan, ani siedzieli w więzieniach. Mieli wolność nabywania gruntów i domów, zarządzili się, i sędzili swemi prawami, mieli sędziów z swego narodu, dla rozstrzygnięcia sporów i za występki gardłowe karania śmiercią. Z tym wszystkim nazywali ten stan, stanem niewoli; ponieważ mieszkałi w obcym kraju, i pod obcym panowaniem.

Kto nastąpił po Jozedechu, który podczas niewoli Babilońskiej umarł?

Jezus czyli *Jozue*, syn jego, i piastował ten urząd przez trzydzieści cztery lata. *Cyrus*, zostawszy panem Azyi, pozwolił Żydom, roz-

Lata przed
Chryst:

proszonym po swym państwie, powrócić do *Jeruzalem*. i pobudować kościół prawemu Bogu. Rozkazał także, aby wszystkie naczynia złote i srebrne, zabrane z kościoła *jeruzolimskiego*, były nazad wrócone. Ta tak wielka okoliczność, wielą wprzód wiekami, była przepowiedziana (s) od *Izaia* proroka, który wymienia *Cyrusa* jego nazwiskiem, zowie go sługą Bożym, i opowiada Żydom, iż Bóg użyje go do wybawienia ich z niewoli Chaldejskiej.... Żydzi, wliczbie czterdziestu dwóch tysięcy trzydziestu sześciu osób, wyszli z Babilonu pod dwiema wodzami: *Zorobabelem*, z domu królów Judzkich, i *Jozuem*, arcykapłanem. Sami tylko ubożsi Żydzi, to jest sam motłoch, do oyczyzny powrocili; bogatsi, którzy majątku

(s) To proroctwo, (*Isai* c. XL. v. 28.) jest tym pewniejszy, iż zapobiega wszelkim allegorycznym i naciąganyim wykładom; ponieważ *Cyrus*, wyraźnie po imieniu jest w nim wytknięty. Z datą edyktu, od *Cyrusa* ogłoszonego, roku 536. przed Chrystusem, kończy się niewola Babilońska, zaczęta roku 606. przed Chrystusem, która trwała, iak była od proroków opowiedziana, lat 73.

Lata przed
Chryst:

iątku nabyli, grunta żyźne nad *Eufratem*, ogrody rokoszne, winnice obfite dzierzeli, dalekoż bardziey, którzy urzędy krajowe posiadając, wygodnie żyli; niedbali o kraj oyczyty spustoszały, i odłogi lasami porośłe; iednakże w drogę zapuszczonych, żywnością i pieniądźmi opatrzyli, i do składki na wystawienie kościoła *Jeruzolimskiego* przyłożyli się. Naczynia kościelne złote i srebrne, z kościoła *Salomonowego* od *Nabuchodonozora* zabrane, które w skarbcach królewskich znajdowały się, *Zydom* powrócone, wynosiły sztuk pięć tysięcy czterysta; reszta tych naczyń, potym znaleziona, była *Nehemiaszowi* oddana.

Z dwudziestu czterech ordynków kapłanów, na które oni od *Dawida* króla podzieleni byli, załedwie czterey, to iest od *Jedaii*, *Immera*, *Pashura*, i *Harima* pochodzące, w liczbie czterech tysięcy dwuchset ośmdziesiąt dziewięciu, powrocili; innych wszystkich, kraj rokoszny, i przemyślny zatrzymał. Z tych iednak czterech ordynków, do *Jeruzolimy* przywroconych, każdy nasześć drobney-

Lata przed
Chryst:

bnieyszych, dla napełnienia dawnego podziału, rozdzieliwszy się, dawne przywłaszczył nazwiska (t).

Oprocz wolnego ludu, nie tylko z pokoleń *Judasza*, *Benjamina*, *Levi*, ale z innych dziesięciu pokoleń, które zwojowawszy królestwo Izraelskie *Salmanazar*, *Sennacherib*, *Afsar-Addon*, królowie *Assyryjscy*, do *Assyryi* przeprowadzili, zebranego, znajdowało się slug i służebnic siedm tysięcy trzyśta trzydzieści i siedm, śpiewaków i śpiewaczek dwieście sześćdziesiąt pięć. Na podróż wzięli powracający do oyczyzny *Zydzi*, koni 7036., wielbłądów 435; mułow 200,045., osłów 5025.

Zaszedłszy do oyczyzny, szlachetnieyszy, i bogatszy z pokoleń *Judasza* i *Benjamina*, iako też *Efraima* i *Manasse*, osiedli na mieszkanie w *Jeruzolimskich* rozwalinach; mieszcili się z niemi, i bliższą *Jeruzolimie* oko-

(t) Z tego to podziału pochodzi, że *Zacharyasz*, ociec *Jana* Krzciciela, w ordynku *Abii* iest policzony *Luci* I. v. 5.; a *Matatiasz* I. *Machi* II. i potomkiem *Joariba* iest nazwany, chociaż pewna iest rzecz, iż ordynki, abo *classes Abii* i *Joariba*, zostały w *Babilonie*.

Lata przed
Chryst:
okolice zaludnili kapłani, Lewito-
wie, śpiewacy, *Gabaonici* (u), na-
zwani *Nathineyzykami*, (*Nathinai*)
i inni do usług kościelnych powołani.
Ubożsi z pokoleń *Judafza* i *Ben-
jamina*, także z dziesięciu pokoleń
królestwa Izraelskiego, którzy ba-
wochwaltwa odstąpili, odłzciepień-
stwa się wyprzysięgli, i z Zydami, to

(u) *Gabaonici*, od miasta *Gabaon* nazwani,
z iednego z Chananeyczykami gniazda się wyle-
gli, i wraz z nimi od ludu Bożego mieli być zni-
szczeni, ale fortelnie od zguby się ocalili, przycho-
dząc do *Joswego*, wrzкомо z krajów dalekich, i
prosząc o przymierze. *Joswe* powieści ich uwie-
rzywszy, pokoju im użyczył; wszelako dociekszy
zdrady, i że między Chananeyczykami mieszkali,
i cztery miasta: *Gabaon*, *Kaphire*, *Beroth*, i *Kari-
athiarim* posiadali, przy życiu i majątku ich zacho-
wał, ale za niewolsników ich ogłosił, i ażeby drwa
rąbali, i wodę do domu Bożego wiecznemi czasy
nosili, postanowił. Na tych to *Gabaonitowie* obro-
nę przeciwko sprzymierzonym pięciu królom oře-
ża dobył, moc ich stał, i ażeby porażki dokoń-
czył, słońce w swym biegu zatrzymał *Josi* c. X.

Lubo *Gabaonici*, włożone od *Joswego* obowią-
zki wiernie i ciągle pełnili; król *Saul*, wygubił
ich jako Chananeyskie plemię postanowiwszy,
bez mała nie wszystkich wytracił. Bóg karząc
okrucieństwo *Saula*, głód zapanowania *Da-
wida* na Izraelitów przepuścił, który gdy przez
lat trzy trwał, dowiedziawszy się *Dawid* z obja-
wienia, że tę karę tak ciężką i długą, przy-

jest potomkami *Judafza*, do Pale-
styny powrócili, na dziedzicznych
swych siedliskach opadli, i przy nich
gdzie nie gdzie zostawionych da-
wnych mieszkańców narodowych
znaleźli.

Którzy mężowie, za najwyższego
arcykapłanstwa *Joswego*, i dwóch
iego następów *Joachima*, syna iego,
który po nim roku przed *Chrystusem*
502. nastąpiwszy, sprawował ten urząd
przez lat 41., i *Elisiba*, który po oycu
Joachimie został najwyższym kapła-
nem, roku przed *Chrystusem* 462. ziemią
Judazą, i narodem *Zydowskim* rządzili?

Dzieje pisma świętego trzech wy-
mienią, *Zorobabela*, *Ezdrasza*, *Ne-
hemi-*

mierze z *Gabaonitami* zgwałcone na lud Boży ścia-
gnęło, siedmiu mężów z synów *Saula*, *Gabaoni-*
tom, na ich żądanie wydał, których śmiercią na
krzyż wbitych głód się uśmierzył II. Reg: c. XXI.

Od tego czasu niemasz o nich w piśmie wzmian-
ki pod własnym ich imieniem, ale pod nazwiskiem
Nathineyzyków, które nazwisko było nadane wszy-
skim Chananeyczykom zwojowanym, w niewolą
wprzężonym, i do równych z *Gabaonitami* domu
Bożego usług, wyznaczonym. Z tych niektórzy,
od *Nabuchodonozora*, do państw Babilońskich w
niewolą zagnani, z *Zorobabelem*, *Ezdraszem*, *Ne-
hemi-*aszem do ziemi *Zydowskiej*, i usług kościel-
nych, atoli nie wyżyscy, powrócili.

Lata przed
Chryfł:

hemiasza, którzy z ramienia królów Perſkich, iako wielkorządcy, lub ſtaroſtowie w ziemi Judzkiej, naywyższą władzę, nietylko polityczną, ale kościelną sprawowali, ofady zakładali, miasta budowali, porządki zaſzczepiali, obyczaje naprawowali, ta godnością ſprawy do zamiarow ſwych prowadząc, a ſtałością umyſłu i meſtwem, uſtawy wykonywając.

Na iakiſz początkach Zorobabel, ſyn Salatiela, z królewſkiego Dawida rodu, ſtan Żydow, do oyczyzny przywróconych, obywatelſki gruntował?

Na czci Boſkiej, obrządkach kościelnych, i zachowaniu praw ſtarego zakonu. Jak tylko wygnańcy, z niewoli oſwobodzeni, mieyſca do mieſzkania zdadne obſiedli; *Zorobabel* zwołał ich wſzyſtkich, i w kraju pozoſtałych, do *Jeroſolimy*; zbudował ołtarz na ofiarę całopalenia, uſtawiczną, ranną i wieczorną; odſwieciwszy uroczyſtość trąb, dnia pierwſzego *Tifri*, iako nowego roku cywilnego, takóſz oczyszczzenie, i kuczki, w tym ſamym mieſiącu przypadające, i ofiary tym świętom właſciwe uczyniwszy, otworzył ſwoy za-

myſł

Lata przed
Chryfł:

myſł przed ludem zgromadzonym, że poſtawił, na mocy wyroku *Cyrusa* króla, budować koſciół na mieyſcu *Salomonowego*, zburzonego; na który była złożona ſumma od wſpółbraci, w *Babilonie* pozoſtałych; ale że ta niewyrownywała przyſzłych wydatkow, zagrzewał wſzyſtkich, do ſkładki, według możności i woli kaſzdego. Nikt ſię od tak pobożney, a dobrowolney niewymowił dani-ny. Składka obrachowana, wynioſła ſzeſćdzieſiąt ieden tyſięcy drachm złota, a pięć tyſięcy min ſrebra (w), oprócz ſta ſukien kapłańſkich. Po zgromadzeniu rozpuſzczonym, pieniądze oddane były do rąk urzędnikow, nad budowę koſciół przełożonych, którzy przez naitętych Tyryczykow i Sydończyków, cedry ſprowadzili Libańskie, rzemieſlnikow obcych przyzwali, i cały rok na przygotowanie rzeczy potrzebnych, do założenia domu Boſkiego czynili.

Roku

(w) Angiełſcy, hiftoryi powszechney piſarze Tom VII. p. 8. tę ſkładkę na ſwoię teraźniejszy monetę obracając, ſzacują ją funtow ſterlingow 75,500., które czynią złotych Połſkich 2,900,000. 8rolzy 8.

Lata przed
Chryl:

634.

Roku drugiego przyiścia Żydów do ziemi Judzkiej, a panowania *Cyrusa* trzeciego, założony grunt kościoła, na tym samym miejscu, na którym stał *Salomonowy*, z wielką uroczystością, w przytomności ludu zewsząd zwołanego; starcom, którzy kościół *Salomonowy* widzieli, lży wycisnął, z powodu, że niespodziewali się, ażeby zrównać się mógł z rozwalonym (x); młodsi, w Babilonie porodzeni, radowali się, że z kościołem powstanie cześć Boska zanie-

(x) Rzecz pewna, że wielka między kościołem pierwszym, i drugim zachodziła różnica. Bóg sam ludu swego, w tej mierze troskliwość zaspokajając, obiecał przez proroka *Aggeusza*, c. II. v. & seq: chwałę kościoła drugiego, przenieść nad wspaniałość pierwszego, dla obecności *Mesjasza*, który po upadku *Adama* obiecany, osobiście miał w tym się kościele pokazać. *Aggeusz* nazywa go *pożądanym od narodów*, stołownie do proroctwa *Jakuba* patryarchy, który go nazwał *oczekiwaniem narodów*. Ztąd nie zbity dowód bierze się przeciwko Żydom terażniejszym: ponieważ *Mesjasz* miał przyiść na świat, gdy kościół stał od *Zoroabeli* zbudowany, a ten kościół przed siedmiastą wieków jest zburzony; więc więcej niż XVII. wieków upłynęło, iak *Mesjasz* na świat przyiść, i wszystkie o nim proroctwa się dopełniły.

zaniechana, a z nią wiara zakwitnie; Lata przed
Chryl: ale ich radość w krótkim czasie smutek pogonił.

Samarytanie albowiem, na miejscu dzieściu pokoleniów, od *Salmanazara*, króla Asyryjskiego, na niewolą zapędzonych, z kraju *Kuthah* przywołani, i dla tego od Żydów, *Cuthim* zwani, nazwisko Samarytanów, od stolicy królestwa Izraelskiego sobie przywłaszczywszy, Boga Izraelskiego powierzchownie wyznawali, ale wraz bałwanom cześć Boską wyrządzali. Ci Samarytanie, widząc, że Żydzi, łaskę u *Cyrusa* pozyskawszy, kościół budować zaczęli, do tak chwalebnego zawziętku chcieli należeć, i spólnie z nimi kościoła tego

Różnica, która między dawnym i nowym zachodziła kościołem, nie wypadła, z różney onych wielkości; ponieważ nowy, na dawnego miejscu i wymiarze był założony; co iasnie pokazał uczo-ny *Prideaux*, w historii Żydowskiej *Par. I. L. III.*, ale że z wyznania samych Żydów, pięcioro zaszczytów brakło nowemu, które sławę dawnemu czyniły, to jest: braknęły nowemu: 1. błagalnia, 2. przytomność Boska, nazwana od nich *Sekinah*, 3. ogień święty ołtarzowy, 4. wyroki *Urim i Thumim*; 5. na koniec, duch prorocki.

Lata przed
Chryst:

go używać, część kosztu na siebie przyjmowali. *Zorababel*, do żądania ich i proźb, dla dwóch nie dał się skłonić przyczyn; dla pierwszej, że przeskadzali wystawieniu ostarza całopalenia, a z tego powodu dowodził się ich zamyśl, Żydom szkodliwy; dla drugiej, że tym obyczaiem nabyliby prawa do czynienia ofiar w kościele: Żydzi zaś nie chcieli żadną społecznością wiązać się z temi, którzy cześć, Bogu winną, łączyli z bałwochwaltwem.

Dla tych powodów *Zorababel*, Samarytanów proźbę i żądanie odrzuciwszy, przewidział przykrości, które ztąd wyniknąć miały; ale wołał swój zawziętek odmowieniem, niż wiarę dla podłej boiaźni, podać w niebezpieczeństwo.

Samarytanie odrzuceni, złe serce przeciwko Żydom zawziąwszy, wszystkich sposobow, obrotow sztucznych, zdrad użyli, i znacznych kosztow na ucięcie urzędnikow przednich dworu Perskiego nieżałowali, ażeby zamyśl nieprzyjaciół swych zniszczyli. Ich zabiegi, nie źle im się nadały. Bóg dopuścił, że złość ich,

przez

Lata przed
Chryst:

przez lat kilkanaście, nad pobożnością Żydowską przewodziła. Nie tylko do śmierci *Cyrusa*, to jest do roku przed Chrystem 529. ale przez panowanie *Astivera*, i *Artaxerxes*a, to jest *Kambyse*s'a, i *Smerdis*a oszusta, wyrok od *Cyrusa* Żydom dany, był zawieszony: Owszem ten ostatni zakazał w *Jerozolimie* gmachow i wałow z gruzow, i rozwalin podnosić. W tym czasie Żydzi starania, do budowania sobie domow, zakładania ogrodow, winnic szczepienia, obrocivszy, prawie kościołe zapomnieli; tę ich opieszałość ciężkim Bóg głodem ukarał, a prorocy *Zachariasz* i *Aggeusz*, iako niebożność im wymiatając, *Zorababela* pobudzili, że zaniebdane założonego kościoła mury podnosić postanowił; i gdy zamyśl pobożny wykonywał, zapytany od urzędnikow Perskich, nad *Syryą* przełożonych, iakimby to prawem czynił? odpowiedział, że za wyrokiem *Cyrusa* króla, co do wałow *Jerozolimu*. nie zaś względem kościoła, odwołnym. Wyrok ten, pilnie po wszystkich państwach metrykach szukany, w nie-

Lata przed
Chryst:

w mieście dawney *Medyi, Ekbatanie*,
gdy był znaleziony, *Dariusz I. syn Hi-*
staspesa, który tron Perski roku przed

521. Chryśtusem 521. osiadł, nie tylko
kończyć kościół *Zorobabelowi* po-
zwolił, ale do tego dzieła potrzeby
z dobr koronnych opatrywać, a *Sama-*
rytanom, tak do nakładów budowy,
iako do ofiar kościelnych codzien-
nych przykładać się, rozkazał, zle-
ciwszy wykonanie ustawy swej sta-
rośtom swym *Tatenei*, i *Setarboznai*.
W przeciągu lat trzech, kościół do-
kończony, uroczyście Bogu poświę-
cony, i najpierwsze święto przai-
ni-ki, z niewymowną ludu radością,
515. w nim obchodzone.

Po kościoła poświęceniu, chociaż
niektóre jeszcze niestały budyń-
ki, *Samarytanie*, podatku płacić
zbraniłi się. *Zydzi*, skarżąc się na
nich, do króla, *Zorobabela*, *Mardo-*
cheusza (y), i *Ananiasza*, w posel-
stwie wysławszy, otrzymali od króla
wyrok, ażeby *Samarytanie* postano-
wieniu

(y) Według mniemania uczonych ludzi, ten
Mardocheusz, jest różny od *Aryia Estery*. Czy-
tay *Prideaux*.

Lata przed
Chryst:

wieniu królewskiemu zadość czyni-
li, nie dając *Zydom* najmniejszej
do żalenia się przyczyny. Według
wszelkiego do prawdy podobień-
stwa, *Zorobabel* w *Babilonie* został,
i tam życie zakończył.

W jakim niebezpieczeństwie byli *Zy-*
dzi za *Dariusza*, syna *Histaspesa* (z),
i iak opatrność Boska ich wybawiła?

Dariusz król, odrzuciwszy królo-
wą *Wasthi*, że niechciała na jego ro-
kaz stanąć na miejscu biesiady, ka-
zał z państwa swego najpiękniej-
sze do *Suzy*, stolicy *Perskiej*, spro-
wa-

U

wa-

(z) Wiadomo jest ludziom, w dziełach da-
wnych biegłym, że to imię *Assverus*, iako i *Arta-*
xerxes, było wielu królom dawane. Królem, o któ-
rym księga pod napisem *Esthery* mówi, i który do
historji *Amana* wchodzi, zdaie się być *Dariusz*,
syn *Histaspesa*, i do żadnego, ani z jego następców,
ani poprzedników, historja w księdze *Esthery* opisa-
na, niemoże być z podobieństwem do prawdy
przytłostowana; ponieważ on najpierwszy między
królami *Perskimi* był, który, według wyrazów
pisma ś., panował od *Indyi*, aż do *Ejyopii*, który
Suzę, która według pisma ś. była stolicą królestwa
Assvera, według *Pliniusza*, *Eliana*, *Herodota*, zbu-
dował, czyli raczey wspaniałemi pałacami, i prze-
pyśnemi gmachami zabudował, i skarby swoje
w niej złożył. Zadnemu królowi *Perskiemu*, oprócz

Lata przed Chryst: wadzić panienki, a z nich wybrać naysięknieyszą, któraby zaślubiła miejsce *Wasthi* odrzuconey. *Esther*, innym imieniem *Edissa*, synowica *Mardocheusza*, z pokolenia *Benjaminowego*, po śmierci rodziców odstryia w młodości swej więta, i w boiaźni Boskiej wychowana, między cudami piękności policzona, na pałac królewski była wprowadzona. Na pierwsze spoyrzenie, *Dariusz* ją ulubił, i z wielką uroczystością, królową po całym państwie kazał obwołać.

Esther, z zalecenia *Mardocheusza*, nie wyiawia, ani rodziny, ani oyczynę

Dariusza, nie służy, co tacz księga *Esther* c. X. wyraża, iż on po dwunastym roku panowania, uczynił hołdowne, w wszystkie ziemie, i wszystkie wyspy morskie. Co autor trzeciej księgi *Esdrasza* c. III, i *Jozeff*, *Antiq. L. II. c. 4.*, mówią o wielkości państwa *Dariusza*, i o wspaniałości uczty, daney wielkorządcom 127. prowincyi monarchii Perskiej, zgadza się doskonale z powieścią księgi *Esther*, o tymże bankiecie: *Za dni Aswerusa, ... sprawił wielką ucztę wszystkim książętom, i słuzebnikom swoim* &c. *Esth. c. I. &c.*

Są pisarze wiary godni, i poważni, którzy tę historią, do panowania *Artaxerksa długorekiego*, wnuka *Dariusza*, odnoszą; ale na tak gruntownych wywodach, iakie tu się położyły, mniemania swego nie mogą zaśladać.

Lata przed Chryst: zny swej, i wszystko to ściśle zachowuje, cokolwiek iej stryrostro- pny przez podufatego rzeźnika zaleca. Dwa rzeźnicy, *Bayathan* i *Thares*, sprzyśięgają się na życie *Dariusza*; sprzyśięgli, od *Mardocheusza* przez królową, królowi doniesieni, i o zamysł przekonani, karę gardłową odnoszą.

Dariusz, *Amana*, ministra swego, 510. naysiękniejszą zaślczycą łaską, i nad wszystkich monarchii panów wynosi. Wszyscy przed nim na kolana upadają, oprócz iednego *Mardocheusza* (a); o co dumny mini ter rozgniewany, na całym Żydowskim narodzie hańby sobie wyrządzonej mścić się stanowi; pod dobra powszechnego pozorem, otrzymuje od króla wyrok, na wycięcie i wyniszczenie do szczętu Żydów, dnia iednego w całej monarchii. Dzień tego mor-

U 2

der-

(a) *Aman*, upadnięciem na kolana, chciał być czczonym, nakłztał Boga; *Mardocheusz*, iako sam mówi *Esther* c. XIII. v. 13. bojąc się czei Boga, przynieść nad człowieka, nie chciał się mu kłaniać, aby zakonu swego nie zelżył; inaczej, gotów był, i sopy nóg tego, dla zachowania ludu Izraelskiego całować.

Lata przed
Chryl:

derstwa, na los (*phur*) spuszczoney, trzynasty miesiąca *Adar* wypada. *Adar*, był szóstym miesiącem roku Żydowskiego cywilnego, a dwunastym kościelnego; według biegu xiężyca, przypadał w Lutym, i zarywał Marca.

Esther, od *Mardocheusza* namowiona, i niezawodną narodu swego zgubą poruszona, pomodlitwie gorącej, od niey samey i wszystkich Żydów przez dni trzy odprawionej, ośmiela się, nie będąc wezwana, iść do króla. Przyjęta mile, prosi go z *Amanem* do siebie na ucztę; po której spytana, czego by żądała, na drugi dzień z tymże samym *Amanem* go zaprasza. Tegoż dnia, w domu królowej znajdujący się *Mardocheusz*, nie tylko przed *Amanem* nie klęka, ale ani powstaje; o co minister rozeźlony, szubienicę na piędziesiąt łokci wysoką wystawić rozkazuje, spodziewając się nazajutrz przed powtórna królowej ucztą, otrzymać od króla pozwolenie, obwieścić na niey *Mardocheusza*; i dla tego, bardzo rano przychodzi do przedpokoju królewskiego.

Król

Lata przed
Chryl:

Król, tey nocy zasnąć niemogący, każe sobie czytać dzieie królestwa. Gdy przyszło do spisku, od *Mardocheusza* odkrytego, zastanawia się, i pyta, iakąby *Mardocheusz* za wierność swoją odniósł nadgodę? usłyszawszy, iż żadney, a dowiedziawszy się o *Amanie* w przedpokojach znajdującym się, wzywa go, i zadaje pytanie: „Co ma być uczyniono mę-
„żowi, którego król chce uczcić?
Aman, podchlebując sobie, że on jest, którego król postanowił uczcić, rzekł: „człowiek, którego
„król ma uczcić, ma być obleczon
„w szaty królewskie, i wsadzon na
„konia, który pod siodłem króle-
„wskim chodzi, i wziąć koronę kró-
„lewską na głowę swoją, a pierwszy
„z książąt i panów królewskich
„niech dźrzy konia jego, a po
„ulicy mieyskiej idąc niech woła
„i mówi: tak uczczon będzie, które-
„gokolwiek będzie chciał król ucz-
„cić., Król wysłuchawszy *Amana*, rozkazał mu wziąć *Mardocheusza*, i wszystkie mu cześć czynić, naydrobniejszey rzeczy nie opuszczając, którą sam przepowiedział. Po do-

pełnio-

Lata przed
Chryst:

pełnionym królewskim rozkazie, wezwany *Aman*, szedł do królowey na obiad, po którym *Esther* skarżyła się królowi na niego, że naród iey cały wybić, i zatracić postanowił. Król bez zwłoki, *Amana*, na zgotowaney *Mardocheuszowi* szubienicy obwiesić kazał, pierścieniem swym *Mardocheusza* udarował, a *Esthera* (b), ochmistrzem swego dworu go postanowiła. Dom *Amana*, król oddał *Estherze*, a na prozbę jey, po wszystkich państwie rozesał listy, pozwalając Żydom tegoż samego dnia i miesiąca, a potem na prozbę *Esthery*, i drugiego im dozwolił, których oni wymordowane-

mi

(b) Cała tego przypadku historia, jest dokładnie opisana w księdze kanoniczney starego zakonu, pod imieniem *Esthery*, której autorem, *Ezdrasza* czynią śś. *Augustyn*, *Epifani*, i *Izydor*. *Euzebiusz*, to dzieło do późniejszego czasu odnosi; ale powszechne mniemanie *Mardocheuszowi* przypisuje, gruntując się na samey tej księgi wierszu 20. Rozdziale IX. *Spisał Mardocheusz to wszystko, i listami zamknawszy rozesał do Żydów Etc. S. Hieronim*, sześciu ostatnich rozdziałów nie uznawał, za kanoniczne; za którego zdaniem, wielu poszło katolickich pisarzów. *Zbor Trydenty*, całą księgę umieścił w kanonie. Dysydenci, ją za taką mają do trzeciego wiersza, rozdziału dziesiątego.

Lata przed
Chryst:

mi być mieli, nieprzyjaciół swych zabijać, i dobra ich zabierać. Żydzi, dobr się nie tknęli, ale po różnych prowincyach przez dni dwa, 75,000. luda w pień wycieli, w samey *Suzie*, dziesiąciu *Amana* synów, i ośmset mężów zamordowali, a na pamiątkę wybawienia swego od złości *Amana*, święto *Phurim*, abo losów, dnia 14. miesiąca *Adar*, ustanowili.

W jakim stanie znajdowali się Żydzi, po śmierci Amana?

Żydzi, odniosszy zupełne zwycięstwo nad nieprzyjacielem narodu swego, w wielkim byli, nie tylko u wszystkich narodów, berłu Perfskiemu zhożdowanych, ale u nayprędniejszych królewskich urzędników, upoważnieniu, tak dla *Esthery*, żony *Dariusza*, iako dla *Mardocheusza*, którego król do łaski swej przypuściwszy, nie tylko do rady zażywał, ale na pierwsze godności wyniósł. Po śmierci *Dariusza*, *Xerxes I.* nastąpiwszy na tron Perfski, od oycy, przez lat trzydzieści sześć posiadany, przez lat dwanaście panowania swego, Żydom w obszernych swych państwach osiadłym, bardzo się łaskawym sta-

wił,

Lata przed
Chryl:

wił, i przywileje im od swych nadane przodków potwierdził. Gdy Greckie kościoły, i inne wszystkie, odzierał, burzył i wywracał; *Jeruzolimskiego* nie tknął. Dziejopis *Jozef*, na powadze dawnego poety Greckiego (c) wsparty, twierdzi, że Żydzi, w znacznym jazdy z narodu swego poczcie, *Xerxesa* pod czas wojny Greckiej 473. posiłkowali. Zabitego zdradziecko od *Artabana*, *Xerxesa* syn trzeci, i następcą

(c) *Joseph*, contra *Apion*, Lib: 1. Dawny ten wierszopis Grecki jest *Cherilus*, przyjaciel *Herodota*, który sławił zwycięstwa Atencyków, nad *Xerxesem* odniesione, wierszami tak piękniemi, że zwycięzcy, za każdy wiersz, pieniądź, abo czerwony złoty mu zapłacili. W ucinkach tego drogiego dzieła, nam dochowanych, znayduie się taki opis: „Narod ieden, który mówił językiem Fenićkim, a mieszkał na górach *Solimy*, wzdłuż wielkiego jeziora, znaydował się w wojsku *Xerxesa*. „ Ze Żydzi na ów czas mówili po Syryjsku, że *Jeruzolima* dawniey nazywała się *Solima*, i w małej odległości leżała od jeziora *Asphaltides*, *Jozef*, ten naród wziął za swoy. Ale poważni krytycy: *Scaliger*, *Bochart*, *Cuneus Esc.* rozumieją, że *Cherilus* mówił o *Salimach*, narodzie zafiadłym w *Pisydyi*, a zaś *Saumaise*, *Prideaux*, za *Jozefa* zdaniem stoją. Cóżkolwiek bądź, rzecz niepodobna, ażeby Żydzi od służby wojenney wolniemi byli, gdy wszyscy monarchii Perskiej poddani, na wyprawę Grecką zaciągi stawili.

Lata przed
Chryl:

stępcą, *Artaxerxes* długoreki (*longimanus*) znakomitsze jeszcze od oycy swego zlał na naród Żydowski dobrodzieystwa; i staranie o uszczęśliwienie onegoż, zdawizy na *Ezdrasza*, znakomitego męża, do *Jeruzolimy* go wyprawił.

Ziakiem zleceniem *Ezdrasz*, Żyd uczony, syn *Seraii* najwyższego kapłana, z rozkazu *Nabuchodonozora*, roku przed Chrylusem 590. świętego (d), był od *Artaxerxesa* do *Jeruzolimy* wysłany?

Żydzi *Jeruzolimscy*, długiego uży-

(d) *Ezdrasz*, nazywa sam siebie synem *Seraii*. (*Esdr.* VII. v. 1.) stylem, abo obyczajem języka Żydowskiego, w którym wnukowie, i dalsi potomkowie, dziadów swych, a podczas wyższych przodków, zowią oycami, tak *Azarjasz*, w tymże samym miejscu nazwany jest synem *Merajotha*, chociaż z *I. Parap.* VI. pokazuje się, że ich pięcioro pokoleń od siebie dzieliło. Ten wykład, koniecznie powinien być przypuszczony; inaczej starość, czyniłaby *Esdrasza* niezdolnym do wykonania królewskiego zlecenia. Dajmy mu lat dzieścięć, gdy ociec jego zabity, a on w niewoli był zaprowadzony; wypadnie lat sto trzydzieści trzy w roku 467. przed Chrylusem, którego król wysłał go do *Jeruzolimy*; wiek zgrzybiały. i całe do pracy niezdolny, a bardziey jeszcze, gdy w lat potym trzynastcie, na pomocy był *Nehemiaszowi*, do sprawowania urzędu jego.

Lata przed
Chryl:

waiąc pokoju, różnych dopuszczali się bezprawioŭ, tak przeciwko zakonowi swemu, iako przeciwko dobru rządowi. *Artaxerxes*, musiał być o rozwiążności ich ostrzeżony, albo na prozbę Żydow Perŭskich, że *Ezdrasz*, kapłana, w prawie zakonnym biegłego, doznanej sobie wierności, wysokiego zdania, i rozładku męża, wysłał do *Jerozolimy*, dawszy mu moc zupełną do przywrócenia krajowi porządku, a prawom, tak politycznym, iako kościelnym, dzielności i mocy; stanowiąc sędziów, dozorców, i samych praw, stoŭownych do zakonu *Moyzeszowego*; karanian gardłem winowayców &c.

Wyrokiem królewskim, dana jest wolność wszystkim Żydom powracać do oyczyzny; a *Ezdraszowi* przyjmować wszystkie jałmużny i podarunki, które miał ofiarować sam król, iego urzędnicy, kapłani Żydowscy, i któżkolwiek Bogu Izraelskiemu. Tymże wyrokiem rozkazał król swym starostom krajow, za prawym brzegiem rzeki *Eufratu* położonym, potrzeby opatrywać kościoła *Jerozolimskiego*, z dochodów

koron-

Lata przed
Chryl:

koronnych; aż do sto talentow srebra, sto korcy pszenicy, wina, oliwy &c. szafować; uwolnił od podatkow zgola wszystkich, duchowieństwo Żydowskie, i sługi kościelne.

Przez iak długi czas *Ezdrasz* sprawował władzę, od *Artaxerxesa* sobie poruczoną, i iakim pamiętnym dziełem na urzędzie się wŭflawił?

Ezdrasz, narodem swym rządził przez lat trzynaście; urząd od siebie sprawowany, i gorliwość o cześć Boga, wŭflawił zniesieniem różnego bezprawia, a mianowicie małżeństw zakazanych, i zebraniem ksiąg piŭsina świętego.

Ezdrasz, zaledwie osob 1,775. i to z samych kapłanow, Lewitow, spiewakow, i *Nathyneyczkow*, na miejscu, i po drodze, do powrotu do oyczyzny namowiwszy, przyciągnął z niemi do *Jerozolimy*; gdzie bezomieszkania, zwołałszy radę narodową, i przednieyszych obywatelów, oznaymił im, z iaką władzą przybył, upominki i dary (e) kościoła.

(e) Dary te, wynosiły 100. talentow złota; 650. talentow srebra, 20. czar złotych, szacowanych 2,000. *Darkonim*, to jest czerwonych złotych Perŭskich

Łat. przed
Chryst:

ściołowi przyślane, kapłanom oddał, i urząd swój rozpoczął. Najpierwszym staraniem jego było, na urządach sędziowskich ludzi oświeconych, i sumiennych ustanowić, a prawom moc, i dzielność przywrócić. Dowiedziawszy się, że Żydzi, w małżeństwa córki niewiernych narodów pojęli, a swoje w zamęścia niewiernych powydawali; pokutą ostrą, dobrowolnie na siebie przyjętą, tak przestępców zakonu poruszył, że sami dobrowolnie niewierne żony odrzucić oświadczyli się, i kary za niedotrzymaną obietnicę na siebie założyli. *Ezdrasz*, za dni trzy rozkazawszy pod utratą mianości na skarb, i odrzuceniem od społeczności kościelnej, wszystkiemu ludowi do *Jerozolimy* się zgromadzić, rozpoznanie nieprawnych ślubów, na wydzanych od siebie mężów spuścić, którzy sto czternaście takowych małżeństw znalazłszy, one za nieważne uznali. Za-

Darici nazwanych, (jeden czynił złotych naczynych 19. gr. 21.) i 100. talentów w naczyniach różnych srebrnych. Od przyścia *Ezdrasza* do *Jerozolimy* uczony *Prideaux*, liczy siedemdziesiąt tygodni *Danielowych*.

Łat. przed
Chryst:

Zakończywszy tak wielkiey wagi sprawę, *Ezdrasz* do przywrócenia zakonowi karności, i dawnych obrządków, myśl i staranie obroczył. Księgi pisma świętego zewsząd zebrał; z pomocą trzech proroków: *Aggeusza*, *Zachariasza*, i *Malachiasza*, przejrzał; miejsca skażone, do pierwiastkowych wyrazów, duchem Boskim natchniony, przywrócił; i kanon starego zakonu, ze dwudziestu dwóch ksiąg, pod czas niewoli Babilońskiej rozproszonych, a od siebie pracowicie zebranych, ułożył; to jest dwadzieścia dwie księgi, które powagę pisma świętego miały, i do tych czas u Żydów mają, zebrał (f); charakter Chal-

(f) Nad kanonem Żydowskim, to jest rejestrem ksiąg kanonicznych, albo z natchnienia Boskiego napisanych, włączone w pierwiastkach chrześcijaństwa sprzeczki, do tychczas nieustaly. Sprzeczki te, z następujących wynikają trudności. 1. Czy był u Żydów kanon, albo rejestr ksiąg świętych, z natchnienia Boskiego napisanych? 2. Ten rejestr, albo kanon, czy był zawsze iednostajny i nieodmienny? 3. Z wielu ksiąg natchnionych składał się ten kanon, i które są te księgi? 4. O którym czasie, kanon ksiąg świętych u Żydów jest ułożony? i kto go ułożył? Każda trudność, długich potrzebuje wywodów na które niech tłumacze pisma świętego sadzą się;

Lata przed
Chryst:

Chaldejski, daleko piękniejszy i wygodniejszy, zamiast dawnego Hebrayckiego, do tych czas używany, wprowadził; modlitwy, stołowne do świąt, poświęcenia kościoła nowego i *Phurim*, po niewoli Babilońskiej ustatano-

tu dosyć, powszechniejsze onych położyć zdanie, i czwelnikom źródło pokazać.

Na pierwsze pytanie, czy był u Żydów kanon *Ec.* odpowiada się: że był. Dowody tej prawdy, są widoczne: 1. Wszyscy OO. SS. zgadzają się na też same księgi, od Żydów za natchnione przyjęte. 2. *Jozef* dziejopis, *L. r. contra App.* wyraźnie to zaświadcza; a jego świadectwo *Huet* przenosi nad wszystkich, *unus pro mille*. 3. Podanie, abo tradycja iednostayna ludu Żydowskiego, od przodków z niewoli Babilońskiej oswobodzonych, aż do dzisiejszych potomków przeszła, jest trzecim niezbitym dowodem.

Na drugie pytanie: ten rejestr, czy był zawsze iednostayny i nieodmienny, odpowiada się: że tak jest: Żydowski kanon był iednostayny, i nieodmienny. Za tym zdaniem stoją *S. Hieronim, Origines, S. Epifani Ec.* przeciwko *Genebrardowi*, który, trojaki kanon Żydom przyznaje. *Geneb. in Chronol.*

Na trzecie pytanie: z wielu ksiąg natchnionych składał się ten kanon, i które są te księgi? Odpowiada się na pierwszą część pytania: Żydzi zawsze liczyli 22. ksiąg kanonicznych, to jest tyle, ile obicadło ich liter zamykało. Niektórzy rabini liczyli 24., a niektórzy 27., ale ta różnica ani przydawała, ani uymowała ksiąg kanonicznych, iedynie wy-

Lata przed
Chryst:

ustanowionych, przepisał. Zdawszy potym urząd i władzę, przez lat trzynastie sprawowaną, *Nehemiaszowi*, ieszcze przez lat kilka w *Jerozolimie*

padła z rozłączenia, lub zjednoczenia ksiąg niektórych. Ci, którzy liczyli 24., odłączali *Lamentacye Jeremiasza*, od jego prorostw; a książkę *Ruth*, od *Sędziowiskich*. Ci, którzy rachowali ksiąg 27., księgi *Królewskie* i *Paralipomenon*, na ksiąg sześć dzielili; gdy ci którzy ksiąg 24. przypuszczali, we trzy księgi, one zbiłali.

Druga część pytania: które są te księgi? *S. Hieronim* one wylicza. 1. *Genesis*. 2. *Exodus*. 3. *Leviticus*. 4. *Numeri*. 5. *Deuteronomium*. 6. *Josue*. 7. *Sędziowie*, do których *Ruth* przylacza się; 8. *Samuel*, są to dwie pierwsze księgi królewskie. 9. *Królewskie*, dwie peślednie III. i IV. księgi królewskie. 10. *Izaiaasz*. 11. *Jeremiasz* z swemi *Lamentacyami*. 12. *Ezechiel*. 13. *dwunastu mniejszych prorokow*. 14. *Job*. 15. *Psalmy*. 16. *Przypowieści Salomonowe*. 17. *Ecclesiastes*. 18. *Pieśni nad pieśniami*. 19. *Daniel*. 20. *Paralipomenon* obie księgi, 21. *Ezdrasz*, księgi I. i II. 22. *Esther*.

Na czwarte pytanie: O którym czasie kanon ksiąg świętych u Żydów jest ułożony *Ec.*? odpowiada się: że z dziwnym zdaniem by się odkrył, kto by dziś wątpił, iż *Ezdrasz*, wyszedłszy z Babilońskiej niewoli, ten rejestr ułożył. Wszyscy wszystkich wieków i narodow uczeni ludzie, ten układ mu przyznawali. Kościół Chrystułowy, aż do zboru *Kartagińskiego III. r. 395.* stołownie do tegoż kanonu liczył, i przymował księgi natchnione starego zakonu.

Lata przed
Chryśt: *zolimie* przemieszkali ku pomocy swe-
mu następcy. *Jozef* twierdzi, że w
Jerozolimie umarł; ale bez mała nie
wszyscy

Niektórzy z dawnych pisarzy twierdzili, że Babilończycy zburzywszy kościół, i miasto *Jerozolimę*, wszystkie *exemplarze* ksiąg pisma świętego popalili, albo innym obyczajem wytracili, i że *Ezdrasz* z natchnienia Boskiego, pisma świętego zatraconego text pierwotny przywrócił, to jest wszystkie księgi w tych samych wyrazach z pamięci napisał, wiakich one od autorów swych były napisane, i wydane. Ale to mniemanie, poważnym autorom zda się być doprawdy niepodobne. Jakóż Chłdayczycy, ani powodów słusznych, ani sposobów nie mieli do wygubienia ksiąg Żydowskich, nie tylko po Palestynie, ale po wielu państwach, rozproszonych.

To być może, i zapewnie było; że dla niedozoru kapłanów, i niedoskonałości przepisków, wiele omyłek do ksiąg świętych się wciśnięło, z których *Ezdrasz*, duchem Boskim natchniony, pisma skazywane oczyścił, i właściwe pierwiastkowe wyraził im przywrócił. Uczeń ludzie mniemają, że *Ezdrasz*, nazwiskamięć niektórych, za niego używane, zamiast dawnych zaniechanych, położył: tak gdzie jest mowa o *Abrahamie*, iż szedł w pogoń za królami sprzymierzonymi aż do *Dan*, to mięysce za *Abrahama* nazwało się *Laisch*, a *Dan* długo po tym dane mu było, po rozdzieleniu ziemi obiecanej na pokolenia. Toż samo rozumieć trzeba o *Bethel*, przedtym *Luz*, o *Hebron*, dawniey *Kiriath Arba* &c. &c.

wszyscy pisarze Żydowscy zaświadczaia, że powróciwszy do *Suzy*, dopełnił lat 120. życia swego. Mąż wielki, i od Żydów za drugiego *Mojżesza* miany. Z czterech ksiąg, pod jego imieniem wydanych, on napisał pierwszą, drugą zaś *Nehemiasz*. Żydzia, obie te księgi, w jedną złączone, *Ezdraszowi* przypisują; druga i trzecia, chociaż imię jego noszą, ani od niego są napisane, ani za pismo święte przyjęte. Niektórzy dwóch ksiąg *Paralipomenon*, abo kronik, autorem go stanowią.

Ziakięgo powodu *Nehemiasz*, za pozwoleniem *Artaxerxesa* długorękiego, zaszedł do ziemi Żydowskiej?

Ezdrasz gorliwość o cześć Boską, i karność zakonną, oraz starania o polepszenie stanu obywatelskiego; o zakamiałłość Żydów, i ich nieczułość, iako o opokę rozbiiały się. *Nehemiasz*, mąż pobożny i uczony, królewskiego, abo kapłańskiego rodu, króla Perskiego podczaszy, o chwale Boską, wiarę, i dobro powszechnę swego narodu gorliwy, uwiadomiony o tym wszystkim, co się działo w *Jerozolimie*, otrzymał od *Artaxerxesa*,
W
sa,

Lata przed
Chryśt:

454.

Lata przed
Chryst:

sa, nie tylko pozwolenie przebrać się do oyczyzny, ale urząd wielkorządczy z władzą udzielną nad kraiem. Pod konwoiem jazdy Perskiej, z temi wszystkimi, którzy do oyczyzny powrócić, i w niej mieszkać postanowili, puścił się w drogę. Zafzedłszy do *Jerozolimy*, wały oney zburzone, w przeciągu dni piędziesiąt dwóch podniósł, miasto murami oprowadził, i one uroczyście Bogu poświęcił.

453.

Z rozkazu *Nehemiasza*, ludowi do *Jerozolimy* zwołanemu, *Ezdrasz* czytał, i tłumaczył prawo Bożkie; z którego przepisu, że następowały *kuczki*, te przy ofiarach zwyczajnych, z wielką uroczyścią i nabożeństwem były obchodzone. Pod ten czas, kazał *Nehemiasz* kapłanom i Lewitom, szukać ognia świętego, przed zburzeniem *Jerozolimy*, w dole suchym, a głębokim ukrytego; szukający, znaleźli go, wodę z niego gęstą wybrali, którą skropione drwa, i ofiary na nich złożone, iak tylko słońce promień rzuciło, zaraz się zapaliły (g).

(g) II. Mach: c. 1:

Lata przed
Chryst:

Lud, z czytania i tłumaczenia pisma świętego, poznawizy swoje błędy i przestępstwa, obowiązał się przysięgą, przed *Nehemiaszem* wykonaną, zakonnych powinności ściśle dopełniać, amianowicie: 1, w związku małżeńskie z niewiastami bałwochwalstwiemi nie wchodzić, a zawarte zerwać. 2, Szabas, tak tygodniowy, to jest każdego siódmego dnia; iako roczny, każdego siódmego roku przypadający, uroczyście, i stosownie do prawa obchodzić. 3, Daninę kościołowi zwyczajną wcześniej płacić, tak nadom tego Bożkiego naprawę, iako na sług kościelnych utrzymanie. 4, Dziesięciny, i pierwociny wszelkiego rodzaju, kapłanom i Lewitom oddawać. Święto *kuczek*, skończyło się na składce dobrowolney na kościół. *Nehemiasz*, dając przykład ludowi, ofiarował 1000 dragm, to jest 250. łotów złota, 50. sztuk złotych różnego naczyńia, i 534. sukien kapłańskich, oraz swoim kosztem kazał zbudować wiele domów dla kapłanów, ażeby od mieszkania przy kościele wymówkę ich uprzątnać (h). Zaludniwszy po-

W 2

tym

(h) *Joseph Antiq: L. XI. c. 5.*

Lata przed
Chryst:

tym *Jeruzolimę*, zawściągnowfszy liś chwę, i lichwiarzow namowiłszy do wrócenia ubogim zylku, na nich wy-ciśnionego, stan zakonny polityczny i obywatelski ludu Bożego mądrze rozmiarkowawfszy, i lat dwanaście na urzędzie wielkorządcy pracowitym przepędziwfszy, powrócił do dworu króla Perskiego. Pięć lat na nim zabawiwfszy, gdy załyszał, iż znowu synowie Izraélscy do nałogow swych, praw przestęptwa, małżeństw zakazanych, powrócili; z dozwoleniem *Artaxerxesa*, do *Jeruzolimy* przybiegł, ciężar rządow na siebie przyjął, który do zgonu życia dźwigając, obyczaje zepsute naprawił, prawa do wykonania przyprowadził, *Manasseja*, wnuka najwyższego kapłana *Eliafiba*, że żony poganek, córki *Sanaballata* starośty Samaryjskiego opuścić niechciał, do ustąpienia z *Jeruzolimy* przymusił, i w podeszłej starości, (niewiadomo, którego roku,) umarł.

Na kogo po śmierci *Nehemiasza*, rząd kraju przypadł?

Do najwyższych kapłanów władza krajowa, pod dozorem jednak

i po-

Lata przed
Chryst:

i powagą wielkorządcow Perskich, nad *Syryą* przełożonych, powróciła. Wczas śmierci *Nehemiasza*, *Sojadas*, syn *Eliafiba*, na czele był duchowieństwa starego zakonu. Syn jego *Manasses*, że niechciał porzucić żony, przeciwko prawu *Mojżeszowemu*, do ustąpienia z *Jeruzolimy* od *Nehemiasza* przymuszony, udał się do teścia swego *Sanaballata* do *Samaryi*, który, będąc głównym Żydow nieprzyjacielem, a chcąc im do żywego dopiec, za pozwoleniem króla Perskiego *Dariusza*, nazwanego *Noihus*, zbudował na górze *Garizim* przy *Samaryi* kościół, do *Jeruzolimskiego* podobny, i w nim najwyższym kapłanem zięcia swego postanowił. Wszyscy Żydzi, albo z niewiernemi żonami postanowieni, albo do porzuconych żon chcący powrócić, albo z innych powodow na zwierzchność *Jeruzolimską* utyskuiący, do *Samaryi* przenosili się, i z ludzkością byli przyjmowani. Od tego czasu, dawni Samarytanie bałwochwaltwa się wyprysiegli, i z Żydami odzłzczeńcami złączywszy się, jednemu prawemu Bogu cześć oddawali.

Czy

Lata przed
Chryst:

Czy po niewoli Babilońskiej nie powstały jakie między Żydami odzschepieństwa?

Cztery odzschepieństwa, rozerwały naród Żydowski, i odzschepieńców od odzschepionych dzieląc, nienawiścią wzajemną zapaliły. Pierwsze odzschepieństwo, długim lat przeciągiem niewolą poprzedziło Babilońską; trzy poślednie, po niej nastąpiły.

Pierwsze odzschepieństwo, do orderwanych od tronu Dawidowego dzieścięciu pokoleniom wprowadził Jeroboam, który, po śmierci Salomona, z posłuszeństwa Roboama wybiwszy się, królestwo Izraelskie założył, i poddanym swym, w kościele Jerozolimskim bywać, i ofiary czyścić, zakazał.

Drugiego odzschepieństwa wynalazcą był Manasses, syn Sójady, najwyższego kapłana, który zbudował kościół na górze Garzim, od Jana Hirkana Machabeyczyka potym zburzony, od Gabiniusza Rzymianina z gruzów podźwigniony, do którego, za czasu Chrystusa Pana, Żydzi odzschepieńcy, Samarytanami zwani,

uczę-

Lata przed
Chryst:

uczyszczali. Samarytanow wiara, od tego czasu, w tych głównych zamysłach artykułach: 1, Jednego wyznawać Boga, który posłał sługę swego Mojżesza, i którego pięcioro ksiąg, były słowem Boskim, 2, Osmeo dnia po narodzeniu, obrzezanie, koniecznym potrzebny uznawali, i żadną miarą na dalszy czas onego nie odkładali, 3, Dwóch żon nigdy nie brali, ani się żenili z synowicami, lub siostrzenicami, co podczas Żydzi czynili, 4, Umywali się po każdej nocy, przepędzonej z żonami, 5, Szabas ściśle święcili, nie mając z żonami społeczeństwa, nie różnicząc ognia, nie wychodząc z domu, iak do jedney synagogi, gdzie czytali księgi Mojżeszowe, modlili się, śpiewali, 6, Z wielką uroczystością święcili paschę, świątki, kuczki, i dzień oczyszczenia, 7, Ofiary czynili w iednym tylko kościele na górze Garizim.

Trzecie odzschepieństwo wprowadził Onias IV. syn Oniasza III., najwyższego Jerozolimskiego kapłana, który, do godności tej, od swych stryjow, Jazona i Menelausa, niedopuszczony, do Egiptu wyniosłszy się

Lata przed
Chryst:

się, za pozwoleniem *Ptolomeusza Filomatora*, i żony jego *Kleopatry*, kościół w Egypcie przy *Heliopolu* na rozwalinach bożnicy bałwochwalckiey Egypckiey zbudował, około roku przed erą Chrześcijańską 152.; od imienia swego, *Onion* nazwał, w kapłanów i Lewitów opatrzył, i nawięźsze w nim kapłaństwo sprawował. Po zburzonym od *Tytusa Jeruzolimskim* kościele, *Wespazian* cesarz obawiając się, ażeby Żydzi rozproszeni, do Egiptu udawszy się, na nowy bunt nie odważyli się; *Lupusowi*, Egypckiemu Staroście, rozkazał rozwalić *Onion*. *Lupus*, na zamknięciu onego przestał. *Paulinus*, następca *Lupusa*, odarłszy go ze wszystkich ozdób i bogactw, zawałił każał.

Czwarte odszczepieństwo *Karaitów*, trwa do tych czas po niektórych mieyscach. Nazwisko ich, pochodzi od słowa *Cara*, co znaczy czytanie; że tey sekty ludzie, same księgi starego zakonu kanoniczne czytali, i onych się trzymali, a wszystkie podania ustne, abo tradycye, odrzucają i odrzucają. Dawność tey sekty, przy-

Lata przed
Chryst:

przyczyniają niektórzy do czasów *Ezdrasza*, inni do *Alexandra W.*, niektórzy do *Alexandra Janneusza*; a niektórzy, iako *Rich*, *Jan Morin* uczony oratoryanin, mniemają, że *Karaitów* sekta, wraz powstała z *Talmudem* (i), którego ona wymyśli i bayki.

(i) *Talmud*, jest księga, zamykająca zbiór praw, obrządków, zwyczajów, podług których Żydzi terazniejszy zakonną cześć Bogu oddają. W 120. lat po dobytey i zburzoney od Rzymian *Jeruzolimie*, rabin *Judas*, nazwany od Żydów *Rabennhacucorh*, to jest nasz święty mistrz, człowiek bogaty, i cesarzowi *Antoninowi* miły, bacząc z żalem, że rozproszeni po różnych świata krajach Żydzi, zaczęli zapominać praw nie pisanych, ale tylko ustnie od przodków podanych; ułożył księgę, w której umieścił zdania, ustawy, i podania abo tradycye wszystkich rabinów, którzy aż do jego czasu, mądrością, lub nauką przeważali: nazwał ją *Misna*, i na sześć części rozdzielił. W pierwszej, zamknął naukę o rolnictwie, i wszelkiego rodzaju naślonach; w drugiej, święte; w trzeciej, małżeństwa, i wszystko to, co do żeńskiego płci ściągają się; w czwartej, sprawy sądowe, spory szczególnych osób, i wszystko to, co do obywatelskich potrzeb należy; w piątej, ofiary; w szóstej, czystości i nieczystości. Ze w tym dziele zamknięte materye, krótko były wyłożone, a niektóre zaledwie dotknięte; żwawo wzięły się spórunki między rabinami, z których każdy, na swoim zakładając zdaniu, one wykladał. Zabiegając

Lata przed Chryl: bayki odrzuca i potępia. Cóżkol-
wiek bądź o początkach *Karaitów*,
treść wiary iwey zafadzaia oni i,
Prze-

zgorzeniu, i dalszym kłotniom, rabini *Jerozolimscy*, a po nich *Babilońscy*, przedsięwzięli dzieło *Judasza* objaśnić, i jego *Misnę* tłumaczyć. Tey ich pracy, do skutku przywiedzionej, dwa wyszły na świat talmudy: *Babeli* i *Geruzalmi*, abo *talmud Babiloński* i *Jerozolimski*; pośledni, od pierwszego dawniejszy; a pierwszy, od pośledniego doskonalszy i dokładniejszy.

Talmudu Jerozolimskiego autorem, iest rabin *Johanan*, który około roku po Chryście 300, z pomocą uczonych rabinów, zebrał różne prawa *Zydowskie* nie pisane, w *Misnie* od *Judasza* opuszczone, podania ustne od dawnych poźniejszych przesłane czasom, obrządki &c. i to zebranie, nazwał *Gemarrą*, abo dopełnieniem. *Misna Judasza*, i *Gemarra Johana*, składają dwie części dzieła, które, że w *Jerozolimie* dokończone było, od m. eysa, nazywa się *Talmudem Jerozolimskim*.

W lat 100. po wydaniu *talmudu Jerozolimskiego*, rabin *Asé*, dobrawszy do pomocy rabina *Hammai*, dla *Zydów*, za *Eufratem* osiadłych, przedsięwziął wykład *Misny*, i *Gemarrę* napisał, która, wraz z *Misną*, składa *talmud Babiloński*. A że dla śmierci zażlezy, nie dokończył *Gemarry*, abo swego wykładu; tedy synowie jego jej dorobiwszy, na 60. *Monastork*, abo rozdziałów, podzielili. Po nieważ *talmud Babiloński*, daleko jaśniej, dokładniej, i obszerniej, iest pisany, niż *Jerozolimski*; dla tego powszechnie od wszystkich *Zydów* iest

Lata przed Chryl: (Przeczą, ażeby słownych praw i po-
daniów, *Moyzesz* był wynalazcą. 2, *Zydowską* kubałę i talmud odrzucaia. 3, *Szabas* i inne święta, z wię-
kszą.

przyjęty, i tak od nich szanowany, iak *alkoran* od *Turków*. Nieśkończonemi baykami, i dzikiemi powieściami napelniony, wiare zupełną znajduie u *Zydów*, którzy rozumieją, że wątpić o czym, iest dopuścić się głównego występku. Owczem, powagę jego i pewność, nad same pisma ś. wyroki przenoszą: biblią do wody; *Misnę* do wina, *Gemarrę* do miedu przyrównywią. *Talmudu Babilońskiego* trudniejsze do pojęcia miejsca, uczonym objaśnił wykładem rabin *Salomon Jerchi*. Uczeńsi rabini, przydali niektóre swoje i dawniejszych od siebie mędrców zdania, który przydatek nazwali *Tossafoth*, a wyrzucili z *Misni*, rolnictwo, ofiary, czystości i nieczystości, zaniechane i nieprzywane. Sławny *Maimonides*, wyciągnął z *talmudu Babilońskiego*, co iest w nim nayrozumniejszego, to iest, opuściwszy bayki, błędne powieści, i grube durności, wypisał ustawy rozumne, mniemania do wierzenia podobne, wyroki mądre; i wypisowi dał tytuł *Tadhachazakach*, to iest: statuty praw zakonnych i obywatelskich naydokładniejszy.

Jan *Morin* oratorianin, w piśmie swym: *Exercitationes Biblicae* L. II. Exercit. 6. c. 2. & 3. &c., obu talmudom, dawności wyżej wzmiankowanej nie przyznaje. Jego zdaniem, *talmud Babiloński* dokończony był około roku 700.; a *Jerozolimski* nie wyszedł na świat przed rokiem 500. Obacz *Bartol*: Bibl: t. 1. - 3. *Goduin* de rit: Hebr: &c. &c.

Lata przed
Chryśt:

książą od innych Żydów uroczyści-
ścią obchodzą. 4. Piśmo ś. Hebray-
skim tylko językiem pisane, czytają,
i po hebraysku modlą się. 5. Wyzna-
wiają nieśmiertelność duszy, zmar-
twychwstanie ciał zmarłych, nadgro-
dy i męki przyszłego życia. 6. Mes-
syasza oczekują, iako monarchę do-
czesnego, którego opóźnienie, przy-
pisują leniwemu obrotowi planety
Saturna, panującego nad narodem
Żydowskim. 7. Zabraniają pod kła-
twą, badać się z piśma o czasie, któ-
rego należy spodziewać się przyścia
Messyasza. 8. Odrzucają rachunki
astronomiczne, po niewoli Babilon-
skiej od Żydów wprowadzone, dla
nowiów i innych świąt ustanowie-
nia. Dawnym obyczajem liczą oni
dni więzycy, to jest kiedy na hory-
zoncie now obaczą.

*Które sekty wprowadziły się do Ży-
dów, i iaką między niemi zaszczipily
naukę?*

W różnych czasach po niewoli
Babilonskiej, cztery sekty między
Żydami powstały: *Saduceuszowie*,
Faryzeuszowie, *Essenianie* i *Herodi-
anie*; ci różne, i sobie przeciwne,
składali sekty.

I. Sa-

Lata przed
Chryśt:

I. *Saduceuszowie*, *Sadoka*, na lat
przeszło dwieście przed narodze-
niem Chrystusa Pana, za wynalazcę
nauki swej stanowili i uznawali;
tradycją odrzucali; same tylko księ-
gi *Moyzeszowe*, za piśmo ś. przyimo-
wali; oprócz jednego Boga, żadney
inney istoty duchowney nie uzna-
wali; Aniołów znosili; utrzymywa-
li: że dusza ludzka, była materyalna:
że ciała nigdy z martwych nie po-
wstają: że po śmierci, żli, próżno się
kary obawiali, a dobrzy, nadgrody
spodziewali: że Bóg, w doczesnym
życiu, dobrym nadgradał ziemskim
małutkiem i pomyślnością, a na
złych, przepuszczał uciski i nieszczę-
ścia. *Saduceuszowie*, przy prawi-
dłach, tak zwolniałych, i w szkole
Epikura czerpanych, wielką w oby-
czajach surowość zachowali: rzecz
nie tylko osobliwa, ale dziwna!

II. *Faryzeuszowie*, nazwisko wzię-
li od słowa Hebrayskiego *paras*, to
jest *oddzielić*; ponieważ od swych
ziomków starali się oddzielać powie-
rzechowną skromnością i świątobli-
wością. Tradycją, wrzeczono od
Moyseza zostawioną, *Faryzeuszowie*

Lata przed
Chryśt:

wie z piśmem świętym i prawem zakonnym równali, i na zachowaniu onych, nacylnieyszą świątobliwość zakładali. Przeciwko Saduceuszom, aniołów, nieśmiertelność dusz ludzkich, zmartwychwstanie, i nagrody wieczne przypuszczali; wszelako nieprzyznawali zmartwychwstania, złym; a dobrych, na tym zasądzałi, że ich dusze z jednego ciała do drugiego przechodzić mogły: zdanie, od *Pitagoreśa* poganina zaciągnięte, a wyrokom wiary nadprzyrodzoney przeciwne! Oprócz bojaźni Boskiej, wszystkie ludzkie uczynki, poddawali pod moc przeznaczenia i wrogow; niektórzy do wpływu planet, iako naydzielnieyszey przyczyny, cnoty i występki ludzkie odnosili. Ale naywłaściwiey charakter Faryzeuszow piątnowały, pokrytość, nieszczerość, zazdrość, wyśokie o sobie rozumienie, zbytęczne do drobnych obrządkow i powierzchnownego nabożeństwa przywiązanie, posty częste, i na nich dokońności zasądzenie, jaśmużny dla chluby jawnie czynione, nadmierne w pozyskaniu uczniów starania, ułożona

Lata przed
Chryśt:

żona kształtnie w postaci ciała powaga, dobrana na przepych w ozmowach ostrożność, w odzieniu skromność, święcenie szabasu z błędnym rozumieniem, że dni Bogu poświęcone gwałcą się pomocą i ratunkiem, bliźniemu czynionemi. Świątobliwość między niemi, od dopełnienia grzechow uczynkiem zewnętrznym wstrzymywali się, myślą zaś i pożądaniem, do nayprośnieyszych występków lgnęli: rozwiążleyśi, od namiętności przyrodzonych, bynajmniej się nie hamowali, krzywdzili wdowy, odzierali sieroty, uciemieźali słabych, płaszczykiem wiary i świątobliwości okrywali niesprawiedliwości, pychę, okrucieństwo, serce pełne złości, fałszu, i wściekley zawziętości. Na sekty Faryzayskiey początek i wynalazcę, pisałze kościelni i Żydowscy niezgadzaia się. Pisarz czwartych ksiąg *Machabey-skich*, za czasow Jana *Hirkana*, o Faryzeuszach wspomina; z którego dowodzi się świadectwa, że oni na lat 180. przed Chryśtusem na świecie byli, i tak nauką, iako obyczajami, od Żydow pospolitych różnili się.

Którzy

Lata przed
Chryst:

Którzy tey sekty wynalazek sławne-
mu Żydowskiemu mędrcomi *Hille-*
lowi przypisują; przeciw historii,
wiek z dawności Faryzeuszów uy-
mują. *Hillel*, w piśmie i prawie sta-
rozakonnym biegły, w filozofii też
Stoickiey dobrze przeciwczony, za
panowania *Heroda W.*, publiczną w
Jerozolimie szkołę otworzył, i pod
tym królem umarł, na lat 30. przed
Chrystusem. Po nim tę szkołę objął
Akiba, nauczyciel *Akwili* Ponckiego,
który, z poganina zostawszy Chrze-
ścianinem, a z Chrześcianina Żydem,
na początku drugiego ery Chrześci-
ańskiej wieku kwitnął, i przełoże-
niem pisma ś. starego zakonu z języ-
ka Hebrayskiego na Grecki, sławę
sobie zarobił; ale tego przekładania,
tylko ucinki do nas dostały się.

III. *Essenianie*, bez mała nie to
między Żydami znaczyli, co mnisi
między Chrześcianami. Dla karno-
ści, ścisłego powinności od zakonu
przepisanych zachowania, i obyczaj-
ów przystoyności, *Essenianie* na
wielkie pochwały pisarzów, nawet
Chrześcijańskich i pogańskich, za-
służyli. Początku i pierwiastek tey
sektcy

Lata przed
Chryst:

sektcy stanowić nie można, za Ma-
chabeyczyków (k) już kwitnęła,
liczna jednak, dla ostrości ustaw, ni-
gdy

X

(k) Pierwiza wzmianka o *Essenianach* znay-
duje się w księgach czwartych *Machabeyskich* c. VI.
pod nazwiskiem *Hasdanim* i w *Jozefie Antiqu:*
L. XIII. c. 9. & 19. *Bel. Jud.* L. I. c. 3. & 7. Z tych
dwóch pisarzów dowodzi się, że sekta *Essenianów*
już w Palestynie kwitnęła za czasów *Jonathana*,
brata i następcy *Judasza Machabrusza*, na lat 150.
przed Chrystusem, i że z tychże samych pisarzów
pokazuje się, że nieślaski *Judasz Essenianin*, przepo-
wiedział śmierć *Antigonowi*, bratu *Aristobula*, któ-
re proroctwo spełniło się.

Inni pisarze, czynią *Essenianów* dziełoicą *Rechab-*
itów, sekty także Żydowskiey, ze wszystkich in-
nych naydawniejszey, od *Jonadaba*, syna *Rechaba*, za
panowania *Jehu*, króla Izraelskiego, ustanowionej.

*Rechabito*wie, wynosili się z miast i miasteczek,
mieszkali w lasach pod szataczami, abo namiotami,
wina nie pili, i wstrzemięźliwość wielką w jedze-
niu chowali. Za *Joachima*, króla Judzkiego, przy-
muszeni mieszkac w *Jerozolimie*, tak osobność za-
chowali, że zdawali się na odludney przebywać
pułtyni. Od *Jeremiasza* proroka wprowadzeni do
kościola, żadną miarą namowić się nie dali, aby
wino pili. Z tego przykładu wziąwszy pochop
Jeremiasz, strofił Żydów, o wiarę Bogu niedo-
trzymań. „Przemogły słowa *Jonadaba*, syna
Rechabowego, które przykazał synom swym, żeby
nie pili wina, i nie pili aż do dnia tego, a jam mówił
do was &c. *Jerem:* XXXV. v. 14. & sequ: *Obacz*
Calmet.

Lata przed
Chryst:

gdy nie była. W Palestynie, cztery tysiące swego powołania mężów nie przenosiła, ale w Egypcie, daleko obficie się rozkrzewiła. Jedni, w społeczności żyli; drudzy, na osobności się zamykali, i na bogomyślności życie pędzili, i podobno przykładem swym, pierwszych Chrześcian do życia pustelniczego pociągnęli.

Spółob życia Essenianow, jeżeli nie był z wad oczyszczony, tedy te zagładał wybornymi ustawami, i życia ściśłego surowością. Stronili oni od miast wielkich, a mieszkali pospolicie na wsiach i w błahych miasteczkach. Uprawą roli bawili się, w rzemiosłach się ćwiczyli, ale się do handlu i żeglugi nie przykładali. Obchodzili się bez niewolników i czeladzi, z pracy rąk swych i potu czoła żyjąc, i jedni drugim usługując. Dostatkiem i bogactwy pogardzali, pieniędzy nie zbierali, nawet pól nad potrzebę nie posiadali. Starali się iaknauścić, miernością, potrzeby życia konieczne opędzać. Obyczajem klasztornym żyli, jadali wszyscy razem, odziewali się sukniami prostymi białymi, które, albo fami-

tkali,

Lata przed
Chryst:

tkali, albo któremi pospolita szatnica ich opatrywała. Niektórzy, pod jednym dachem i w zamknięciu mieszkali, niektórzy zaś w osobnych żyli domach; ale te, za własne nie poczytali, do nich, wszystkich powołania swego ludzi przyjmowali, a chorym, z największą wytwornością służyli. Cokolwiek pracą rąk swych zarobili, to na pożytek lub potrzeby pospolite obracali. Niektórzy z nich, a tych część była znaczniejsza, bezżeństwo obierali, iż niewiaśty poczytywali za niewierne i kłótniwe. Dzieci cudzych wychowaniem zatrudniali się, pracowite podejmując staranie, do załuszczenia w młodych sercach, gruntownych cnoty i obyczajności prawideł. Młodzi, starców głębokim uszanowaniem czcili, w obecności ich, wielką skromność zachowując, i zdanie ich, za wyrok przyjmując; którym też o chotnie usługowali. Wstępujący do ich zgromadzenia, ostrym trzech lat doświadczeniem powołanie swoje dowodzili, i wszystek swoy majątek na pospolity użytek oddawali. Sekta, dzieliła się na szczególne zgroma-

X 2

ma-

Lata przed
Chryśc.

madzenia, z których każde, podle-
gało przełożonemu i ekonomowi.
Wchodząc do zgromadzenia, obo-
wiązywali się przysięgą, posłusznemi
być przełożonym, żadney nowey
nauki niewynaydować, nie przed
współbracią nie tać, żadney tajemni-
cy ludziom obcym nieobjawiać, a
z niemi podufale obcować. Jedy-
ną ich nauką, była filozofia obyczajna;
logikę odrzucali, iako do nabycia
cnoty niezdatną; a fizykę, iako sprze-
czkom i zwadom podległą. Filozo-
fią obyczajną, czerpali z kłag kano-
nicznych starego zakonu, dla któ-
rych słuchania, do synagog swych,
w każdy szabas zgromadzali się; je-
den pismo ś. czytał, drugi tłumaczył,
a wszyscy inni w wielkim milczeniu
i z uczciwością słuchali. Każdego
dnia, przed wschodem słońca, wsta-
wali; wstawszy, zaraz na modlitwę
udawali się, przed którą, rozmawiać
z sobą, prawo im zakazywało. Po
odprawioney modlitwie, ręczną ro-
botą bawili się, którą na godzinę
przed południem skończywszy, ką-
pali się. O południu, w sieni pospo-
lity obiadowali, siedząc, i ściśle mil-
cze-

Lata przed
Chryśc.

czenie zachowując. Chleb, i jedna
prosta potrawa, cały stanowiła obiad,
który modlitwą, poprzedzała, i
kończyła. Po krótkim poobiednim
wytchnieniu, do ręczney powraca-
li pracy, która się ze dniem kończy-
ła; wżywaniu pokarmu, i napoju
umiarkowani, i do podziwienia wstrze-
mieźliwi. Przełożeni, nigdy win i
przestępstw najmłodszemu
nie przebaczały; za zgorzienia, z po-
środku siebie wyrzucali. Nie tylko
z pogaństwem, ale z własnego naro-
du ludźmi, powołaniami różnemi,
wstrzegali się przedstawiać, tak da-
lece, że dla nieobcowania z niemi,
do pospolitych synagog chodzić wy-
strzegali się; ofiary jednak swoje do
nich posyłali. Byli tacy między ni-
mi, którzy chlubili się wiadomością
przyszłych rzeczy, z czytania pisma
świętego nabytą, udawali oraz, że
z tego samego źródła czerpaia zna-
jomość, lekarstwu kunsztowi po-
trzebną, zioł, roślin, kruszców, i
zwierząt. Przypisując wszystko
przeznaczeniu, znosili wolną wolą;
nieporuszeni w swych postanowie-
niach, najcięższe lekce ważyli ka-
townie,

Lata przed
Chryst:

townie, i samę śmierć. Gorliwi wolności pospolitey obrońcy, samego Boga uznawali za jedynego Pana; gotowi okrutne ponosić męki, niż człowiekowi posłuszeństwo czynić. Prowadzili wprawdzie Essenianie życie ostre, i w obyczajnych ćwiczyli się cnotach; ale stosując postęпки do zdań zdrowych, oraz zaboronow, przesądów i błędów, z sobą połączonych, nigdy niemogli równać się z pierwszymi Chrześciana-
mi (1). Co

(1) Jednakże niektórzy pisarze Chrześcianańscy, a mianowicie *Euzebiusz Biskup Cezareyski* w Palestynie mniemał, że Essenianie, nazwani *Therapeutae*, byli prawdziwymi Chrześcianaми, albo Żydami, od *ś. Marka* do wiary Chrześcianańskiej nawróceni. *Scaliger* przeciwnie utrzymuje, że *Therapeutae*, nie byli Chrześcianaми, ale Żydzi Essenianie, których on dzieli na *practicos* i *theoreticos*. *Practici*, byli Essenianie w społeczności mieszkający; *Theoretici*, Essenianie na osobności zamknęci, i w rozmyślanju pisma *ś. zatopieni*: tych *Scaliger* nazywa *Therapeutae*. Ale wielkiej nauki i powagi wieku przeszłego pisarz *Henryk de Valois*, w przypiskach swoich do historii kościelnej *Euzebiusza*, zbija *Scaliger*a mniemanie; niedopuszczając podziału Essenianow, od niego uczynionego; dowodzi, że *Therapeutae*, nie byli Essenianie; ale też nie czyni ich Chrześcianaми, lecz sektą Żydowską, różną od Essenianow. Z drugiej strony poważni pisarze:

Lata przed
Chryst:

Co do wiary, Essenianie, aniołow, duszy nieśmiertelność, nadgod i kar wieczność w przyszłym życiu, przypuszczali; ale ciat zmartwychwstanie odrzucali. Mniemali, że dusze ludzkie, z najsubtelniejszego były ukształcone powietrza, a rozłaczyszły się z ciałem, dostawały się na miejsce szczęścia albo nieszczęścia wiecznego. Według nich, dusze ludzi sprawiedliwych, przeleciawszy przez ocean, w krajach ciepłych, wesółych, i rokosznych wiekowały; a dusze niebożnych, do pułnocnych, zimnych, i okropnych miejsc zanesione, nieskończoną nędzę, biedę, i mękę cierpiały.

IV. *Herodianie*, których sekta, za czasow *Heroda W.* (m), między Żydami

Euzebiusz, *ś. Jeronim*, *Sozomenes*, *Nicefor*, *Baroniusz*, *Petaviusz* (*Petau*) *Godeau*, *Montfaucon* &c. *Therapeutom*, i wierę i obyczaje Chrześcianańskie przyznają; których mniemanie i wywody, zbija w listach swych (*Lettres sur les Therapeutes*) *Jan Barbier*, prezydent parlamentu Burgońskiego, zmarły dnia 17. Marca, roku 1747.

(m) *Tertulian*, *ś. Hieronim*, *Epifani*, *Jan Chryzostom*, *Teofilakt*, i inni oycowie święci uważają, że *Herodianie* od *Heroda* nazwisko wzięli, rozumieli, że *ś. Mateusz* c. XXII. v. 16., a *ś. Marek* c. III.

Lata przed
Chryst:

dami wznieciła się, a po śmierci Zbawiciela zginęła. *Herod*, zdaie się być głową i wynalazcą tej sekty. Ten król, od Rzymian na tronie Zydowskim osadzony, dla przypodobania się swym dobrodziejom, wiele przyjął obyczajów i obrządków pogańskich, których świątobliwość prawa pisanego nie dopuszczała. Nauką i przykładem, otworzył swoje

v. 6. i c. XII. v. 3. o nich wzmiankę czyniąc, nazwali Herodianami tych Żydów, którzy *Heroda* uznawali za Mesiąszą. Zaiście *Herod*, za życia swego, od narodu w ohydzie i podeyrzeniu o wiarę miany, mógłże w lat 30. po swej śmierci być za Mesiąszą uznany? *Causabon*, *Scaliger*, i inni krytycy, starożytnych dziejów wiadomością zaleceni, mniemają, że *Herodianie* składali towarzystwo, na kształt politycznego bractwa, na część i pamiątkę *Heroda* króla, od jego dworzan i podchlebców zebraną, na wzór podobnych bractw w Rzymie, po śmierci *Augusta*, *Hadriana*, *Antonina* cesarzów, ku czci ich ustanowionych. Rzecz niema się ku prawdzie; bo by iey nie zamilczał *Joseph* dziejopis, który żadney o Herodianach nie czyni wzmianki. Bractwo Rzymskie, nazwane *sodales Augustales*, pierwsze iest, o którym świadczą dzieje, i nieśluszyło za kształt żadnemu narodowi, dalekoż bardziey Żydom, którzy jarzmo Rzymskie dźwigali, i uciemleżycielów swych głównie nie nawidzieli.

Lata przed
Chryst:

je zdanie: że gdy przemoc gorę bierze, można, bez naruszenia sumnienia, stośownie do jej rozkazów, dopuścić się powierzchownie bałwochwalstwa, i onego obrządki czynić. Dla usprawiedliwienia swych niebożnych postępów, *Herod* swym domownikom i przyjaciółom tę naukę zalecał; z tych podchlebców, do monarchy zdania skłonionych, sekta *Herodianów* powstała.

Znaydowała się jeszcze między Żydami sekta *Gaulonitów*, od *Juda* *Gaulonity*, albo *Galileyczyka* (n), nazwana; ta początek wzięła po wygnaniu *Archelausza*, gdy państwo, od niego posiadane, na skarb zabrane, w prowincyę Rzymską obrócone, w rządy *Kauponiusza* dostało się. *Juda*

To pewna, że *Saduceuszowie*, na doczesności, nadgrode cnoty stanowili, z *Herodyanami* się łączyli; i z tego to powodu *Ewangelia* bierze ich, jednych za drugich. Których ś. *Matysz* c. XVI. nazywa *Herodianami*; tych ś. *Marek* c. VIII. v. 15. mieni być *Saduceuszami*. Obacz *Jana Drusiusza de sectis Judaeorum*; *Juliusza Bartolucci Bibliot. Rabin. tom: I.*; *Bolduc de Ecclesia ante legem*; *Augustyna Calmet &c.*

(n) S. *Łukasz* tak go nazywa *Akt. V. v. 37.*

Lata przed
Chryst:

dasz, Rzymskie poddaństwo, za niewolą i zgwałcenie prawa Boskiego biorąc, rodaków, do obrony wolności i zakonu, do zrzucenia jarzma batwochowalców, a uznania za pana, jednego Boga, namawiać zaczął. Mimo czułość Rzymską, Żydzi do *Judasza* przystawali; bunt wzmoógł się za czasein, kray zamiełzał. i *Jerolimy* zburzenie przyspieszył. *Zelanci* (*zelatores*), ciż sami zdaia się być *Gaulonici*; owszem *Siccarii*, podczas obleżenia *Jerolimy* okrucieństwem sławni, od nich się nie różnili.

Pod jakim rządem żyli Żydzi, powróceni z Babilonii?

Żydzi, ze wszystkich dwunastu pokoleń zebrań, od *Cyrusa*, pierwszego monarchy Perskiego, roku przed Chrystusem 536., z niewoli Babilońskiej wypuszczeni, i do oyczyny przywróceniu, otrzymali wolność wyznawać swoją wiarę, i własnymi rządzić się prawami, pod zwierzchnim monarchow Perskich panowaniem. Królestwo Judzkie, w prowincyą obroczone, do wielkorządu Syryjskiego przyłączone, nakładał *arystokracji* rządziło się. Naywyżsi Żydo-

Lata przed
Chryst:

Żydowscy kapłani, wraz z radą narodową, sprawowali krajową władzę. *Archelausz*, w porządku ośmnaśty, nie przeistając na kościelney godności, królem się obwołał, i *Arystokracyę* do monarchii przychylił. Ostatni naywyższy kapłan, był *Symon*, syn *Boetha*, za którego Zbawiciel świata narodził się. Prawo *Mojzejsa*, pod rządem kapłańskim, równie jak za sędziow i królow, było prawem, tak obywatelskim, iako publicznym narodu Żydowskiego; często jednak ten zaszczyt, przemoc uchylała. Poddani następnie Persom, Egypcyanom, Syryczykom, i Rzymianom, okrutnym częstokroć ciśnieniu jarzmem, nietylko wolnym narodem być przestali, ale od wolnego wiary swej wyznania, katownią, i mordem byli hamowani. W tey jednak, wyjąwszy małą liczbę, po wybawieniu z niewoli Babilońskiej, statecznie trwali. Pierwsi są Żydzi, którzy na znakomitze od bohaterów pogańskich zdobyli się męstwo, w wytrzymaniu katowni, i mak za wiarę i wyznanie Boga.

Męstwo

Lata przed
Chryst:

Męstwo i odwaga *Machabeyczyków*, świetnemi uwieńczone zwycięstwami, dawne narodowi zaszczyty i ozdoby, na krótki czas przywróciły. Ich następcy, nie godni tak znamienitych przodków, z sobą nie zgodni i zakłóceni, Rzymian przyzwali; od których włożone jarzmo Żydzi chcąc zrzucić, do utraty kraju przyrzekli, i z onego wygnani, włocećmi świata zostali.

Jak się nazywała rada narodowa Żydowska, i iaki iey początek?

Rada Żydowska główna, i najwyższa, po Hebraysku nazwana *Sanhedrin*, słowem z Greckiego *Synedrion* pochodzącym, składała się z 70. mężów, wiekiem i mądrością poważnych, którzy o wszystkich sprawach królestwa i narodu zaradzali, wyroki abo dekreta mniejszych sądów roztrząsali i przesydzali, i o wierze samej, iey obrządkach, karności kościelney wyrok dawali. Właśnie to był senat Żydowski, do tey powagi i władzy wyniesiony, że, według rabinów, mógł czynić *such-latora* (milczenie panu nakazać) to jest prawo tłumaczyć. Którzy wyro-

kow

Lata przed
Chryst:

ków tego senatu nie słuchali: jeżeli nieposłuszeństwo ścigało się do spraw świeckich, za buntowników; a jeżeli do duchownych, za wykletych, byli poczytani. Dla tey to tak wielkiey powagi, jeden rabin nazywa *Sanhedrin*, gruntem prawa słownego, i filarem prawdziwey nauki.

Sanhedrin, na radę i sądy zbierał się w *Jerozolimie* do *Lizeat-Hagazit*, to jest izby kamiennej, która łączyła się z kościołem, owszem jedną częścią do niego wchodziła. Talmudziściowie, nazywają ją *bazyliką*. Radni, abo starcy, zasiadali czyniąc pół koła: w pośrodku ich, siedział najstarszy, w senacie przodkuiący, zwany *Hanasée*; według innych, *Hanasie*; a według niektórych, *Nassi*, to jest xiażęciem. Po prawey jego ręce, siedział jego namiestnik, zastępujący go pod niebytnością, nazywał się *Ab-beth-din*, to jest ociec sądu. Po lewey ręce, zasiadał *chacam*, abo mędrzec; inni wszyscy, starców, czy senatorów nazwisko nosili, i nim gwałt zaczął prawa dawać, a prze-moc, podchlebców, chociaż głupich, na godności wynosić, z pomiędzy lu-

dzi

Lata przed
Chryśt:

dzi znakomitych, nayczęściey i naye-
więcey kapłanow i Lewitow, byli
wybierani. Trzeba wiedzieć, że
xiąże senatu, abo *Nassi*, nie zamykał
się w liczbie 70. starcow; i ztąd to
jest, że *Sanhedrin*, składał się z osob 71.

Na powagę *Sanhedrinu* i liczbę
w nim zasiadających, wszyscy się
zgadzaia; ale kiedy on zgaśł? i kie-
dy się zaczął? wielkie między kry-
tykami sprzeczki zachodzą. Nale-
ży mówić, że iako z kościołem, od
Rzymian zburzonym, ofiary, ob-
rządki, kapłaństwo, ustały; tak i
Sanhedrin upadł i zginął. Początek
Sanhedrinu, większym podlega tru-
dnościom.

Rabini wszyscy, i bez mała nie
wszyscy Chrześcijańscy pisma ś. tłum-
macze, i dawnieyszy dziejow Zydow-
skich pisarze, ustawę *Sanhedrinu*,
do *Moyzesa* odnoszą, i wyraźnemu
Boskiemu rozkazowi przypisują(o).
Według ich mniemania i świadectwa,
Sanhedrin, od *Moyzesa*, z rozkazu
Boskie-

(o) Rzekł Pan do *Moyzesa*: Zbierz mi siedm-
dziesiąt mężow z starzych Izraëlowych, które ty
znasz, że są starzemi ludu, i mistrzami &c. Nu-
mer. XI, v. 16.

Lata przed
Chryśt:

Boskiego utworzony, za życia jego
przededrzwiami przybytku zbierał
się; po zdobytey ziemi obiecanej,
w samym przybytku, a potem w ko-
ściele *Salomonowym*, aż do niewoli
Babilońskiej zasiadał; i władzę swo-
ją, na samych sędziow w czasie *Tro-
kracyi*, na naywyższych kapłanów,
naostatek na królów rozciągał. Gdy
który z królów prawo zgwałcił, ia-
ko to: gdy więcej niż ośmnaście żon
przyimował; gdy włosy zapuszczał,
ażeby były długie i gęste: gdy pie-
niądze chciwie zbierał, i one cho-
wał &c. z wyroku senatu, rozgami
był smagany.

Po znieuloney Babilońskiej nie-
woli, *Sanhedrin*, do swoich praw, ca-
łości i mieysca, w nowym kościele
powrócił. Gdy bunt przeciwko Rzy-
mianom powstał i wzmagał się, prze-
niesiony był na *Hanoth*, następnie po-
tem do *Jamni*, *Sericho*, *Uzy*, *Sesar-
vaim* &c. nakoniec do *Tyberiady*, w
którym mieście, trwał do zburzenia
Jerozolimy, i rozproszenia Zydow-
skiego narodu. Tak o *Sanhedrinie*
rabini piszą i twierdzą; ale powieści
swych, z pisma nie dowodzą, i do-
wiedź

Lata przed
Chryst:

wieść nie mogą. Królowie, mogli ku swę pomocy stanowić radę, i wybierać mężow do niey zdatnych; ale ta, nie składała się z tak wielkiej liczby osob, i od każdego króla upodobania była zawisła.

Inni, odrzuciwszy powieści rabin-
skie, do różnego udują się mniemania.
Niektórzy, ustanowienie onego, *Gabinuszowi*, wielkorządzcę Syryjskie-
mu, przypisują (p). Od niego ra-
czej *Sanhedrin* był znieiony, a na
onego miejsce, pięć izb sądowych,
władzą sobie rownych: w *Jerozolimie*,
Gadarze, *Amatuncie*, *Sericho*, i
Seforze, postanowionych. Inni (q);
początek *Sanhedrinu*, od *Moyzesa* wy-
wodzą, a koniec, na początkowym
Heroda W. panowaniu kładą. Są,
którzy z sobą samemi niezgodni (r),
na jednym miejscu piśm swych, *Gabinuszowi*; na innym zaś, czasom
Judasza Machabeusza, abo brata jego
Jonatasza, tę ustawę przypisują. Ze
rada

(p) X. Dyonizy *Pétan*, abo *Petawusz*. Do
doctr: temp. L. II. c. 26.

(q) *Grotius* ad I. Par. c. 21. v. 4.

(r) *Basnage*, *Hist. des Juifs* L. I. c. 4. i L. V.
c. I. art. 12.

Lata przed
Chryst:

rada narodowa krajowładna, za *Jonatasza*, u Żydow znajdowała się, i z naywyższym kapłanem, roku przed Chrystem 144., poselstwo do Rzymian wysłała, dzieje *Machebeuszow* (s) zaświadczaia. Powia-
daia rabini, że *Alexander Jannaeusz*,
król Żydowski, mimo woli i oporu
starców, w *Sanhedrinie* zasiadał, i ra-
doni onego bywał przytomnym.
Herod W., sprawuiąc rządy *Galilei*,
przed senatem oskarżony, musiał się
przed nim usprawiedliwiać. Więc
był *Sanhedrin*, przed panowaniem
Heroda. Ze był, i po jego panowa-
niu: z ewangelii, i apostołskich dzie-
jow oczywiście się dowodzi. Chry-
stus Pan albowiem wyraźnie o dwo-
jakim trybunale mówi (t): każdy,
który się gniewa na brata swęgo, będzie
winien sądu, (który był po miastach
ustanowiony, i z 23. osob składał się);
a ktoby rzekł bratu swęmu *raka* (u), bę-
dzie winien rady; to jest przed *San-*

Y

he-

(s) I. *Machab*: XII. v. 6.

(t) *Math*: V. v. 22.

(u) *Raka*, z Hebrajskiego znaczy: nędnika,
golotę, hultaja &c.

Lata przed
Chryst:

hedrin stawić się. przy którym, nad życiem i śmiercią obywatelów, zostawała moc udzielna, nim Żydzi z niego od Rzymian byli wyzuci.

Z tego wszystkiego co się mówiło (w), pokazuje się, że początek i ustawa *Sanhedrinu*, dowodnie i pewnie pokazane być nie mogą.

Rada, z siedmudziesiąt mężów od *Moyzesa* ustanowiona, na inny cale kształt była ułożona, i do innych urzędowych powinności wybrana, ta z życiem *Moyzesa* skończyła się i ustala. Zadney o niej wzmianki pilno ś. nie czyni, ani za rządu sędziów, począwszy od *fozuego*, ani za panowania królów, którzy, jedy-nowładnie rządząc, nie mogli obeyść się bez rady, ale do niej fami zda.

(w) Chcący obszerniejszą o *Sanhedrinie* mieć wiadomość, niech czyta autorów, którzy na urząd o nim pisali; iacy są: *Moyseſz Maimonides*, między wszystkiemi wieku XII. rabinami nayuczeńszy; *Selden*; Jan *Lighfoot*, teolog Angielski, za swych czasów, w języku Hebrajskim, talmudzie, i pismach rabińskich naybiegłszy; *Cook*; Xiądz *Richard Simon*, który utrzymując, że *Sanhedrin* był od *Moyzesa* ustanowiony, żwawą wiodł walkę na schyłku wieku przeszłego z teologami Hollenderskiemi.

Lata przed
Chryst:

zdatnych mężów wybierali. Takowa królewska rada, była pokojowa, nie narodowa, to jest naród zastępująca, iaka, za *Jonatasa* i *Machabeuszaka*, do spraw krajowych wpływała.

Gabinusz, roku przed Chrystem 57., podzieliwszy ziemię Żydowską na pięć powiatów, w każdym ustanowił izbę do sądów i rządu. Te izby, władzą z sobą równały się, i rząd arystokratyczny sprawowały; który rząd, w lat potym dzieląc, *Juliusz Cezar* zniósł, a monarchiczny przywrócił, potwierdziwszy *Hirkana* na godności kapłańskiej, i panowaniu nad ziemią Judską.

Nakoniec, za czasów Zbawiciela świata i po Jego chwalebnym wniebowstąpieniu, że *Sanhedrin*, chociaż przy władzy od Rzymian zniesionej, i z mocy karania gardłem wyzuty, jeszcze trwał; z pism Apostolskich dowodzi się. Upadku jego, jeden jest kres, co i narodu.

Co się zdarzyło znacznego za arcykapłanstwa *Joathana*, który na tym urzędzie rządził przez lat 47.?

Joathan, brata swego *Jesusa*, za powagą *Bagozy*, wielkorządcy Syryi.

Lata przed
Chryfem

ryjskiego, na arcykapłaństwo wdzierającego się, zabił; za mężoboystwo, od niego popełnione, cały naród, od tegoż *Bagozy* na winę pieniężną skazany, musiał się opłacić.

397. *Artaxerxes, Ochus*, jedynasty po *Cyrusie* król Perski, zawojowawszy znaczną część Fenicyi zbuntowanej, zwycięską broń niewiadomo z jakich powodów na ziemię Judzką, królom Perskim stateczną, poddaństwa wiernością obowiązana, obrócił, miasto *Sericho* obległ, i dobył, wiele Żydów w niewolę zabrał: jednych do Egiptu zaprowadzić kazał, drugich do Hirkanii zagnawszy, nad brzegami morza Kaspijskiego osadził. Niektórzy z teraźniejszych pisarzy, historią *Judithy*, do panowania *Artaxerxesa* odnoszą (x).

Jaddus najwyższy arcykapłan, iakie od Żydów niebezpieczeństwo odierocil?

350.

Jaddus, syn i następca *Sfoathana*, przez lat 27. najwyższy kapłan, od *Alexandra W.* króla Macedońskiego, który wojnę na *Dariusza Kodomana* podniósł, i Egipt pod moc swoje

(x) *Gilbert* akademik napisał w dyssertacyi nad historią *Judithy*. *Histoire de l'academie royale des inscriptions* tome XXI. p. 24.

Lata przed
Chryfem

podbiwszy, *Tyr* miasta na ów czas nayhandlowniejszy dobywał, o przystawienie żywności proszony, gdy mu się ślubem wierności, *Dariuszowi* poprzyśiężoney, wymówił, do gniewu go i zemsty na siebie, i swój naród pobudził. Jak tylko *Tyr* był dobyty, *Alexander* do ukarania Żydów śpieszący się, zbliżeniem swym do *Jeruzolimy*, niezmierny strach w serca iey obywatelów pusił. *Jaddus*, wezwawszy Boga na pomoc, który królów sercami włada i kieruje, a przyodziawszy się w szaty kościelne z całym duchowieństwem, za którym przybrany w białe suknie lud postępował, wyszedł z miasta na przeciw zwycięzcy zagniewanemu. *Alexandrovi*, na tak wspaniały widok uszanowaniem przejętemu, natychmiast zemsta, od gniewu przygotowana, opadła; a gdy mu *Jaddus* pokazał, 332. przepowiedziane od *Daniela* proroka, jego nad Persami zwycięstwa, gotowym się być oświadczył, na wszystko pozwolić, czego by od niego żądano. *Jaddus*, imieniem narodu prosił o wolne wiary swej wyznanie, i uwolnienie od opłaty podatków

Lata przed
Chryst:

każdego siódmego roku; na co chętnie bohater Grecki pozwoliwszy, dwie jeszcze łaski przydał: nadał Żydom prawo mieyskie, chcącym osiadać w *Alexandryi*, mieście nowo założonym od siebie; i wolność zaciągania się w woysku Macedońskim. Samarytanie, otrzymali nayprzód część korzysci, Żydom nadanych; ale gdy potym zbuntowawszy się, *Andromacha*, przełożonego nad Syryą i Palestyną, w pałacu jego spalili; *Alexander*, słusznie tym postępkiem obrażony, herłztow i społeczników spisku, kazał w pień wyciąć, innych wszystkich z miasta wypędzić, które Macedończykami osadził; grunta zaś między Żydów rozdał. Wygnańcy, przenieśli się do *Sichem*, i to miasto, z czasem zaludnione, stołecznym ich kraju stało się.

324. Kto po śmierci Jadda, na arcykapłanstwo nastąpił?

Oniasz, za którego czasów umarł *Alexander W.* Po wielu wojnach między hetmanami tego króla, państwo jego zostało naostatek przez traktat podzielone na cztery przednieysze królestwa: *Lizymach*, wziął w dziale Tracyą; *Kassander*, Macedo-

Lata przed
Chryst:

nią; *Seleukus*, Syryą; *Ptolomeusz*, Egipt. Żydzi, podbiłani na przemianę od królów Syryjskich i Egypskich, jęczeli pod jarzmem, raz tego, drugi raz owego panowania.

Co za nieszczęście spadło na Żydów podczas arcykapłanstwa Oniasza?

Ptolomeusz Lagides, pierwszy król Egypski po *Alexandrze W.*, zdobywszy Syryą i Fenicyą, nad *Laomedonem* z *Mityleny*, chcąc podbić i Palestynę, obległ *Jeruzalem*: Żydzi, z bojaźni zgwałcenia szabasu, dopuścili wziąć miasto. *Ptolomeusz* zabrał 100,000. niewolników do Egiptu; ale potym, uwiadomiony o ich wierności ku swym panom, dobrze z nimi obchodził się, powierzył im strażę fortec, a dla zaludnienia *Alexandryi*, wezwał Żydów, żeby w niey osiedli, nadając im prawo obywatelstwa, iako to, i *Alexander* przed nim uczynił. Znaczną też ich liczbę osadził w Libii i Cyrenaice (y), zawojowanych od siebie, i do Egypckiego królestwa przyłączonych.

(y) Od tych Żydów, pochodzili Żydzi Cyrency, z liczby których był *Jason*, autor historyi *Machabeyczyków*, w 5. księgach, które zginęły, ale których summaryuszem jest druga księga *Ma-*

Lata przed
Chrylft:

Jak długo zostawali Żydzi pod panowaniem królów Egypskich?

Przez ciąg rządów, sześciu, lub siedmiu swych arcykapłanów, to jest za Oniasza, syna Jaddusa; za Szymona, nazwanego sprawiedliwym, dla swej wielkiej pobożności; za Eleazara II., brata Szymona; za Manasse, syna Jaddusa; za Oniasza II., nazwiskiem łakomego; za Szymona II., i Oniasza III., który był czternastym arcykapłanem.

Jak z Żydami obchodzili się królowie Egypcy?

Ptolomeusz Filadelfus, syn i następca Ptolomeusza Lagidesa, był jeszcze łaskawszym na Żydów, od oycy swego; jego osobliwy gust w naukach, pociągnął go, iż kazał przełożyć z Hebrajskiego na Grecki język księgi zakonu Mojżeszowego, Żydom, którzy mu przysłał arcykapłan Eleazar. Tłumacze, w liczbie 70. lub 72., obdarzeni wielkimi honorami i dobrami, byli odesłani z bogatemi upo-

chabeyka. Żydzi, o których wspomina ś. Łukasz Ew. c. XI. v. 10. byli z tegoż samego kraju, jako i Szymon, dobrany do pomocy dzwignia krzyża Zbawicielowi świata.

Lata przed
Chrylft:

minikami dla arcykapłana (z). Ptolomeusz Filopator, czwarty król Egypski, zwyciężywszy Antyocha Wielkiego, króla Syryjskiego, i odzyskawszy Palestynę, przyszedł do Jerozaleń, czynić ofiary w kościele, i

(z) Wszystkie te okoliczności, zasadzają się tylko na powieści Arysteusza, w dziele, które nam się po nim, pod imieniem jego, dostało; wszakże według wszystkich biegłych krytyków, to dzieło ma być napisane od jednego Żyda Hellenisty z Aleksandryi, a nie od Arysteusza, poganina i urzędnika króla Ptolomeusza. Jakożkolwiek autor usiłował utaić się, wydał się sam swoim stylem, pełnym hebrajszczyzny, i pochwał narodu Żydowskiego. Jest wszelako prawda, iż zaszedł w Egypcie wykład Grecki pisma świętego, z Hebrajskiego języka, dla użytku Żydów Hellenistów, którzy nieumieli, iak tylko po grecku. Nie można pewnie mówić, czyli wszystkie księgi starego zakonu, były wyłożone o ieden raz, i od tychże samych tłumaczy? czy też, iak rozumieją niektórzy uczeni, tylko pięć ksiąg Mojżeszowych. Poślednie to rozumienie, zda się być podobniejsze do prawdy, z przyczyny różnicy co do dokładności i stylu, iak się w nich oczywiście wydaie. Obacz Du Pin, Simon, Usher, Hoddy, Calmet Etc. To też można za rzecz podobną do prawdy twierdzić, że Ptolomeusz pismo święte, które na Grecki język było przełożone, chciał mieć w swojej bibliotece. To pismo ś., po grecku przetłumaczone, w takim było poważeniu, że ie sami Żydzi czytali, Apostołowie ś. teyże biblij greckiej używali, i wszystkie kę-

Lata przed
Chryśt:

chciał wejść do świątyni, nie nie-
uważając na uwagi, od *Szymona II.*
arcykapłana, nayprzód łagodnie, a
potym groźnie przełożone; któremi
król pogardzając, gdy do świątyni
wchodził, od strachu zdrętwiałym i
wrytym został, i ledwie wyniesiony
za kościół do siebie przyszedł. Po-
wróciwszy do *Alexandryi*, odwołał
przywileje, od *Alexandra W.* Zydów
nadane, zabronił im przystępu do
dworu, rozkazał czcić bogów Gre-
ckich, czego gdy, wyiawszy trzysta,
czynić niechcieli, kazał na sprowa-
dzonych ze wszech stron Egiptu, na
mieysce gonitw w *Alexandryi*, roz-
srożonych słońców wypuścić. Ale
za dziwną sprawą Boską, bestye nie-
tknawszy Zydów, na tych, którzy
je prowadzili, srogość swoją wywar-
ły, i wszystkich stratosowały. *Filo-*
pator, cudem przerażony, przywró-
cił Zydów swoją łaskę, i dawne przy-
wileje, a 300. odpadłych od wiary,
na ich sąd spuścił. za którego sądu
wyrokiem wszyscy gardło dali.

ściół Chrześciański przez 1st więcej niż trzysta
tegoż tłumaczenia naśladował, od czasów apostoł-
skich, aż do *Damaza* papieża, który prześiał żyć
roku Pańskiego 384.

Lata przed
Chryśt:

Z iakiey okoliczności Zydzi dosta-
li się pod panowanie królów Syryjskich?

Ptolomeusz Epifanes, niemając
nad pięć lat, nastąpił po swym oycu
Filopatorze; młodość jego, podała
okazją *Antyochowi Wielkiemu*, kró-
lowi Syryi, i *Filippowi*, królowi Ma-
cedonii, do złączenia sił swoich na
wyzucie tego młodego monarchy z
państw jego: pierwszy, najachał pro-
wincye Azji, i mile przyjął chęć
Zydów w poddaniu się pod swe bar-
ło. Gdy *Scopas*, wódz Egiptski ody-
skał ziemię Judzką, Zydzi pomagali
Antyochowi do wypędzenia go z niey.
Król Syryjski, zawdzięczając tę u-
przeymosć Zydów, uwolnił ich od
wszelkiego podatku na lat 3. i wiele
im swobod nadał.

Jaki był stan Zydów pod następca-
mi Antyocha?

Seleukus Filopator, syn i następca
Antiocha wielkiego, bardzo się łaska-
wie z Zydami obchodził. Przy
końcu panowania jego, jeden Zyd-
win, nazwiskiem *Szymon*, zdrayca
oyczyzny, doniośł mu, iakoby wko-
ściele *Jerozolimskim* były na skła-
dzie niezmierne skarby, któreby
mógł zebrać dla siebie. *Heliodor*,

Lata przed
Chryst:

podskarbi królewski, poślany był na dościenie tego: wściekł gwałtem do kościoła, ale mu to bezkarnie nie uszło. Ukazał mu się bowiem jęzdziec, pięknie ubrany, którego koń, uderzył przednimi nogami *Heliodora*, a siedzący na koniu rycerz zagroził mu śmiercią, i dwaj aniołowie zchłostali go okrutnie. Wyniesiono *Heliodora* bez zmyśłów z kościoła; ale *Oniasz* arcykapłan modlitwą wyjednał mu zleczenie.

Jakie zamieszki wszczęły się w ziemi Judzkiej po śmierci Seleuka Filopatora?

Antioch Epifanes, brat jego, gdy wstąpił na tron, *Jazon*, brat *Oniasza III.*, kupił arcykapłaństwo u tego króla: we trzy lata potym *Menelaus*, brat *Jazona*, otrzymał wzajemnie za pieniądze też samą dostojność, zrzucił *Jazona*, i wyzuł z życia *Oniasza III.*; po śmierci którego, same tylko panowały dobiłania się między nieprawami arcykapłanami o tę najwyższą godność.

Jakie okrucieństwa wytrzymali Żydzi za Antiocha Epifanesa?

Król ten, był biczem narodu Żydowskiego: предаwał on więcej da-

Lata przed
Chryst.
170.

jącemu najwyższe kapłaństwo, obłął i dobył *Jeruzolimy*. ośmdziesiąt tysięcy ludzi w pień wyciął, czterdzieśc tysięcy zaprzedał, tyleż wzięt w niewolę: wdarł się mocą do kościoła, i złupił go ze wszystkich bogactw. Umyśliwszy potym nie tylko wyniszczyć religią Żydowską, ale nawet cały naród zupełnie wygładzić, wydał edykt, zakazując od dawania innej czci, iak tylko swym bogom. Kazał *Jeruzalem* z gruntu zburzyć, poświęcił kościół *Jowiszowi Olimpiickiemu*, którego bałwana postawił na ołtarzu całopalenia. W tymże czasie powystawowano ołtarze i bałwany po wszystkich miastach Judzkich, i całą tę krainę uczyniono stekiem najoobrzydliwszych bałwochwalstw, i najsroższych prześladowań.

Co czynili Żydzi, pod tak okrutnym monarchą?

Wielu z nich chwyciło się bałwochwalstwa, inni mężnie pomęczeni zostali, iako to: poważny starzec *Eleazar*, który wolał życie utracić, niż zakazanego prawem mięsiva pożywać: siedmiu braci *Machabeuszów*, którzy

Lata przed
Chryst:

którzy, zachęceni od swej matki, wytrzymali nayokrutniejszy męki. Inni nakoniec pokryli się po pułtyniach, iako to *Mathatjasz* Asmoneyczek, i pięciu synowie jego, tak iak i on waleczni, to jest: *Johanan*, *Szymon*, *Judasz* nazwiskiem *Machabeusz*, *Eleazar* i *Jonathan*.

166. Kto się odważył wyswobodzić Żydów z pod jarzma Syryjskiego?

Judasz Machabeyczek, książę i hetman ludu Żydowskiego, który nastąpił po swym oycu *Mathatjaszu*, i dziwnie dokazywał męstwem nad nieprzyjaciółmi swego narodu. Zbił on w wielu potyczkach, najsławniejszych wodzów Syryjskich, to jest: *Apolloniusza*, *Serona*, *Ptolomeusza*, *Nikanaora*, *Gorgiasza*, *Liziasza*, *Bacchidesa*, i *Aleyma*. *Antioch*, rozgniewany porażkami tylu wodzów, chciał sam przez się wyjść na *Judasza Machabeyczka*; ale nędznie zginął. *Judasz* oczyścił ziemię Judzką ze wszelkich obrzydliwości, pobudował *Jerozolimę*, i poświęcił kościoł. Zbił on jeszcze Idumeyczyków i Ammonitów, zawarł potym przymierze z Rzymianami, i zabity został w potyczce,

Lata przed
Chryst:

tyczce, którą mu wydali *Bacchides* i *Aleim*, roku przed Chrystusem 161.

Kto po śmierci *Judasza Machabeyczka*, na miejsce jego nastąpił?

Jonathas, brat jego, po nim od Żydów obrany. Przymusił on *Bacchidesa* wodza Syryjskiego, do przyjęcia pokoju. Po śmierci *Aleima*, który nieprawie był przywłaszczył sobie arcykapłaństwo, gdy wpadłszy do *Jerozolimy*, zaczął mury kościelne zbijać i rozrzucać, dotknięty ręką Boską, w nieznośnych bólach życia, dokonał. Roku 160. przed Chrystusem, wyniesiony został *Jonathas* na tę dostojność przez *Alexandra Bala*, i za zewoleniem narodu; a tak on był pierwszym prawym następcą *Oniasza III.* (a). Pomścił się śmierci *Jana*,

(a) *Jonathas*, ażeby prawnie posiadał arcykapłaństwo, chciał je trzymać przez wybrańie narodu. Bo lubo on pochodził z familii kapłańskiej od *Joasifa*, potomka *Aarona*, nie był jednak z linii pierworodney *Jaddusa*, albo *Jadda*, z której dzielnicy, ieden tylko *Oniasz* został; ale ten do Egiptu przeniosł się, i tam do serca *Ptolomeuszowi*, nazwanemu *Filometor*, przypadłszy, albo od prawdziwych Żydów odpadł, albo pomyślności, w Egypcie znalezionych, porzucił niechciał. Dowiedziawszy się jednak, że arcykapłaństwo, które na niego prawnie przychodziło, *Jonathas* przyjął; umyślił tę

Lata przed
Chryśc:

brata swego, nad *Jambrianami*, narodem Arabskim, w załadzie zabitego; zwyciężył *Demetriusza Sotera*, króla Syryjskiego, a potem *Apolloniusza*, hetmana tego króla; ale sprowadzony do Ptolomaidy od *Tryfona* (b), był tamże zabity z swemi dwiema synami

godność w Egypcie sprawować. Za pozwoleniem królewskim zbudował kościół, nakształt *Jerozolimskiego*, który *Jozef Zydowin* opisał *Antiqui*: L. XII. c. 6., i w nim kapłanów i Lewitów ustanowił. Postępek *Oniasza*, iako prawu *Moyzszowemu* przeciwny, zgorzzył Zydów, nie tylko *Jerozolimskich*, ale i Egypskich, i był początkiem wielkiego odszczepieństwa. Kościół ten, tak iak *Jerozolimski*, jednego czasu i od iednego wodza Rzymskiego był zburzony *Joseph Belli*: *Judi*: L. VII. c. 30.

(b) Zdrayca *Tryfon*, mając w mocy swej wodza Zydowskiego, chciał jeszcze ztey okoliczności korzystać. Wkazał do *Szymona*, który na *Jonathy* urzędy nastąpił, że go z synami na wolność wypuści, skoro tylko 100. talentów odbierze. Lubo *Szymon* poznał zdradę; wszelako, ażeby nie mówiono, że dla niewypłacenia założoney summy stał się braterskiej śmierci przyczyną, posłał ią; wszakże odebrawszy sumnę *Tryfona*, *Antiocha* młodego króla, *Jonathę*, i synów jego zabić kazał. *Josi*: *Antiqui*: Lib: XIII. c. 12. *Szymon* odzyskawszy zwłoki zabitego brata, pogrzebił je w grobie oycowkim w *Modinie*, i przepysznym z marmuru białego grobowcem ozdobił, który za czasów *Euzebiusza* i *ś. Hieronima* stał jeszcze.

Lata przed
Chryśc:

synami i 10,000. ludzi. Zdrayca *Tryfon*, ogłosiwszy królem Syryjskim *Antiocha*, syna *Alexandra Beli*, chciał ten tron sobie przywłaszczyć; a że widział, że *Jonathas* miał być przeciwny iego zamiśłom, dla tego go zgładził.

Kto po śmierci *Jonaty*, uznany był za głowę narodu Zydowskiego?

Szymon, brat jego, obrany od narodu, nie tylko wodzem wojskowym i arcykapłanem, ale uznany za pana dziedzicznego narodu Zydowskiego; który od tego czasu odrzuciwszy erę *Selewcydów*, wszystkie kontrakty i pisma, kazał datować czasem panowania *Szymona* i iego następców. 143.

Szymon, naprawiwszy mury *Jerozolimskie*, i inne ziemi *Judskiej* miasta do obrony przysposobiwszy, *Joppe* odzyskawszy, pisał do *Demetriusza Nikanora*, którego *Tryfon* zrzucił z tronu usiłował, iż gotów był uznać go za króla i posilkować przeciwko *Tryfonowi*, jeżeliby on chciał potwierdzić wszystko to, co naród Zydowski, względem jego iniepodległości swej postanowił. *Demetriusz* chętnie przystał na wszystko, a

Z.

Szy-

Lata przed
Chryl:

Szymon z Rzymianami (c) i Lacedemonczykami przymierze odnowił, miast Gazary i Gazy dobył, i one z ziemią zrównał, a nad wojskiem Jana, syna swego, przełożył, kazawszy mu mieszkać w Gazarze.

Jak obeszł się z Szymonem Antioch Sidetes, który nastąpił na królestwo Syryjskie po bracie Demetriuszu Nikanorze, zbitym i poimany od Partów?

Antyoch, chcąc od Tryfona przywłaszczone odzyskać królestwo, pisał najprzód do Szymona list, pełen grzeczności, zapraszając go do społeczeństwa oręża przeciwko wspólnemu nieprzyjacielowi; potem wzmógłszy się w sily, i obległszy Tryfona w Do-

rze,

(c) Rzymianom w upominku posłał tarczę złotą, która ważyła 1000. min Attyckich. Minę attycką, średnią ceną szacując czerwonych złotych Holenderkich 150., wartość podarunku wypadła na czerw. złotych 150,000. Senat Rzymski, poselstwo ucziwie, a tarczę chętnie przyjąwszy, pisał do królów: Syryjskiego, Egypckiego, Pergamskiego, Kappadockiego &c. zakazując im napastować Żydów, jako Rzymskich sprzymierzeńców, i zalecając wydawać wszystkich złoczyńców, i od wiary odstępców, gdyby się ich Szymon upominał.

Lata przed
Chryl:

rze, 2,000. przyślanego wybornego żołnierza od Szymona sobie na pomoc, ze wzdargą odeśłał, grożąc Szymonowi wojną, jeżeliby do woli jego nie skłonił się, zawartej wzdaniu, ażeby Joppe, Gazara, zamek Jerozolimski, były przywrócone koronie Syryjskiej, albo żeby Żydzi, za każde z osobna trzy miejsca po 500. talentów, a za szkody w Syrii poczynione, także 500 talentów zapłacili. Szymon, odkupując się od napasści, i dla nabycia większej prawności do miast zawojowanych, 100. talentów postępował. Antioch, postapioną summą wzdargziwszy, wielkorządcę Fenickiego z potężnym wysłał wojskiem na pustoszenie ziemi Judzkiej, z którym synowie Szymona, Judasz i Jan, otwartym zawarłszy się polem, zupełne odnieśli zwycięstwo, i meństwem swym, oyczyźnie pokój, aż do śmierci Szymona trwały, pozyskali.

Jaką śmiercią Szymon zszedł z tego świata?

138.

Gwałtowną! zabity zdradą od własnego zięcia, Ptolomeusza, przełożonego nad Jericho, który, z bogactw

Z 2

wizy

Lata przed
Chryst:

wszy się natym urzędzie, do osiągnięcia rządów nad ziemią Judską zamysły kierował. Ten, zaprosiwszy *Szymona* z dwoma synami, *Judaszem* i *Mathatiaszem*, przez namowionych siepaczów zabił. Zamiar *Ptolomeusza* był, *Hirkana* wraz zgubić; ale ten ostrzeżony, uszedł nastawionych fideł, i był na miejsce oycy od narodu wybrany. *Ptolomeusz*, zawiedziony w swych nadziejach, pobudził *Antiocha* na Żydów, sam jednak mu nieufając, do *Filadelfii* udawszy się, tam niewiadomo iak życia dokończył.

135.

Czym się wstawiły początki panowania Jana Hyrkana?

Obleżeniem *Jerozolimy* wytrzymanym, i pokojem arcypotrzebnym, z *Antiochem Sidetem* zawartym.

Antioch, pokonawszy *Tryfona*, ziemię Judską potężnym wojskiem najechał, i porządnym obleżeniem *Jerozolimy*, w której *Jan* się zamknął, obegnał. Miastu, ze wśzech stron ściśnionemu, chociaż mężnie bronionemu, ale nadziei posiłków pozbawionemu, nie zostawał inny ratowania się sposób, tylko poddanie się

Lata przed
Chryst:

się na łaskę królewską. Nadchodziło święto *kućsek*, na które, o rozjem na dni siedm proszony, nie tylko *Antyoch* zezwolił, ale wiele bydła z rogami pozłoczonemi, także różne naczyńia złote i srebrne, wonnościami napełnione, w podarunku posłał. *Szymon*, wspaniała króla hojność, za oczywisty Opatrzności Boskiej dowód wzięwszy, odważył się prosić o pokoy, a skłonnym do żądania swego, i konieczney miasta potrzeby znalazłszy, pod temi warunkami zgodę ustanowił: Żydzi, obowiązali się broń wszystkę królowi oddać, i mury *Jerozolimskie* rozwalić: a żeby nie mieli w mieście żołnierza Syryjskiego, 500. talentów zapłacić; 500. przy podpisaniu pokoju, a na 200. dać zakładników. Mury, natychmiast były rozwalone, pieniądze zapłacone, obleżenie podniesione; ale *Jan* do zapłacenia umówioney summy, nie zwyczajnego użył sposobu, otworzywszy grób *Dawida* króla (d).

(d) Skarb złożony w grobie *Dawida*, ma wielki do bajki pozor: dwaj pisarze o nim świadczą. Pierwszy: autor książki czwartej *Machabejskiej*, gruntując swoją powieść na pogłosce, a nie roztrząsając, czy ta pogłoska była prawdziwa,

Lata przed
Chryst:

Z skarbow, od niektórych królów Judzkich w nim złożonych, wziął 3.000. talentów; część z nich dał królowi, a resztę na zaciągi żołnierza cudzoziemskiego obrócił. Po tym pokoju nastąpiło przymierze, zaczepne i odporne, z *Antiochem*, z którym *Hyrkan* na wojnę przeciwko Partom wyprawił się; *Antioch*, trzywalne potrzeby wygrawszy, nakoniec wojsko i życie utracił. Niektórzy

czy też (iako nayeściej bywa) bajeczna i zmyślona. Drugi: *Jozef* Zydowin *Antiqu*: L. XIII. c. 16. i *Bell: Jud*: L. IV. c. 2., podaje do wiadomości, iako rzecz pewną. Bez wątpienia *Dawid* i *Salomon*, wielkie zebrali i posiadali bogactwa; ale żaden pisarz nie mówi, ażeby ie w grobach, albo podziemnych lochach zagrzebli. Czyżby niezbodni następcy niedobyli tych drogich składów, którzy kościół odzierali z bogactw i ozdób? Z drugiey strony, czyż pobożny król *Ezechiasz*, nie ruszyłby tego skarbu nie pożytecznego, który był przymuszony odrzucić filary, i inne części kościoła ze złota? Czyż monarchowie Chaldayscy i Asyryyscy, którzy miasto i kościół zrabowali do szczytu i zburzyli, nie wiedzieliby o tym skarbie? Zeby zaś mniemany skarb, cudem jakimś był do czasów *Antiocha* dochowany i ocalony, czyż *Hyrkan*, człowiek sprawiedliwy i pobożny, ważył by się go zabierać, którego królowie, święci, niezbodni, sami nieprzyjaciele, nie tknęli?

Lata przed
Chryst:

rzy pisarze mniemają, że *Jan* na tey wojnie, w *Hirkanii* toczoney, pozyskał nazwisko *Hyrkana*.

Jaka *Janowi* *Hirkanowi* posłużyła wczesność do zrzucenia jarzma Syryjskiego?

Śmierć *Antiocha* *Sydeta*, burzliwe panowanie *Demetriusza* *Nikanora*, brata jego, z niewoli Partow oswobodzonego, a potem z królestwa złozzonego, toż wojny o tron, od wdzierających się nań włzczęte, nie tylko do wyłamania się zupełnego z jarzma Syryjskiego, przywrócenia wałów *Jerozolimie*, z mocnienia miasta Zydowskich, przedziwnie *Janowi* posłużyły, ale też iefzcze do znakomitych zwycięstw pole otworzyły.

Miasta państwa Syryjskiego, w Syryi, Fenicyi i Arabii, pograniczne ziemi Judskiey, opanowane; *Sichem*, stolica sekty Samarytańskiej, dobytą, a kościół na górze *Garizim*, przed lat 200. zbudowany, spalony i wywrócony; *Samarya*, po wytrzymanym przez rok obleżeniu, szturmem wzięta, i z ziemią zrównana; *Antioch* z *Cyzyku* król Syryjski, który posilkować obleżoną *Samaryę* usiłował,

na

Lata przed
Chryst:

na głowę porażony, i z ciężkością od niewoli ucieczką uratowany; Filistyni, Ammonici, i inne nieprzyjrzne Zydowi narody, pokromione; Idumea zawojowana, a obywatele, do przyięcia wiary Zydowskiej, i wszystkich obrządkow *Moyzeszowych* zniewoleni; dwa poselstwa do Rzymian wysłane, i z uczciwością od dumnych świata panów przyjęte; są *Jana Hyrkana* dzieła, które sławę jego do dalekiej potomności zawiodły, a narodowi Zydowskiemu powagę uśladzkich mocarstw, od królów zaś Syryjskich zupełną niepodległość, zjednały. *Jan Hirkan*, od wszystkich poważany, przy schyłku życia swego od dumnej Faryzajskiej sekty martwiony i prześladowany, przez lat 28. sprawowawszy rządy kościelne i polityczne, umarł roku

107. 107. przed Chrytusem, zostawiwszy według *Jozefa* (e), 5. synów: *Aristobula*, *Antigona*, *Alexandra Janneusza*, czwartego którego *Jozef* nie kładzie imienia, i *Abfolona*.

Który

(e) *Antiqu. L. XIII, c. 19.* Autor czwartej księgi *Machabeyjskiej*, trzech mu tylko synów dał.

Lata przed
Chryst:

Który z synów *Jana Hyrkana* po oycu nastąpił, i długo panował?

Aristobul, nazwany także *Judasz*, objawszy, iako syn pierworodny, oycowskie godności, królem ziemi Judzkiej kazał się obwołać, i tym pierwszy z swej familii ozdobiony tytułem, ledwie przez rok jeden panował. Pod czas władzy, krótko sprawowanej, wielkiego się okrucieństwa dopuścił. Matkę, do więzienia wtrąconą, że na mocy męzowskiego testamentu, do zgony życia swego rządów państwa domagała się, głodem umorzył; trzech braci więził, a czwartego *Antigona*, który Iturę (f) podbił, i do korony przyłączył, od królowey żony swej złośliwym wynalazkiem (g) w błąd wpro-

(f) *Iturea*, tak nazwana od *Itura*, syna *Izma-łta*, leżała za rzeką *Jordanem*, między kraiem posiadany od pokolenia *Manassejowego* i *Damaskiem*. *Antigon*, podbiwszy tę prowincję, przymusił iey obywatelów do przyięcia wszystkich Zydowskich obrządkow. Ci, którzy pod prawo ustanowione od zwycięzcy poddać się niechcieli, musieli z kraju ustąpić.

(g) *Antigon*, zawojowawszy Iturę, z znacznym zwycięzkiego wojska poczem przyciągnął do *Jerozolimy*, podczas kuczek, i nayspierwej dla

Lata przed
Chryst:

wprowadzony, zamordować kazał. Okrucieństwa popełnione, w niepokojność go wprawiły, a ta mu życie odjęła roku 106. przed Chrystusem.

Za czyją pomocą Alexander Janneusz osiadł tron Żydowski po bracie Aristobulu?

Za pomocą *Salomei* królowey, żony *Aristobula*, która po śmierci męża, trzech jego braci więzionych, z pod straży uwolniła, *Alexandra* najpierw

dziękczynienia Panu zastępów za pomyślną wyprawę. udał się uzbrojony, i woyskową otoczony starszą do kościoła. Zazdrośni ludzie, postępek ten młodego bohatera, barwili przed królem; zamysłem, na życie jego napiętym. *Aristobul* podejrzliwy, lubo udania do zupełney wiary nie przypuścił, wszelako chcąc prawdy doświadczyć, kazał bratu bezbronnemu stanąć przed sobą w zamku *Baris*, i razem straży nadworney przykazał, zabić *Antigona*, jeżeliby uzbrojony pokazał się w zamku. Królowa, która o rozkazie królewskim wiedziała, a może to być, że sama tę mu radę dała, chcąc niewinnego Xiążęcia zgubić, ujęła posłańca, namową i podarunkami, ażeby mu oznajmił, iż król żądając piękney jego zbroi przypatrzyć się, życzył i na nim widzieć, a przeto uzbrojonego do siebie zapraszał. *Antigon*, nie mogąc odkryć utajoney zdrady, wpadł w napięte fida, zbroyny przyiachał, i życie utracił. *Aristobul* dobiegłszy prawdy, z smutku i gryzoty umarł.

Lata przed
Chryst:

wey wezwawszy do tronu, iako najstarszego, i bardziey od braci w obyczaiach umiarkowanego; chociaż on czwartego swego brata, o spisek oskarżonego, zabić kazał, a *Abjolonowi*, na osobności żyć spokojnie dopuścił.

Jak się sprawował Alexander na tronie?

Lubo *Alexander* znakomitemi od przyrodzenia był obdarzony przymiotami, i na męstwie mu nieschodziło; wniósł jednak na tron, boiaźń, nieufność, podejrzliwość, zwyczajne przywary monarchom niedołężnym, albo o swoię powagę nad miarę żarliwym.

Od iakich dzieł Alexander Janneusz rozpoczął panowanie swoje?

Gdy dway bracia, *Antioch* z *Cyryku*, i *Antioch Gryfus*, o koronę Syryjską zawziętym walczyli między sobą orężem; *Janneusz* sądząc, że wcześniejszey pogody do korzystania z zamieszeków i kłótni kraju sąfiedzkiego dopaść niemógł, *Ptolomaidę* obległ, i do poddania się cisnął; którey dobywszy, pewną miał nadzieię opanowania całej *Fenicji*. Oble-

Lata przed
Chryst:

Obleżeni, utraciwszy nadzieję w posilkach własnych panów, do *Ptolomeusza Lathura*, króla Cypryjskiego, od własnej matki *Kleopatry* z królestwa Egypckiego wyzuteego, uciekli się, obiecując mu pomoc do zawojowania Syryi, która zdobytą, ułatwiłaby odzyskanie postradanego Egiptu. Przybył do Syryi z potężnym wojskiem *Lathurus*, a *Janneusz* na samę zbliżenia się jego pogłoskę odstąpiwszy od miasta, na *Zoila* tyrana, i *Gazanów* broń obrócił, którzy nie mogąc gwałtu odeprzeć, do *Lathura* o pomoc z prośbą udali się; tę, już im obiecaną, *Janneusz* dla siebie pozyskał. Obowiązał się *Lathurowi* 400. talentów srebra wypłacić, pod tym warunkiem, ażeby on *Zoila* sprzątnąwszy, jego dzierżaw i miasta Żydom ustąpił. *Lathurus* dobrą wiarą umowy dopełnił; ale *Janneusza* zdradę, przymierzem utajoną, czas odkrył. Nie tylko summy umówionej zapłacenie, pod wynalazkami sztucznymi w zwłokę puszczał; ale też *Kleopatrze* na syna pobudził, zotwarzyszoną orężem i sprzężoną potęgą podejmując się wojnę toczyć.

Lata przed
Chryst:

czyć. *Lathurus*, o zdradzie *Janneusza* przekonany, obrócił na wiarołomcę oręż: wtargnąwszy do ziemi Judzkiej, *Azoth* z innemi miastami mocą wziąwszy, w głąb kraju postępował, gdy mu nad *Jordanem Janneusz* w 50,000. doświadczonego żołnierza drogę zaszedł. Uderzyły się, w serca i orężę przygotowane wojska, i wątpliwym przez kilka godzin fility się bojem; aż naostatek pogromiony nagłowę *Janneusz*, wiarołomstwa swego odniósł karę, straciwszy w potrzebie 30,000. wybornego ludu, oprócz brańców i obłąkanych. Cała *Galilea*, poszłaby pod moc zwycięzcy, gdyby *Kleopatra*, nie zarażowała *Janneusza* wczesnemi posiłkami, które *Ptolomaidę* iey podbiły, *Lathura* do cofnienia się przymusiły; *Janneuszowi* dały czas do zaciągów, któremi fily swoje pokrzepiwszy, miasta *Gazary*, i *Amathus*, fortecy, za *Jordanem* położoney, dobył; i w niey złożone niezmierne skarby od *Teodota*, syna *Zenona* tyrana *Filadelphii*, zabrał: lubo nie długo z nich się cieszył; bo *Teodot*, zebrawszy na prędce wojsko, na odciągające Żydowskie

Lata przed
Chryśc.

dowskie zastępy uderzył, 10,000. na placu położył, skarby swoje odebrał, i bogatemi łupami męstwo wojska swego nagroził. *Faryzeuszowie*, główni *Janneusza* niaprzyiaciele, dla tej klęski starali się go podać u pośpółstwa w hańbę, pośmiewisko, i nienawiść, i złośliwych swych zamyśłów dokazali.

Po klęsce, od Teodota poniesionej, iaką Alexander Janneusz przedsięwziął wyprawę?

Dopełniwszy zaciągami liczbę wojska *Janneusz*, ciągnął pod Gazę, dla ukarania iey obywatelów za dane posiłki *Ptolomeuszowi Lathurowi*, któremi on wsparty, przemógł i stał siły Zydowskie. Miasto, ściśłym obleżeniem obwiedzione, i żwawie dobywane, mężnie było bronione od *Apollodora*, nad strażą mieyską przełożonego, rycerza w wielu przypadkach i bitwach doświadczonego, który w jedney potyczce, o włos tylko nie zniósł wśzystkiego wojska Zydowskiego. Tak mężny odpór, wśzystkę o dobytciu miasta odcinał *Janneuszowi* nadzieję, gdy ta zdarzeniem nie przewyższanym dziwnie się poszczę-

Lata przed
Chryśc.

poszczęściła. *Lyzymach*, brat *Apollodora*, zabiwszy go, miasto pod moc króla Zydowskiego poddał; do którego on wszedłszy, najprzód łaskawie się ku mieszkańcom postawił, ale potym, pozwoiliwszy wojsku swemu rabunku i mordu, przez swoją szkodować frogosć. *Gazanie*, rzucili się do broni, bronili się na rozpacz, i wiele mężnych ludzi z wojska Zydowskiego trupem położyli na placu.

Z których powodów, i iak bunt Zydowski zaiął się przeciwko Alexandrowi Janneuszowi?

Z poduszczenia *Faryzeuszów*, przyśięgłych *Janneusza* nieprzyjaciół, którzy zmyślonemi potwarzami go okrywaiąc, w hańbę i pośmiewisko podawaiąc, klęski wojenne nateżaiąc, pośpółstwo do buntu pobudzili. Bunt zaczął się, z strony ludu, od wzgardy króla; a z strony króla, od wycięcia zuchalców. W *kuczkach* w kościele, lud od *Faryzeuszów* namówiony, cytrynami, które ze wśzystkich stron ciskał, chciał króla, i oraz najwyższego kapłana zarzucić; niektorzy zuchwałość daley pomykaiąc wołali: ażeby niewolnikiem będąc,

Lata przed Chryst: dając, nie ważył się ofiary czynić. Król, w zapale zemsty, przepuścił na potwarców straż swoją, która 6,000. ich wycięła, a resztę rozproszyła.

Przez lat sześć, między królem i poddanymi, od Faryzeuszów nasażdonemi, toczyła się wojna domowa. Zbuntowanym, kosztowała 50,000. ludzi, w zabitych; a blisko trzeciej części królowi, który zwycięstwa okrutnie używał, nazwany *Trackim* (*Thracius*) od Trakow, ludu dzikiego i okrutnego.

Pośmierzonym buncie poddanych, iaką przedsięwziął wyprawę *Alexander Janneusz*?

Wyprawił się przeciwko krajom *Moab* i *Galaad*, oraz niektórym miastom Arabskim, w czasie wojny domowej odpadłym. *Aretas*, król Arabii i Cele-Syrii, na pierwszy tej wyprawy ogłos, wtargnął do ziemi Judzkiej, wydał pole *Ianneuszowi*, i nie lekce go poraził; w krótkce jednak zawarłszy z nim pokój, dopuścił mu rozwozić swobodnie oręż, których *Ianneusz* użył na odkrywanie krain odpadłych, i oderwanie znacznych

znaczących miast od Syrii. Między zdobyczami jego, liczyły się obłężne krainy, i zamożne miasta. *Essa*, inaczej *Gerasa*, szturmem dobyta, wpadła także w ręce jego ze wzywkami *Teodota* skarbami, tam od niego złożonemi. Odważywszy na tę wyprawę całe lat trzy monarcha Żydowski. powrócił do *Jerozolimy*, przyięty z radośnemi od ludu okrzykami, które wystawiały dzieła jego zwycięzkie. Reszta życia trzynie, nie odpowiadala latom, chwalebnie przepędzonym. Wdawali się w pijaństwo, i nie przestając wżetecznych rokoszy, wpadł w febrę czwartodniową, która go przez lat trzy dręczywszy, do grobu wtrąciła roku przed Chrystusem 79. Zostawił dwóch synów: *Hyrkana* i *Aristobula*, 79. zdawszy rządy państwa na żonę *Aleksandré*, którey przed śmiercią radził bacznie z *Faryzeuszami* obchodzić się, i ich poważać; o czym oni dowiedziawszy się, którego za życia cierpieć nie mogli, tego potym zmarłego pod niebiosi wynosili, i wspaniałym pogrzebem uczcili.

Aa

Czy

Lata przed
Chryśt:

Czy Alexandra, zostawione sobie od męża rzady, spokojnie sprawowała?

Alexandra, wielkich przymiotów, i czystego rozśladku pani, ogłosiwszy *Hyrkana*, starszego syna swego, najwyższym kapłanem, sama politycznemi kierowała państwa sprawami, z radą *Faryzeuszów*, którzy wszystkie przeszłych dwóch królów, przeciwnie sobie, odwoławszy wyroki, różnego od siebie zdania ludzi, a mianowicie *Saduceuszów*, okrutnie prześladowali. Zawziętości ich, pierwszą był ofiarą *Diogenes*, między *Saduceuszami* mąż najznakomitszy, którego królowa, przymuszona od nich była na śmierć złożyć, że, jakoby on mężowi iey dawał okrutne rady do obchodzenia się z buntownikami, i ukrzyżowania ośmiuset w jednym dniu. Zawziętość *Faryzeuszów*, przez dziewięć lat panowania *Alexandry*, codzień wzmagala się, i ledwie nie codzień biedna królowa, dla pokoju wewnętrznego, i uniknienia wojny domowej, musiała zezwalać na zgubę najwierniejszych, swoich, męża, i domu mężowskiego przyjaciół-

Jakich

Lata przed
Chryśt:

Jakich chwycili się szkodkow Saduceuszowie, do uwolnienia się od prześladowania Faryzeuszów?

Aristobul, mając po sobie dwudziestu dwóch starostów zamkowych, z sekty *Saduceuszów*, wszystkich *Essenianów*, i pospólstwo, nadętością a frogłością *Faryzeuszów* obrażone, ogłosił się głową prześladowanych, i gwałt gwałtem odbić postanowiwszy. do zaciągów wojennych rzucił się. *Faryzeuszowie*, niebezpieczne od siebie odwracając losy, mając na czele *Hyrkana*, idą do królowey, proszą o pomoc przeciwko swym nieprzyjaciółom; królowa spuszcza im rzady państwa, czyni *Hyrkana* jedynym swym dziedzicem, i umiera roku 70. przed Chryśtusem.

70.

Po śmierci Alexandry, na kogo przyszły rzady państwa Żydowskiego?

Oba bracia, *Hyrkan* i *Aristobul*, ogłosili się królami, i naród na dwie strony rozerwali. *Hyrkan*, odzierżawwszy skarby oycowskie, od matki sobie odkazane, zbiera wojsko, nowe zaciaga, i, idąc za radą *Faryzeuszów*, tron osiada. *Aristobul*, mocniejszą narodu stronę ma po sobie,

Aa 2

zwu.

Lata przed
Chryst:

zwodzi z bratem bitwę przy *Sericho*, poraża go na głowę, i przymusza do zamknięcia się w zamku *Baris*. Z wdaniem się przyjaciół, tym prawem *Hyrkan* otrzymał sobie pokóy użyczony; ustąpił bratu koronę i arcykaptaństwo; dla siebie zaś warował bezpieczeństwo, i wolne dobr używanie. Z panowaniem *Hyrkana*, skończyły się okrucieństwa *Faryzeuszów* roku przed Chrystusem 69.

69.

Kto zerwał pokóy, między bracią, Hyrkanem i Aristobulem ustanowiony, i iakie ztąd skutki nastąpiły?

Antipas, pospoliciey zwany *Antipater*, ociec *Heroda wielkiego*, króla *Zydowskiego*, rodem *Idumeyczyk*, a wyznaniem wiary *Zydowin*, zdolnością swoją i powolnością, u wszystkich dworów potrzebną i szacowaną, tak się przelżtemu królowi podobiał, że został wyniesiony na wielkorządcę oyczyzny swej, *Idumei*. Nigdy ludziom dowcipnym i rozumnym lepiej się nie powodzi, iak pod panowaniem słabych monarchów. *Antipater*, zakładał swoje i swych dzieci szczęście na rządach niedoleżnego *Hyrkana*. W tym zamiarów swych

Lata przed
Chryst:

swych układać, sprzyjańszczy się z *Faryzeuszami*, z ich zezwoleniem, nakłonił *Hyrkana*, przekładać mu życia niebezpieczeństwo, do ucieczki, i wezwania pomocy *Aretasa*, króla *Arabskiego*; który, poraziwszy *Aristobula*, obległ go w kościele i dobywał.

Aristobul, opuszczony od swych stronników, mężnie się bronił; ale zważywszy, że własnymi siłami, nieprzyjaciela od obleżenia odbić, dalekoż bardziey pokonać nie może, udał się do *Pompejusza*, hetmana *Rzymskiego*, który wysłał *Gabiniusza* do ziemi *Judskiej*. Ten, 300. talentów od *Aristobula* wzięwszy, i nie dla niego nie uczyniwszy, nazad odciągnął. Na mieysce *Gabiniusza*, *Scaurus* wysłany, 400. talentów na *Aristobulu* wycisnął, do króla *Arabskiego* groźnie napisał, ażeby bez zwłoki od obleżenia odstąpiwszy, do kraju swego powracał. *Aretas* lękając się, oręż *Rzymski* ściągnąć na siebie, wypełnił rozkaz: a *Aristobul*, dognawszy go, 7,000. z jego woyska utracił; między zabitemi znajdował się *Cesalion*, brat *Antipatra*. Gdy *Pompejusz*

Lata przed
Chryst: *pejusz do Damaszku przybył, Aristobul* posłał mu w podarunku winnicę złotą, według *Strabona*, który ją widział, 500 talentów szacowaną.

Na czym wojna domowa między Arystobulem i Hyrkanem, oraz narodem rozdziwojonym, skończyła się?

Na Rzymiskiey niewoli, w której jarzmo wprzągł *Pompejusz* naród Żydowski. Czyniąc się on być uwodzonym od *Aristobula*, zwabił go do siebie, i w kaidany okuć kazawszy, do zdobycia *Jeruzolimy*, która przed *Gabinuszem* bramy zamknęła, sam osobą swoją się stawiał, i szturmem ją wziął, po trzy miesięcznym obleżeniu. Rzymianie, okrutnie obeszli się z obleżonymi, których 12,000., prócz kapłanów i Lewitów, wycięli roku przed Chrystem 63. *Pompejusz*, ani na prośby, ani na uwagi, przełożone od Żydów, niezważając, wszedł do kościoła, wszystkie onego tajemniki, i samą najświętszą świątynią, do której jednemu najwyższemu kapłanowi, raz w rok tylko w dzień oczyszczenia, wchodzić było wolno, oglądał; bogactw jednak kościelnych, i 2,000. talentów złożonych
nie-

Lata przed Chryst: nietknął. Wały mieyskie rozwalić, i z ziemią zrównać kazawszy, wszystkie miasta, od Żydów w Cele-Syrii i Fenicyi zdobyte, i do tego czasu dzierzane, do Syrii przyłączywszy, tytułu królewskiego używać zabroniwszy, *Hyrkana* xiążęciem Judzkim i arcykapłanem ustanowił, ale do płacenia Rzymianom roczney daniny obowiązał, a *Antipatrado* rady mu przydał; *Aristobula* zaś, z dwoma jego synami, *Alexandrem* i *Antigonem*, do Rzymu posłał; w której podróży *Alexander*, wymknąłwszy się z pod straży, i do Palestyny zabiegłszy, nowe w niej zamieszki i kłótnie wzruszył.

Jak się powiodł Alexandrowi, synowi Aristobula zawód, do odyśkania korony Judzkiej podjęty?

Zawziętkom pomyslnym, nieodpowiedział koniec. Powróciwszy on do ziemi Judzkiej, zebrał w okamgnieniu prawie 10,000. piechoty, i 1,500. jazdy, i opanował zamki *Alexandrii* i *Macheron*, na spodku gór Arabskich zasiadł; z których częste czyniąc wycieczki, ziemię Judzką pustoszył. *Antipater*, rządy państwa za niedołężnego *Hyrkana* spra-

Lata przed
Chryst:

sprawiający, nie zdolny własnemi siłami nieprzyjacielskie najazdy zawściągnąć, udał się do *Gabinusza*, wielkorządcy Syryjskiego; od którego, posłany do Palestyny, sławny w dziejach *Marek Antoniusz*, wydawszy *Alexandrowi* pole, na głowę go poraził. Porażony, zamki od siebie opancowane oddawszy Rzymianom, umownym sposobem, niepamięć przeszłych uraz od *Gabinusza* otrzymał. *Gabinusz*, *Hyrkana* na nowo więzieniem i arcykapłanem ustanowiwszy, fortece, od *Alexandra* podane, zburzył; radę najwyższą Żydowską *Sanhedrin*, abo po Grecku *Synedrion* nazwaną, i inne wyższe sądowe zwierzchności zniósł; a podzieliwszy na pięć równych powiatów całą ziemię Judzką, w każdym udzielną sądową izbę ustanowił: tym wynalazkiem, chciał rząd monarchiczny, w arystokratyczny zamienić.

Na jaki koniec przyszedł *Alexander* z oycem swym *Aristobulem*?

Na nieszczęśliwy i okropny. *Aristobul* z *Antigonem* swym synem zaprowadzony do Rzymu, szedł na tryumfie *Pompejusza*, potem na wieczne więzienie

Lata przed
Chryst:

zienie z kazań, znalazł sposób wymknąć się z synem z niego, i do oyczyzny się przebrać, gdzie, zebrawszy wojsko, odważył się z Rzymianami walczyć wstępny bojem. Porażony i poimany, powtórnie do Rzymu zasłany, do dawnego wtrącony był więzienia. Gdy w rok potem *Gabinusz*, prowadząc *Ptolomeusza Auleta* na tron Egypcki, z wojskiem się oddalił; *Alexander*, zmocniony zwycięstwami swojej strony, pułki Rzymskie, w Syrii zostawione, wstępny boiem raził, i małemi utarczkami szarpać nie przestawał. Musiał *Gabinusz* śpieszyć swoim na pomoc; a przybywszy, *Alexandra* do wstępnego boju przy górze *Tabor* wywabił. Stawał *Alexander* mężnie; ale wielością nieprzyjaciół przemożony, utraciwszy 10,000. żołnierza w pogromie, ledwie ucieczką mógł się ratować.

Na początku wojny domowej Rzymskiej, *Juliusz Cezar*, przyciągnawszy z Gallii, Rzym opanowawszy, *Aristobula* z więzienia wydobytego, do Palestyny z przydanemi mu dwoma pułkami wysłał, ażeby

Lata przed Chryśc. tę prowincyą, i Syryą, przy iego stronie utrzymywał; ale przyjaciele *Pompejusza* znaleźli sposób otruć go; syna zaś jego *Alexandra*, *Q. Metellus Scipio*, namiestnik w Syrii, i teść *Pompejusza*, dostawszy, kazał ściąć w *Antiochii*.

Jakim powodzeniem *Antigon*, drugi syn otrutego *Aristobula*, starał się pozyskać ziemię *Judzką*?

Antigon, równym oycu i bratu męstwem dobił się korony *Judskiej*; równie od szczęścia we wszystkich zawziętkach i usiłkach odbieżony, na równie nieszczęśliwy z niemi przyszedł życia koniec.

Za przybyciem *Juliusza Cezara* z Egiptu do Syrii, *Antigon*, przez wzgląd na stratę oycy i brata, z nadziei ku niemu poległych, dopraszał się o ziemię *Judzką*, która prawem następstwa na niego spadała, i której niedołężny *Hyrkan* posiadać nie był godzien. Ale zwycięzca *Farsalski*, od *Antipatra* uprzedzony, za niespokojnego człowieka go uznawszy, *Hyrkana*, arcykapłanem i dziedzicznym książęciem *Judzkim* naznaczył; arystokracją, od *Gabini-*

usza

usza wprowadzoną, zniośliży, dawny rząd przywrócił; wały, od *Pompejusza* rozrzucone, podnieść, i *Jerozolimę* wzmocnić pozwolił; przywileje wszystkie *Zydom* przywrócił, a to wszystko przez wzgląd na *Antipatra*, który mu potężnie do podbicia Egiptu dopomógł.

Po śmierci *Juliusza Cezara*, *Antipater*, opiekun *Hyrkana*, i ziemi *Judskiej* rządca, poległ otruty zdradą od *Malicha*, którego śmierci pomścił się *Herod* syn na życia zabójcy, i rządy po oycu objął.

Antigon, za wdaniem się *Lyzaniasza*, książęcia *Chalcyd*y, pozyskał pomoc *Pakora*, króla *Partów*; który, Syryą zwojowawszy, do *Palestyny* wtargnął, *Jerozolimę* wziął, *Hyrkana* z królestwa złożonego, i *Fazaëla*, brata *Heroda*, w moc *Antigonowi* podał. *Herod*, gdy straż braci go przysła, uciekł; *Fazaël*, żeby nie przyszedł na śmierć fromotną, głowę sobie o mur rozbił; *Antigon*, *Hirkana*, uszy mu oberznowszy, wydał *Partom*, którzy iednak przynależną godności, i urodzeniu iego cześć i wygody mu czynili.

Herod,

Lata przed Chryśc.

Lata przed
Chryst:

40.

Herod, ucieczką życie unioflszy, przez Arabią i Egipt dostał się do Rzymu, gdzie mu *Antoniusz triumwir*, włożył koronę; o którą on, nie dla siebie, ale dla *Aristobula*, syna *Alexandra*, prosił roku 40. przed Chrystusem.

Powróciwszy *Herod* do ziemi Judzkiej, obległ *Jerozolimę*, a podczas obleżenia wypadł do *Samaryi*, dla zawarcia małżeństwa z *Mariamną*, córką *Alexandra*, syna *Aristobula*. Powrócił potem co najprędzey pod *Jeruzalem*.

37.

Antigon, ściągniętymi zewsząd siłami, opierał się mężnie przez lat dwie; ale nakoniec obleżony od *Heroda* i *Sosiusza* hetmana Rzymskiego, po wzięty szturmem *Jerozolimie*, roku przed Chrystusem 37. poddał się *Sosiuszowi*, od którego posłany do *Antoniusza*, z rozkazu jego różgami wysinagany, w *Antiochii* był ścięty. Tak skończyło się panowanie *Asmoneczyków* (h), które w ich rodzinie

(h) Początek panowania *Asmoneczyków*, brać się powinien od roku, którego *Judasza Machabeusz*, zaczął rząd sprawować ziemi Judzkiej. *Józef* panowaniu ich naznaczał lat 126. zaczyna od przymierza między *Antiochem* królem i

zaczęte na *Judaszu Machabeyczku*, Lata przed Chryst: trwało lat 129.

Co się stało z *Hyrkanem*, *Partom* od *Antigona synowca* wydanym? i resztą pozostałej rodziny *Asmoneczyków*?

Hyrkanowi, uczciwie oładzonemu w *Seleucyi*, wszystkich *Partowie* na jego potrzeby hojnie dostarczali, i mógł

Judaszem zawartego, które przypało w lat trzy, po obieciu rządów od *Judasza*.

Rząd *Judaszowi*, i rodzinie jego nazwisko *Asmoneczyków* przypało, niezgadza się pisma ś. tłumacze i rabini. Jedni prowadzą to nazwisko *Asmonai*, albo *Assamonai*, od wsi *Assamon*, tej rodziny dziedzicznej. Drus. *Præf in r. Mach*: Ioni od góry *Assamon*, którą *Józef de Bel*. L. II. c. 23. osadza w pośrodku *Gallilei*. *Kimchi*, sławny z nauki wieku XIII. rabin Hiszpański, zmarły r. 1240. mniema, że to nazwisko pochodzi od słowa Hebrajskiego *Chasemamim*, i książęcy tytuł znaczący, a dla czci tej rodziny walecznej było nadane. *Kimchi* na *Psal*m 67.

Mniemanie *Józefa* dziejopisa *Antig.* L. XII. c. 8. zda się być naygruntowniejsze. Dać on *Matiaszowi*, oycu pięciu Synów *Machabeczyków*, za oycę *Jana*, za dziada *Szymona*, a za pradziada *Assamoneusza*; od którego nazwisko, na wszystkich jego potomków spado.

Nie mniejsza jest w prawdziwym rozwiłku *Machabeczyków*, synom *Matiasza*, słuzącego, trudność, a między pisarzami niezgoda. Jedni wyciągają to nazwisko z słowa Hebrajskiego *Caba*,

Lata przed Chryſt: mógł spokojnie życie u nich skończyć; lecz dowiedziawszy się o wyniesieniu *Heroda* na tron Żydowski, naparł się powrócić do ojczyzny, na co chętnie zezwolili Partowie, i dobrowolnie pod moc intruza poddał się króla, który go z uczciwością pozorą przyjąwszy, wkrótce o spisek prze-

które znaczy zgładzam; iakoby, nieprzyjaciół Bożkich zgładzający; albo *Macabi*, iakoby, Bóg mię boleścią dotknął. Drudzy to użwiłko w słowie Hebrajskim *Macca-bajahu*, znaczącym, w imię Bożkie rażącego; lub też w słowie *Mechabbeh*, znaczącym, krywającego się, że *Machabeuszowie* podczas prześladowania po jaskiniach kryli się, upatrują.

Pospolicie pisarze i pisma ś. tłumacze z napisu na chorągwiach od *Judasza*, braci iego, i ich następców, używanego: *Mem, Capih, Beth, Jod*, to nazwiłko wywodzą, i bohaterom Żydowskim nadają. W którym napisie litery początkowe, zawierały sens *Mitamo-Cake-Elohim, Jehovah*, sens wzięty z pisma świętego, *któ tobis podobny między bogami Boże?* nakształt Rzymskiego napisu: *S.P.Q.R.*, który, iako wiadomo, znaczył: *Senatus, Populus, Que, Romanus*.

Która z wyliczonych *etymologia*, bardziey do prawdy się skłania? niech uczony i uważny czytelnik rokuje; (przeczek między uczonemi, do tychczas nie jest zaspokoiona. To pewna, że *Judasza*, syn *Matatiasza*, to nazwiłko nosił, i braci swej z urzędem, męstwem, i za wiarę oraz zakon gorliwości, odkazał.

przeciwko sobie obwinionego, na śmierć zkażał; *Aristobula*, brata żony swoiey, w *Iericho* utopił; *Alexandra*, ich matkę, i własną swoję żonę *Mariamnę*, oraz znaczniejszy z *Synedrionu* ludzi, familii królewskiej życzliwych, pozabijał, na ich zgubie zakładając trwałość osiągniętego nieprawnie tronu.

Iak Herod utrzymał się na tronie po upadku i śmierci Marka Antoniusza triumwira?

Herod, wyniesienie swoje na tron, winien był *Markowi Antoniuszowi*, który, pamiętnym będąc hojności i usług od *Antipatra*, oycy *Herodowego*, sobie świadczonych, gdy służąc pod *Gabinuszem* do *Ierolimy* był posłany; wymierzając się wdzięcznością oycu, w osobie syna, koronę, wydartą prawym dziedzicom, przeniósł na głowę *Heroda*. A gdy po *Akcyackiey* potrzebie, woysko i serce utracił; nie omylna *Heroda*, iako wszystkich *Antoniusza* przyjaciół, zguba czekała, którą iednak mądrą radą od siebie odwrócił. Zajachawszy do Rodu, i stanawszy przed *Augustem* cesarzem bez korony, wyznał

Lata przed
Chryst:

znał przywiązanie swoje do *Antoniusza*, nieprzyjaciela *Augusta*, i upewnił cesarza, że z równą wiernością i gorliwością gotów był mu służyć, jakich od niego doznał *Antoniusz*. *August* przywrócił koronę *Herodowi*, i na królestwie go potwierdził. *Herod* zawdzięczając łaskę, bogatemi upominkami udarowałszy *Augusta*, jego przyjaciół i dworzan, do *Ieruzolimy* powrócił. Agdy wkrótce *August* przez Syryą do Egiptu z wojskiem ciągnął; *Herod* zajał mu drogę w *Ptolomaydzie*, 800. talentów podarował, i wojsko chlebem, winem, i innymi żywnościami opatrzył. Nazad powracającemu *Augustowi* z równą stawiał się grzecznością, udarowany od niego miastami *Iericho*, *Gadara*, *Samaryą* &c. z powiatami do nich należącemi. *Herod* gruntując się w łasce *Augusta* podchlebstwem, *Samaryą* z gruzów podniósłszy, nazwał ją *Sebastę*, co po łacinie znaczy *Augusta*; na mieyscu wieży *Straton*, wielkie miasto wystawił, pięknemi i gmachami ozdobił, i na cześć cesarza *Cezareą* nazwał. Gdy *August* powiększył królestwo

Zydo-

Lata przed
Chryst:

Zydowskie prowincjami: *Trachonitą*, *Auranitą*, *Bataneą*; *Herod* na cześć jego zbudował kościół z białego marmuru, i innych wielu dopuścił się podchlebstw, które niezgodziły się z prawem starego zakonu. Z takich powodów *Herod* był nazywany Wielkim?

Dla wielkiego szczęścia, którego w biegu życia swego doznał, i niektórych dzieł znakomitych, z jednej; a dla wielkiego okrucieństwa, i nieprawości, których się dopuścił, z drugiej strony, *Herod* do potomnych wieków wiadomości, pod nazwiskiem wielkiego, się dostał: w rzeczy samej, był człowiekiem niepospolitym, a tyranem wielkim.

Szczęścia, sprzyjającego sobie, rzadkich doznał względów. Uchodząc rąk Partów, *Antigona* na tron sadzących, gdy rodzony brat jego *Fazael*, i sam *Hyrkan*, dostali się w niewolę; podobając się porożnionym między sobą wodzom Rzymskim, którzy przyjacielowi swych przeciwników, zwyczajnie przy życiu nie zostawiali; *Herod* do strony *Kassusa* i *Bruta* statecznie do ich śmierci

Bb

ci

Lata przed
Chryst:

ci przywiązany, od *Antoniusza* ukończony, a od *Augusta*, zwycięzcy i nieprzyjaciela *Antoniusza*, nie tylko do łaski przyięty, przy królestwie zostawiony, ale też oblżernemi krajami był udarowany.

Wszakże podchlebniey zawziętkom spraw ludzkich nie mogła sprzyać fortuna, iako gdy mu, mimo jego żądania, niemającemu żadnego prawa, owszem że był cudzoziemcem, cale niezdatnemu, przyniosła koronę Żydowską; w dwóch leciech posłużyła do opanowania królestwa; a przez lat blisko 40, spokojnego nad narodem ogromnym i zuchwałym panowania używać, i do potomności, beśto tak piaśtowane, przyśzczepić, dopuściła. Przykład tak wielkiego szczęścia, w dziejach rzadki.

Które są znakomite Heroda dzieła?

Rozum wielki, i na wszystkie przygody obrotny; umysłtałością utwierdzony; przytomność w naywiększych przeciwnościach radzić mądrze zdalna; miasta *Sebasta*, *Cezarea*, i inne mnieysze, wybudowane, zaludnione, i przepyszniemi gmachami ozdobione; kościół *Jerozolimski* ro-

ku

Lata przed
Chryst:

ku przed Chrystusem 19., po niewoli Babilońskiey zbudowany, zbity, a nowy wspanialszy wystawiony, chociaż niedokończony; dwa pałace, jeden na górze *Sion*, drugi nazwany *Herodion* o 60. stajow za *Jerozolimą*, założone, i z naywiększą wspaniałością dokończone; wolność dla Żydów wyznawania wiary w *Azyi* mnieyszej, od Żydów otrzymana; gdy głód i mór królestwo uciśnęły, Żydzi od zguby, zbożem, za pieniądze z srebra stołowego bite, w *Egypcie* zakupionym, i darmorozdanym, zaratowani; zwycięstwa, nad *Malchusem*, królem Arabskim, odniesione; kray z łotrów i rozbojników oczyszczony; są to znaczne dzieła i chwalebne sprawy, które każdego w niezmierną sławę słusznie wynoszą.

Co jest wiadomości godnego o kościele Jerozolimskim, zbudowanym od Heroda?

Gdy postrzegł *Herod* zawaśnione przeciwko sobie umysły poddanych, z powodu niektórych swych postępów, cale przeciwnych prawdom wiary starozakonney; ażeby ie ulagodził, w powinności utrzymał, oraz

Bb 2 nie-

Lata przed
Chryst:

nieśmiertelną imieniowi swojemu zjednął pamiątkę, postanowił wybudować kościół, mając nadzieję, iż przez wspaniałość tego gmachu, do którego naywięcej Żydzi przywiązani byli, zjedną sobie miłość używających, a słodkie wspomnienie upotomkow. Zamyślowi temu, jedna stawała trudność na zawadzić, to jest żeby Żydów przeświadczyć, iż gdy stojący kościół zbić, będzie w stanie wymurowania nowego. W tym przedsięwzięciu, na powszechnym do *Jerozolimy* zjeździe narodu, podczas świąt wielkonocnych, zabrał mowę do ludu; w której, wygadawszy się z zwyczajną sobie wymową, na oświadczenia gorliwości swojej o cześć Boską i rozszerzenie religii, objawił swój zamiar, i wyluszczał powody, a między innemi ten nayprzedniejszy, że zbudowany od *Zorobabela* kościół, niewyrównywał wspaniałości pierwszego kościoła, wystawionego od *Salomona* (h), z

(h) *Jozef* dziejopis, w mowie *Heroda*, którą przywodzi, wymienia, iakoby król ten miał mówić, że kościół zbudowany po powrocie z niewoli Babilońskiej, był niższy 60. łokciami od kościoła, zbudowanego od *Salomona*; co nie jest do po-

Lata przed
Chryst:

przyczyny, iż powróceni z niewoli Babilońskiej, nie tak w gorliwości swojej ku chwale Bożej, iako raczej w majątku, dostatecznym na sówite wydatki, czuli niedostatek.
„ Ale taraz, przydał, gdy się spodobało Bogu, nie tylko mnie wynieść na tron Judski, lecz oraz trwałym pokojem, wielkimi bogactwy, i przyjaźnią Rzymian obdarzyć; znam być moim obowiązkiem, okazać mu uroczyscie za te dary wdzięczność moję, i wystawić ku czci jego kościół, wo-
„ kazałości i cenie iaknayszy. „
„ wnieszy i naywspanialszy. „
„ Spodobala się ta mowa ludowi, wszakże nie pozbawiła go troskliwości, ażeby gdy zburzy stojący kościół, nie był w sposobności wystawienia nowego (i). Zaspokajał ich umysł

jęcia; ponieważ kościół *Salomonow* miał 30. łokci wysokości, a kościół *Zorobabela* miał wysokości łokci 60. Jeżeli iaka w texcie nie wpadła omyłka, tożumieć należy, że *Herod* chciał mówić o jakim krużganku, daleko wyższym w kościele *Salomonowym*, niż w kościele *Zorobabela*.

(i) Kościół zbudowany od *Heroda*, nie powinien być miany za nowy kościół, tak różny od kościoła *Zorobabela*, iak był różny kościół *Zoro-*

Lata przed Chrystem: sły najmocniejszym przyrzeczeniem, że póty nie tknie starego kościoła, poki potrzebnych materiałów do nowego nie przyspłobi. Zezwolił narod na żądanie królewskie; *Herod* zatym ugodził natychmiast dziesięć tysięcy nacyelniejszych rzemieślników, a tyśiąć kapłanów, w mularstwie i cieśielstwie biegłych, nad niemi przełożył. Tyśiąć wozów zwoziło kamienie i inne materyały. Owo zgola, z takim pośpiechem szła robota, iż wszystko było gotowe we dwa lata po rozebraniu starego kościoła. Wystawienie mieysca świętego, czyli kościoła właściwie rzeczzonego, nie zabrało więcey czasu nad półtora roku; a co iest podziwienia godniejsza, iż przez ten cały czas, nie padał nigdy deszcz we dnie, tylko w nocy. W prze-

babela od kościoła *Salomona*. Ale raczey mieć go należy za tenże sam kościół, przerobiony, powiększony, i ozdobiony; chociaż na starych fundamentach, i z tychże samych materyałów, z przydatkiem innych, zbudowany. Żydzi sami, zawsze mieli kościół *Zorobabela* za drugi kościół, który miał w zaszczycie przewyższąć kościół *Salomonowy*, dla bytności w nim *Messyasa*, zapowiedzianej od *Aggeusza* proroka.

Lata przed Chrystem: przeciagu ośmiu lat, reszta gmachu, jeżeli nie zupełnie została dokończona (k), to przynajmniej do tego stanu, iż mogła być zdatną tym użytkom, którym była przeznaczoną, doprowadzona.

Kościół właściwie rzeczony, nie miał nad 60. łokci wysokości i tyleż szerokości; ale *Herod* przybudował do niego skrzydła, których długość i wyso-

(k) *Josef antiqu*: l. XX. c. 8. wyraża, iż ciągnęła się robota około tego kościoła, aż do zaczęcia wojny przeciw Rzymianom, kiedy 18,000. rzemieślników odprawiono, bo Żydzi niechcieli daley wydawać pieniędzy na gmach, który był w niebezpieczeństwie dostania się w moc nieprzyjacielską. Tym czasem gdy przełożyli *Agrypie*, że chcą przerobić krużganek z strony zachodniej, a ten im nie pozwolił; zakaz *Agrypy* stał się hasłem do rozruchów buntowniczych, które narod z kościołem o zgubę przypawili.

Rzecz tę iestczce potwierdza zarzut Żydów *Joann*: c. II. v. 20. uczyniony Chrystusowi Panu: czterdzieści i sześć lat budowany iest kościół ten &c. Jakoż w rzeczy famey tyle lat wyplnęło, od zaczęcia roboty około tego kościoła, aż do pierwszego święta *paschy*, po którym Chrystus Pan wszedł w sprawowanie publiczne obowiązków swego poselstwa, i w ten czas właśnie miał uczyniony sobie ów zarzut od Żydów, według rozumienia *Ushera sub. a. m.* 3987.

Lata przed
Chryl:

i wysokość, były każda z osobna 120. łokci. Ciofy do tego gmachu, były z marmuru białego, długie 25. łokci, wysokie 8. szerokie 12.

Facyata tey przepyszney budowli, była podobna do pałacu królewskiego: oba końce każdej *facyaty*, były niższe od środka, a środek tak był wyniesiony, iż stojący na przeciwko kościoła, mogli go widzieć, chociaż w odległości wielu staj (1).

Architektura przysionków, była niemal podobna do relzty, a z wierzchu pozawieszano obicia rozmaitych kolorów, ozdobione kwiatami szkarłatnemi, za których każdą parą, stały słupy z wiszącemi od nagłówek gałęziami winnemi szczerozłotemi, z gronami i liśćmi nayprzedniejszey roboty. Co się tyczy krużganek, przysionków, dziedzińców, i innych ozdób kościoła; te się zamykają, w wyobrażeniu onego, podanym

(1) Fundamenta, na których wyniesiono ten tak ciężki gmach, gdy nie były dostyc mocne, załękły na 20. łokci, podług *Jozefa* dziejopisa *Antiq: l. XX. c. 8.* Za panowania *Nerona*, zamyślano podnieść kościół na 20. łokci; ale zamił nie przyzedł do skutku.

Lata przed
Chryl:

nym od *Jozefa* dziejopisa, w tey ośnowie.

Z strony zachodniey, były cztery bramy. Przez jedną, wchodzono do pałacu królewskiego; przez dwie inne, na przedmieścia; a przez czwartą, do miasta. Z teyże samey strony, stały cztery rzędy słupów, tak grubych, iż trzech ludzi ledwo mogło ieden słup objąć. Ze wszystkich, było słupów 162. przedziwnie wyrobionych. Między temi czterma rzędami słupów, były trzy krużganki, z których każdy miał 30. stop szerokości, więcej niż 50. wysokości, i iedno staję długości. Ale średni krużganek, był półtora raza szeroki, a dwa razy wyższy od drugich.

Obwiedzenie dolne tych krużganek, było wyłożone doskonałą rzeźbą rozmaitych wyobrażeń. W niewielkiey odległości tego pierwszego ogrodzenia, było drugie, zrobione z ciosu. Wstęp był do niego po stopniach; a cudzoziemcy równie iak i Żydzi, niechędożnie przybrani, mieli ostrzeżenia z napisów w języku Greckim i Łacińskim, żeby nie wazyli się tam wchodzić pod karą śmierci.

Lata przed
Chryst:

śmierci. To ogrodzenie, miało jedną tylko bramę z strony wschodniej; żadnej, z strony zachodniej; a trzy, od północy i południa, w równy od siebie odległości odsadzone. Trzecie ogrodzenie opasywało kościoł, tak właściwie nazwany, i ołtarz całopalenia, i czyniło cmentarz Hebrayczyków czyli Izraëlitów. Kształt jego, był w kwadrat, iak reszta; ale mur zewnątrz, był iakoby zaślöniony stopniami, które szły do koła niego. W gorze był wzgórek, który mógł mieć 12. łokci szerokości. Z strony wschodniej, jedna tylko była brama; żadna, z strony zachodniej; a cztery, z północy i południa, w równy odległości. Wchodzono w każdej bramie pięcią stopniami, nim się doszło do równiny wewnętrznego dziedzińca, tak dalece, iż mur, który dokoła otaczał, uważany z wewnątrz, nie zdawał się mieć tylko 25. łokci wysokości, chociaż zewnątrz uważony, był daleko wyższy. Na wstępie przez każdą z tych bram, ukazywały się dwie ścieżki czworograniaste, na wzór pawilonu, szerokie łokci 30. a wysokie 40. utrzy-

Lata przed
Chryst:

utrzymywane na słupach mających 12. łokci obwodu.

To ogrodzenie, miało także podwoyny krużganek, wsparty na podwoynym rzędzie słupów; ale bokachodni był zabudowany murem ciągłym bez bram i krużganków. Kobiety, miały swój dziedziniec, osobny od mężczyzn, i dwie bramy do wejścia weń, jedną od północy, a drugą od południa.

Ołtarz całopalenia, był równie wspaniały, szerokości łokci 40., a wysokości 15. Wstęp był do niego przez wzgórek bardzo gładko posuwisty, i bez stopniów. Według przepisu *Mojzeszowego*, sam ołtarz był z kamieni nieociosanych. Dokoła był mur, wysokości na łokieć, oddzielający dziedziniec kapłanów, od dziedzińca świeckich osób, tak dalece, że świeccy, przynoszący ofiary, do tego tylko miejsca wolny przystęp mieli, a samym tylko kapłanom wejść za ogrodzenie godziło się. *Herod*, nowe poświęcenie uczynił tego wszystkiego, z iaknawiększym przepychem, i ozdobił kościół szacownemi upominkami, według zwyczaju monarchów Żydowskich.

Lata przed
Chryśt.

Słukami nieprawościami i okrucieństwem Herod panowanie swoje i sławę smazał?

Herod zelżył imię swoje i panowanie, podchlebstwem i chęcią przypodobania się Rzymianom, których się dopuścił, przeciwko prawu starego zakonu, w obrządki bałwochwalskie zachodząc, i do onych poddanych swych prowadząc, kościoły ludziom budując, i innych tym podobnych nieżybożności dopuszczając się. Ale największą hańba na niego, z wielorakiego okrucieństwa i rozlania krwi niewinnej spłynęła. Oprócz rodziny *Asmoneyckow*, wygubionej do szczętu, wytracił ludzi naysławniejszych w narodzie, a nawet swych naysławniejszych przyjaciół, którzy mu najmnieysze czynili podeyrzenie. Nie przepuścił także bogatym poddanym, których pozabijawszy, dobra ich na swój skarb zabierał. Obrócił potym srogość na krew własną: dwóch swych szwagrów, siostry *Salomei* mężów; *Jozefastrya*, i trzech synów: *Alexandra* i *Aristobula*, z *Mariamny*, a *Antipatra*, z *Dory*, którą dla *Mariamny* odrzucił,

Lata Chryś-
tusa.

cił, spłodzonych, nielitościwie zamordował. Z okoliczności to śmierci ostatniego, piszą o *Augustie* cesarzu, że miał rzec: *lepiej być prosięciem u Heroda, niż synem.*

Gdy się spełniły czasy, od Proroków zapowiedziane, i *JEZUS* Chryśtus, syn Boży i sam Bóg prawdziwy, z *Maryi* panny narodził się, a mędrcowie ze wschodu, cudownie od gwiazdy prowadzeni, do *Jerozolimy* przybywszy, badali się, gdzieby król Żydowski narodził się; *Herod* to usłyszawszy zatrwożył się, i cała *Jerozolima* z nim; a zebrawszy wszystkich przednieyszych kapłanów, zakonu nauczycielów i tłumaczów, dowiadywał się od nich, gdzieby się miał Chryśtus narodzić. Ci, gdy mu z proroków odpowiedzieli, iż w *Bethlehem* Judzkim; *Herod* wezwawszy do siebie mędrców owych, i wywiedziawszy się od nich czasu gwiazdy, która im się ukazała, do namienionego miasta posyłając ich obowiązał, aby znaleźli dziecko, oznaymili mu, wrzeczomo, że i on swym pokłonem chciał je uczcić, wrzeczy zaś samej, by korony Żydowskiej, iemu samemu, lub

Lata Chry-
stusa.

jego potomstwu nieodebrało, my-
ślił je zatracić. Gdy mędrowie,
pokłon i dary dziecięciu narodzone-
mu oddawszy, we śnie od Boga o-
strzeżeni, ażeby do *Jerozolimy* nie
wracali się, inną drogą do krainy swo-
iej udali się; *Heród*, widząc się być za-
wiedzionym, wszystkie dzieci od
dwóch lat i później narodzone w
Bethlehem i okolicach onego wymor-
dować kazał, chcąc tym wynala-
skiem zgładzić Chrystusa Pana, a so-
bie i potomstwu swemu królestwo
zabezpieczyć.

Ze młodzi ludzie, z sekty *Zelan-
tów*, na pogłoskę śmierci *Heroda*, fał-
szywie rozsianą, za namową dwóch
naycelniejszych prawa mistrzów,
Judaśza i *Matyafza*, orla złotego nad
bramą kościelną zasadzonego, zbi-
włszy skruszyli, i do zburzenia in-
nych gmachów, prawu *Mojżeszow-
mu* przeciwnych zabierali się; okru-
tny król, czterdziestu z tej gorliwej
młodzi złapanych, z dwiema wspo-
mnionemi mistrzami, żywcem spalić
kazał.

Tak dzikie i wielorakie okrucień-
stwa, ściągnęły na koniec na niezbo-
żnego

Lata Chry-
stusa.

żnego króla zemstę Boską. Rozto-
czony od robactwa, nędznego doko-
nał życia, w roku wieku swego 71.
w roku pierwszym prawdziwego na-
rodzenia Chrystusa Pana, a w czwar-
tym przed erą Chrześciańską. Przed
śmiercią swoją ten okrutnik, zebra-
ne ze wszystkiego królestwa znako-
mitsze osoby, zamknął na miejscu
gonitw, przykazując wszystkim po-
zabiać, skoroby żyć przestał, aże-
by każda po jego śmierci familia płą-
kała; ten jednak rozkaz, chociaż pod
obowiązkiem przysięgi, na siostrę *Sa-
lomeę*, i męża iey *Alexasa* włożony,
nie był wykonany.

*Jak Heród królestwem i dobrami
swemi przed śmiercią rozporządził?*

Heród z dzieściu żon, z któremi
żył następnie, zostawił pięcioro w
życiu dzieci; trzech synów: *Archelau-
fza*, *Filippa*, i *Heroda Antipę*, i dwie
córki nie zamężne. Następcą swym
na tron, naznaczył *Archelaufza*; *He-
roda Antipę*, mianował tetrarchą, to
jest panem nad *Gallileą* i *Pereą*, obu
z siostry żony *Martaki* Samarytan-
ki urodzonych: *Filippowi*, trzeciemu
synowi swemu z *Kleopatry* Żydówki
nazna-

Lata Chry-
stusa. naznaczył *Trachonitę*. *Augustowi* ce-
sarzowi odkazał 1,000. talentów i
swoy pierścień, na jego wolą i rozła-
dek, ważność swego testamentu spu-
szczając. Cesarzowej *Liuii* zapi-
sał 500. talentów, a siostrze *Salomei*
znaczne dobra; resztę majątku kazał
podzielić między dzieci i wnuki.

Archelaus, nim do *Rzymu* wyiachał
po tytułu królewskiego potwierdze-
nie; 3,000. Żydów wybić kazał.
August cesarz, obiecawszy mu tytuł
królewski, jeżeliby się dobrze spra-
wował: tym czasem *Etnarchą*, to jest
książęciem, albo pierwszym w naro-
dzie go ogłosiwszy, ziemię *Judską*
właściwą, *Idumę* i *Samaryę* dał mu;
trzy miasta: *Gazę*, *Gadare* i *Hippon*,
od *Samaryi* oderwane, do *Syrii* przy-
łączyszy. Ta *Etnarchia*, według
Józefa dziejopisa, 600. talentów do-
chodu na rok przynosiła. *Filippowi*
dostały się *Trachonitida*, *Auranitida*,
Batanea i część *Galilei*, która sama
jedna 100. talentów podatku płaciła.
Antipas wziął część największą *Galilei*,
i kraj *Za-Jordanski*, których
podatki, 200. talentów przechodzi-
ły. *Salomei* dostały się miasta: *Ja-*
mnia,

mnia, *Azot*, *Fasaelis*, *Ascalon*, i w pie-
niądzach znaczna summa. *August*
dla siebie obrał na pamiątkę, tylko
niektóre naczynia; a 1,500. talentów,
sobie i żonie swojej odkazanych,
między córki i krewnych *Heroda* po-
dzielił.

Pod czas bytności *Archelausa* w
Rzymie, i za jego powrotem, wznie-
cone od niepokojnych ludzi rozru-
chy, cały kraj ogniem i mieczem ni-
szczyły. *Judas* niejaki, mścząc
się śmierci oycy swego *Ezechiasza*,
zabitego od *Heroda*, zebrawszy wy-
wołańców i zbójców, miasto *Sefo-
ris*, i zbrojownią opanował, skarb
królewski złupił, a nadęty spraw-
swych szczęściem, myśl do korony
podnosił. Drugi *Simeon*, rodu po-
dłego, ale z postaci i składu ciała,
miły, wymowny, odważny, równym
zamyślem oręża dobył. Trzeci, na-
zwiskiem *Astronga*, prosty owczarz,
dusiąc postaci swej olbrzymiey, kró-
lem się obwołał. Czwarty Żyd, ro-
dem z *Sidonu*, czyniący się *Alexan-
drem*, synem *Mariamny*, i wielce mu
podobny, od części Żydów, królem
uznany. Wszyscy ci, kup swy wol-
nych

Lata Chry-
stusa.

10.

nych herfztowie, już to orężem Rzymskim, już samego *Archelausa* zaciągami, poskromieni i połapani, zuchwalstwa swego karę odnieśli. *Archelaus*, przez lat kilka, spokojnego panowania zażywał, ale po tyrańsku z poddanymi się obchodził; o co od nich przed cesarzem oskarżony, i od niego z państwa wyzuty, do *Wiednia* w Gallii był na wygnanie posłany roku Chrystusa 10. Dobra jego wszyfkie, na skarb zabrane; *Etnarchia* w prowincję Rzymską zamieniona; *Cyrenicus* wielkorządca Syryjski do ustanowienia podatków zesłany, wyfoko majątek obywatelów szacując, pierwszy rzucił między Zydy buntu i ostatnie wojny nasienie. Przelonżony nad nową prowincję starosta *Koponiusz*, kawaler Rzymski, potrafił roztropnością swoją, rozjadrzone umysły Zydomskie do czasu ulagodzić.

Drudzy dwaj synowie Heroda W. Filip i Antipas, czy przy dziale swoim utrzymali się?

Filip i Antipas, oraz ich ciotka Salomea, zostali się przy swoim dziale, i spokojnie onego używali. Salomea umierając, dobra swoje i wszyftek

Lata Chry-
stusa.

stek bogaty majątek odkazała *Liwi* Cesarzowej. *Herod-Antipas*, na cześć *Tyberyusza* cesarza, zbudował miasto nad brzegiem jeziora *Genezaret*, które od imienia jego nazwał, a z czasem, z miasta na jezioro, morza *Tyberyackiego* nazwisko spłynęło. Po śmierci *Filipa*, tetrarchią jego, z tytułem królestwa Judzkiego, udarował *Kaligula* cesarz *Heroda Agrippe*, syna *Aristobula*, a wnuka *Heroda wielkiego*; który, od *Tyberyusza* cesarza do więzienia w Rzymie wtrącony, od *Kaliguli* uwolniony, i łańcuchem złotym, tak ciężkim, ile ważyły kaidany, od niego noszone, udarowany, koroną naostatek był ozdobiony, roku Chrystusa 37. Tenże cesarz, posławszy na wygnanie *Heroda Antipę*, tetrarchią jego oddał *Agrippe*, a *Klaudiusz*, następca *Kaliguli*, przydał do tych darów ziemię Judzką, Samaryą, Abylenią, a brata jego uczynił królem Chalcydny (m).

Cc 2

Agrip-

(m) Rzecz pewna z dziejow, że Chalcyda, była drobnym królestwem, położonym pod górą *Libanem*, z strony Syryi; ale krajopisarze nie zgadzają się z sobą, czy to królestwo, abo xięstwo, iest toż samo, co Chalcydyna, które stolica leżała nad

Lata Chry-
stusa.

Agrippa, gorliwością o wiarę Zydowską, pozyskał serca poddanych; u *Kaliguli* wyednał, że posąg *gowaśza*, nie był stawiony w kościele *Jerozolimskim*; wielkie wysypał summy na wystawienie nowego miasta w *Jerozolimie*, które wysokimi zaczął oprowadzać wałami, i gdyby onych dokończył, uczyniłby był tę stolicę niedobyłą. Dla przypodobania się Zydów, *s. Jakuba mniejszego* ściąć, a *s. Piotra* więzić kazał. Wytrzyma-

Belem, sławną przypadkiem z wynalezionego na jej brzegu i z piasku, szkła, iako pisze *Plinius* l. 36. c. 26. — *Cellarius* l. 3. c. 12. p. 432. *X. Lubin* w swoich przypiskach geograficznych nad *Usseriuszem* &c. twierdzą, że jedna tylko była Chalcyda. *Tillemont, de la Rue*, i *Opat D. Calmet* różnią Chalcydę od Chalcydeny. Ten ostatni, w swojej mapie ziemi obiecanej, Chalcydeny, albo Chalcydy, nad *Belem*, nie kładzie na mapie, a Chalcydzie, stolicy małego królestwa, naznacza miejsce przy rzecze *Eleutheros* (dziś *Kesemiech*, albo *Kasemiech*) między górami *Libanem* i *Antilibanem*. Stosownie do swego mniemania, tę Chalcydę, bardziej on posuwa ku południowi, niż Chalcydę nad *Belem*, albo Chalcydenę. Inna od tych dwóch, albo iedney z dwie wziętej, była *Chalcis* albo *Chalcyda*, pustynia Syryjska, między Mezopotamią, Palestyną, i Fenycją. Sławną mieszkaniem śś. pustelników, mianowicie: *Mattha*, *Hieronyma*, *Marcyana*.

Lata Chry-
stusa.

mawszy przez dni pięć niezdolny bole, umarł roku Chrystusa 43.

Herod Antipas, iest to ten, który *s. Jana Chrzciciela* ściąć kazał, dla przypodobania się *Herodiadzie*, żonie brata swego *Filipa*, którą kazirodzkim obyczajem za swoją pojął; ten, który Zbawiciela świata, podczas jego męki, wysmianego *Pilato-owi* odesłał; ten, który zazdroścąc synowcowi swemu korony, z poduszczenia dumney *Herodiady*, do Rzymu dla otrzymania teyże godności zajechał: ale skutek nie padł według zamysłu. Oskarżonego, że do spisku *Sejana* należał, *Kaligula* z *tetrarchii* wyzuł, i do *Lugdunu* w Gallii, według *Jozefa* do Hiszpanii, na wygnanie zasał, gdzie niedźnie umarł roku Chrystusa 40. *Herodiada*, z tey kary od cesarza wyięta, męża odstąpiła.

Kto nastąpił po Herodzie Agryppie na królestwo Zydowskie?

Herod Agrippa, zostawił jednego syna w roku siedmiastym, także imieniem *Agrippy*, i trzy córki: *Berenikę*, *Mariamne*, i *Drusillę*.

Klaudiusz, po śmierci *Agrippy*, ziemie Juddską do Rzymskiego państwa

Lata Chry-
stusa. stwa przyłączył, a młodego Agrippę
wysadził na królestwo Chalcydy, po
śmierci Stryia jego Heroda, chociaż
po nim został syn Aristobulus: dał mu
też władzę nad kościołem, i moc sta-
nowienia najwyższych kapłanów.

W lat cztery potem, to jest roku
53. Klaudiusz zaimał Chalcydy, dał
Agrippie obszerniejszą prowincję,
z tytułem króla Żydowskiego; do
których Neron przydał cztery mia-
sta, a Aristobulowi darował mniejszą
Armenią. Agrippa czezy nosił ty-
tuł: wszystka władza zostawała przy
wielkorządztwach Rzymskich, a po-
waga jego, jedynie ściagała się do
spraw zakonnych. Bez powagi w
narodzie, owszem wzgardzony i nie-
nawidziany, musiał Rzymianom za-
ślugować się, i swoje wojsko, złą-
czył z pułkami, które Neron wysłał
do uśmierzenia buntu Żydowskiego.
Po zburzeniu Jerozolimy, zajechał
do Rzymu, z siostrą swoją Bereniką,
z którą podeyrzanym był o kaziro-
dztwo (n), i w której Tytus, syn We-

(n) Berenika się wżym zameściem postano-
wiła się z Herodem, swym Aryiem; po którego
śmierci, powtórzyła małżeństwo z Polemonem kró-
lem Cylicyi, który dla niej wiarę i obrządki przy-

szczyana, rozkazał się. Rok śmierci
jego, nie jest pewny, według jednych
94. według drugich 100.

Co się stało pamiętnego za Agryppy
II., ostatniego króla Żydowskiego?

Pomsta Boska, zwała się na naród
Żydowski: Jerozolima, została wię-
ta i zburzona, kościół zniszczony,
Żydzi zaprzędani i rozproszeni.

Jakie Bóg dopuścił na Żydów kłeski,
nim zemsta jego, przysłała do rozprosze-
nia narodu?

Żydzi, sprawiedliwości Boskiej
nawpierwey uczuli skutki w Rzymie,
zkazani wyrokiem Tyberjusza cesa-
rza na wygnanie z tej świata stolicy,
a, podług innych, z Włoch wzy-
stkich. Wkrótce potem, wielkie ich
mnóstwo okrutnemi katowniami wy-
gubił Flaccus w Egypcie; w Alexan-
drii, prawo im mieyskie odjęto, u
Partów w Mezopotamii, wiele ich
okrutnie wybito; w ziemi Indkiej,
zboj-

iał zakonu Żydowskiego, nie gdy go ona wkrótce
porzuciła, on też powrócił do białochwałstwa.
Tytus cesarz, tak się w niej rozkochał, że ją uro-
czyście namyślał się pojąć za żonę, i ogłosić cesa-
rzową; szemrania ludu Rzymskiego przemocą ale-
pą miłość, i od zamyśłu go cofnęły.

Lata Chry-
stusa.

zbojców, łotrów, oszustów, fałszy-
wych proroków pełney, nie było za-
dnego mieysca, gdzieby życie i ma-
iątek obywatelów, oczywiście nie
podlegały niebezpieczeństwu. W
jednym rozruchu, wszczętym w *Jero-
zolimie* (o), zginęło 20,000. W dru-

(o) Rozruch ten, był z nowem wizerunkiem po-
nim zamieszkań, i samey wojny; ztego zaś wszczął
się powodu: Na *prześniki* albo *Paschę*, tak wielka
ze wszech stron napłynęła liczba Żydów, że staro-
sta sądził za rzecz potrzebną postawić straż u drzwi
kościelnych. Dnia czwartego wzmiankowany
uroczyścioci, żołnierz jeden Rzymski w kościele
na wzgardę Żydów odkrył to, co wtyłd każe na
każdym mieyscu zakrywać. Żydzi słusnie obra-
żeni, wstrzymali się od gwałtu, ale krzyczęć, pla-
kać, burzyć się zaczęli, i o zemstę hanby wołali.
Cumanus, gdy niemógł łagodnością burzy uśmie-
rzyć, kazał osadzić mieyskiey pod bramą przed ko-
ściołem stanąć. Obaczywszy żołnierzy gmin, wy-
syłał się z kościoła, a uroiwszy sobie, iakoby od
zbroynych ludzi był ścigany, zatoczył się w cia-
sne ulice, gdzie w ciżbie, 20,000. a, podług in-
nych, 30,000. ludzi uduśzonych zginęło. *Cumanus*
o niesprawiedliwość i okrucieństwo do *Kwadrate*
wielkorządcy Syryjskiego odniesiony, odeśłany był
do cesarza *Klaudiusza* z oskarżycielami Żydami, i
Samaritanami oskarżonemi. Wyrokiem cesarskim
Cumanus wygnaniem skarany. *Celer*, jeden z jego
pułkowników, który do tey wmieszał się sprawy,
włoczony po ulicach *Jerozolimskich*, dał gardło;
Samarytani, na krzyż wbleci. *Josep. Antiqu.* L. XX.
c. 4. & 5.

Lata Chry-
stusa.

gim, tamże zaśzłym między Sama-
rytanami i Galilejczykami, obie
strony, z ostatnią rzęły się zajądło-
ścią, i wiele obywatelów utraciły.
Cumanus, wielkorządca Judski, któ-
ry przekupiony Samaritanom sprzy-
iał, dosyć przelał krwi Żydowskiey.
Żydzi sami *Jerozolimscy*, zdaniem i
sektami między sobą poróżnieni, czę-
sto oręza dobywali wzajemnie na sie-
bie, nie prześląganey nienawisci za-
pały gażąc węż krwi. Nakoniec lu-
dzie zuchwali i niebaczni, ale w nie-
zmierną podniesieni śmiałość, wzięli
z rozpaczny radę, zrzucić jarzmo
Rzymskiey niewoli, przestali osar
za cesarza i za Rzymian, i *Jerozoli-
ma* stała się stękiem łotrów, zuchwal-
ców, i buntowników. Wszędy na
Żydów nienawisc, nialitościwym
rożyła się oręzem. W *Scytopolu*,
zpo *Bethsanie*, mieczem zawziętych
Greków, padło ich 13,000.; w *Aska-
lonie*, 2,500.; w *Cesarei* 20,000.; w *Pto-
lmaidzie* 2,000.; w *Alexandryi* 50,000.
Takiemi klęskami torowała się dro-
ga do zguby tego narodu niepokoy-
nego; który, nabita maiać głowę ta-
chłubą, że sam jeden był ludem wy-
bra-

Lata Chry-
stusa.

brany i Boskim, a mniemanego swego Mesiassza panowanie doczesne i władzę świecką na całego świata narody rozciągał, i one za niewolników swoich poczytywał; panowania Rzymskiego spokojnie nie cierpiał, za najmniejszą okazją burzył się, a częste podnosił bunty, bez żadnej wstrzymalności i miary w swych postępках się zachowywał. Sama przemoc oręża i srogość katowni, nie zawsze była dzielnym dla zachwałych Żydów hamulcem.

Jakie znaki poprzedziły zburzenie Jerozolimy i upadek Żydostwa?

Bardzo liczne. Na czterdzieści lat przed zburzeniem Jerozolimy, ustawicznie postrzegano w kościele dziwne oznaki; codzień co nowego się ukazywało, tak dalece, iż jeden sławny Rabin dnia jednego zawołał: o! kościele! kościele! kto cie to rusza? i dla czego ty sam siebie strachem naba-
wiasz?

W dzień zielonych świątek, gdy weszli kapłani do kościoła, poczuli wstrząśnienie gwałtowne, i usłyszeli wielki łoskot; pocym dał się słyszeć głos, wychodzący z pod tego miejsca świętego i mówiący: *ustąpmyzad,*

Lata Chry-
stusa.

Inną razą drzwi kościelne, które dwadzieścia ludzi ledwo mogło na zawalach poruszyć, otworzyły się nagle w nocy. Widziano także wozy ogniste, i woyska ścierające się na powietrzu.

Kometa, mająca kształt pałaza, ukazywała się nad Jerozolimą, przez rok cały.

Wkrótce przed wojną, widziano od piętnastej godziny w nocy, przez pół godziny, około ołtarza i kościoła, tak wielkie światło, iż zdawało się jakby dzień był.

Ale nic tak dziwnego nie było, jak to, co pisze Józef dziejopis.

Na siedm lat przed zburzeniem Jerozolimy, pewny wieszcz, nazwiskiem Jezus, wołał we dnie i w nocy: *biada, biada Jerozolimie!* We dwie pomnazał swe wołanie w dni uto-
czone, żadnego innego słowa z ust nie pusiwił. Wzięty był, pytany, i skazany na smaganie od zwierzchności. Za każdym pytaniem, i za każdą chłostą, nie utyskując bynajmniej, toż samo zawsze powtarzał: *biada Jerozolimie!* Pod czas ostatniego obleżenia Jerozolimy, *zam-*

Lata Chry-
stusa.

zamknął się w mieście, i nie przestawał wołać z całej sily: *biada kościołowi! biada miastu! biada wszystkiemu ludowi!* Nakoniec przydawali: *biada i mnie samemu!* polegli, od obłożyców zabity.

Z jakiej przyczyny podnieśli bunt Żydzi przeciw Rzymianom?

Okrutne starostów czyli wielkorządzców Rzymskich rady, ich niesprawiedliwości, łakomstwo, zdzierstwem ustawicznym nienasycone, Żydów, z siebie samych zuchwałych i porywczych, do zrzucenia ciężkiego jarzma, prawie przymusiły, i bunt przyspieszyły. Wszyscy niemal starostowie Rzymscy, postanowieni nad ziemią Judską (p), nade-

(p) Ziemia Judska, należała do wielkorządcztwa Syryjskiego, a nad nią postanowieni starostowie, podlegali wielkorządczom Syryjskim. Pierwszym starostą Judzkim, był *Coponius*; drugim *Ambivius*; trzecim *Annius Rufus*; czwartym *Valerius Gratus*; piątym *Pontius Pilatus*; wszystkich poprzedników swych łakomstwem i zdzierstwem celował; szóstym *Marcellus*; siódmym *Cuspius Fadus*; ósmym *Tiberius Alexander*, Żyd z pogani; dziewiątym *Ventidius Cumanus*; dziesiątym *Claudius Felix*; jedenastym *Portius Festus*, który na tym urzędzie umarł; dwunastym *Albinus*, łakomca i zdzierca; trzynastym i ostatnim *Gessius Florus*, ze wszystkich najokrutniejszy rządca, i najgorszy człowiek.

Lata Chry-
stusa.

rością i frogością rozwodzili władzę nad Żydami; ale *Gessius Florus*, nie ubłagany ich zapowiedział się nieprzyjacielem: sam rozruchy umyślnie wzniecał, ażeby okrucieństwo swe nasycić, i z majątku buntowników, korzystał. Postępek, którym *Florus* cały kraj do buntu poburzył, był: że rynek *Jerozolimski*, w dzień targowy, kazał zrabować; co wykonując żołnierze Rzymscy, 3.500. pospólstwa, mężczyzn, kobiet, i dzieci wycięli; a wiele godniejszych, między którymi znajdowali się do rycerstwa Rzymskiego przyięci, gdy przyprowadzili do niego, on ich rozgami wysmaganych, na krzyż powbić kazał.

Jak się pierwiastki buntu podniesionego Żydom nadały?

Początki zajmującecy się wojny, szczęśliwym powodzeniem, dodały niepomatu serca buntownikom, i ich sily pomnożyły. *Zelanci*, złączywszy się z buntownikami, Rzymskie załogi ze wszystkich fortec *Jerozolimskich* rugowali; a które chciały się bronić, w pień wycięli. Pałace, *Agrippy* króla, *Bereniki*, najwyższe-
go

Lata Chry-
stusa.

go kaptana *Ananiasza*, i brata jego *Ezechiasza*, spalili; a dwóch wspomnianych braci zabili. Za *Jerozolimę* wyszedłszy; wszystkich Rzymian zabili; daley bez odporu pomknawszy się, i *Jordan* przeszedszy, *Macheron* i *Cyprus* fortec dobyli, a poślednią z nich wywróciwszy, straż Rzymską mieczem zgładzili.

Który pierwszy z wodzów Rzymskich pokusił się bunt Żydowski zawiązać?

Cestius Gallus, wielkorządca Syryjski, do którego wydziału ziemia Judska należała, chociaż własnych miała starostów. Z dwudziestą pięcią tyśiącami wojska, tak Rzymskiego, iako i posilkowego, wtargnąwszy do Judskiej ziemi, której tylko z nim ciągnął, wszędzie miecz i ogień rozwodził; nakoniec pod *Gabaonem* o 50. stajów od *Jerozolimy*, namioty rozwinął. Lud mnogi, na kuczki do *Jerozolimy* zebrany, niezważając na szabas, z bronią, iakiey kto mógł dopaść, przeciwko Rzymianom wyszedłszy, tak zwaśnie na nich natarł, że żadenby z nieprzyjaciół nie uniośł życia, gdyby iazda, w sam czas właśnie, piechocie narażonej nie przybyła.

Lata Chry-
stusa.

Legło na placu Rzymian 500., a Żydów 22.; którzy, że wszystkie drogi i przechody osadzili żołnierzem, *Cestius* musiał przez trzy dni próżnować, po których, uderzywszy na niezgodnych z sobą buntowników, i do *Jerozolimy* ich zapędziwszy, sam wszedł do miasta, dnia 30. Października, i ostatnie wały, w których się Żydzi zamknęli, obległ.

Florus, który z rozruchów Żydowskich żądał korzyść, chciał je iaknayıdłużej pociągnąć, i dla tego przekupił wojskową staršzynę, która zniewoliła *Cestiusa* do zaniechania obleżenia, za którego dokonaniem, nastąpiłoby poddanie się miasta, a po nim koniec wojny.

Cestius, dościgniony od butowników w pogoń poślanych, zaledwie ratować mógł wojsko; wszelako do 5,000. w ludziach poniośł stratę, a tabor, rynsztunek, i wszystkie wojenne obłogi utracił. Okleśce Rzymian zapewniony *Damasek*, 10,000. Żydów zamordował. Rozsądniejsi Żydzi, i wszyscy Chrzęścianie, bacząc na iak krwawą i długą wojnę się zanosilo, czym prędzey z *Jerozolimy* wynieśli się.

Po

Lata Chry-
stusa.

Po odparciu Cestiusza, jakie przygotowania do zaiętej wojny Żydzi czynili?

Na przygotowania tak wielkiej i niebezpiecznej wojny, całą zimę trawili. Naypierwey kazała roztropność, do rządu niekarnej gawiedzi, samopaśnej hałastry i zuchwalców, wybrać ludzi poważnych i wziętych w narodzie, i wodzów ustanowić. *Józef*, syn *Horiona*, i najwyższy kapłan *Ananus*, pod rząd i moc swoją odebrali *Jerozolimę*, ze wszystkimi zastępami, do niey ści gnionemi. *Eleazar*, wodz zelantów, był nad *Idumeą* przełożony; *Józefowi* dziejopisowi, mężowi wielkiego rozumu i umysłu, dostały się do sprawowania obie *Gallileje*. Setników, doświadczonych w dziele rycerskim, przełożono nad zamkami. Nowi wodzowie, rzeźwo i prędko, w powinnościach powierzzonego im urzędu postępowali.

Józef syn *Horiona*, *Jerozolimskie* wały podniósł, i nowe wystawił; *Ananus* mocne podjazdy do zawściągnięcia łotrów wysłał: *Józef* dziejopis, miasta uzbroił, rynsztunku i żywno-

Lata Chry-
stusa.

żywności rzecz niezmierną przypośpobił, i z nowych zaciągów, wojska 100,000. wystawił.

Żydzi, ośmieleni klęską *Cestiusza*, nadobywanie *Askalonu* odważyli się; ale im ta wyprawa nie zrécznie padła. *Antonius* Rzymianin, nad miejscim przełożony warunkiem, wyciągnąłszy z miasta, zaśzedł im drogę, zwiodł bitwę, i 10,000. ludzi wyciąwłszy, bojowisko załatał. Żydzi, porażką nadwątleni, ale nie zrażeni, śpiesznym powrotem pod *Askalon* ciągnęli: dał im *Antonius* pole, i równy pierwszemu pobój w ludziach uczyniwszy, nazad odgromił. Z dwójakiej porażki powinni byli z zwyciężeni poznać, że garstka żołnierzy, w karność wprawiona, a w rycerskich sprawach wyćwiczona, przeмага liczne wojska, z motłochu i gawiedzi zebrane.

Kto od *Nerona* cesarza był wyznaczony hetmanem do uśmierzenia buntu Żydowskiego?

Neron cesarz, uwiadomiony od *Cestiusza* o rokoszu Żydowskim, i Rzymskiego porażce wojska, na miejsce jego wybrał, i posłał na to-

Dd

cze-

Lata Chry-
stusa.

czenie wojny przeciwko Żydom, *Titusa Flawiusza Wespazjana*, męża z pogromu Niemieckich i Brytańskich narodów sławnego, który wyślawszy *Titusa* syna do *Alexandryi*, dla sprowadzenia dwóch pułków Rzymskich, sam do *Antyochii* pospieszył, gdzie go *Agrippa* czekał z swym wojskiem, a z tamtąd do *Ptolomaidy*. Nad wszelką nadzieję *Titus* syn przybył tam prędzey z Egiptu z dwoma pułkami, któremi wojsko *Wespazjana* powiększone, wynosiło 60,000., i bez omieszkania wtargnął do *Galilei*. Miasto *Gadara*, pierwszym za wodem dobyte, natup wydane i spalone, otworzyło drogę do obleżenia *Jotapy*, w której *Jozef* dziejopis zamknął się, i przez dni 47. nieporównanym męstwem ją bronił. Sposobność w dobywaniu miast Rzymska, przemogła odwagę Żydowską. *Jotapa*, szturmem dobytą i spalona, utraciła 40,000. obywatelów wyciętych, a 1,200. w niewolę zabranych. *Jozef* do głębokiego, wyciętego w skałę, schronił się lochu, w którym 40. znalazł Żydów. *Wespazjan*, dowiedziawszy się o miejscu jego ucieczki,

Lata Chry-
stusa.

czki, a nie mogąc go dostać mocą, ofiarował mu życie i przyjaźń swoją. *Jozef* namawiał towarzyszy ucieczki do przyjęcia takiego hetmana Rzymskiego; ale ci, zacięci wopół, grozili mu śmiercią, jeżeliby chciał ich opuszczać, i postanowili sami siebie zabić. *Jozef*, przełożoną samobójstwa ohydą od zamyśłu odprowadzić ich niemogąc, nakłonił do rzucania losów, ażeby ten, na którego padnie los, od blisko przy nim stojącego, był zabitym. Zgodzono się na to. Po rzuceniu według liczby osób losach, dwóch nakoniec zostało się ludzi, z których *Jozef* był jednym: a nie chcąc ani zabijać, ani być zabitym, namówił towarzysza swego do poddania się. Sam był sławkawie od *Wespazjana*, a jeszcze grzeźniej od *Tytusa* przyjęty: przepowiedział *Wespazjanowi* wyniesienie onego bliskie, i tym proroctwem odwiodł *Wespazjana* od zamyśłu, że go *Neronowi* nie posłał, iak zamyslał; ale u siebie, jednak iako brat, zatrzymał.

Wespazjan przez ten rok 67my, i po nim idący, podbił *Galileę*, *Sama-ryę*,

Dd a

Lata Chry-
stusa. *rya*; wziął miasta: *Tyberyade, Joppę, Gishale &c.* ze wszystkich stron *Jerozolimy* opasał, w której zamknięci Żydzi, między sobą niezgodni i zawasnieni, wzajemnie się zabijali, mordowali, i sami ogniem a mieczem miasto pustoszyli.

Już *Wespazyan* wszystkie swoje myśli na dobycie *Jerozolimy* zaczął natężyć, i na przygotowanie do oblężenia oney starania przykładac, gdy po *Neronie, Galbie, i Ottonie*, ogłoszony cesarzem, udarowałszy *Jozefa* wolnością, w drogę do Rzymu puścił się.

Kto dobył Jerozolimy, i dokonał wojny Żydowskiej, po wyniesieniu Wespazjana na cesarstwo Rzymskie?

Titus, syn i następca jego na tron cesarski. Podciągnął on pod *Jerozolimę* z ogromnym wojskiem, i ściśnął obleżeniem miasto, w którym niezmierne mnostwo ludu, zgromadzonego na *Przasniki*, czyli wielkanoc, było zamknięte. Głód wszczął się w mieście, i wzmagał się codziennie; ale zaciętość Żydowska pomnażała się z ich nędzą. Karmił się lud tym, czegoby najplugawsze zwie-

rzęta

rzęta zrzec niechciały: okruchy na-
wet starego barłogu iedli. Nakoniec jedna kobieta, dopełniła szkaradności ostatniej, zabiwszy własne dziecko, i upieczone zjadłszy. Gdy się to doniosło do *Titusa*, poprzyściągł zburzyć miasto. Podługich usiłkach, i żwawych szturmach, dostał się do pierwszego ogrodzenia kościoła, i bramy drugiego ogrodzenia, kazał podpalić. Chciał zachować sam kościół; ale pod czas szturm, żołnierz Rzymski rzucił na kościół kilka sztuk gorejących głowien. Ogarnął wraz ogień wszystkie ściany, i pomimo zabiegów *Titusa*, ten tak wspaniały gmach, sprawiedliwym sądem Boskim, w perzynę obrocony został. Drugi ten kościół, zgorzał tegoż dnia (to jest 10. Sierpnia roku Chrystusa 70.), i tegoż miesiąca, co i pierwszy kościół za *Nabuchodonozora* króla. Wszystkie chęci, zabiegi, i starania *Titusa*, do zachowania kościoła wcałości, były nadaremne; bo pomście Boskiej wymierzonej, i pogroźkom od Zbawiciela świata zapowiedzianym, iawnie się przeciwily. Zeby kościół *Jerozolimski*, ocalony od *Ti-*
tusa

Lata Chry-
stusa.

70.

Lata Chry-
stusa.

tusa został; albo od następcy jego, a od wiary Chrześcijańskiej odstępcy, w trzytę lat potem, z rozwalin i gruzów podniósł się; prorocstwo Chrystusa Pana: że *kamień na kamieniu nie zostanie*, niesprawdziłoby się, a kościół, na nieporuszonej opoce, od niego założony i zbudowany, musiałby upadać. *Julian* (a), nie mógłby

(a) *Julian* cesarz, synowiec *Konstantyna W.* cesarza, nazwany *Apostata*, że wiary Chrześcijańskiej odstąpiwszy, do bałwochwalstwa powrócił, na to całą moc rozumu, i mniemaney swej Filozofii sadził, ażeby kościół Chrystusowy zniósł. Między dowcipnemi na zgubę nowego zakonu wynalazkami, uścisłwał prorocstwo *Daniela* proroka c. IX. i samego Chrystusa pana o zburzeniu dośzczętnym kościoła *Jerozolimskiego*, i ofiar starożykonnych zgładzeniu, aczewiście dopełnionemu, kłamstwo i fałsz zadać. Stosownie do swego zamiaru, umyślił miasto *Jerozolimę* do dawney ludności i wspaniałości przywrócić, kościół *Jerozolimski* z rozwalin podnieść, i w nim wszystkie zakonu starego ofiary odnowić, i znowu wprowadzić. Zamyśl, tym sposobem do wykonania prowadził.

Zwołał żyw przedniejszych rabinów, i o zaniebane ofiary starego zakonu strofowawszy, pozwolił im kościół *Jerozolimski* znowu zbudować, i do nakładów dołożyć się przyobiecał. Dotrzymując słowa, ściągął zewsząd rzemieślników najsłynniejszych, postanowił zamierzonego

głby znamieniciej tryumfować nad *Lata Chry-
stusa.* wiara Chrześcijańska, iak dokazując podjętego zamiysłu wystawienia *Jerozolimskiej* bożnicy, i wżysłtkiem siłami popieranego.

Jak Titus, dobywszy Jerozolimy, z nią i z Żydami postąpił?

Titus, znajomy w dziejach z ludzkości i litości, chciał szczerze *Jero-*

działa dozorcą *Alipiusza*, jednego z swych nayspodulalszych przyjaciół, któremu zlecił nie oszczędzać skarbu publicznego, na potrzebne wydatki. Na odgłos, cesarskiego pozwolenia i hojności, Żydzi ze wżysłtkich stron świata, zbiegali się do *Jerozolimy*, nagrawali się z Chrześcian, i wiary Chrześcijańskiej wykorzenienie zapowiadali. Żony ich, chętnie na to dzieło nieśli kleynoty, i co miały tylko naysdroższego, oraz pracy rąk swych nieżałowały. *Rufinus* l. III: c. 37. pisze, że Żydzi do tey roboty naczynia potrzebne: motyki, łopatk, koźce &c. ze srebra odciać kazali. *S. Cyrillus* Biskup *Jerozolimski*, z wygnania przywołany, partrzał spokojnie na te przygotowania, uśnością w nieomylnęj wyroków Bożkich prawdzie pokrzepiony, czekał na zawziętku zuchwałego pohabienie.

Gdy *Alipius*, skarbując sobie łaskę Cesarzką, naglił dzieło, i natężoną pilnością, o przyspieszenie onego się starał, z mieysca do gruntu założenia przysposobionego, kule wypadały ogniste, rzucając straszny szeroko płomień, rzemieślnikom przysięgu bronili, którzy (iak wierzyć trzeba) od Ży-

Lata Chry-
stusa.

rozolime zachować od zguby, i dla tego po kilka razy łaskę swoją Zydom ofiarował, tak przez swych urzędników wojskowych, *Jozefa* dziejopisę, iako naostatek przez siebie samego; ale nie na ludziach zakamieniałych niemógł wkurzać i dokazać. Zaciętość Żydowska, przymusiła go do usiłków nazywawszych w do-

dow zachęceni, i hojnie płaceni, lubo nieraz do roboty powracali, zawsze frodze byli opaleni; a tak, ognia cudownie zesłanego nie mogąc pokonać, musieli zawziętku zaniechać. Słowa są prawie własne *Ammiana Marcellina*, dziejopisę pogańskiego, na ten czas żyjącego, który nie mniej Chrześcian nienawidział, iak *Juliana* z podziwiania wielkiego wyfoko szacował, i wielbił. *Lib: XXIII. c. 1.*

Pisarze Chrześcijańscy, iako to *Rufinus* zmarły roku 410. *Sokrates* i *Sozomenes*, oba wieku V. kościelni dziejopisowie, i *ś. Ambroży* od nich dawniejszy, bo z tego świata zebrany dnia 4. Kwietnia, roku 397., do powieści *Marcellina*, następujące przydają okoliczności. Cud ten zdarzył się w nocy, dnem przed założeniem gruntu, do którego wszystkie potrzeby były przygotowane. Strażne ziemi trzęsienie, kamienie zwiezione rozrzuciło, budynki bliskie obaliło i galerye, dla Żydów rzemieślników mieszkania zbudowane wywrocilo; część mieszkańców na śmierć zabiło, a część większą skańczona. Po ziemi trzęsieniu, wicher przypadłszy, piasek, wapno, i wszystkie do

w zdobywaniu miasta, i użycia srogo- Lata Chry-
stusa.
ści naywiększey nad dobytym, i o-
nego obróncami.

Titus, dokończywszy zwycięskie-
go dzieła, dobyciem góry *Sion*, dnia
ósmego Września, kazał zburzyć
miasto, wyiawszy część wału za-
chodniego, i trzy baszty, dla pamią-
tki wspaniałości tej nieszczęśliwej
stolicy; kościół wywrócić, i z grun-
tu rozwalić; a naostatek, według
zwy-

murowania materiały rozwał, i po mieyscach da-
lekich rozniósł; ogień, resztę tych materiałów,
równie iak wszystkie narzędzia, i naczynia budo-
wnicze, pożarł. Za dną powrotem, gdy się Zy-
dzi do zobaczenia szkód poczynionych zbiegli,
potok ognisty, z mieysc na grunt kościoła przy-
szłego rozkopanych, kilka razy przez dzień wyle-
wając się, po mieście się rozplynał, i po różnych
tocząc się stronach, Żydów niektórych opalił, a
niektórych pochłonił. Nocy następującej, na su-
kniach Żydowskich, jasne pokazały się krzyże, któ-
rych żadne usiłowania i przemyśl zatrzeć nie mo-
gły, a powietrze, krzyż oświecał ognisty. Żydzi
w przedsięwzięciu zacięci, do zawziętku powra-
cali; ale ile razy o to się kulił, zawsze od ognia
cudownego byli odpędzeni. Niemasz w dziejach
cudu, dowodniey zaświadczonego, który przypadł
na rok Chrystusowy 363, i był wielu Poganom i
Żydom powodem do przyłączenia wiary Chrześcijań-
skiej.

Lat: Chry-
stusa. zwyczajui tamtych czasów, plug
przez rozwaliny przepuścić. Dzie-
wiedzieśc siedm tysięcy Żydów do-
stało się w niewolą Rzymianom: pod-
czas obleżenia, zginęło ich od głodu,
moru, i miecza 100,000; na innych
miejscach i wrożnych przypadkach
podczas tey wojny padło Żydów do
400,000. (b). Ziemia Judzka, z mie-
szkańców ogołocona, wszystkie grun-
ta iey przedane, miasta zburzone i
popalone, wsie zniszczone, żyzną
tę krainę w pułstynią zamienili.

Do iakiego przyszli stanu Żydzi, po
zburzoney od Rzymian Jerozolimie?

Żydzi, niedobitkowie od Rzym-
skiego pogromu pozostali, w nikcze-
mniejszym jeszcze byli i są stanie,
niż ich kościoł, stolica, i oyczyzna.

Prawda między niemi zgasta, ofia-
ry

(b) Sławny wieku XVI. pisarz, zebrał z *Jozefa*
rachunki Żydów w *Jerozolimie* i po innych mia-
stach, zabitych, zamordowanych, lub innym iakim
obyczajem z życia wyzutyh: według niego wy-
pada liczba 1,337,490. Do tego rachunku można
przydać, którzy zginęli po jaskiniach, pułstyniach,
na różnych wygnaniach &c. Ktohy liczył głów
1,600,000., nie natężyłby rachunku. Obacz *Jusi:*
Lipsi: de constantia L, II. c. 21.

Lat: Chry-
stusa. ty ustały, proroctwa zniknęły, obie-
tnice, na których swoje pokładali
nadzieje, w niwecz się obrociły; od
wielu wieków, już oni nie są ludem
Bożym, ludem od Boga wybranym
i ulubionym; niewolnicy i wzgar-
dzeni wszędzie, bez króla, bez ofiar,
bez ołtarza, a nawet bez prawdzi-
wego Boga; bo lubo kamiennym i
kruszcowym pośagom nie kłaniaią
się, ale że w Chrystusa Pana nie wie-
rzą, tym samym Boga niewyznają;
bo *kto nie czci syna, nie czci oycę, któ-
ry go posłał.* Bez prawa; bo mając
księgi i piśmo, nierozumieją onych
treści i końca, nieuznając Chrystusa,
który wszystkiego piśma jest koń-
cem. Bez nauki, i nauczycielów,
którzyby im prawdy wieczne prze-
kładali; bo ci, których oni uznają za
mistrzów, zwodzą ich i oszukują.
Bez czci, bez rządu, bez kształtu
narodu; wszędzie ręka Boska ich fro-
dze dotyka, i ciężką im się staie.

To iednak jest dziwna, i miałkie-
mu rozumowi ludzkiemu nie do po-
ięcia, że naród, po tylekroć, i tak mo-
cno osłabiony i nadniszczony, nie
jest iednak wygubiony; nie może
osta-

Lata Chry-
stusa.

ostatków swych do kupy zebrać, ale też z innymi narodami nie może się pomieszać, i w one przeistoczyć; dwoiaką na sobie nosi cechę: widoczney Boskiej kary, i widoczney obrony. Zaiście niemaż na świecie śladu dawnych, daleko od Zydowskiego liczniejszych, narodów, Asyryjczyków, Medów, dawnych Persów, dawnych Greków, samych nawet Rzymian; czas ich, w innych przelał ludzi. Żydzi, od dawnych, tak ogromnych i sławnych niszczeni narodów, one przeżyli, i z zguby swych nieprzyjaciół natrzęsali się. Po całym świecie rozproszeni, różnią się od wszystkich narodów, między którymi mieszkają, przymiotami, im tylko samym właściwami: nie nawidzeni wszędzie, i od wszystkich, jednoczą się z sobą pokrewieństwem, obrządkami zakonnymi, obyczajami, zwyczajami, nałogami, używaniem jednolitym języka, wszystkim im; chociaż w różnych państwach urodzonym, znajomego.

Dla czego cud ten, trwa przez wieków przeszło siedmnaście? wyroki Boskie, są przepaścią bezdenną, a zamy-

Lata Chry-
stusa.

zamyśli Stworcy świata, łosami narodów rządzącego, są niepojęte, i iemu samemu wiadome. *Sądy jego nieogarnione, i niedościgłe drogi jego, mówi ś. Paweł, tłumacząc się w tej rzeczy, i tak mowę swoją kończy: Ktoż poznał umysł Pański? abo kto był raycą jego? z niego, i przezeń, i w nim jest wszystko; iemu chwała na wieki, Amen.*

KONIEC TOMU PIERWSZEGO.

RE.

REGESTR OSOB,

Mieysc i rzeczy w tym Tomie zawartyych.

A

Aaron brat Moyzesza <i>na karcie</i>	47.
Aarona poświęcenie	100.
Aarona śmierć	124.
Abarim góra	126.
Abdenago towarzysz Daniela <i>inaczej</i>	
Azariafz	264.
Abdiafz prorok	236.
Abdon Sędzia Izraélski	51. 184.
Abel syn Adama	11.
Abesán sędzia Izraélski	51. 184.
Abia król Judski	189. 249.
Abimelech sędzia Izraélski	51.
Abimelech syn Gedeona	183.
Abiron	183.
Abisan Sędzia Izraél: <i>inaczej</i> Abesán	184.
Abiu	122.
Abner	194.
Abraham syn Thare	29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36.
Abfalon syn Dawida	194.
Achab król Izraélski	222. 223.
Achaz król Judski	189. 257.
Adam	7. 10. 14.
Adama potomstwo	11.

Adama miasto wraz z Sodomą spalone	34.
Adoniafz syn Dawida	198.
Adonifedech król Jerozolimski	131.
Agag król Amelecytów	193.
Agape święto	170.
Agar żona Abrahama	34. 35.
Agarath pieniądz	179.
Agarianie zkąd się wywodzą	35.
Aggeufz prorok	239.
Ahialon sędzia Izraélski	51. 184.
Ahias prorok	220.
Akiba	336.
Alexander Janneufz król i arcykapłan	291.
353. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384.	
Alexander syn Aristobula	391. 392. 393. 394.
Alexander W. król Macedoński	356. 357.
Alexander Zyd z Sydonu herfzt buntu	417.
Alexandra żona Alexandra Janneufza	386.
387.	
Alexandryi prawo mieyskie Zydów po-	
zwolone	357.
Amalecytów porażka	65.
Aman	81. 307. 308. 309. 310. 311.
Amazyafz król Judski	189. 255.
Aminadab Lewita	195.
Aminadab król Syryjski	224.
Ammonitów niewola	51.
Ammonitowie zkąd się wywodzą	191.
Amon król Judski	189. 260.
Amos prorok	236.
Anram	

Amram ojciec Moyzeusza i Aarona	-	44.
Amri król Izraelski	-	222. 223.
Amorrhewie z kąd się wywodzą	-	27.
Ananiasz towarzysz Daniela, <i>inaczej</i>		
Sidrach	-	263. 264. 265.
Ananus Arcykapłan	-	432.
Andromach	-	358.
Antigon, syn Heroda W. jego dzieła		
morderstwo	-	376. 377. 378.
Antigon, syn Aristobula	392. 394. 395. 396.	
Antioch z Cyzyku, król Syryjski	-	375.
Antioch Epifanes król Syryjski	364. 365. 366.	
Antioch Sydetes król Syryjski	-	370.
Antioch W. król Syryjski	-	363.
Antipas-Antipater, ojciec Heroda W.	388. 391.	
Antoniusz wódz Rzymski	-	433.
Antoniusz Marek	-	392. 399.
Aod sędzia Izraelski	-	51. 182.
Apollodor	-	383.
Apolloniusz hetman Syryjski	-	368.
Arabowie od kogo wywodzą się	-	27. 35.
Arad król Chananeyski	-	124.
Aram, syn Sema	-	26.
Aram kraina, <i>inaczej</i> Syria	-	26.
Aran syn Thare	-	31.
Ararat góry Armenijskie	-	19.
Archelaus syn i następca Heroda W.	416.	
417. 418.		
Arcykapłanów epoka	-	3.
Arcykapłanów przywileje i władza	108.	

Arcy-

Arcykapłani	-	291. 292.
Arcykapłana ubiór kościelny	-	102.
Arcykapłaństwa warunki	-	101.
Aretas król Arabii i Celemyryi	484. 389.	
Arfaxad syn Sema	-	26. 29.
Arioch hetman Babiloński	-	276.
Arka Noego	-	16. 17. 19.
Arka przymierza	97. 131. 186. 195. 196.	
Artaba, miara Babilońska	-	277.
Artaxerxes - długoręki król Perski	513.	
Artaxerxes-Ochus król Perski	-	356.
Arystobul <i>inaczej</i> Judasz król i arcy-		
kapłan	-	291. 377. 378.
Arystobul syn Alexandra Janneusza	387.	
388. 489. 390. 391. 392. 393. 394.		
Aśa król Judski	-	189. 249.
Aśar pieniądz	-	179.
Aśar-addon król Asyryjski	-	259.
Ascenez <i>inaczej</i> Ashkenas syn Gomera	25.	
Ashkenas <i>inaczej</i> Ascenez syn Gomera	25.	
Ashur, <i>inaczej</i> Aśur syn Sema	-	26. 28.
Askańczycy z kąd wywodzą się	-	25.
Asmoneyczycy	-	396. 397.
Asphenez	-	264.
Astronomia Izraelitów	-	150.
Asyryjczycy z kąd wywodzą się	-	26.
Asyryjska monarchia od kogo	-	28.
Astronga herzt buntowników	-	417.
Athalia córka Achaba, żona Jozafata		
króla Judzkiego	-	250. 254. 255.

Ee

Au-

August cesarz	-	-	399. 416.
Augusta cesarza rozrządzenie ziemią			
Judką po śmierci Heroda W.	-	-	416.
Azariasz król Judski <i>inaczej</i> Ozyasz	189.	257.	
Azariasz towarzysz Daniela <i>inaczej</i>			
Abdenago	-	-	263. 264. 265.
Azer syn Jakuba	-	-	38.

B.

Baala cześć	-	-	223.
Baala prorocy	-	-	225.
Baaza król Izraelski	-	-	222. 223.
Babel wieża	-	-	21.
Babilońska monarchia od kogo	-	-	27.
Bacchides wódz Syryjski	-	-	367.
Balaam wieszczek	-	-	125.
Balak król Moabitów			
Balthassar <i>inaczej</i> Baltazar król Ba-			
biloński	-	-	281. 282.
Baltazar <i>inaczej</i> Daniel	-	-	264.
Batwochwalstwo	-	-	30.
Batwochwalstwa kary	-	-	61. 62.
Barac i Debora sędzio: Izr:	-	-	51. 182.
Baran Daniela	-	-	280. 281.
Baruch prorok	-	-	230.
Batuel synowiec Abrahama	-	-	36.
Beelfegora święta	-	-	125.
Bela kapłani	-	-	277. 278.
Bela, żona Jakuba	-	-	37. 38.
Benadad król Syryjski	-	-	241.

Benja.

Benjamin syn Jakuba	-	-	38. 42.
Benjamitowie	-	-	179.
Benon <i>inaczej</i> Benjamin syn Jak:	38.	42.	
Berenika córka Heroda Agrippy	-	-	421.
Betsabea żona Uriasza	-	-	197.
Bitumen - smoła ziemna	-	-	16.
Blagálnia - <i>propitiatorium</i>	-	-	97.
Booz słup	-	-	209.
Budowa arki Noego	-	-	15.
Bunt Żydów przeciw Rzymianom	-	-	426.
Buntu przyczyna	-	-	428. 429.
Bydłota czyste i nieczyste które?	-	-	89.

C.

Caleb	-	-	123.
<i>Canticum canticorum</i> - pieśń nad pieśniami	217.		
<i>Caphthorims</i>	-	-	251.
Cefalion, brat Antipatra	-	-	389.
Celtowie	-	-	24.
Cestius Gallus wielkorządca Syry-			
ski	-	-	430. 431.
Cethura żona Abrahama	-	-	36.
Cettim syn Jawana	-	-	25.
Cezarea, miasto od Heroda W. zbudowane	400		
Chalcyda, Chalcydena	-	-	419. 420.
Cham syn Noego	-	-	20.
Chananejczycy z kąd wywodzą się	-	-	27.
Cherem, klątwa kościelna	-	-	59.
Cherilus poeta Grecki o Żydach	-	-	312.
Chleby pokładne - <i>pans propositionis</i>	-	-	96.

Ee 2

Cho-

Chodorlahomor król Elamitow	-	33.
Chrystusa narodzenie	-	413.
Chrystus u Heroda Antypy	-	421.
Chus <i>inaczej</i> Cus, syn Chama	-	26.
Chusan król Mezopotanii	-	51. 182.
Cicar pieniądz Izraelski	-	175.
Cielec złoty	-	69.
Cmentarze kapłanow - Izraelski - naro-		
dow - przy kościele Salomonowym		208.
Cuda czarnoksięzników	-	47.
Cuda Boskie pod czas wędrówki Izra-		
elitów	-	64. 65.
Cuda przy ogłoszeniu prawa	-	67.
Cumanus wielkorządcza Syryi	-	424. 425.
Cumeri naród	-	24.
Cus <i>inaczej</i> Chus, syn Chama	-	26.
Cus kraina część Arabii	-	26.
Cuthim - Samaritani	-	301. 302.
Cylicianie od kogo wywodzą się	-	25.
Cymbrowie	-	24.
Cyreneyscy Żydzi	-	359.
Cyrenicus wielkorządcza Syryjski	-	418.
Cyrus król	-	292. 293.
Czystych i nieczystych zwierząt pary		
przy wnieściu do arki Noego		17. 18.
Czyste i nieczyste zwierzęta, które		
były u Żydow	-	89.

D.

Dagon bałwan Filistyński	-	186.
Dalila Filistynka	-	185.

Dan,

Dan, syn Jakuba	-	33.
Daniel prorok <i>inaczej</i> Balthazar		239. 263.
		264. 265. 266. 267. 269. 270. 272. 273.
		274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 282.
		283. 288.
Dariusz Med	-	282.
Dariusz syn Histaspesa	-	305.
Dariusz Nothus	-	325.
Darkonim pieniądz Percki	-	315.
Datan	-	124.
Dawid król		187. 189. 193. 194. 195. 196.
		197. 198.
Dawida psalmy	-	198. 199. 200. 201.
Debora i Barac Sędz: Izrael:	-	51. 182.
Dekalog czyli dziesięcioro przykazań		
Boskich	-	67.
Demetriusz Soter król Syryjski	-	368.
Demetriusz Nikanor król Syryjski	-	369.
Deuteronomium księga Moyseszowa		128.
Dina, córka Jakuba	-	38.
Dłużników kara u Izraelitów	-	59.
Dni tygodnia u Izraelitow iak się zwały		152.
Dochody duchowienstwa starozakon:		119.
Dodanim syn Jawana	-	26.
Drabina cudowna	-	37.
Drusilla, córka Heroda Agrippy	-	421.
Duchowienstwo Izraelitów	-	98.
Duchowienstwa Izraelitow podział	-	99.
Duszenie za iaki występki	-	63.
Dyogenes Saduceusz	-	386.

Dział

Dział familii kapłańskich za Dawida	116.
Dzieci Boskie i ludzkie	14.
Dzielnice pokolenia Lewi	99.
Dzień losów <i>inaczej</i> Phurim	80.
Dziesięciny	95.
Dzień stworzenia świata pierwszy-drugi- trzeci-czwarty-piąty-szósty	5. 6. 7.
Dzień święty u Chrzescian	9.

E.

<i>Ecclesiastes</i>	216.
Ediffa <i>inaczej</i> Esther	306.
Edykt konstantyna W. cesarza o dniu świętym	9.
Efraim syn Jozefa	41.
Egial potomek Jozefa	28.
Egypcyanie z kąd się wywodzą	27.
Egypskie państwo od kogo	28.
Eglon król Moabitów	51.
Ekklezyastyk	218.
Ela król Izraelski	222. 223.
Elam, syn Sema	26.
Eleazar arcykapłan syn Aarona	-
Eleazar II. arcykapłan	291. 360.
Eleazar starzec	365.
Eleazar wódz Zelantów	432.
Eliakim <i>inaczej</i> Joakim król Judski	189. 263.
Eliafib arcykapłan	291.
Eliafz prorok	224. 225.
Elida	25.

Eliza

Eliza syn Jawana	25.
Eliezer syn Moyzefza	67.
Elizeusz prorok	225. 226.
<i>Encania</i> święto Izraelskie	81.
Enos, syn Setha	13. 14.
Ephod	105.
Epoka arcykapłanów	3.
Epoka historyi świętej	2.
Epoka królów	3.
Epoka patriarchów	2.
Epoka sędziów	5.
Essenianie	336. 337.
Essenianów wiara	343.
Essenianów życia sposób	338. 339. 340.
	341. 342.
Esther królowa	81.
Esther <i>inaczej</i> Ediffa	306.
Esthery księga	310.
Etnarcha	416.
Evil-Merodach król Babiloński	277. 289.
<i>Exodus</i> księga Moyzefzowa	127.
Ezau syn Izaaka	36.
Ezdrafz	297. 313. 314. 315. 316. 317. 318.
	319. 320.
Ezdrafza księgi	321.
Ezechiafz król Judski	189. 258. 259.
Ezechiel prorok	238. 289.

F.

Faceasz król Izraelski	222. 243.
Faceja król Izraelski	222. 243.
Faleg	

Faleg syn Hebera	29.
Faran pułtynia	122.
Faraon król Egiptu	32.
Faraona syny.	40.
Faryzeuszowie	335. 334. 335. 336. 376. 383. 384. 385.
Fazael brat Heroda	395.
Fenicyanie	27.
Filip syn Heroda W. tetrarcha	418. 419.
Filistynow niewola	51.
Filistyni z kąd się wywodzą	251. 252. 253. 254.
Finees	125.
Finees syn Helego	186.

G.

Gabaon miasto	131.
Gabaonitow zwycięstwo	131.
Gabaonici	180.
Gabaonici Nathyneyczykowie	296.
Gabelus	248.
Gabiniusz Rzymianin	326. 355. 389. 392. 393.
Gad prorok	197.
Gad syn Jakuba	38.
Galatowie	24.
Gallowie	24.
Gardłowe kary u IzraELITOW	61.
Garizim góra	325. 373.
Gaulonitowie sekta Żydowska	345.
Gaulowie narod	24.
Gedeon Sędzia IzraELski	51. 182.
Gelboé góra	193.
Genesis - księga rodzaju Moyzeszowa	127.

Gerah pieniądz IzraELski	275.
Gerlam syn Moyzesza	67.
Gessen ziemia w Egypcie	43.
Gessius Florus	418. 429. 431.
Gieza sługa Elizeusza	227.
Goliath Filistyn	193.
Grecy od kogo wywodzą się?	25.
Gomer syn Jafeta	24.
Gomeritowie	24.
Gomera potomkowie	25.
Gomorra miasto	34.

H.

Habacuc, Habakuk prorok	237. 267. 278.
Hai miasto	131.
Hanani prorok	249.
Harim ordynek kapłanow	294.
Hazael król Syryjski	240.
Hazazel - kozioł wypuszczalny	77. 78.
Heber syn Salego	26. 29.
Heber co znaczy?	29.
Hebrayczycy od kogo wywodzą się	26. 29.
Helcysaz arcykapłan	261.
Heli sędzia IzraELski	51. 184. 186.
Heliodor	363. 364.
Hellenowie	25.
Hemanowe corki	161.
Henoch syn Kaina	12. 13. 14.
Henochia miasto	12.
Herem kłatwa kościelna u Żydow	58.

Herod

Herod W.	543. 555. 595. 596. 598. 599.
	400. 401. 402. 405.
Heroda kościół Jerozolimski	403. 404. 405.
	406. 407. 408. 409. 410. 411.
Heroda okrucieństwa i nieprawości	412. 413.
Heroda śmierć i potomstwo	415.
Heroda rozrządzenie królestwem i do- brami	415. 416.
Herod Agrippa	419. 420.
Herod Agrippa syn Heroda Agrippy	421.
Herod Antipas syn Heroda W.	418. 419. 421.
Herodiada	421.
Herodianie sekta Żydowska	343. 344. 345.
Herodion pałac Heroda W.	403.
Hevila syn Chusa	27.
Hillel	336.
Hiram kunbitmistrz	203.
Historia ludu Bożego - historia święta co jest? historyi świętey epoki	1. 2. 3.
Holofernes Wódz Asyryjski	262.
Hor góra	124.
Horeb góra - skała	46. 65.
Hostia zaspokoyna	87.
Hyrkan Jan arcykapłan	291.
Hyrkan II. arcykapłan	291. 386.
Hyrkan Machabeyczyk	326.
J.	
Jabel	12.
Jabes - Galad miasto	181.
Jabin król Chananeyfski	51. 182.
Jaddus	

Jaddus arcykapłan	291. 255.
Jafet syn Noego	20.
Jahel żona Habera	182.
Jair sędzia Izraelski	51. 183.
Jakub patriarcha	29. 36. 37. 38.
Jakuba potomstwo	37.
Jakuba powrót do ziemi Chananeyfskiej	38.
Jakuba przeniesienie do Egiptu z fami- liami	42.
Jakuba śmierć	45.
Jakuba mniejszego apokofa ścięcie	420.
Jan Chrzciciel święty	421.
Jan Hyrkan arcykapłan	291. 372. 373.
	374. 375. 376.
Jana Hyrkana potomstwo	316.
Janneus Alexander arcykapłan	291.
Jared	13. 14.
Jason autor księ: Machab:	359.
Jawan syn Setha, jego potomkowie	25.
Jazon arcykapłan	364.
Iberowie od kogo wywodzą się	25.
Idumeyczykowie od kogo wywodzą się?	255. 256.
Jechoniasz inaczej Joachim król Judski	189.
	289.
Jedaii ordynek kapłanów	294.
Jefte Sędzia Izraelski	51. 183.
Jehu król Izraelski	222. 224. 225. 240.
Jeremiasz prorok	238. 289. 290. 291.
Jericho miasto	131.

Jero-

Jeroboam I. król Izraëlski	-	215. 222.
Jeroboam II. król Izraëlski	-	222. 241.
Jeruzalem stolica państwa Żydowskie-		
go:	194 195. 196. 256. 257. 263. 293.	
	322. 359. 365. 369 372. 390. 391.	
	395. 396. 420.	
Jesus <i>inaczej</i> Jozue arcykapłan	291. 292.	
Jesus syn Fabeza arcykapłan	-	291.
Jethro kapłan Madiański teść Moyze-		
sza	-	46. 53. 66.
Jezabel córka Ethbaafa króla Syryjskie-		
go żona Achaba króla Izraël:	224. 225.	
Język pierwiastkowy na świecie który?	21.	
Języki wynikiłe przy Babelu	-	22.
Język którym księgi zakonne Izraëli-		
tow były pisane i przepisywane?	154.	
Jezus syn Syracha	-	218.
Ifigenii bayka	-	184.
Immera ordynek kapłanow	-	294.
Imiona patriarchow	-	4.
Joab	-	194. 197.
Joachaz <i>inaczej</i> Sellum król Judski	-	189.
	254. 263.	
Joachim <i>inaczej</i> Jechoniasz król Judski	189.	
	289.	
Joachim arcykapłan	-	291.
Joakim <i>inaczej</i> Eliakim król Judski	189. 263.	
Joas król Judski	-	189. 255.
Joas król Izraëlski	-	222. 241.
Joathan arcykapłan	-	291. 255.
Joathan król Judski	-	189. 257.

Job-jego księga	-	129. 130.
Jobel, rok u Żydow	-	83.
Joel prorok	-	235. 236.
Joadas arcykapłan	-	255. 291.
Jokabeda matka Moyzesza	-	44.
Jonasz prorok	-	233. 234.
Jonathan arcykapłan	-	291. 255.
Jonathas syn Saula	-	191. 193.
Jonathas arcykapłan	-	291. 367.
Jonczykowie od kogo wywodzą się?	-	25.
Joram król Judski	-	189. 250.
Joram król Izraëlski	-	222.
Jothan syn Gedeona-jego przypowieść	183.	
Jozabecha	-	255.
Jozafat król Judski	-	57. 189. 249.
Jozedech arcykapłan	-	291.
Jozef syn Jakuba	-	38. 39. 41. 43.
Jozef, syn Horiona	-	432.
Jozef dziejopis	-	432. 434. 455.
Jozyasz król Judski	-	189. 261.
Jozue sędzia i wódz Izraëlski	51. 64. 130. 131.	
Isbofeth syn Saula	-	194.
Iśiachar syn Jakuba	-	38.
Iturea kraina	-	377.
Jubal	-	12.
Judasz syn Jakuba	-	38.
Judasz Aristobul król i arcykapłan	377.	
Judasz Gaulonita	-	345. 346.
Judasz herfzt buntownikow	-	417.
Judasz Machabeyczyk	-	366.

Judytha

Judytha	31.
Judythy historia	261. 262. 346.
Julian Cesarz	438.
Juliusz Cezar	393. 394. 395.
Izaak syn Abrahama	29. 34. 35. 36. 40.
Izajasz prorok	236. 253. 260.
Izmael syn Abrahama	54. 35.
Izmaelici od kogo wywodzą się?	35.
Izraelitow rozmnozenie w Egypcie	43.
Izraelitow uciążliwości w Egypcie po śmierci Jozefa	43.
Izraelitow wyjście z Egiptu - czas wyjscia i bawienia w Egypcie	48.

K.

Kain syn Adama	11.
Kaina potomstwo	12.
Kainan	13. 14.
Kaleb	64.
Kaligula cesarz	419.
Kanaan syn Chama	27.
Kamienowanie	61.
Kanon Żydowski	317. 318. 319. 320.
Kappadokowie od kogo wywodzą się	25.
Kapłan: prostych starozakonnych ubior	105.
Kapłanow powinności	113.
Kapłanow poświęcenie	114.
Kara duszenia u Izraelitow	63.
Kara fałszywych świadkow	64.
Kara kradzieży	60.

Kara

Kara niewoli	59.
Kara odwetowania	60.
Kara palenia	62.
Kara śniadania	61.
Karaitowie	328. 329.
Karaitow wiary artykuły	331. 332.
Kary gardłowe Izraelitow	61.
Kary kościelne Izraelitow	63.
Kary obywatelskie Izraelitow	59.
Kary sądowe Izraelitow	53.
Kauponiusz	345.
Keitah pieniądź	179.
Kittim syn Jawana	25.
Kittim król, Alexander W.	25.
Kłątwa Izraelitow: pierwszego stopnia	
drugiego stopnia	
trzeciego stopnia	59.
Klaudiusz cesarz	419. 421. 422.
Kleopatra	380. 381.
Kłęski i pomsta Boska nad Żydami	423. 424.
	425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432.
	433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440.
	441. 442. 443. 443.
Kompas Achaza	452.
Koponiusz kawaler Rzymski	418.
Kore	124.
Kościół Jerozolimski Salomona	202. 203.
	204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211.
Kościół Jerozol: Zorobabela	300. 303. 304.
Kościół Jerozol: Heroda W.	403. 404. 405.
	406. 407. 408. 409. 410. 411.

Kościół Samaryjski	-	-	525.	375.
Kościół Onion w Egypcie	-	-	328.	
Kościół zburzenie od Titusa	-	-	437.	
Kościół budowanie od Juliana cesarza	438.			
439. 440. 441.				
Koziół Daniela	-	-	281.	
Koziół wypuszczalny <i>inaczej</i> hazazel	77.	78.		
Kradzież	-	-	60.	
Królow epoka	-	-	3.	
Królowie Judscy	-	-	189.	
Królowie Izraëlscy	-	-	222.	
Księga rodzaju Moyzeszowa	-	-	127.	
Księgi Ezdrasza	-	-	321.	
Księgi królewskie	-	-	187.	
Księga Ruth	-	-	187.	
Księga Sędziów	-	-	187.	
Kuczki - święto Izraëlitów	-	-	87.	
Kurdyftan - kraina	-	-	26.	
Kunst żołnierski Izraëlitów	-	-	152.	
Kunst lekarski Izraëlitów	-	-	152.	
Kunst lekarski starożytnych narodów	153.			
Kunst różne Izraëlitów	-	143.	144.	
Kuth - Kuthani	-	-	246.	
Kuzan król Mezopotamii	-	-	182.	

L.

Laban wuy Jakuba	-	-	37.	
Lamech syn	-	12. 13.	14.	
Lewi, syn Jakuba	-	-	38.	
Lewitów ubiór - powinności	-	-	118.	

Leviti-

Leviticus księga Moyzesa	-	-	127.	
Lia - żona Jakuba	-	-	37.	
Libiyczycy od kogo wywodzą się	-	-	27.	
Liczba wyszłych Izraëlitów z Egiptu	-	-	64.	
Liczba wyszłych Żydów z Babilonu	-	-		
na powrót do Jerozolimy	293.	295.		
Livia cesarzowa	-	-	416.	
Lizaniaż, xiąże Chalcydy	-	-	595.	
Łosów święto <i>inaczej</i> purim	-	311.	318.	
Loth, synowiec Abrahama	-	32.	33. 35.	
Lud Boży	-	-	1.	
Lud, syn Sema	-	-	26.	
Lyd, syn Atyfa	-	-	26.	
Lydowie od kogo wywodzą się	-	-	26.	
Lyzymach	-	-	383.	

M.

Macedończycy od kogo wywodzą się	-	-	25.	
Machabeyczycy	-	-	348.	
Machabeuszowie z matką	-	365.	366.	
Madai, syn Jafeta	-	-	25.	
Madian, syn Abrahama	-	-	36.	
Madianici od kogo wywodzą się	-	-	36.	
Madian pustynia	-	-	46.	
Madianitów niewola	-	-	51.	
Mądrości księga	-	-	217.	
Magog, syn Jafeta	-	-	25.	
Malachiasz prorok	-	-	239.	
Malaleel patriarcha	-	-	13. 14.	
Malchus król Arabski	-	-	403.	

Ff

Malich

Malich zaboyca Antipatra	-	395.
Mambre dolina	-	32. 54.
Manasses syn Jozefa patryarchy	-	41.
Manasses król Judski	-	189. 260.
Manasses syn Jaddusa arcykapł.	-	291. 360.
Manna pokarm Izraëlitow na puszczy	-	65.
Maneh pieniądz Izraëlitow	-	175.
Mara wody	-	65.
Mardocheusz	81. 289. 304. 306. 307. 308.	
	309. 310.	
Marek Antoniusz	-	392. 399.
Maria siostra Moyzesa	-	169.
Mariamna córka Alexandra, żona		
Heroda W	-	296. 399.
Mariamna córka Heroda Agrippy	-	421.
Matatjasz z synami Asinoneyczyk	-	366.
Mathaniasz <i>inaczej</i> Sedecyasz król		
Judski	-	189. 289.
Matuzal	-	13. 14.
Maurytańczykowie od kogo wywodzą		
się?	-	27.
Medowie od kogo wywodzą się?	-	25.
Melchisedech król Salemu	-	33.
Menahem król Izraël:	-	222. 243.
Menelaus arcykapłan	-	364.
Menes <i>inaczej</i> Mezraim syn Chama	27. 28.	
Meonowie od kogo wywodzą się?	-	26.
Merodak Bafadan król Babilon:	-	258.
Meroz wyklęty	-	59.
Mezraim <i>inaczej</i> Menes, syn Chama	27. 28.	

Mezo-

Meżoboystwa kara u Izraëlitow	-	62.
Miara czasu u Izraëlitow	-	151.
Miasta dla zbiegow	-	120.
Micheasz prorok	-	236.
Misibolet, syn Jonathy	-	197.
Mina attycka	-	370.
Mina, pieniądz Izraëlitow	-	175.
Mizach <i>inaczej</i> Mizaël towarzyszył Da-		
niela	-	264.
Mizael, towarzyszył Daniela, <i>inaczej</i> Mi-		
zach,	-	263. 264. 265.
Miznapheth	-	105.
Moab dolina	-	127.
Moloh	-	257.
Mord niemowląt od Heroda W.	-	413.
Mord Zydow w Egypcie	-	423.
Mord Zydow w Mezopotamii	-	423.
Mord Zydow w Scytopolu	-	425.
Mord Zydow w Askalonie	-	
Mord Zydow w Bethstanie	-	
Mord Zydow w Cezarei	-	
Mord Zydow w Ptolomaidzie	-	
Mord Zydow w Alexandryi	-	<i>tamże</i>
Mord Zydow w Damaszku	-	431.
Moria góra	-	35. 203.
Morze czerwone-mniemania o przey-		
ściu przez nie Izraëlitow	-	49. 50.
Morze miedziane	-	212. 213.
Moschiei-Moskale od kogo wywo-		
dzą się?	-	25.

Ff 2

Mo-

Mosoch, syn Jafeta	-	25.
Moyzefz wodz i pierwszy sędzia Izraëlitow	44. 45. 46. 47. 64. 126.	
Muzyka Izraëlitow	-	161. 162. 163.

N.

Naaman wodz Syryjski	-	227.
Naas król Ammonitow	190. 191. 192.	
Nabotha winnica	-	223. 224.
Nabuchodonozor I. król Babiloński	259. 262.	
Nabuchodonozor II. król Babiloński	-	263. 264. 265. 266. 274. 289. 290.
Nabuchodonozora syn	269. 270. 271. 272. 275.	
Nabuzardan hetman Babiloński	-	290.
Nadab syn Aarona	-	122.
Nadab król Izraëlski	-	222.
Nahor, syn Saruga	-	29.
Nahum prorok	-	237.
Napierśnik arcykapłana	-	104.
Naramiennik arcykapłana	-	103.
Narody wyszłe z Jafeta, z Sema, z Chama	-	24. 25. 26.
Narzędzie Izraëlitow do rachowania czasu	-	152.
Narzędzia Izraëlitow do pisania	155. 156.	
Narzędzia Izraëlitow muzyczne	162. 163.	
Nathan prorok	-	196.
Nathyneczykowie	-	296.
Nauki Izraëlitow	144. 145. 146. 147.	
Nazareczyk	-	186.

Ne.

Nestali, syn Jakuba	-	38.
Nehemiafz	319. 321. 322. 323. 324.	
Nehemiafza składka na kościół	-	323.
Nekao król Egypski	-	261.
Nemrod, syn Chusa	-	27.
Neomenia	-	75.
Neron cesarz	-	422. 433.
Niddui, kłatwa kościelna	-	58.
Niewoli sześć Izraëlitow	-	51.
Niewola Izraëlitow pierwsza-druga-trzecia-czwarta-piąta-szosta	-	181. 182. 183. 184. 185. 186.
Niewoli Babilońskie początek	-	263.
Niewoli Babilońskie koniec	-	293.
Niewola Egypcka	359. 360. 361. 362.	
Niewola Syryjska	363. 364. 365. 366.	
Niewola Rzymska	-	390. 391.
Nikanor	-	81.
Niniwe miasto	-	234. 235. 259.
Noe	13. 14. 15. 17. 19. 20. 28.	
Now inaczej Neomenia	-	75.
Nowy rok cywilny Żydowski	-	75.
Numeri, księga Moyzefzowa	-	128.

O.

Obed prorok	-	243.
Obededom	-	195.
Obiata	-	86.
Obleżenie Jerozolimy, i zdobycie od Tytusa	-	436. 437.
Obli.		

Obliczności	-	96.
Obol, pieniądz Izraelitow	-	175.
Obrachunek Żydow niešťczęśliwych podczas zburzenia Jerozolimy od Tytusa	-	442.
Obrządek paschy	-	73.
Obrządek w święto oczyszczenia	77.	78.
Obrządek święta kuczek	-	79.
Obrządek żęcia jęczmienia w dzień pra- śnikow	-	91.
Obrzezanie	-	34.
Ochoziasz król Judski	-	189. 253.
Ochoziasz król Izraelski	-	222. 225.
Odjęcie Żydom prawa mieyskiego w Alexandryi	-	423.
Odzienie Izraelitow pospolite	105. 106. 107.	
Odzienie Izraelitow na puszczy	-	108.
Odszczepieństwa Żydow: pierwsze Je- roboama	-	
- - - drugie Manasse'a	-	
- - - trzecie Oniasza IV. arcyka- płana	-	326. 327.
- - - czwarte Karaitow	328. 329. 330.	
	331. 332.	
Ofiary na szabas	-	71.
Ofiary w paschę	-	73.
Ofiara na zielone świątki	-	74.
Ofiara na święto trąb	-	76.
Ofiara w święto oczyszczenia	-	78.
Ofiara w święto kuczek	-	79.

Ofiara

Ofiara w święto zgromadzenia	-	80.
Ofiary Izraelitow w przybytku	-	86.
Ofiara całopalona	-	87.
Ofiara zaspokoyna <i>tamże</i>	-	88.
Ofiara za grzech	-	186.
Ofni, syn Helego	-	125.
Og, król Bazanu	-	291. 322.
Ogień święty	-	14.
Olbrzymy	-	261.
Olda prorokini	-	212.
Ołtarz całopalenia	-	291. 353.
Onias I. arcykapłan	-	291. 360.
Onias II. arcykapłan	-	<i>tamże</i>
Onias III. arcykapłan	-	328.
Onion kościół Żydow w Egypcie	-	294.
Ordynki kapłanow	-	414.
Orzeł złoty	-	23.
Osady wynikłe z równin Sennaar	-	24.
Osada Jafeta - Chama - Sema	-	125.
Osłica Baalama	-	
Ostatnia wojna Żydow z Rzymiana- mi	-	433. 434. 435. 436.
Othoniel, sędzia Izraelski	-	182.
Oza kapłan	-	195.
Ozeasz król Izraël	-	222. 244. 245.
Ozesz prorok	-	235.
Oziasz król Judski	-	189. 257.

P.

Paflagonowie od kogo wywodzą się	-	25.
Pakor król Partow	-	395.
Palenia		

Palenia kara u Izraelitów	-	62.
Panowanie królów Egypskich	359. 360. 361.	
	362. 363.	
Panowanie królów Syryjskich	- 363. 364.	
	365. 366.	
<i>Paralipomena</i>	-	148.
Pas arcykapłana	-	103.
Pascha <i>inaczej</i> przasniki Izraelitów	49. 71.	
Pascha Chrześcian	-	72.
Pashura, ordynek kapłanów	-	294.
Patriarchów epoka-imiona	-	2. 4.
<i>Pentateuchus</i> <i>inaczej</i> pięcioro ksiąg Moy- zefzowych	-	127.
Pentecoste <i>inaczej</i> święto zielonych świętek	-	74.
Perowie od kogo wywodzą się?	-	26.
Peruthath pieniądź	-	179.
Phaceja, król Izraelski	-	222. 243.
Phacee, król Izraelski	-	222. 243.
Phur <i>inaczej</i> los	-	308.
Phurim, święto Żydowskie	-	311. 318.
Phus <i>inaczej</i> Phut, syn Chama	-	27.
Pieniądze Izraelitów	-	171. 172. 173. 174.
Pierwociny u Izraelitów	-	89.
Pierwociny zboża pierwsze		
- drugie - trzeciego rodzaju - czwar- tego rodzaju	-	90. 91. 92. 93.
Pierwociny z owoców	-	92. 93.
Pierwociny bydła czystych-nieczystych	-	94.
Pierwociny męszczyzn	-	94.

Piotr

Piotr święty więziony	-	420.
Pitoniffa	-	193.
Plagi Egypskie	-	47. 48.
Początki wojny Żydowskiej z Rzy- mianami	-	429.
Podział ziemi Judzkiej od Gabiniusza	-	592.
Poezya Izraelitów	-	157. 158. 159.
Pogrzeby Izraelitów	-	116.
Pompejusz wódz Rzymski	-	389. 390.
Pora roku stworzenia świata	-	5.
Potopu przyczyna - potop - potopu dzień i miesiąc - potopu koniec	14. 15. 17. 18. 19.	
Prawa podanie	-	66.
Prawa dane Moyszeszowi od Boga	-	68. 69.
Prorocy - prorokowania czas - proroków liczba - proroków cel - proroków po- rządek	228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239.	
Prorocy synowie	-	228.
Przybytek <i>inaczej</i> tabernaculum	-	85.
Przygotowania Żydów do wojny z Rzymianami	-	432.
Przylączenie ziemi Judzkiej do państwa Rzymskiego	-	422.
Przymierze Żydów z Rzymianami pierwsze	-	366.
- drugie	-	370.
Przymierze Żydów z Lacedemonczy- kami	-	370.
Przymierze Żydów z Antiochem Sy- detem	-	374.

Przypowieść naydawnieysza	-	183.
Przypowieści Salomona <i>inaczej</i> Pro- verbia	-	215. 216.
Przyśione kścioła Salomonowego		207.
Przywileje Żydom przywrócone od Ju- liusza Cezara	-	395.
Psalmy Dawida	-	198. 199. 200. 201.
Ptolomeusz Lagides król Egypski	-	359.
Ptolomeusz Filadelfus król Egypski		360.
Ptolomeusz Filopator król Egypski	361	362.
Ptolomeusz Epifanes	-	363.
Ptolomeusz Lathurus król Cypr	380.	381.
Purim	-	80.
Putyfar	-	39.

R.

Raamah <i>inaczej</i> Regma syn Chufa	-	27.
Rachel żona Jakuba	-	37.
Racyonał sądu	-	104.
Rada główna Żydowska <i>inaczej</i> Sanhe- drin	-	348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 392.
Rafał archanioł	-	248.
Rages miasto	-	248.
Raguel kapłan Madianński <i>inaczej</i> Jethro		66.
Raka	-	353.
Razin król Syryjski	-	257.
Rebeka żona Izaaka	-	36.
Rechabici	-	337.
Rehu, syn Falega	-	29.

Reli.

Religia potomków Noego	-	30.
Rhodonim <i>inaczej</i> Dodanim	-	26.
Rhodyczycy od kogo wywodzą się?	-	26.
Rifateńczykowie od kogo wywodzą się?		25.
Riphat, syn Gomera	-	25.
Roboam król Judski	-	189. 219. 220. 221.
Roki Izraelitów	-	81.
Rok cywilny - kościelny - szabasowy - ju- bileuszowy	-	82. 83. 84. 85.
Rolnictwo Izraelitów	-	133. 134.
Rozruchy i nierządy w ziemi Judzkiej - rozruchy w Jerozolimie na prazdniki		424.
Ruben, syn Jakuba	-	37. 39.
Runo Gedeona	-	182.
Ruth księża	-	187.
Rząd Żydów po niewoli Babilon- skiej	-	346. 347.
Rząd nowy ziemi Judzkiej, ustanowiony od Gabiniusza	-	392.
Rządu dawnego przywrócenie od Juli- usza Cezara	-	394.

S.

Saba, syn Chufa	-	27.
Saba królowa	-	214.
Sabatha <i>inaczej</i> Sabtach, syn Chufa	-	27.
Sabatha <i>inaczej</i> Sabtech, syn Chufa	-	27.
Sabbath <i>inaczej</i> Szabas, wywód tego słowa		9.
Sabeowie naród od kogo wywodzą się	-	27.
Sachin słup	-	209.
Saduceuszowie	-	353. 387.

Sale,

Sale, syn Arfaxada	-	26.	29.
Salmanazar król Assyrii:	244.	246.	248.
Salomea królowa	-	-	378.
Salomea, siostra Heroda	-	-	416.
Salomon król Żydowski	189.	198.	201.
	202.	214.	215. 218. 219.
Samarya	-	244.	246. 375. 396.
Samarytani <i>inaczej</i> Cuthim, abo Kut-	-	-	-
hanie	-	246.	301. 302.
Samarytani odszczepieńcy naśladowcy	-	-	-
Manassesa	-	-	325.
Samarytanow odszczepieńców Żydo-	-	-	-
wskich artykuły wiary	-	-	327.
Samarytanie osadnicy Sichem miasta	-	-	358.
Samson sędzia Izraelski	51.	184.	185.
Samuel	-	51.	186. 188.
Sanaballat Starosta Samaryjski	-	-	324.
Sanhedrin <i>inaczej</i> Synedron	-	55.	548.
	349.	350.	351. 352. 353. 354. 356. 392.
Saosduchin	-	259.	262.
Sara żona Abrahama	-	31.	34. 35.
Saraceni z kąd wywodzą się?	-	-	35.
Sartaba xiąże wojskowe	-	-	138.
Sarug, syn Rehu	-	-	29.
Saul król	187.	189.	190. 191. 192. 193.
Sądy ustanowione od Moyżesza - sąd	-	-	-
pierwszy - sąd drugi	-	55.	56.
Scaurus	-	-	389.
Schammat klątwa kościelna u Żydow	-	-	59.
Schekel pieniądż Izrael:	-	-	175.

Scina-

Scinanie głowy za taki występki u Ży-	-	-	-
dow	-	-	62.
Scopas, wódz Egypski	-	-	563.
Scytowie od kogo wywodzą się	-	-	25.
Sebastia <i>inaczej</i> Augusta, miasto od He-	-	-	-
roda W. założone	-	-	400.
Seboim miasto	-	-	34.
Sedecyasz <i>inaczej</i> Mathaniasz król	-	-	-
Judski	-	189.	289. 290.
Sefora, żona Moyżesza	-	46.	66.
Segor miasto	-	-	35.
Sehon król Amorreński	-	-	125.
Sekty Żydowskie	332.	333.	334. 335. 336.
	357.	338.	339. 340. 341. 342. 343. 344.
	345.	346.	-
Selah pieniądż	-	-	179.
Seleukus Filopator król Egypski	-	-	563.
Sellum <i>inaczej</i> Joachaz król Judski	189.	-	265.
Sellum król Izraelski	-	222.	242. 243.
Sem, syn Noego	-	-	20. 28.
Semei	-	-	202.
Semejusz prorok	-	-	221.
Sennaar równiny	-	-	23.
Sennacherib król Assyrijski	-	-	259.
Seth	-	-	11. 12.
Sezak król Egiptu	-	-	222.
Sędziow epoka	-	-	3.
Sędziowie ludu Izraelskiego - Sędziow	-	-	-
władza	-	-	51. 52.
Sędziowie mnieysi Izrael:	-	-	53.

Se-

Sędziów kłiega	187.
Shenopegia	78.
Siba	197.
Sichem, stolica Samarytanów	358.
Sichimitow mord	38.
Sidrach <i>inaczej</i> Ananiafz	264.
Siedm czasow pokuty Nabuchodonozora	275.
Siedmdziefiat tłumacze	361.
Sikiel pieniądz Izraelitow	175. 176.
Silo miasto	131.
Simeon, syn Jakuba	37. 42.
Simeon buntownik	417.
Simon I. arcykapłan	291. 360.
Simon II. arcykapłan	291. 360.
Simon III. arcykapłan	291. 360. 370. 371.
Simon IV. syn Boetha arcykapłan	291.
Sinai góra	67.
Siodmy dzień po stworzeniu świata	8.
Sion zamek Jerozolimski	194.
Sifara wódz Chananeyski	182.
Skarby grobu Dawida króla	373. 374.
Składka na kościół Zorobabela	299.
Służba wojenna Izraelitow	134. 135. 136.
Smaganie u przegierza	61.
Smok Babiloński	278.
Smola ziemna <i>inaczej</i> bitumen	16.
Sodoma miasto	32. 34.
Sofoniafz prorok	237.
Sofiusz hetman Rzymski	396.
Spoczynek po stworzeniu świata	8.

Spofob

Spofob życia Izraelitow po podbiciu ziemi Chananeyskiej	131.
Sprzęt kościoła Salomona	210. 211.
Stan ludu Bożego pod patryarchami	4.
Stan Izraelitow w Egypcie po śmierci Jozefa	43. 44.
Stany ludu Izraelskiego	132.
Stan Żydow po zburzonej Jerozolimie od Tytufa	442. 445. 444.
Starostowie Rzymfscy przełożeni nad ziemią Judiką	428.
Straton wieża	400.
Stworzenie świata - o której porze ku? - sześć dni stworzenia świata	4. 5. 6.
Stworzenie Adama i Ewy	7. 8.
Świadkow fałszywych kara u Izraelitow	64.
Świątynia kościoła Salomonowego <i>ina- czej</i> fanctuarium	204. 205.
Święta Izraelitow ustanowione od Moy- zefza	70.
Święta Izraelitow późniey ustanowione	80.
Święta świątynicy przybytku <i>inaczej</i> fanctum fanctorum	86.
Święte przybytku <i>inaczej</i> fanctum	86.
Święte <i>inaczej</i> Sanctum kościoła Salo- monowego.	205. 206.
Święte świętych kościoła Salomonowe- go <i>inaczej</i> fanctum fanctorum	204. 205.
Świętego dnia ustanowienie	8. 9. 10.
Święto Judythy	81.

Święto

Święto kuczek <i>inaczej</i> namiotów	-	78.
Święto oczyszczenia	-	76.
Święto pierwocin	-	74.
Święto purim	-	80.
Święto trąb	-	75.
Święto tygodniów	-	74.
Święto zgromadzenia - <i>tamże</i> .		
Święto żniwne	-	79.
Sycyonu królestwo od kogo	-	28.
Sydończykowie od kogo wywodzą się?	-	27.
Synedrion <i>obacz</i> Sanhedrin		
Synedrion mniejszy	-	56.
Syrya nazwana Aram	-	26.
Szabasu święto u Izraelitów	-	70.
Szata arcykapłana	-	102.
Szymona III. arcykapłana upominki dane Rzymianom	-	370.

T.

Talent, pieniądz Izraelitów	-	175.
<i>Talio</i> <i>inaczej</i> kara odwetowania u Izraelitów	-	60.
Talmud	-	329. 330. 331.
Taniec Izraelitów	-	164. 165. 166.
Taniec, część obrządkowa religii	-	167. 168. 169.
Taphac miasto	-	238.
Teghath-phalazar król Asyryjski	-	243.
Teghath-phalefer król Asyryjski	-	257.
Theodot	-	381. 385.
Teokracja	-	52.

Tera-

Terafimowie	-	58.
Thare, syn Nahora	-	29.
Tharlis, syn Jawana	-	25.
Tharlis stolica Cylicyi	-	25.
Thegorma, syn Gomera	-	25.
Therapeutæ	-	342.
Thermutis <i>inaczej</i> Thermuta, córka Faraona	-	45.
Thola sędzia Izraelski	-	51. 183.
Thubal, syn Jafeta	-	25.
Tiras, syn Jafeta	-	25.
Titus, syn Wespazjana	-	434. 439.
Tobiaszowie	-	248.
Togarnah <i>obacz</i> Thegorma.		
Trakowie od kogo wywodzą się	-	25.
Trogmadowie od kogo wywodzą się?	-	25.
Tryfon zdrajca	-	368. 369.
Tryb wojenny Izraelitów	-	141. 142.
Trybunały w Jerozolimie Jozafata króla	-	58.
Tubalkain	-	12.
Tuskowie od kogo wywodzą się?	-	25.
Tyara arcykapłana	-	105.
Tyberia miasto	-	419.
Tyberiusz cesarz	-	419. 423.
Tygodnie Daniela	283. 284. 285. 286. 287.	

U.

Ubior kościelny arcykapłanów	-	102.
Ubior kościelny prostych kapłanów	-	105.
Ubior kościelny Lewitów - <i>tamże</i>		

Gg

Wiek

Urim i Thummim - 104. 109. 110. 111. 112.
 Ustanowienie dnia świętego - 9. 10.

W.

Wasthi królowa - 303. 306.
 Wespazyan wodz Rzymski - 434. 435. 436.
 Węże ogniste - 124.
 Wiatry Daniela - 279.
 Wiek życia Adama i innych patryarchow - 14.
 Wiek ludzi po potopie - 28.
 Winnica złota - 390.
 Wojsko Izraelitow - 136. 137. 138.
 Wygnanie Żydow z Rzymu - 423.

X.

Xerxes I. król Perski - 311.

Z.

Zabulon, syn Jakuba - 37.
 Zacharyasz król Izraelski - 222. 242.
 Zacharyasz prorok - 239.
 Załoba Izraelitow - 115.
 Zambri król Izraelski - 222. 223.
 Zara król Etyopski - 249.
 Zburzenie Jerozolimy od Tytusa - 441.
 Zdanie uczonych o sześciu dniach
 stworzenia świata - 8.
 Zelanci - 414. 429.

Zelfa

Zelfa, żona Jakuba - 38.
 Ziarno jęczmienne, pieniądz Izraelitow - 175.
 Zielone świętki, święto Izraelitow - 74.
 Znaki poprzedzające zburzenie Jero-
 zolimy - 426. 427.
 Zoil tyran - 580.
 Zorobabel, jego dzieła - 293. 298.
 Zorobabela kościół - 300. 303. 304.
 Zuza, pieniądz - 179.
 Zuzanna - 266. 267. 268. 269.
 Zwierzęta czyste i nieczyste w arce
 Noego - 17. 18.
 Zwierzęta Daniela - 279. 280.
 Żydzi od kogo wywodzą się? - 26.

KONIEC.

